

A-74206

89

9.35.

✓
Dr. Wolfgang Schiele.

Sakslaste seltsis * *

* * Buuri sõjas.

—
Sesti keelde H. Oras.

(Kirjaniku poolt lubatud tõlge)

546.

HELSINGI EESTI
HARIDUSESELTS
RAAMATUKOGU

Tallinnas 1902.

G. Pihlaka raamatukaupluse kirjastus.

Дозволено Цензурою. — Юрьевъ, 1 іюля 1902 года.

ARHIIVKOGU

№ 18730693

TARTU ÜLIKOOLI

RAAMATUKOGU

ITSEZ IDI SLEN
STJSSZS. S'RAH
UOOUXUTAMAAR

L. Kuffe trüft, Jurjewis.

I.

Transwaali!

Õikaliised waidlused, mis enne sõja hakatust Inglismaa ja buuride wabariifide wahel wältafimid, tõmbafimid terwe ilma tähelepanekut wähe tuntud Lõuna-Afrika ja tema rahwa, buuride, peale, kes oma sõja läbi 1880—1881 juba tutwaks oliwad saanud. Chamberlaini, Rhodeje ning nende mestimeeste häbemataid Juuda = plaanid, millede eesmärk oli, jeda kõige kulla rikamat maad, mis ilmas aga iales on, Suure Britannia külge liita, äratas wäikese Buuri rahwa kohta kõigi rahwaste kaastundmust. Kui see wäike rahwake, hädaft sunnitud, oma wabaduse ning iseiseiswuse kaitsemiseks wiimaks sõjariistad kätte wõttis ja kõige wägewama suurriigi wastu wälja astus, jaatfimid kõik rahwad punase risti seltsi osakondafid, arstifid ja halastajaid õdejid Transwaali neile abiks, pealegi woolas igalt poolt wabatahtlisi mehi, kes buuride õige asja ja õiguste eest toore wõimu wastu wõidelda tahtfivad, Lõuna-Afrikasse.

Magu terwe ilma, nõnda oli ka minu kaastundmus wahwa ja waga Buuri rahwa poolt, ning tõsine põlgтус asus jalalikkude inglaste wastu minu rinnasse. Kuid

paljaste tühjade sõimu-sõnadega ei tahtnud ma oma põlgtust nende vastu avaldada, vaid ma tahtsin buuridele kõige oma nõuu ja jõuga selle vägema waenlase vastu abiks olla. Sõja hakatusel olin ma oma hariduse täiendamise pärast Pariisis, nõnda ei olnud mul midagi kindlaid kohuseid, mis mind kellegi inimese ehk olu külge finni oleksivad sidunud, vaid olin oma aja ja ka iseene üle ükfinda isand.

Ma palusin omale tuttawa Lõuna-Afrika wabariigi jaadiku, Dr. Leyds'i, käest soowituse kirja, mille ta mulle ka minu tunnistuse paberite ette näitamise peale lahkesti andis, ma pidin selle soowituse kirja Pretorias riigisekretärile ära andma.

See pikk reis oli mulle sellepärast ka kaunis kerge, et ma seda sorti inimeste kihist olen, keda raskest eluwõitlused ning osawõtmata meel tuimendanud ei ole ja keda looduse imed ning maade, merede ja reisu nähtuste pildid, mida ilmas ikka ette tuleb, weel mitte osa wõtmataks ei ole teinud. Ma reisin sarnase röömsa meelega, nagu möldrid, kellede reisu himust üks Saksa luuletaja nii palju teab pajatada. Minul oli kaks teed Lõuna-Afrikasse reisimiseks lahti, üks läks üle Marseille ja läbi Suetfikanaali, ning teine üle Havre, mööda Lääne-Afrika kallast Healootuse kapini ja sealt jälle Lourenco Marques'i, ning sealt siis Pretoriasse.

Ma mõtlesin seda reisu plaani heasti läbi ning waatajin hoolega oma raha kufrut järele ning jõudsin otsusele, wiimast teed mööda reisida. üle Marseille reisisdes olekjin ma tuhat franki tarwitanud, kuna mul aga Havrest Lourenco Marques'i „Chargeurs reunies“ laewa feltji aurulaewaga reisisdes ainult 350 franki wälja tuli

anda, kuid sõit kestis ainult mõne päeva kauemini. Pariisis „Chargeurs reunies'i“ laewa seltsi abifontoris öeldi mulle küll, et see mitte reijulaew ei olla, waid üks kaubalaew, mis üffinda ajuti reijijaid kaasa wõtta, sellepärast ei olla ta ka mitte nii heasti ega meeldiwalt sisse seatud, kui reijulaewad, aga puhas olla see laew ning toidus ülihea. Sest teadusest oli minule küllalt, ja ilmaegi ei ole ma kahetsenud, et selle laewaga sõitsin.

24. oktobril 1899 sõitsin ma Pariisist ära, järgmisel hommikul pidi „Caravellas,“ nõnda oli selle laewa nimi, Havrest wälja sõitma ja siis otseteed Lourenco Marques'i ning sealt Madagaskarisse toosama. Minu jaoks anti kajut, mis muudu kuue reijija tarwis määratud, tarwitada.

Caravellas oli juur 3500 tonniline laew ning mere sõidu tarwis hästi mõnus, ta ei õõtsunud mitte liiga tugevasti. Raubalaewana oli ta heasti kiire sõiduga, ta toosjas läbistiffu 10—11 sõlme, nõnda et meie wee teel mitmet karmu lippudega laewadest mööda jõudfime. Laewa elanikud oliwad kommandant, ehk esimene kapten, ning tema abilised, teine, kolmas ja neljas kapten, nagu neid Prantsuse, Italia ja Austria laewade peal nimetatakse; siis kolm masina insheneri, laewa arst ja 35 madrust ning abjufütjat.

Pärast lõunat kella wiie ajal sõime lõunat, siis wõisn ma ka oma kaasreijijaid tundma õppida. Kõige wanem reijija, kes ülemas laua otjas istus, oli üks halli habemega prantslane, kes kawa Kapmaal elanud, ja nagu ma kuulsin, wäga rikas wiinawabriku omanik olla. Ta oli meelelahutuseliks ümber ilma reijinud ning läks nüüd oma elupaika jälle tagasi. Tema naaber oli üks noor Prantsuse inshener oma abikaasa ja lapsaga, ta reisis

Lisjaboni, kus ta ühe sadama wõi raudtee ehituse juures tegemisel pidi olema. Teinepool lauda istus üks inglane oma noore abikaasaga, kes eunast ärireisjana mister Robertsoni nime all tutwustas. Ta ütles ennast luelt Meremaalt pärit olewat, et meie tema ärireisu näüd Lõuna-Afrika sõja ajal mitte ei uskunud, arwasime wiimaks, et ta Inglise ohwitser on, kes selle pärast Prantsuse laewa peal Kapilinna sõidab, et ta oma hiljuti laulatatud noore abikaasaga weidi kauemini koos wõiks olla. Ta abikaasa rääkis ka, et ta üks wend Inglise ohwitserina Lõuna-Afrika sõjas olla.

Waheteki peal nägin ma mitu meest, kes minus weidi uudisehimu ärataiwad. Juba Havres panin ma üht musta juukstega ning pikkade murrudega wäikest meest tähele, kelle kogu olef ja keele murrak tunnistas, et ta Austria ohwitser pidi olema. Tema oli ikka ühe noore walget werd mehe jeltsis, kes oma keelemurraku järele Põhja-Saksamaalt näis olewat, ning kes oma jelttimehele walju healega ja elawate käeliigutustega kõige üle, mis mere- ja laewa sõidusse puutus, seletust andis. Wäike austrialane ütles ennast ameti poolest mäe insheneri olema ja pidi Transwaali reisima, kuna sakslane jälle mehanniferina Portugali raudteele, mis Lourenco-Marques'i ja Pretoria wahel on, koha peale ütles minewat. Ma ei uskunud nende kumbagi juttu, kuid wiimaks rääkisiwad nad mulle ka, et nad wabatahtlastena buuride sõjast oja tahta wõtta. Austrialane oli Tirol'i maasuurtüki wäe leitnant Birnbacher, sakslane jälle katelsepp Johann Renno, Saarbrückenist.

Aegamööda ilmus weel üks neljas „transwaallane,“ kes ajakirja joonistajana reisis, ükfinda mina tunnistasin

awalikult oma reisi otstarbet, teise kolm hoidsiwad aga sellepärast oma tõsised reisupõhjustused warjul, et neil tee peal midagi takistust ette ei tuleks, kuna minul arstina niijugust häda karta ei olnud.

See oli minu meelest weidi imelik, et üks Austria-Ungria ohwitser wahetefis reisi, kuid Renno seletas mulle selle põhjust jel tingimisel ära, et ma selle üle täitsa waikima pidin. Leutnandi herra olla Brüsselis oma raha läbi lõõnud, ning suure waewaga olla ta wiimaks niipalju raha kokku saanud forjata, et ta teele wõinud minna. Renno ise oli aga üks rändaja linnuke, kes kauema aja Lõuna-Amerikas töötanud, kui ta himu sealt wiimaks otsa saanud, siis tulnud ta Saksamaale tagasi, kuid kodumaaelu ei olla talle ka enam meeldinud, sellepärast tahta ta oma õnne Lõuna-Afrikas otsida. Ta oli fanges waimustuse õhinas, et ta ahnete inglaste wastu buuride wäes wõidelda wõib; kui ma temale seletasin, et see waimustuse õhin pea ära saab kaduma, naeris ta mind wälja.

üks noor Inglise mehaniker, Kapilinnas sündinud, sai nende kahe ülemal nimetatud isanda heaks sõbraks. Teda meelitas suur palk, mis Inglise walitus nüüd sõja ajal maksma pidada, Lõuna-Afrika raudteel ametisse. Oh tema politika mõtted ja arwamised teistest küll lahku läkšiwad, ei seganud see nende kolme mehe sõprust mitte. See mees tundis buurisiid ja nende isikliku arwamisi üsna heasti, ta ei olnud ka nende kibe waenlane, kuid siisgi hoidis ta Inglise keisririikliku walitjuse poole ning rõõmustas üliwäga, et inglased nüüd Buuri rahwa oma alla jaada heitma. Ta oli inglaste wõidu üle täitsa kindlas arwamises, sest neil olla palju paremad sõjariistad kui

buuridel, ning tema arvamise järele pidi Inglisemaa suurükiwägi terwis ilmas kõige parem olema.

Lisjaboris astuwad weel kolm greeklast meie laewa, nende lugu ei ole mitte huwitujeta. üks nende feast oli laewamees olnud ja mitu aastat Lõuna-Amerikas elanud, ta rääkis ka kaunis heasti Inglise keelt, ning näis oma mõlemi wäikeste saledate lehadega suguwendade juhataja ja esimees olewat; need mõlemad mehikesed ei wõinud kellegi inimesega keele puuduse pärast rääkida. Wiimaks küsis teine, kes mõne sõna Hispania keelt rääkis, Kennolt mõndagi Lõuna-Afrika sõjast lähemalt järele, ka seda päris ta, mis karwa buurid olla. Wiimaks saime meie teada, et nende suguwend neid mõlemaid õnnetumaid Inglise sõjawäe teenistusesse ära oli müünud, nüüd wiis ta nad Kapilinna, ja pidi seal oma Juudase palga inglaste käest wastu wõtma. Ta oli neile ette luisanud et inglased mustade wastu sõdida, kuid siis oliwad nad kangesti ehmatanud, kui Kenno neile seletas, et buurid mitte mustad ei ole, waid niisamasugused nagu meiegi, ja pealegi väga osawad sõjamehed ja head lastjad. Nüüd oli mehikesel wefti silmis. Sagedasti oliwad nad oma alatuma wereimejaga sõnawahetuses, aga nende hädaldamised ja kaebtused ei aidanud midagi. Nende kaupleja müüs nad Kapilinnas inglastele ära, ning pööras siis esimese Euroopasse sõitwa laewaga oma ärireisult tagasi. Seft wõib näha, et inimeste kauplus Inglise kulul heasti tulu wõib tuua, muidu ei oleks see inimeste hirmutus seda pikka, kallist reisu mitte Lõuna-Afrikas ja sealt jälle tagasi wõinud teha. Meie imestus ei olnud selle üle mitte wäike, et need wäikesed härjapõlwlasted Inglise wäesje wastu wõeti; seft wõis näha, et neil suur meeste

puudus pidi olema. Kui nende wäes palju niisuguseid kangelasi on, siis ei wõi nende töö just mitte wäga tähtjas olla. Kui meie Kapilinnast ära sõitjime, lehwitas see Juudas kõige lahkema näoga meile oma tasku räti-
fut, kuid Renno ei suutnud seda mitte pealt waadata, waid näitas talle wihaselt oma tugewat rusikat.

Juba lapsest saadik olen ma wee armastaja olnud, aga see merereis oli mu meelest süisgi liiga igaw. Meie laewal ei olnud midagi lõbu, ka seltskonna saal puudus seal, kus halbadel ilmadel aega oleks wõinud wiita. Leutnant Birnbacher harjutas ennast, igawust eemale peletades, sõja taktikas, see oli aga niisuguses sõjas, nagu see Lõuna-Afrika sõda, iseäranis aga forratumas buuride wäes, minu meelest täitsa kasuta. Igatsusega ootasime me sõja-
platsilt lähemaid sõnumid, pealegi oliwad mu reisu sõbrad alalises kartuses, et sõda enne nende sinna tulekut juba ära wõiks lõppeda. Mina olin weidi teisel arwamisel ja tõendasin neile, et meie selle sõja elu veel enam maitsta saame, kui just soomitaw oleks, ja selles arwamises oli mul ka õigus.

Meie laew lähenes lõunakapile, ja wiimaks, seismeteiskümmemal päewal, peale meie Dakarist wäljasõidu, jõudjime meie kuuljasse Tahwli laheshje. Kapilinna sadam ja wäin oliwad enamisti Inglise moonalaewadega täidetud, mis päewad ja ööd sadamas tühendatud ja täidetud jaiwad. Öö läbi kostsiwad joobnud Inglise soldatite trallitamised ja huraa hüüded meie kõrwu. Meie laew ei wõinud mitte sadamasse sõita, waid pidi mere peal ankrusse lastama.

Waade sealt Kapilinna peale oli päris tore. Sadam laewade mastimetsaga oli weidi paremal pool, millede

tagant wana moodi Hollandi aegne loss ehk Kastell nähtawale tuli; meie ees mere kaldal laotas ennast linn oma walgete majadega ja haljaste aedadega laiali; sealt pahemal pool on kindlus, mille taga Tahwli-mägi üles poole tõuseb, ta latw on peaaegu alati pilwede sees, jelle kõrwal on Lõwipea kõrgus; see on tõesti magaja lõwi moodi.

Esimisel päewalallas kangesti wihma ja rahet maha, mille järele ilm nii wilu oli, et meie tõesti juba kahtlema oleksime pidanud hakkama, et meie Lõuna-Afrikas oleme ja iseäranis weel nüüd juisel ajal. See keelas meid ka jeda kena pilti waadelda. Kuid järgmisel hommikul oli kõige armsam, kenam ilm, mis ial soovida wõib. Meie laewa masinale oli magedat maawett waja, sellepärast pidime mõneks päewaks Kapiliina alla jääma. Meie, Renno ja mina, tarwitasime jeda aega ja läksime laewalt kaldale.

Kapilinn, Kapmaa pealinn, on kõige suurem koht Lõuna-Afrikas, seal elab 90—100,000 inimest. Linna peauulitsatelt on wäikesed lahked Wana-Hollandi majad täitja kadunud ning nende asemele juurelinna ehitused sginenud, Wana-Hollandi majasid wõib üffinda weel mõnes alewis näha. Elektri raudtee ning kõik tarwilikud kultuura ehitused ei puudu seal kunagi. Hollandlastest asutatud botanikaed pakub terwele linnale oma tammede, pärnade, palmide ja katkustega kena jalutuse kohta.

Linn fahas Inglise soldatitest, kelle telkide laager linnast mitte kaugel ei olnud. Meie tahtsime oma tulewaid waenlasti ligemalt näha ning jalutasime sellepärast ka kuni nende laagriini. Kuid Inglise soldatid meeldiswad mulle ometi enam, kui ma esiti arwatagi wõisiti. Nad oliwad kõik pikad, sirge käiguga ja seisuga mehed, pealis-

laudu waadates, ei andnud nad kõige paremale Europa wäele midagi järele. Kuid siisgi usun ma, ehk olen selle juures üsna kindel, et nad wälja walitud rügemendid, gardewägi ja kõrgemaalased oliwad. Kõige lihtsamatel hobusewäe soldatitel oliwad kapid ehk ratsapiitsjad paremas käes, kui ülem nende wastu tuli, siis andsiwad nad talle pahema käega auu; see nägi meie meelest weidi weider wälja. Peale teenistuse aega ei kandnud soldatid ega ohwitserid midagi sõjariista, ei mõõka, bajonetti ega püstitikku.

Mu meeles on praegu weel faks kena, noort kõrgemaalast, kes linna puiestikus meie wastu tuliwad. Need oliwad küll parema Inglise seltskonna lapsed, aga kes teab, mis rumala tembu pärast nad kodumaalt ära oliwad põgenenud ning nüüd siin ijamaa kaitstjate hulgas oliwad, kelledest Inglise maal nii wähe lugu peetakse. Nad kõndisiwad toredate pikaldaste sammudega, omas kenas soldati ülikonnas, rahwa murru hulgas, ning wahtisiwad põlgawa naeruga inimeste prale alla. Aga kus nad nüüd on? Ehk see tore naer kadus Magerfonteini kuulide rahe all igawesti nende huulelt?

Kui meie sadamasse tagasi jõudsimel, oli ilm juba pime. Me otsisime asjata ühte lootikku meest, kes meid meie laewale oleks wiinud. Wiimaks leidsime küll ühe, kuid see tahtis selle lühikesel, arwata weerand tunnilisel sõidu eest ühe naela sterlingi (10 rbl.) saada. Kuid meie jäime ennemalt võtjeks linna ja wõtsime ühes wäikeses Saksa hotellis ööforterit. Järgmisel päewal leidsime me sadamas ühe mehe, kes meid 5 shillingi eest, mis ka just odaw sõiduhind ei olnud, laewale wiis. Rapilinnas oliwad kõik hinnad sõja pärast liiga kõrged.

Ra muulgi ajal on kõik hinnad Afrikas Europa hindadega võrreldes märksa kõrged.

Laemadelt wooris ühtelugu jala, suurtüki ja hobuse wäge maale; isegi pühapäewal ei peetud rahu. Suurem jagu wäge saadeti koke piiri äärde, lord Methuenile abiks. See isand oli just samal ajal oma esimese lahingu löönud, mille üle kõik Inglise meelsed ajalehed kiituse laulusid laulsiwad, kuid afrikalased ja hollandlased ei uskunud seda muinasjutulist buuride kahju ja Inglise suurt wõitu. Kaks korda wõitis lord Methuen weel niisuguseid lahinguid, üksford Crapani ja teine ford Modderiveri juures, kuid Magerfonteini juures kaotas ta oma wõitude himu täitja ära.

Kõigi inimestega, s. o. enamasti sakslastega, Kapi linnas juttu westes, tuli ilmsiks, et nad inglaste wastases ja buuride poole hoidjad oliwad! Pealegi tõendasiwad nad, et suurem jagu Kapi buurid ja afrikalasi just niisama mõtlewat kui nemad. Kuid selle juures kahtlesiwad nad wäga, et Kapi buurid awalikult teistele buuridele abiks läheks ehk et Kolonii Inglisemaa wastu mäsama hakkaks. Et kõik afrikalased Inglisemaa peale tungimise üle pahased olla, kuid Krügeri politikaga ei olla nad ka mitte rahul, ja seda saime meie siin alles esimest korda kuulda, et Transwaali olud mitte nõnda aatelised ei olla, kui meie Europas omale ette kujutasime. Peale selle on Kapmaa elanikud Inglise ülemwalitsusega üleüldiselt rahul. Neile antakse laialisi isedigusi, kuid mõnede üksikute peaaasjade ja küsimuste korraldamised, nagu seadused kahwitega ümberkäimise üle jm., annawad kõigi afrikalastele Inglisemaa üle pahandamiseks põhjust. Peaasi on aga kahtlemata see, et Lõuna-Afrika buuride rahwuse

ja iseteadmuse ärfamine veel liig noor ja nõrk on. Alles hilja aja eest on see mõte rahwa hulgas peasõnaks saanud: „Afrika on afrikalaste päralt.“ Kõige lähemal ajal on buurid märkama hakanud, et wabariikide Inglise-maa alla langemisega terve Hollandi sugu rahwas Lõuna-Afrikas Inglise maa alla on langenud.

Wana prantslane, inglane ja kolm greeklast jäiwad meist Kaplinna maha. Mister Robertson nõudis nimelt, et ma nelja nädala pärast temaga Pretorias ühe forra Cricketi mängiksin, mida ma ka kahtlewal naerul teha lubasin; kui ta nelja nädala pärast Pretorias oli, siis wõis ta wangina seal olla, mina ei juhtunud teda aga mitte nägema. — Nende mahajääwate reisijate asemel tuli hea trobikond buurisid naeste ja lastega meie laewale, ka mõni kahtlase olekuga isik ilmus veel wiimasel filmapilgul nende järele.

Inglise welaewad oliwad igas külles nõnda meie laewa ümber, et ta nagu telje ümber ringi pidi pöörama, see oli raske töö, kuid meie kapten saatis jeda laewa antru abil osawasti forda.

Weel waatašime meie oma äratošjawa laewa pealt Kapi linna, sadama ja Tahwlilaha peale, kuni Tahwlimägi ja Lõwipea nad meie pilkude eest wiimaks ära warjas. Kapi linn näib heasti kindlustatud linn olewat, mitmes kohas oli battereid näha, mis lahesse sissetungimist keelata wõiswad.

Paljas kalju kallast, mille äärt mööda meie edasi sõitšime, wajub järskult merde; tugewat mürinat kuuldawale tuues, lõiwad rahutumad laened, walget wahtu ülesse puitšides, wastu kallast. Kui meie Healootuse kapist mööda sõitšime, hakkas ilm juba pimedaks minema, järg-

misel päewal jõudsime meie Ndolafapi, kõige lõuna pool-
female Afrika maa, serwale.

Uute reisuõprade hulgas oliwad mõned iseäralised
isikud. Pea õppisin ma ühte suurt, 38—40 aastast, meest
tundma, kes ennaft teistest reisijatest weidi eemal hoidis.
See oli üks hollandlane, nimega Col. Inglise oliwad
ta Durbanis, oma wiimasel wõimu piiril, finni wõtnud,
kui ta Transwaali tahtis reisida, ja Kapilinna toonud.
Nüüd põgenes ta meie laewa peale, ta kartis, et inglased
ta uuesti finni wõtaksiwad ja Europasse saadaksiwad.

Col'i elu oli väga mitmekesine olnud. Wäikese
poisikejena oli ta meremeheks heitnud, kuid elu merekarude
hulgas ei ole talle mitte kaua meeldinud, ja ta lahkunud
laewalt ning elanud siis Põhja- ja Lõuna-Amerikas mit-
mes ametis. Ka Transwaalis, Lydenburgi freijis, oli
ta mitu aastat ratsa politseinikuna teeninud ning tundis
seda maad ja rahwast väga heasti, kuid see maa ei meel-
dinud talle mitte, sagedasti ütles ta: „Lõuna-Afrika on
hirmus maa! Ta on wiljawaene, tühi ning karjakas-
watamiseks täitsa kõlbmata. Lõuna-Amerika on aga üsna
teist laadi, iseäranis aga Argentina maa, seal on otja-
tumad wiljawäljad ning lugemata loomade karjad.“
Wiimased näiswad teda iseäranis huwitama, ta oli ka
hilja aja eest Lõuna-Amerika ja Inglise maa wahel head
looma-äri ajanud.

Kaastundmus buuride vastu oli teda sõja hakatusel
Lõuna-Afrikassee ajanud, kus ta oma sõprade ja suguwen-
dade ridades rõõwihimulise Inglise maa vastu wõidelda
tahtis. Kuid murega waatas ta tulewiku peale, ta oli
Inglise sõjawäe olu hoolega uurinud. Suur Inglise
suurtükivägi, mida ta Durbanis ja Kapilinnas näinud,

tegi talle ijeäranis muret. Ta teadis, mäherdust hirmu need „pomjed“ buuride juures soetawad, ning tundis puuride ijeloomu palju paremini kui meie, sellepärast kahtles ta ka nende wastupanemise ja wõidu üle. Ta ütles: „Buurid on üle pea tublid inimesed, kuid nende hulgas leidub ka argasi ning kahtlejaid isikuid, nagu igal pool. Selle wastu on Inglise wägi palju suurem kui neil, iseäranis on nende juurtükiwägi liiga tugew.“ Kas Col oma Inglise sõjawäe uurimise löbu pärast, wõi buuride riigi walitsuse soowil ette oli wõtnud, ei tea ma mitte kindlasti.

Buuride sõda olla Col'i arwamise järele wähemalt wiis aastat liiga wara peale hakanud, nad ei olla oma ettewalmistustega weel mitte lõpule jõudnud. Ijeäranis Kapi buurid ei olla weel küllalt ette walmistatud. Nad ei olla majandusliseft ega ka awaliseft küllest waadates kõige Buuri rahwaga ühes Inglise-maa wastu walmis wõitlema, nende sõjariistad ei olla mitte korras ega ka tarwilisel määdul nende käes, iseäranis uutmoodi sõjariistu olla neil liiga wähe. Sellepärast kahtles Col wäga, et nad tegelikult sõjast osa saawad wõtma.

Ka teiste reisijate üle teadis Col mõndagi jutustada. Kolm herrad nende seast olla Transwaali õpetajad, kes Lõuna-Amerikas buuride küsimuse üle kõnesid olla käinud pidamas ja nüüd koju jälle tagasi reisida. Üks herra pidi jälle wäga mõjukas Kapi buur olema, kes mõne tarwildase sõnumiga ehk mõne nõuu pidamise pärast Pretoria'sse reisida. Seal oli jälle üks noorepoolne, elawa loomuga, wäheldane mees, see pidi president Krügeri tütre poeg, Gloff olema, kes Brüsselis, Lõuna-Afrika wabariigi saatkonnas, tegew olnud, ning nüüd koju tagasi pöörata ja sõjast osa tahta wõtta. Nagu ta pärast mulle ise rää-

fis, oli ta juba sõja hakatusel Kaplinna tulnud, ning funi tänini inglaste poolt tülitamata jäänud; kuid fartus, et inglased teda igapäew finni wõikšiwad wõtta ja wangis hoida, ehk wägivaldsel wiisil Europasse tagasi saadaksiwad, ajas teda salajal wiisil meie laewa peale.

Peale nende oliwad teiste reisijate hulgas weel üks noor sakslane ja belgialane, mõlemad raudtee ametnikud ja sisse rännanud transwaallased. Siis weel faks halastajat öde, üks oli Saksjamaalt ning teine Shotisjugu afrikalane aga buuride poole hoidja, need reisisiwad mõlemad Transwaali haigeid ja haawatud buurisiid põetama.

Meesterahwad oliwad rõõmsad, et neil enam inglasi ei olnud farta, kõikide südant täitis see lootus, et nende hea asi, mis nii heasti alanud, ka rahuldawalt lõpule jõuab. Waewalt olime meie kõrgele merele jõudnud, kui nad oma rahwuse laulu hakkasiwad laulma. Seda tõisist wiisi kuulsin ma esimest korda mere kohina saatusel, see liigutas meie kõigi meelt.

Laewa kommandant arwas kindlasti, et meie laew neis wetes läbi saab otstitud. Niipea, kui üks suitsu sammas meie waatepiiri ulatas, wõeldi ifka: „Inglise ristleja tuleb.“ Ma ei usu mitte, et meie laew midagi sõja salakaupa kaajas wedas ning reisijatele ei wõinud inglased Prantsuse laewa peal ka midagi teha, aga siiski ootamine me läbiotsimist suure põnewusega ja uudishimuga.

Üks laewa ohwitser jutustas minule, et „Chargeurs reunies“ laewa selts, kelle omandus meiegi laew oli, Transwaali walitsusega kauba ära olla teinud, Creusotist tellitud 18 kiirsuurtükki Afrikasse tuua. Kuid Creusotis olla enne sõja hakatust tööliste tõrkumine olnud ja sellepärast

ei ole suurtükid õigeks ajaks valmis saanud. Inglise pidivad ohvitseri arvamise järele selle tõrkumise sünnitajad olema. See arvamine ei ole minu arvamise järele mitte tõe näoline, kuid see on kahjuks tõsi, et need tellitud suurtükid mitte buuride kätte ei ole tulnud, võib olla, ehk siis oleks kogu see sõda hoopis teise kaju saanud. Pärast poole kuulsin ma laagrites, et mitmet feltji suurtüki Lourenco Marques'i kaudu Transwaali olla sisse weetud, aga ma kahtlen nende juttude juures. See on tõsi, et Portugalia ametnikud sõja moonu sissewee ja vähemate asjadega küll väga head äri olla ajanud. Inglise pidanud Lourenco Marques suurt salakuulajate feltji, ja maksnud selle eest Portugalia ametnikkudele, et nad salakauba finni lasiwad panna, kuid buuride käest wõtjwad nad selle eest maksu, et nad nende salakraami läbi lasiwad tulla.

Ilma mingisuguse juhtumijeta jõudime meie East Londonist, Port-Elisabethist ja wiimaks Durbanist mööda. Durbani linnast sõitsime nii ligidalt mööda, et meie kaldalt signaliid wõidi anda, signali-jaama juures nõuti meie laewa üle lähemaid teateid, aga meie laewa kommandant, suur inglaste wihkaja, ei lausunud nende nõude peale sõnagi.

Durban, Natali pealinn, umbes 40,000 elanikuga, olla kõige ilusam linn Lõuna-Afrikas ja Natalimaa olla kõige wiljarikkam ja ilusam maakond. Natal on kõige enam Inglise-maa poole hoidja maa Lõuna-Afrikas, ta walged elanikud on enamasti inglased, ainult Transwaali ja Dranje riigi piiriäärsetes maakondades olla holland-lasi niijama palju kui inglasi.

Ma ei tea, kas juhtis meid helde saatus nii heasti, wõi usaldasiwad Inglise ametnikud meid nii palju, aga wiiendamal päewal peale Kapilinnast ära sõitu jõudsi meie ilma mingi kimbatuseta Delagoa lahesele. Et sõiduwesi seal weidi kardetaw on, sellepärast ei sõitnud meie laew mitte öösel Lourenco Marques'i sadamasse, mis kaunis kaugel maa nõlwa sees on, waid jäi mere peale ankrusse. Järgmisel hommikul päewa tõusu ajal ujus Caravelas sinna kuulsaše Portugalia kaubalinna sadamasse.

Meie õnnetuseks oli see pühapäewal, kui meie Lourenco Marques'i jõudsi me, siis oliwad kõik konsulite kontorid kinni, ja ilma Transwaali konsulil lubata oli päris wõimata üle piiri peaseda. Inglise salakuulajate pärast, kes igast küllest buuride maa sisse katsumiwad tikkuda, oli raske Transwaali ameti-kohtadest läbi peaseda. Dotamisega fulus meil faks päewa Lourenco Marquesis ära, selle ajaga wõijime me aga seda linna waadelda.

Lourenco Marques on kena linnake 12—15,000 elanikuga. Seal elutseb ka Portugalia kolonii, Mozambique kuberner, peale selle on seal mitme riigi konsulite ameti kohad ning Saksa, Inglise, Prantsuse jne. maade kaubamajad. See linnake ei ole mitte Portugalia rahwa tegewusel tähtsaks kaubalinnaks saanud, see rahwas ei suuda enam ühte kaubakohta elule kutsuda, ta tähtsus on selles, et Pretoriaft, Transwaali pealinnast, tulew raudtee sinna sadamasse tuleb. Suwel on selle linna mereäärjed kohad terwilele kahjulikud, sellepärast on ka jõukamad linna elanikud oma juwemajad sinna ligidale mägedesse ehitanud, mis lahest weerandtunni tee kaugel on. Sealt juwemajade juurest waadates pakub meri, Delagoa

laht ja selle taga olev mannermaa toreda waatepildi. Wana linna eest fantakse ka hästi hoolt, soopõhjaga kohad täidetakse täis ning tehtakse fuimaks. Linnas sees on ka hobu- ehk õigem velda hobueeslite raudtee, ja linna sündames promenadil põlewad elektri tuled, lühidalt velda, on see linnake päris haritud maade linnade sarnane. Sadamas oli palju purju- ja aurulaewu, peale nende weel mõned Portugalia, kaks Inglise- ja üks Prantsuse ristleja. Sadamasse tulewad ühte lugu Saksa- ja Prantsuse-, Ida- Afrika ühijuse kaubalaewad, millede hulka wiimasel ajal ka üks Austria laewa selts on astunud.

Esmaspäewal forraldati ja toimetati meie passi asjad ära. Kenno, kes kodumaalt ilma passita ära tulnud, pidi Saksa konsuli käest passi wõtma, meie näitajime aga omad passid Transwaali konsulile Pott'ile ette, mida tema finitas ja see ei tulnud mitte wähem kui 10 shillingit (5 rbl.) maksma. Sinna juurde tuli weel hotelli kulu, üks kambriife maksis 15 shillingit päewas, kõige wiimaks weel raudtee pilet kuni Pretoriasse, mis mitte wähem kui 4 sterlingi naela (40 rbl.) ei maksnud, lühidalt velda, ei olnud see lõbu ja auu Transwaali riigile head teha ja abi anda ühe wabatahtlasele just mitte ferge ega odaw. Kuid mõnigi mees mõtles: „Mis see teeb, see kõige rikkam kulamaa maailmas tasub mulle seda mitme wõrra tagasi.“

Järgmisel hommikul, kell 8, istusime wagunisse ning raudruun tormas Pretoria poole edasi. Esiti läheb raudtee läbi madala ühetasase põõslike maa, mis wihma ajal niiske ja palawiku- kardedaw on. Mõne tunnilise sõidu järele muudab maa oma loomust, ning rong tosjab Koomati jõe äärt mööda ülespoole Lebombo mägestikku, ning jõuab Kooniati-Boorti jaama, mis juba sisetise Afrika

förgelmaal on. See mägestif on fa Transwaali ja Portugalia kolonii piiriks.

Roomati-Boorti jaamas nägime juba esimesi Buuri sõjamehi, kes ühe tähtsa raudtee silla juures wahiks olivad. Meid oli kaunis salgake, kõik juured, laiade õladega ja lahete nägudega mehed. Kõigil olivad laiade äärtega wiltkübarad peas, patroni rihm pool wiltu üle rinna, ning Mauseripüis käes ehk õla peal; nende riided olivad lihtjad nagu Europa linnade käsitöölistel, kuid sõldati ülifondasid ehk rahwuse riideid ei olnud kellelgi seljas.

Glossi kaitse all peasejime ilma mingi raskuseta üle piiri; tolliameti juures wõtšiwad transwaallased minu rewolwrid oma kätte, sest piiri peal wõeti kõik sõjariistad wõeraste käest ära ning anii Pretorias riigivalitsuse iseäralisel lubal jälle tagasi. Meie rongis wõeti üks Inglise salakuulaja kinni, ning saadeti wahi all sama rongiga Pretoriasse; mis temaga seal tehti, ei ole ma mitte kuulda saanud.

Tea hakkas rong jälle edasi liikumise ja wuras tundide kaupa tajašt maad edasi, tee ääres nähti ainult mõni arw wõõras ehk kollane Siberi puu, mimos jm. seda maa kohta nimetatakse „Boschweld'iks,“ mis juwe ajal palawifu haiguse jünnitamise pärast täitsa tühi on, kuna buurid talwel, kui förgel maal „Weld“ (karjamaa) rohu puudus on, oma karjadega seal ümber rändawad. Megamööda hakkasiwad mäed jälle paistma ning nõnda nimetatud Lõuna-Afrika Schweitzi mägestif jõudis ifka lähemale, mille metsik - ilusad mäe - jooned, niisama kui Lebombo mägestikusgi, lõunast põhja poole joofsewad, ning mere poolt tulles esimesest förgest maast weel ülemale tõuseb. Metsik romantilistest orgudest läbi, förgetest wilmedeni ulata-

watest mägedest mööda, tosjab rong jõe kallast mööda edasi, funi ta wiimaks ühest pikast tunnelist läbi sõites ülesse mägestikku „Watervall Boreni“ jaama jõuab. Sinna jäi rong õõsaks seisma ja meie olime poole teed Lourenco Marques'ist funi Pretoriasse ära sõitnud.

Roomati-Boortist ära sõites wõttis Col piibu taskust wälja ja ütles: „Sumal tänatud, nüüd on kõik hädaoht mööda; minu piibu sees on üks kiri president Steijnile, mille üks Kap Kolonii agent minu kätte andis.“ Meie ei näinud ta piipus muud midagi kui põlenud tubaka tuhka, kuid tuha alt tõmbas ta kokku mäsitud kirjakeste wälja, mida Cloff juis Bloemfonteini president Steijni kätte pidi wiima.

Meie pakkide kandja kahwer pani Lourenco Marques toidu forwiga putkama, selle pärast ei olnud meil sel terwel päewal muud midagi nälja kustutuseks wõtta, kui „leitongi“, päewa käes kuiwatatud looma liha, mida üks buur meile lahkest andis. Rõgu selle tee ääres oliwad kõik jillad ning teebruarud kindla wahi all, enamasti igal pool nähti poisikehi ehk wanu taatisid wahi ametit pidawat, kuid sellegi pärast weel feelati õõsine käimine ja talitus ära.

Järgmisel päewal, hommiku wara, läksime weidi jalutama ning käisime „Watervall-Boreni“ koske waatamas; sellest koskest on jaam oma nime saanud. (Watervall tähendab kosk). See kosk ei paku midagi juurepäralist waatemängu, ühest kitsast kuristikust jookseb wäike jõeke wälja ja kufub umbes kaheaja jala kõrguselt alla.

Kell 9 läks rong jälle edasi. Pea oliwad mäed meie selja taga ning rong tosjas mööda laenelist Transwaali kõrget lagendikku edasi. Esimesel päewal nägi põõsline

maa juba kaunis kurwapäraline wälja, kuid päris hale oli rohulaan, millest meie nüüd läbi sõitjime, seal ei olnud peale pika kuiwa rohu muud midagi enam näha. Siin ja seal wilksatas üks buuri maja meist mööda, nende ümber nähti ka mõni puu kaswama. Üksinda see wõib jeda maad armastada, kes seal sündinud ja ülesse kaswanud, ehk kes seal kauemat aega elanud on, aga esimesel waatel on ta liiga kurwatooniline.

Lourenco Marquest funi Pretoriašse on peale 400 wersta, aga fogu selle tee ääres ei ole peale wähemate koh-tade enam kui üks ainus linn, Middelburg, fuhu meie lõunaks jõudjime; see on wäike puhas linnake, ühe kiriku ja fenade majakestega, millede ümber ilusad rohu- ja lille-aiad on. Siin pool mägedes oli igas jaamas ja ka Middelburgis sõjamehi näha, kes meie rongisse ehk rongist wälja astusiwad. Ka hobused saadeti raudteega edasi, aga nende wagunitesse panemisega ei olnud midagi kära kuulda, fõif sündis waiksel, tajasel wiisil. Ka sõjalikku ärewust ehk waimustust ei olnud kusgil näha, nagu see muidu sõja ajal wiisiks on.

Wastu õhtut jõudjime wiimaks Pretoriašse, mis ilma ootamata mägede tagant nähtawale tuli. Need oliwad ainsamad mäed, mis meie siin nägime. Linn seisib meie ees ilusas orus, mida fõrged mäed ümber piirasiwad. Linna majad oliwad fenade lopsaka kasuga haljaste, enamasti terwes Lõuna-Afrikas tuntud, eufalyptuse puude all nagu peidus. See on weidi imelik näha, kuidas siin kuiwa rohulagendiku keskpaigas nii toredad majad, uhked paleed, firikud ja ilusad aiad lõpmata ilusalt hiilgawad, see tule-tab fõjutawaid oasesid fõrbes meelde. Pretoria on wäga fena linn, mille uulitsatel elaw läbikäimine walitseb.

Wakjal oli tungil rahvast täis, kes ühest teisest läbi suru-
sivad. Ka raudtee sõit on siin elaw. Üks rong tuli
wakjali ning teine läks jälle wälja. Seal on üks sõja-
meestega ja hoostega täidetud rong, lahkujad kiskendawad
waljult hurraa, kuna mahajääjad rätifutega lehwitawad.
Mahajääjate hulgas oli ka õrnemat sugu heledates riietes
näha. Mõne riided näiiswad küll weidi kahtlast maiku olewat.

Rõige juuremaks imestuseks oli see, et meie ühte
ainustgi joobnud inimest ei näinud. Esiiti arwasime meie
feda buuride wooruseks, kuid pea saime aga kuulda, et
fõik alkoholi jookide müümine riigiwalisuse poolt sõja
hakatusel ära olla keelatud.

Reisi pakfide peale ei olnud mitte faua tarwis oodata,
weidi aega peale Pretoriasse jõudmist, olime meie juša
linna keskpaigas olewas toredas, kõige uuema moodi järele
wälja ehitud Transwaali hotellis, ööforteris.

II.

Sajaaastane mõtlus.

Enne kui ma oma isiklikka juhtumisi ja nähtusi edasi
kirjeldan, tahan lugejat lühikestes piltides jelle maa ja
rahwa ajalooa tutwustada.

Ma arwan, et mõnelgi lugejal Lõuna-Afrika ajalugu
ning buuride ja inglaste sajaaastane mõtlus niijama
tundmata on, ta kui minulgi enne Lõuna-Afrikassee reisu oli.
Oma kirjelduste juures tarwitan ma hiljuti trükist ilmu-
nud Paul Combesi ajalugu.

Buuride ja Hollandi=Jda=India ühijuse=seltsi walitsuse hakatus.

Hollandlased olivad esimesed, kes oma Jda=Indiasse purjutawate laewade puhkejaama asutuse tulust Afrika lõuna kapi juures aru saiwad. Jda=India ühisuse arst, van Riebeck, andis ühisuse seltsi eestseisusele nõuu, Tahwli lahesele üht asutust elule kutsuda, ja see soom sai ka aastal 1652 täidetud. Samal aastal tuli van Riebeck oma perekonnaga ja saja soldati ja ametnikuga Lõuna=Afrikasse elama ning pani Kapilinnale aluse. Hollandi walitsus saatis trobifonna kurjategijaid ning Amsterdami linn mõned waesed lapsed, wälja teeninud soldatid ja madrused uude asutusesse; aastal 1680 oli Kapilinna ja sealt ümberkaudu asunikude arw 600 hinge ümber juba suureks kaswanud.

Kuid Hollandi=Jda=India ühisus käis uute asunikudega weidi karmilt ümber, ta keelas Kapi elanikkudele kõik kaubitsemise wäljamaalastega ja ka maa päriselanikkudega täitsa ära, ning hoidis selle õiguse ainult omale, ka sissjerändajatele pandi raske tingimised ette. Kuid pea pidi ta sissjerändajatele lahkemat luba andma, sest maa pärisrahwas ähwardas asunikkuid hädaohuga. Kui Nantes'i edikt (seadus) aastal 1685 Prantsuse kuningaga Ludwig XIV. poolt tühjaks tunnistati, ja soldatid Ewangeli-usulisi piinasiwad ja põgenema peletasiwad, andis ühisus Hollandimaale põgenewatele prantslastele luba, Lõuna=Afrikasse rännata, kus ta neile maad ilma hinnata ja pealegi kõiksugu põllutöö riistu ja muid tarwitusi andis.

Kaunis arwurikas põgenejate hulgake wõttis selle luba vastu, ning aastal 1688—90 jõudis umbes 350

wäljarändajat prantslast Kaplinna. Nende seas oli juurem jagu Lõuna-Prantsusemaalt, enamasti Provence maakonnast, päritud, ja leidiswad siit peaaegu samasuguse kliima ja maaolu eest, kui nende wanal kodumaal oli olnud. Uued siiserändajad saadeti enamasti kõik Stellenboschi maakonda elama, seda maanurka nimetab rahwas juu nüüdgi weel „Fransche-Holk“ ehk Prantsuse nurk. Nad õpetasiwad hollandlastele wiinamarjade kasvatamist, wiina põletamist ning oliiwiooli tegemist; nende kaswatusud wiina- ja õlipuud kosusiwad toredasti, ja weel tänapäewani on wiinamarja kaswatamine ja õliwalmistamine Kapimaa rahwa kasulikum kaubaharu.

Milgi tingimisel ei tahtnud Hollandi ühjus, et wõõrast sugu rahwas seal elama hakkaks, sellepärast tegi ta kõik, mis wõis, ja tahtis prantslasti hollandlastega kokku liita, Hollandi keelele eesõigust andes. Prantslastele keelati emakeele rääkimine ametlikes kohtades täitsa ära, mitte kuu peale seda ei antud ka enam luba Prantsuse keeles jumalateenistust pidada. Wiiekümne aasta pärast oli Prantsuse rahwas hollandlastega nii kokku sulanud, et wähe neid leidis, kes weel Prantsuse keelt mõistiswad. Kuid seda ei wõi imeks panna, kui me neid asjaolusid tähele paneme, mis selleks põhjust andiswad. Prantslasti oli ainult üks kuwendik Hollandi keele rääkijate hulgas ning wiimaseid tuli ühtelugu weel juurde. Kolmandamal põlwel wõis prantslasti üksi nimepidi ära tunda, need nimed on ka tänini, ehk mõned küll weidi muudetult, järele jäänud.

Præguses sõjas on mitu tähtsamad isikut wanade prantslaste järetulijatena tuntud, nimetame ainult mõne tähtsama wäejuhataja nime: jurnud kindral komman-

dant Pitt Joubert ja tema järeltulija Louis Botha oma wendade Kristjani ja Wiilipiga, siis kindralid Cronje, De la rey, Viljoen, Crasmus, Piekar, Celliers, oberst Frichard, kommandandid Malan, Theron, Lombard, Duplessis, du Bruz, Billiers, Dutoit, Fourie, Marais, Malherbe, Fouche jne. jne.

Ka palju mägede, jõgede ja Driiftide nimesid on Prantsuse keeles, peale selle tuleb Buurintaalis (Buuri keeles) sõnu ja kõnekäänusid ette, mis hollandlased mitte ei mõista.

Ka paljude buuride soontes woolab angel-sakside werd, sest kui inglased buuride maa oma alla heitjwad, rändas palju shotlasi Lõuna-Afrikasse, need on ajajooksul kõik buurideks saanud, nende nimed tuletawad üfji weel nende esiwanemaid meelde, ja ka need teated, mis nad omalt wanematest on pärandanud.

Kõige wiimaks on sakslasi weel tähele panna, juba esimesel hollandlaste sissrändamisel ajusiwad nad Afrikasse elama, kõige enam aga uuemal ajal, sellepärast on sealt ka mitmed saksa keelsed asutuste nimed leida, nagu Heidelberg, Heilbronn, Bremerdorf ja Schweizernecke jne. Nagu tuttam, on president Krüger ühest 18 aastasaja hakatusel wäljarändanud Saksa perekonnast päritud, ka endine Dranje-wabariigi president, nüüdne riigisekretär, J. Reitz, on Saksa sugust.

Hollandi õpetlane Kuyper jagab buurid nende were järele järgmistesse osadesse: 75 protsenti hollandlasi, 12 prots. prantslasi, 12 prots. shotlasi ja inglasi, 3 prots. sakslasi, aga mitte tilka neegri werd. —

Hollandi-Ida-India ühisuse seltsi omakasu nõudja farm walitus ja nende wõimu ajajad, ahned kubernerid,

fünnitajiwad juba hakatusest saadik asunikfude seas kauge-
 gel pahameelt. Et nende nõuded ja waidlused midagi ei
 aidanud, hakkajiwad kõige südikamad asunikud kaugemale
 tundmata maa sisse tungima ning farmi ühijuse walitsuse
 alt ära põgenema. Ühijuse walitsuse wõim oli Kapilin-
 nas ja seal ümberkaudu maksew. Kaugemale maa sisse
 tungimine oli jellepärast ka ferge, ei asunikud midagi
 toredust ei tundnud, neil oli üffi seda, mis nende igapäe-
 wases elus fibedasti tarwis läks. Weidi põldu ja far-
 jamaad leidjiwad nad mannermaal küllalt, farjakaswata-
 mine oli nende pea warandus. Nagu wanad germanla-
 sed ja gallialased wanal ajal, wedajiwad ka asunikud oma
 waranduse ja perekonnad päratumates suurtes wanfrites
 kaasa, need wanfrid oliwad neile ka nii kaua elumaja-
 deks, kuni nad sündsa koha leidjirad, kuhu nad kindlad elu-
 majad wõijiwad ehitada.

Ühijuse seltsi walitsuse alt ära põgenewate asunikku-
 dega hakkab ka boeride ehk buuride ajalugu peale. Buur
 ehk boer tähandab sedasama, mis Gestickeles talupoeg.
 Kes buurijid Europa talupoegadega ehk Amerika ja Austra-
 lia setlertega wõrdleb, jee ekjib wäga. Buurid on
 maade ja rahwaste ärawõitjad isandad, kes hottentottide ja
 kahwrite hulka elama asujiwad, nagu normannid 11 aasta-
 sajajal angel-sakside, ehk sakslased Piimi, Gesti- ja Kuura-
 maale wõitlaste ja lätlaste hulka.

Nagu ülemal nimetud päris isandad, ei tee ka ne-
 mad midagi kehalikku tööd, waid lasewad oma 2--3000 ha
 suurusleid põldusid neegritest harida ja elawad ka farja
 ja hooste kaswatamisest; kuid nende peatöö on jahi peal
 käimine, iseäranis peawad nad rööwelajate peale jahti,
 kui need nende ümberkaudu farjadele kardetawaks saawad.

Nad on ka wäsimata ratsutajad, sõjariistadega ümberkäämises harjutavad nad endid alati. Nad ei ole mitte kõrge hariduse ojalised, waid loomulik tarkus on neil ojak, nagu igal ajaloolisel rahwal, kes fusgil midagi uut asja on alustanud. Levaillant, kes 18 aastasaja lõpu poolel mitu aastat nende hulgas on elanud, annab nende elust ja wiisidest väga huwitawa pildi, see läheb ka suu-remalt jaolt nende praeguse eluga ühte.

Kes Kapimaale rändab, leiab sealt elanikka, kes oma eluga ja oluga, tööde ja talitustega ühe isewärki inimeste klassi sünnitawad. Mida kaugemale ja Kapilinnast sügawa maa sisse jõuad, seda waesem rahwas sul filma puutub. Nende elumajad on nagu õlekatustega kuumid, millede sifimine ruum kahe ülevalt lahti olewa seinä läbi kolmeks saab jagatud. Keskmine ruum on sööma toaks ja seltskonna saaliks. Siin elab terve perekond, joob theed ja wõtab wõõraid wastu.

Piiriäärsetel elumajadel ei olegi seinu, terwes elumajas on üks ainus ruum, kus terve perekond päewal elab ning sealsamas öösel lamba nahkade peal, mida nad ka teel waipeadeks tarwitawad, magab.

Buurid hariwad põldu, kuid aiawiljast ei pea nad mingit lugu, aga loomasid, weiste- ja lamba karjasid on neil hulgana, liha on nende pea toiduaine. Buur ei jäta oma karja kunagi hooletusesse, ta seisab igal õhtul, kui loomad koju tulewad, kepp käes, wärawa kõrwal, ja loeb loomad üle.

Uja igawuse pärast käiwad nad sagedasti ühel-teisel wõõraks ja wiidawad oma aega piibu suitsjetamisega ja jutuwestmisega. Buuril on alati piip ja tubakakott kaasas. Astub ta oma sõbra ehk naabri tuppa, siis topib

ta kõige esmalt piibu täis ning paneb tule otja. Iga mees suitsetab jägedasti sõnalaujumata enese ette. Toas hakkavad finised suitsupilved ikka paksemaks ja paksemaks minema, kuni nad viimaks kogu tuba fange pakju suitsuga täidavad, et üht-teist mitte nähagi ei wõi.

Nad on kõik lahed wõõraсте wastuwõtjad nagu wanad usuisad, kelledega neil palju sarnadust on. Kui majaisand wõõrale juba tere tulemast on öelnud, armatakse teda perekonna liikmeks. Lapsed nimetasiwad mind unupojaks, onuks ja wanataadiks.

Majasse sisse astudes antakse meestele kätt, kuid naiti ja lapsi peab kaitutama. Keewawee nõuu ja theekann on alati laual, wõõrale pakutakse kofe kruus sooja theed, mida wastu waidlemata wastu wõetakse ja ära juuakse. Juhtub wõõras reisija lõuna söögi ajal kuskile majasse sisse astuma, siis annab ta meestele kätt, kaitutab naiti ja lapsi, ning istub laua äärde ja hakkab sööma. Kes öömajale tahab jääda, see jääb istuma, suitsetab piipu, küübib majarahwa elu ja kääkäigu järele, ja jutustab siis omast elust, kuid järgmisel päewal läheb ta jälle oma teed edasi.

Miisugust nomaadi elu elawaid buurid on faugetel asumaade piiridel leida. Kõige reisilustildasemad buurid on ennast teistest täitsa ära lahutanud ja elawad üksikut elu, sest wahel nende ja naabrite elukohtade wahel on väga suur, kuid see meeldib neile ka. Üks buuride wana sõna ütleb: „Buur ei armasta mitte oma naabri suitsu näha.“

Nende ainus waimuhariduse hallikas on piibel, mida mitmed aga lusedagi ei oska. Üksikult elades on nad wabad ja iseseiswad, mida nad aga haritud maakondades ära oliwad kaotanud. Nõnda omandasiwad nad

eneštele isewiisid, mis, vähemast nende eluks, kõige kohajemad olivad.

Nende laste kasvatamise wiis on üsna isewärki ja läheb Europa laste kasvatamisest täitja lahku. Nii pea kui buuride lapsed juba ronida wõiwad, astuwad nad wanfrisse ja õpiwad piitsa plaksutamisega härgi juhtima, mida, muidugi mõista, wanfrite ees ei ole. Oskawad nad juba piitsa tarwitada, siis hakkawad nad bambusega enast harjutama. See bambus on wiie meetri pikkune pilliroost kepp, selle külles on weel pikem nõör, ning sellega wõiwad nad wäikeseid kiwa ja rahatükka osawasti trehwata. Kui noor buur juba wanfrit juhtida ja piitsaga ümber käia oskab, on ta kaswatus ja õppimine peaaegu juba lõppenud, sest lugemist ja kirjutamist neile ju ei õpetata. Nüüd on weel waja sõjariistadega õppida ümber käima. Bambuse ja piitsa harjutus on sõja riistade pruukimise ettevalmistamine. On Buuri poisjs 14 aastaseks saanud, siis antakse talle püjs fätte.

Püjsiga faitsewad nad oma loomasid metselajate ja rööwihimuliste kahwrite eest. Kõige pealt on aga püjsi jahi peale käimiseks waja. Nad puhastawad püjsi rauda lamba werrega, nõnda et see üsna hiilgab ja kangelst juba waenlase tähelepanekut äratas. Buuride juures on püjs siis hea, kui ta luff heasti käib. Teda õpitakse üsna põhjalikult tundma, jageda märgilaskmise juures wõib ta vähemaid wigasid ülesse leida, mis ka hoolega ära parandatakse. Jookseb ta liiga kõrgesse ehk madalasse, ülesse ehk alla, märgist mööda, siis pandakse ta raua külge weel teine iwake, mida aga paigast ära wõib liigutada ning nõnda seada, et wiimaks märgist mööda ei lähe. Kui niijugune paras koht ülesse on leitud, siis finnitatakse

ta sinna päriselt finni. Buurid on wõrdlemata head lastjad ja osawad kütid, iga pauf trehwab märki ja toob surma.

Nende naesed käiwad püssiga, bambusega ja piitjaga niisama osawasti ümber kui mehedgi. Sagedasti juhiwad nad wanfrid ja härgi ning hoiawad karja. Ka hoostega ja härgadega ratsutawad nad üli heasti. Südikalt fibutawad nad rööwliid, hulguseid, segawerelisi, rööwloomasid, kotskaid ja kullisid oma ümbrusest minema. Kõigile taksustele ja hädaohtudele panewad nad wapralt ja külma werelisel wastu. Nad on päris nais-kangelased. Ma tundsin ühte leske naist, kes hobuse selga hüppas ning rööwelajaid taga kihutas, kuni nad tema piiridest wälja oliwad põgenenud.

Lavaillant nägi Namaqua maal ühte 21 aastast Buuri tütar, kes oma isa jahi peal jaatis ning ka siis, kui isa meestega rööwiwad bushmannisid taga ajas, kaasa läks, ta ei kartnud waenlase kihwtiseid noolesid, kiusas neid järelandmata taga, wõitis nad jooksu peal ära, ning põmmutas neid halastamata maha.

Etjotsja oli maa pärisrahwas Kapi ümberkaudu asunikude wastu väga lahke. Pehme loomuga hottentotlased kõiiswad end ilma sundimata söögi ja kaitse eest walge rahwa orjades. Hottentotlaste maast põhja pool elasiwad rahutumad bushmannid ja ida pool kahwid. Need tungiswad rööwiparwedes jagedaste asunikude peale, rööwiswad nende loomad ja põletasiwad nende majad ära. Kapi walitsuse seaduse järele pidiwad asunikud endid ise waenlase wastu kaitsema. Igasse maakonda nimetati üks Weldkornet, keda asunikude eneste hulgast waliti, temal oli wõimus asunikusid kofku kutsuda, rööwliid taga ajada ja rööwitud loomasid nende käest ära wõtta. See

lihtne seadus on buuride juures veel tänapäewani üsna muutmataalt makjew.

Kui me mõne ühiku wägivalda ja ülekohtu maha arwame, oli olek buuride ja pärisrahwa wahel üsna wennalik. Buurid ei tarwitanud kahwrite wastu kunagi muidu sõjariistu, kui oma faitsmifeks.

Ida-India ühifuse felti wõimu piiridest wälja rändamise läbi ära peafeda, läks neile ikka lühifefeks ajaks õnneks. Selts hiilis igal pool nende kannul. Kui nad juba eemale uued elukohtad oliwad asutanud, tuli felti walitsus, seadis uued ametnikud nende üle ja jällegi oliwad nad ta wõimu all. Kuid niisugune wägivald sundis neid ikka kaugemale põgenema.

Ida-India ühifuse felti walitsuse ajal laotas Kapi asumaa omad piirid ilma sõja ja werewalamifeta kuni Oranje jõeni ning kahwrite maani laiali.

18. aastafaja lõpul oliwad Kapkolonii piirid peaagu needsamad, mis praegugi. Seal elas 26000 walget inimest ja 30000 orja. — Ingliife ajaloo kirjutaja Froud ütleb :

„See maa oli peaagu kaks aastafada hollandlaste käes. Nad oliwad hottentotlased oma alla heitnud, rööwloomad ära häwitanud, kenafid majafid ja linnafid ehitanud, puid istutanud ja wiina mägesid asutanud. Tamme ja kuuse metsad toodi Hollandimaalt ja annawad nüüdgi veel afunikkude mööda läinud aastafadade wäfimata tööst tunnistust.

Kuid Inglijemaa tundis jelle õitswa maa järele fanget isju, pealegi sai ta aru, et Kapisadam ta Ida-Indiasse purjutawatete laewadele fajulifuks puhfejaamaks oli.

Lõuna-Afrika Inglisemaa walitsuse all.

Kaua aega ihtas juba Inglisemaa Lõuna-Afrikat oma faubakohaks Ida-India tee ääres. Kui Prantsuse revolutsion (mäss) lahti peasis ja prantslased Hollandimaa oma alla heitsiwad, tarwitas Inglisemaa seda tulusat filmapilku enda kasuks ning pani oma käpa Lõuna-Afrika peale. Aastal 1795 ilmus admiral Elphinston merewäega ja findral Craig maawäega Tahwli lahesse. ühijuse seltsi kuberner wõis neile aga mõne tuhande soldatiga ja õppinud sõjamehega wastu panna, kuid lühikese wõitluse järele pidi ta ennaft alla andma.

Buurid ei tahtnud aga mitte nii hõlpsa hinnaga Inglise ülemwalitsust wastu wõtta, üks wäike salgake kapten Plessis'i juhatusel katsus mannermaa sisse wiimat Muizembergi õnesteed waenlase eest finni panna, ja taganes alles 48 tunnilise kangelase wastupanemise peale tagasi, mille üle inglased wäga imestasiwad. Sellega tehti Hollandi-Ida-India ühijuse seltsi walitsusele lõpp. ühijus langes ise ka aastal 1798 jurmaunele. Mfunikud, keda selts küllalt nõõrinud oli, ei olnud ta walitsuse järele mitte kahju. Peale selle näitas Inglisemaa nende wastu oma kõige meelitawamat külge, ja kuberner, findral Craig, andis neile mitmesuguseid wabadusi, kauplemise keeld kaotati ära ning maa päriselanikkudega kauplemine jai lubatud.

Amiens'i rahu lepingul, 1802, andis Inglisemaa Kapi walitsuse weel korraks Hollandimaa kätte tagasi; kuid aastal 1806 tungis ta jälle Kapimaale, mida ta siis „ajutijelt Drania jugu asemel“ oma walitsuse alla wõttis,

aga Wiener kongressil Hollandi walitsuse alt täitsa wabaks tunnistas, ning tänapäewani oma walitsuse all on pidanud.

Hollandi sugu asunikfude käest ei küsitudgi, kas nad Inglise walitsust wastu tahawad wõtta, waid neid tunnistati lihtsalt Inglise alamateks. Frond ütleb: „Nõnda ei ole Kapimaa, sõna tõsisel mõttes, mitte asumaa, ehk sinna küll Inglise asunikud elama on rännanud, waid ta on alla heidetud maa, mida Inglise walitsus üffinda oma tulude pärast ta endiste omanikkude käest ära on wõitnud.“

Inglisemaa ehitas oma walitsuse finnitamiseks Kapi- linna kindluse ja pidas selle kaitsmiseks seal kaunis suure sõjawäe, ja neile toidu muretsemine sai ranna elanikkudele heaks sissetuleku hallifaks, mis neid ka weidi Inglise walitsusega ära püüdis lepitada. Uus walitsus hakkas oma wõimu ka mannermaa elanikkude üle maksmaks püüdma teha. Rändawad sõjawäe jaod uitasiwad mööda maad ümber, alustasiwad postimajasid ja seadsiwad kohtuamet- nikka, kes ümber rännates Inglise seaduse järele ka kauge- mates maakondades kohut mõistfiwad, lühidalt öelda, Ing- lise walitsus tegi oma wõimu igal pool maksmaks, olgu see musta ehk walge rahwa juures.

Buurid oliwad sellega rahul ja olefiwad wist aega mööda headeks Inglise alamateks saanud, kui walitsus mitte liiga suurt wiga ei oleks teinud; see wiga on ülesaanata sügawust ja kange wiha ja waenu hollandlaste ja ing- laste wahel sünnitanud.

Oma ülemwalitsuse finnitamiseks hollandlaste üle, wõttis Inglise walitsus maa päriselanikud endile abiks. Ta meelitas ja aitas neid igal wiisil ja toetas nende püü- deid hollandlaste wastu. Midagi ei oleks buurifid enam haawata wõinud kui see, et nad kahwritege ühesuguseks

tehti, ja fahwriitele peale selle veel mitmeid toetusi anti, kuna nad enne nende ijandad oliwad olnud, kellede peale mustad auufartusjega oliwad waadanud. Abita pidiwad buurid pealt waatama, kui nende omandus ära häwitati, riigi walitsus ei teinud nende faitsmifeks peaaegu midagi, waid oli nende käest veel sõjariistadgi ära rööwinud.

Buurid pidiwad Inglise politsei sõna kuulma, mille ametnikud, kõige alatumat jugu inimesed, mis maa peal elawad — hottentolased oliwad. Kohtutes tehti neile sagedasti ülekohut, ning wägivalja tööd mustade wastu jaiwad raskesti karistatud, peale selle segas politsei ennast ka ijandate ja orjade tülide wahela.

See kõik äritas buurifid fangele wihale, iseäranis põhjapiiri äärsed asunikud ei tahtnud oma õiguste kitsendamifest midagi teada. Kord ei tulnud üks niisugune fangekaelne buur mitte kohtu ette, kuhu teda orja kaebtuse peale kutsuti, siis jaadeti trobifond soldatid wälja, teda wägivaldsel wiifil finni wõtma. Büjs käes, wõitles ta nende wastu, kuni ta wiimaks maha põmmutati. Ta naene wandus aga oma furnud mehe püffi kätte wõttes kättemaksmift. Oma sugulaste ja tuttawate poolt leidis ta toetust ning nad hakkafiwad mässama.

Inglise sõjawägi lammatas selle mässu pea ära ja neile mõisteti kõige koledam nuhtlus. Wiis peasüüdlast mõisteti wõllafurma, kuna teised fergemini ehk raskemini trahwiti ja elusse jäeti.

9. märtsil 1816 oli nende furmapäew. Kõik faasfüüdlased ja hulk buurifid naiste ja lastega aeti jeda kole-dat timuka tööd pealt waatama. Wõllafammas oli ühe mäeförgustifu peale ülesse seatud, nõnda et jeda fangele ümberfaudu näha wõis. Pea kõlkufiwad need wiis õnne-

tumat ohwrid wõlla külles, nad olivad juba mõistufeta kui wõlla põikpuu raske koorma all katkes, ning õnnetumad poolsurnult maha kuffufiwad. Weidi ajapärast hakufiwad nad jälle toibuma ja hingama. Rahwas nägi selles Jumala sõrme ja palus südant lõhestawate piisarate ja nuufsumifega õnnetumatele Inglise kohtuametrniku käest armu. Kuid seda koledat inimest ei liigutanud palwed ega filmapijarad, waid wõllafammas feati uuesti üles, ning need õnnetumad pidiwad weel furd rascket furma walu maitfema. Seeford pidas wõllas ja nad furiwad.

Unustamata meele ja andeksandmata jõdamega mõtleb huuri rahwas selle nõnda nimetud „Schlachternsnecki“ koleda furbmängu peale. See on Inglise walitfufe koleda toore teo tundemärk. Schlachternsnecki kannatajad on täna weel rahwa meeles ja neid mälestafse ja auustatafse rahwufe kangelustena.

Nende wõitutega buuride üle, ei olnud Inglise emakeel kohtute ees ja ametlistes kohtades makfetafaks. Kuid aastal 1825 faotati see lepingu seadus funinga käfjul ära, ja Inglise keel sai omale ükfinda õigufe. 1828 aastast peale, tunnifstati kõif Hollandi keelses testamendid ja dokumendid tühfjaks. See oli jälle uus hoop, mis buurifid kangefti ärritas, feft selle seadufega oliwad nad awalikufst elust täitfa wälja heidetud, ning see fünnitaf neile lõpmata raskufi.

Mida enam inglafi Kapimaale elama afus, seda fuuremaf Inglise wõim fa kafwis, ning selle tõttu wõis fa niifugufeid seadufi wälja anda.

Peale Napoleoni sõdade jagas Inglise valitsus oma wana soldatitele Kapimaal hulga maid ning fergendas oma riigist wälja rändajatele eli igas tükkis, aastal 1820 tuliwad üksi juba 4000 inglasi ja shotlast Kapimaale elama.

Need buurid, kes farnase walitsusega rahul ei wõinud olla, hakkasiwad ifka enam põhja- ja lõuna poole, teine poole Dranje jõge olewatesse maadesse piiluma, kus asunikku mitte weel ei olnud. Mõned läksiwad ka üle Dranje jõe, ja tahtsiwad seal metfikul maal, Inglise wõimust lahkudes wabalt elada. See tuletab nende esiwane maid meelde kes ka ühisuse felti eest ära oliwad põgenenud. Selle maa elanikud buschmannid, betsuanlased ja grigualased wõtsiwad neid sõbralikult wastu. Riisugustele wäljarändajatele ei teinud Inglise walitsus midagi raskust. Uega mööda asus neid hulga kaupa teine poole Dranje jõge ja nende asutused ulatafiwad kuni Modderjõeni. Wiimaks ajasiwad uued inglase üle kohtud Kapi buurisi hulga kaupa rändama, jeda rändamist nimetaks „suur treck.“

Kapimaa idapoolsed naabrid oliwad rahutumad ja sõja himulised kahwrid. Sagedaste ilmufiwad nad suurtes falkades asunikude maadesse, rööwiwiwad loomad ära, põletasiwad elumajad maha ja tapfiwad buurisi, ilma et Inglise walitsus selle wastu midagi suuremat abi oleks olnud. Sest rööwimisest tõusis aastal 1834 sõda. Umbes 20,000 kahwrid tungiwiwad Grahamstoni- ja Graaf-Reineti maakondadesse ning häwitasiwad kõik tule ja mõegaga ära, rööwiwiwad ja riisusiwad, nii kui jüda futsus ning nottiwiwad hulga asunikku maha.

Wiimaks pani Inglise walitsus ometi buuride abil weidi jüdikamalt kahwri wastu. Metfikud löödi tagasi,

nende maa võeti ära, ning röövitud loomad toodi tagasi. Kuid buuridele, kelle loomad need olivad, ei antud midagi, vaid Inglise valitsus müüs nad ära ja võttis nende hinna sõja kuludeks enesele. Buurid, kes sõjas pea tegelased olivad, pidivad suud puhtaks pühkima ja kõigist ilma jääma. Peale selle anti kahwritale nende maa jälle tagasi. Seltsamal ajal lasti ka orjad wabaks, see seadus sai kõigis Inglise ajumaades, 1835 awalikult kuulutatud.

Kapimaal oli umbes 40,000 pärisorja, kellede wäärtus läbistiffu 500 rbl. hinge peale arwati, need olivad buuride põlluharimise juures juures tähtsuses. Pärisorjade lahtilaskmisega ei kaotanud buurid üksi oma paremaid töö jõudusid, vaid nende kahju oli ka sedawõrd suurem, et parlamendi poolt lubatud 12 miljoni rbl. nende kahju kaugelgi finni ei katnud. Peale selle ei maksetud seda raha mitte kohalikkudes ametikohtades wälja, vaid üksi Londonis. Buurid ju Londonisse ei läinud, vaid lasiwad oma raha sealt wähe meeste läbi wälja maksta, sest wõib aga kergesti aru saada, et suurem summa sest rahast wahemeeste taskusse jäi.

Juba mõnda aega walmistasiwad ajunikud endid juure trecki, wõi wäljarändamise wastu. Mõned südakamad mehed, need nõnda nimetud eel-treckijad, käisiwad seda maad funi kauge põhja piirideni läbi. Nõnda jõudis Trichard oma reisirul 1834—1837 funi kaugele nüüdse Transwaali maa sisse, Bontpaus mäeni, Lyddenburgi freiji, ja sealt läks ta ranna äärde, Delagoa lahesse kus ta kurja palawiku haigusesse juri.

Suur wäljarändamine, mil umbes 5—10,000 buuri Kapimaalt wälja rändasiwad, oli 1837—1840 aastate

ümber. See ei sündinud mitte ühe korraga suures hul-
 kas, vaid väikestes üfsifutes trobikondades, nende arm-
 kaswis iffa päew-päewalt sunremaks. Nad läksiwad üle
 Dranje jõe, rändasiwad nüüdsest Dranje maast läbi põhja
 poole ning inglased ja kahwid ei teinud neile selle wälja-
 rändamise juures midagi tüli, maa päris elanifud oliwad
 waifse loomuga rahwas, ja Inglise walitsus rõdmustas
 selle üle, et ta neist rahutumatest walgetest inimestest, kes
 endid milgi tingimisel inglasteks ei lasknud teha, nii hõlp-
 fasti lahti sai ja lootis mahajäejatega nüüd seda ferge-
 mini walmis saada.

Mis mõtted buuride südameid wäljarännates täitfi-
 wad, wõib kõige enam ühest manifesti sarnasest kirjast
 näha, mis üks väga tähtjas wäljarändajate peamees,
 Pieter Retief, enne wäljarändamist Grahamstowis wälja
 andis.

Selles huwitawas kirjast seisab: „Meie kahtleme
 selle juures, et asutus neist tülidest peastetud wõiks saada,
 mis teda ähwardawad. Meie ei tea mitte, selle poole
 meie peafime pöörama, et nende teotuse ja ülekohtu
 woogudele, mis meie peale tulewad, tõkkeid wõiks teha.
 Meie lahkume sellepärast ja selles teadmises siit maalt,
 et Inglise walitsusel tulewifus meiega midagi enam tege-
 mist ei ole, ega meie käest ka midagi nõuda ei wõi.
 Meie tahame oma rändamise ajal, ja ka seal maal, kus
 meie pärijelt elama asume maa pärisrahwaga rahu pidada
 ning neile oma ettewõtet teada anda. Igal pool, kus
 meie läheme, on meie pea püüe wabadust alal hoida.
 Orjastid meie enam ei pea, kuid see peab igal mehel kind-
 laste teada olema, et meie isanda ja sulase wahel kind-
 lat wahet peame.

Meie otsime rahu. Oma wäljarändamisega ei taha meie kedagi tülitada. Kui meie peale peaks kiputama, siis hakkame vastu, ja kui waja peaks olema, siis wõitleme kuni surmani. Siit asumaast lahkume me sellepärast, et meie Inglise walitsusega enam midagi tegemist ei taha teha, waid endid ise oma usu, (südametunnistuse) järele walitseda. Maa, kust meie nüüd lahkume, on hea ja wiljarikas; see on meil aga teadmata, mis moodi meie uus kodumaa saab olema; kuid jeda teame meie kindlaste, et hädaohud meid seal ootawad. Aga meie paneme oma lootuse kõigewägewama, õigema ja armurikkama Jumala peale."

Kui esimesed buurid üle Waali jõe oliwad tunginud, langes wägew rahwrite kuningas Moselelake ootamatalt nende peale, kus juures ta ühe rändajate trobikonna täiesti maha löi. See õnnetus maanitses teisa ettewaatusele, järguised rändajad hoidsiwad endid nüüd enam koomale ja walijiwad Pieter Retiesi omale esimeheks. Moselelake, kelle kuningriik suuremalt jaolt nüüdses Transwaali maal oli, sai nuheldud ning omaist riigist wälja aetud, kuna buurid põhja poole, kuni Limpoponi edasi tungisiwad.

Nad rändasiwad ilma kindla elukohtadeta, mitu aastad Oranje riigis, Waali ja Oranje jõgede wahel, laialdastes maakondades oma karjadega ümber. Nad oliwad nagu Israeli lapsed kõrbeteel, ja neil oli nendega küll wist palju sarnadust. Maa pakkus nende loomadele wett ja head karjamaad ja neile enestele jahiloomasid ja kalu enam kui waja oli. Rahwrite käest wahetasiwad nad härjade ja sigade vastu wilja ja puuwilja. Oma rändamise teel tuliwad nad kuni kõrge Drakeni mägestikuni, sealt leidsiwad nad ilusa wiljarikka Natali maa üles, kuhu neist

suurem jagu Pieter Retiefi juhatusel aastal 1837 omad sammud juhtis.

Natali maa oli wägewa Sulu kuninga Dingaani päralt. Aastal 1824 olivad inglased sinna ranna ääre, kus nüüd Durhani linn on, kaubakoha asutanud, aga selle pea jälle maha jätnud. Retief hakkas Dingaaniga kaup- lema, ja see Suulu würst andis 700 härja eest ühe tüki omast maast buuridele tarvitada. Aga ühest Inglise mis- sionärist ülesse äsfitatud, langes ta kawalal kombel Pieter Retiefi ja hulga tähtsamate buuride peale, kui need ilma paha ehk äraandmise aimamata, tema kraali läkšiwad, ja tappis 76 buuri ära. Sellepeale tungis ta buuride kallale, kui need nüüdses Weenenis, Buschmanni jõe ääres laagris olivad. Ehk buuridel küll juhatajaid ei olnud, siiski löi- wad nad meeleäraheitlises wõitluses waenlase tagasi; nae- sed, lapsed ja kõik, kes sõjariistu suutsiwad kanda, wõit- lesiwad sulude wastu. Nende kahju oli wäga suur, 282 buuri ja 250 musta sulast katšiwad lahingu wälja.

Kurbtus ja hirm täitis järele jäänud rändajate südant. Üks jagu läks jälle üle Drakeni mägede Oranje ja Waali jõe äärsetesse maadesse tagasi. Megamööda kadus aga buuride ehmatuse ja hirm ära, ja nüüd hakkasiwad nad oma kawalale waenlasele kätte maksma. Nad tungisiwad päris Sulumaa sisse, kuid seekord pidiwad nad weelgi fibedat kahju kannatama, aga wiimaks läks Andres Pre- torius'el korda, selle kurja kahwri würsti wõimusele täitsa otša teha. Meile tuli kodumaalt abi, ja Andres Preto- rius tungis 464 buuriga 10,000 Dingaani mehe peale, ajas ta põgenema ja wõitis ta pealinna ära. 3000 kahw- rid jäiwad lahingu wäljale maha, kuna buurid wähe mehi

kaotanud olivad. Veel nüüd on Dingaani-päew, buuride rahwuse pidupäew.

Pärast seda wõitu wõiswad nad Natalis rahulikult elada. Nad ehitaswad sinna pealinna ja nimetasiwad seda oma kabe juhataja, Pieter Ketiesi ja Gevritt Maritzi järelle, Pietermaritzburg, ja siia tuli ka esimene Natali wabariigi Volksraad kokku.

Kui Londonis uue wabariigi, Natali asutamiseft kuuldi, hakkas asumaade ministerium kohe plaanisiid tegema, kudas seda kena maad Inglise-maa alla wõiks heita. Seks otstarbeks arwasiwad need kawalad isandad järgmise põhjuse wälja: „Inglise-maa alamad ei wõiwat omal heaks arwamisel ja tahtmisel ilmaški riigi walitsuse alt äralahkuda; buurid olla ja jääda ka nüüd Inglise-maa alamateks ja nende wõidetud maad ja kohad olla Inglise-maa päralt. Kapimaa kubernerile, George Napier'ile anti käsk, Inglise sõjawägi Natali saata, ning buurisi Inglise ülemwalitsuse alla sundida ja Suulu rahwast nende eest kaitseda! See kuulmata häbemataus wihastas buurisiid üliwäga. Kui Inglise sõjawägi mai kuul 1842 ühe kapteni juhatusel Durbanisse jõudis, paniwad buurid sõjariistus selle wäesalgale wastu, ning piirasiwad ta fiske.

Inglastel oli juba kitsas käes, nälg ja jänu waewas neid nõnda, et nad juba alla pidiwad andma, aga samal ajal tuli neile Kapilinnast abiwäge juurde. üks Inglise sugu Kapi asunik oli põgenema peasenud, ja ruttu selle teatuslega Kapilinna läinud, et Inglise wägi suures hädas olla. Riipea saatis kuberner hädalistele abi. Nüüd kihutasiwad inglased ümberpiirajad minema, wõitsiwad Pietermaritzburgi ära, Volksraad aeti koost ära ja nad tõmbasiwad Union-Jack (asumaade lipp) ülesse. Natal tunnistati

Inglise asumaaks ja liideti Kapimaa külge. Peale selle tulivad Inglise ametnikud ja asunikud sinna elama ning loikafiwad jälle seda, mis teised weriseid ohwrid tuues külwanud olivad.

Jälle hakkas seesama näitemäng peale, mis Kapi-
maal oli olnud, ka siin hakkafiwad inglased maa pärisrah-
wast buuride wastu ülesse fihutama, kuid need saiwad
oma walesõbrade kawalusest aru ja hakkafiwad nende wastu.

Jällegi oli buuride rahu rööwitud, mida nad Kapi-
maalt wäljarännates olivad otfinud; ei aitanud muud,
nad pidiwad jälle reisikepid kätte wõtma ja sealt, omalt
rööwitud maast wälja minema. Nad läksiwad jälle üle
Drakeni mägede ning tulivad Dranje ja Waali jõe äärde
tagasi. Minult 300 buuri jäiwad Natali elama.

Dranje- ja Transwaali-wabariikide asutamine.

Pisut aega peale Natalist tagasi tuleku asutafiwad
buurid teine poole Drakeni mäge, wähem wiljakandjasse
maasse Dranje-wabariigi, pealinna Bloemfenteiniga.
Kui see kuuldawale tuli, et Inglise parlament kõik maad
lõuna pool 25 laiuse graadi enese omaks olla tunnista-
nud, rändas üks jagu buurisi Inglise walitsuse eest põhja
poole ja asutas omale sinna Bouthpansbergi-wabariigi ja
pealinna Lydenburgi. Teised aga, kes Waali jõest üle
minnes endid juba julged tundsiwad olewat, asutafiwad
Potchefstromi-wabariigi sama nimelise pealinnaga.

Dranje-wabariik sattus aga basutodega, kes idapool-
ses mägisel maal elafiwad, ägedatesse wõitlustesse. Need
wõitlused andfiwad inglastele nüüd wahese tulemises

asja. Jälle ilmusiwad Inglise wäesalgad ja ametnikud ning tõmbasiwad Bloemfonteini Inglise lipu ülesse ja tunnistasiwad nüüd Oranjemaa niisama omaks, kui enne Natalimaa.

Ka siin astusiwad buurid wägivaldale wägivaldaga wastu. Europa Prantsuse revolutionide läbi, mis Inglismaad ta sõjawägesid Lõuna-Afrikast sundisiwad ära kutsuma julgustatud, kogus Andres Pretorius mõni sada meest kofku, marsis Bloemfonteini alla, sundis Inglise kommandandi alla heitmisele, mis peale see ka kõige oma sõjawäega ja ametnikkudega teine poole Oranje kaldale pidi minema ja Oranje wabariigi iseseiswats tunnistama.

Seda kuuldes ruttas Kapi kuberner firmarssidel 1000 walge- ja mõnesaja musta soldatiga kaks suurütkki kaasas ligemale, läks üle Oranje jõe, ning tuli Bloemfonteini poole. Andres Pretoriuse juhatusel, astusiwad buurid Room-plaats'i juures 28. augustil temale wastu, saiwad aga tagasi löödud ja sellega tehti nende lühikeste iseseiswusele ots peale. Pretorius põgenes oma truugi meestega teine poole Waali jõe, ja ühendas kõik buurid Lempopo ja Waali wahel Transwaali-wabariigiks kofku, mille pealinn peale tema jurma Pretoriaks nimetati. Selle ühendamise juures tuli ka pahandusi ette, mida Potchefstromi ja Lydenburgi wabariikide mõistlus sünnitas. Wiimaks kaswis sest koguni kodune sõda wälja, nõnda et mõlemil poolel umbes 4—5 surnud oli. Wiimaks leppisiwad riidlemad erakonnad ära, sest neid ähwardas ühine waenlane Inglise-maa. Pretorius waliti esimeseks Transwaali wabariigi presidendiks.

Inglisemaa oli oma wõitlemise himu jelle ajaga kaotanud, ka uus wõidetud maa ei teinud talle midagi

rõõmu. Sõjad, mis nad oma uue Dranje-asumaa alamate faitsemise pärast kahwritega pidasivad, maksivad neile määratumaid summasid, mida see waene maa kunagi fiske ei toonud. John Bulli kõige õrnemale, kohale, rahale, tegi see maa wäga walu, ta jättis kõik oma nõudmised järele ja tegi ühe „suuremeelse“ lepingu. Asumaade minister, lord Grey ei annud Andres Pretoriussele ta wastuhakkamist ainult andeks, waid tegi temaga aastal 1852, 17. januaril Zaudriveri juures lepingu, milles Inglisemaa Transwaali wabariigi täieste iseseiswaks tunnistas. Jah, ta läks weelgi kaugemale, seletades, et ta Dranje-wabariigi ainult sellepärast oma walitsuse alla olla wõtnud, et maa walged ja mustad elanikud Kapi kubernerilt Inglise faitset olla igatsenud, olla see aga efektus, siis ei tahta Inglisemaa Dranje faitsewalitsust enam omas käes pidada.

Selle peale futsus Inglise walitsuse asemik kõik suurematsugu Dranjemaa kodanikud Bloemfonteini 1854 aastal kokku, kes aga kohe Inglise ülemwalitsuse alt lahkuda ja endid ise walitseda tahtsivad. Bloemfonteini lepingus, 22. weebuaril 1854, tunnistas Inglisemaa ka Dranje-wabariigi iseseiswaks.

Ka Kapimaale andis Inglise walitsuse raha puuduse pärast 1850 sifemise asjade isewalitsuse õiguse mida Inglise ja Hollandi sugu kodanikud juba mitu aastad nõundnud oliwad. Kuberner on kuninganna ja mõlemi kambri wahel asumaa asjade korraldaja. Nende kambrite liikmed walitakse mõlemi kambri poolt, kuid esimese kambri liikmed walitakse kauema aja peale ja ka teiste walijate poolt, nagu Inglise alamkojas. Asumaa kõrgemad ametnikud ei saa mitte walitud, waid kubernerist nimetud,

fuid nad wõtawad parlamendi koosolekuteft oša, kus neil ka heale õigus on. Nad ei ole aga mitte rahwa, waid kubernereri politika poole hoidjad, ja nende abil wõib kuberner oma asja Londoni walitsust nõuet mööda ajada. Peale selle on ta rahuajal Lõuna-Afrikas olewa Inglise sõjawäe ülem kommandat ja musta rahwa asjade korraldaja kuninglik ülem komisar.

Nagu meie sest näeme, on Kapimaa sisemiste asjade isewalitsuse õigus ainult poolik; kuid seda wõib sellega wabandada, et asumaa ilma Inglise-maa abita oma suuri wälja minekuid mitte maksta ei jõudnud ja peale selle oma rahutuma naabritele wastu panemiseks liig nõrk oli.

Et Inglise-maa Kapi asunikfude suurema iseseiswuse õiguste soowi tähele pani, oli wastu waidlemata selle pärast, et Kapimaa oma tähtsust Suetši kanali ehitamise läbi, kust inglased lähema tee Indiasse sõiduks leidfiwad, kaotas, ja enam tähele panemataks jäi.

Aga jälle juhtus midagi, mis Inglise maa oma „suurt meelt“ unustama pani, ja Lõuna-Afrikale ta silmis wäärtuse andis, millest tal aimugi epolnud, see oli fulla ja teemantide leidmine.

Teemantide rööwimine.

Kas peame seda määratumat teemantide, fulla, hõbeda, wase ja kiwiüte rikkust, mis Lõuna-Afrika põues on, ta elanikkude õnneks wõi õnnetuseks pidama? Aeg annab arutust! Tänini on ta buuridele ainult häda ja piisaraid, sõda ja werewalamist toonud.

Mitte sealt kaugel, kus Modderi jõgi Waali jõkke jookseb, oli buuri talu. Seal oli Kapimaa buur, von

Niekerk võeras ja nägi lapsi ühe väga läikiwa iseäralise fiiviga mängivat, mida ta ligemalt waadates temandiks pidas. Ta tahtis seda kiwi ära osta, aga talu omanik pidas seda tühjaks kiwiks ning fingis ta muidu von Niekerkile. See näitas jeda kiwi mitmele asjatundjale, kes teda selleks tunnistasiwad, mis ta tõesti oli. See oli teemant 22 $\frac{1}{2}$ karati raske. Kapimaa kuberner Philipp Woodhouse ostis ta wiimaks 500 naela sterlingi (5000 rbl.) eest ära, ning saatis ta 1867 Pariisi wäljanäitusele, kus teda suurt tähelegi ei pandud. See leidis kihutas von Niekerki järgmisel aastal weel korras Modderi jõe äärde, ja ta sai oma järele kuulamiste peale wiimaks teada, et ühel neegri nõial ta amulettide hulgas üks kaunis suur läikiw kiwi olla. Ta ostis selle saja lamba ja kolme-kümne hobuse eest ära. See teemant kaalus 119 karat, mida von Niekerk 11,200 naela sterlingi (112000 rbl.) eest ühe pangamajale ära müüs. See teemant on „Löuna-Afrika tähi“ ehk „Dudley,“ ta praeguse omaniku nime all tutaw. See asunik on Inglisemaal kõige ilusama teemandi omanikuna tutaw. See kiwi õeruti Amsterdams ära ja kaalub peale õerumist 49 karat ning ta wäärtus on 500000 rbl.

Need leidused saiwad ruttu tutawaks ja äratafiwad suurt tähele panemist. Igast ilma kaarest hakkas teemandihimulisi õnnerüütliid Ida-Griqua maale tormama, kus enne ainult mõned neegrid ja buurid ennast waewaga oliwad toitnud. See kuni Waali ja Modderi jõgede kallasteni oli väga wilets ja wõttis 6—7 nädalad ära, nii mõnigi õnne otsija faotas raskeel teel oma elu, ilma et õnne maad nähagi oleks saanud. Maa oli uute elanikkude toitmiseks liiga waewane, nad pidiwad jissewetud moonast elama.

Waali jõe liiva seeft leidfiwad otfijad tõeste igatsetud warandust, ja sinna siginesiwad lühikese ajaga tähtsad linnad, esimene neist oli Barkly-West. Nagu awalikust kuulutustest näha wõis, ei olnud leidused wäikesed, ühe ainsama kuu jooksul 1870, leiti 2326 teemanti 64,135 naela sterlingi wäärtuses. Seal oli walgeid inimesi umbes 8000 hinge. Ka mujal, nagu Jagersfonteinis ja Coffiefonteinis leiti neid kallid kiwa.

Inglased arwasiwad nii kaua kui Dranje-wabariit nende asumaa oli, et Lääne-Griquamaa, ehk wähemast Dranje ja Waali jõe wahel olew maasiil, Dranje-wabariigi omadus olla, mida ka mitu dokumenti tunnistasiwad. Peale selle andis Inglisemaa Bloemfonteine lepingus kõig digused nende maade üle, mis teinepool Dranje jõge on, omast käest ära. Wiimaks tegi Dranje-wabariit Griquamaa pealikku, Adam Kockiga 1862 lepingu, kus see selle maakonna Dranje-wabariigi omaks tunnistas. Sellepärast tahtis Dranje-wabariigi walitsus omad täied digused seal ka maksmaks teha, ja selle suure rahwa hulga pärast, mis lühikese ajaga sinna elama asunud, forraldatud walitsuse ja korra sisse seada, kui inglise walitsus wahese astus.

Kuis wõis Inglisemaa, kes kõigi maailmaa waranduste üle omal üffi diguse arwab olewat, nii kene saaki omast käest ära laste wõtta? Inglise riigimehed otfiwad omale maa päris rahwast buuride wastu kaitstes, jälle tuge. See kord wõtsiwad nad Griquamaa pealikku, Waterboeri, kellega üle kohut oli tehtud, oma kaitse alla. Waterboer oli Griquamaa teine pealik ja Adam Kocki wastane, kes Dranje-wabariigiga lepingut ei teinud. Rahtlemata ei wõinud Waterboer ise selle mõtte peale tulla, et ta Inglise riigi alamaks saada ja oma maa Ing-

lisema faitse alla anda tahtis. Muidugi ei wõinud armuline Inglise kuninganna selle waese metsiku mehe palwet täitmata jätta, ainult seda tingimist oli waja, et Kapimaa parlament selleks oma luba annaks. Kapi parlament, kus ainult Inglased liikmeteks oliwad, ei wõtnud mitte üksi seda palwet kuulda, waid pani ka kuberneri Hayele palwe ette, et see nii pea kui wõimalik, teemandi kaewandustesse Inglise walitsuse sisse seaks. Üks Inglise ametnik ja politsei wäesaks ilmusiwad sinna riiu maale, wõtsiwad Dranje-wabariigi lipu maha ja tõmbasiwad Inglise asumaade lipu ülesse ning wõtsiwad sellega selle maa oma walitsuse alla. Mis aitas buuride wastu panemine ning lepingute ja lubade seletamine? Mis Inglise löwi juba ühe korraga oma küünte wahel on jaanud, seda ta enam lahti ei lasse.

Et oma nõuetele suuremat mõju anda, tuli Dranje wabariigi president 1000 mehega ja 4 suurtükiga piiriäärde ja nõudis wahel kohut, kus üks Euroopa riigi walitseja otsust pidi tegema. Selle wastujeks kuulutas Kapimaa kuberner, et Buurid ilmaski Inglise walitsuse alt lahti ei ole saanud, ja et inglaset iga wägivaldaga tööd sõja kuulutusjeks saamad pidama. Buurid pidiwad suurema wõimu alla endid alandama. Ehk Inglise kohtud Waterboeri nõudeid küll isegi tühjaks pidiwad tunnistama, siiski jäi see maa nende kätte.

„See mõte, et kõige rikkamaid teemandi kaewandused maa peal Inglise maa käest kaduma peakswad minema, pani juba kõik järele mõtlemise selle teo üle waikima. See on, kõige häbistawam lehekülg Inglismaa ajalooos,“ ütleb inglane Froude!

Kauas: kirjade mahetamise peale, kutsus Inglise walitsus president Brandti selle tüli selletamise ja oendamise pärast Londonisse. See wägivaldne õiguse rikkumine oli liiga filmatorkaw; sellepärast andis Inglise walitsus Oranje-wabariigile 90,000 naela sterlingi kahjutasumiseks ja ostis selle naeru wäärilise summa eest selle maa õigused enesele. Mis pidi Brandt tegema? Ta wõttis selle summa wastu ja kirjutas 13. juulil 1879 lepingule alla.

Raup, mis Inglise maa tegi, ei olnud mitte halb. Pea leiti ka sisetamisest maast uusi rikkaid teemandi kaewandusi, millede seast kuulus Kimberley kõige tähtsam on. Need kaewandused on 30. aasta jooksul $1\frac{1}{2}$ miljardi (1500 miljoni) rubla sisse toonud, mis ühe osawa löögi läbi kõik inglaste tasku on jooksnud.

Transwaal ja kuld.

Transwaali ja Oranje wabariigi ajalaol on väga palju sarnadust. Transwaali wabariigi asutajad olivad need buurid, kes iga hinna eest Inglise walitsusest lahsti tahtsiwad saada. Need farmid asunikud armastasiwad waba üksikut elu, ega hoolinud tugewast ühendatud walitsusest midagi, waid olivad piibliliku sisse seadega, wana ebrealaste wiisi järele täitsa rahul. Nad olivad hariduse ja uuema aja püüete wastu waenulised, pidasiwad wana-dest wiisidest wiisalt finni, ja elawad weel praegugi nõnda kui nende esiisad minewa aastasaja hakatusel Kapimaal. Kuid siiski on neil palju häid omadusi, mis neile hariduse õigust annawad. Nende head omandused on enam perekondlised kui seltskondlised ehk üliüldise loomuga. Keha

poolest on buurid suured tugewad inimesed, kuid neid tuleb kahte jalku jaotada. Ühed on walget werd, tugewa näo joontega ja külmawerelise iseloomuga, kuna teised weidi vähemad, tumedamat werd, elawa loomuga ja sagedaste puna näo joontega ning waimurikka wälja nägemisega on; see tunnistab, et nad mitmest rahwusest päritud on.

Kui buur omale kodu foldet tahab ajutada, siis otsib ta ikka niisuguse koha wälja, mis vähemalt 8—10 penifoormad naabritest eemal, ja kus tal 6—20,000 acrest maad on. Sinna tuleb ta oma härjawanfriga, kus naene ja lapsed ning pisut maja kraami sees on, ja toob oma lambad, weised ja hobused kaasa. Peale piibli ei ole tal peaagu midagi teist raamatut, sealt leeab ta oma waimliku ja waimu toidust üksiinda. Ta ehitab ise omale kusile oja ehk hallika ärde maja. Niisugune maja on väga lihtne, ühefordne, palkidest ja sawist ehitatud hoone, mille ruumid köök ja 3—4 kambrid on; pärast poole ehitatakse ka loomade tallid ja muud hooned. Sellepeale asutatakse rohuaiad, mis kanaalide läbi hoolega weetatud saab, siis puhastakse nii palju maad põesastest ja kividest puhtaks, kui põllumaaks tahetakse jätta ja küntakse weohärgadega ümber, seda tööd toimetawad muidugi kahurid asuniku juhatusel. Rohuaiale ja põllule tehakse harilikult okastraadist aed ümber, et loomad, mis seal oma pead mööda ümber hulguwad, mitte sisse ei peaseks.

Metsawaene Transwaali kõrgemaa on väga wilja kandja ja põllu harimiseks jünnis maa, kui seal aga parajal mōedul wett saada on, jeda on aga Transwaalis igal pool küllalt. Europlane wõib igal pool elada, kus maa 1000 metrit mere pinnast kõrgemal on. Seal kas-

wab peaaegu kõik Europa wili wäga heaste, mais annab 60—100 fordse seemne, niisama annawad ka ruffid, odrad ja kaer wäga heaste wälja, ka karduled, aja = ja faun wili kosub toredasti. Wiimased saada aga mõnefordse küli järele weidra magusa maitse juurde. Riisu, kaer ja odrad külitakse mai ja juuni kuul (talwel) maha ja lõigatakse 4—6 kuu pärast ära. Peale lõikust septembri kuul külitakse mais maha, mis aprilli kuu lõpuks walmis saab. Tubakas ja suwi wili kosub seal toredasti, nagu õunad, pirnid pirsihid, ploomid, aprikofid, mandlid, wiigid, tatlid, oranged, sidronid ja kõige pealt wiinamarjad. Kõigis põhja-troopi poolsetes Transwaali maakondades kaswatakse theed, suffurt, bananifid, ananat jne, hea järeldustega. Üleüldiselt on põllutöö, iseäranis aga ajatöö buurile peaaegu kõrwaldane asi, uuemal ajal hakatakse alles nende töö harude peale enam rõhku panema. Nad küliwad wilja üffinda iseeneste ja oma loomade tarwiduseks maha. Nende pea töö on karjakaswamine, karjad on buuri rikkus ja toredus. Transwaalis oli 200000 weist, mõnel buuril on neid 2—3000 tükki, nõnda tuleb iga buuri kohta läbistifku 50—100 weist. Peale selle on veel lambad, neid on wõi oli enne sõda muidugi enam kui weiseid, igast lambast saab aastas 3 kilogrammi willa. Kõige wiimaks on veel hoooste, sigade ja jaanalindude kaswamine nimetamise wärt. Jhus hobune on buuri kõige suurem rööm. „Soolatud“ hobused, see on hobuse katkust wabad „triplerid“ (mägedes käiad) loomad, maksawad head hinda. Hoooste soolamine sünnib nõnda, et neile mõni aeg tubliste feedu soola antakse, sest et Lõuna-Afrika rohul soola ollused puuduwad, selle soola mõjul mõjul wõiwad hobused katku tõbe wastu panna. Hobune

on buurile sõidu, karja hoidmise, ja hi peal käimise ja muidugi ka sõja tarwis väga tarwildane loom. Buur armab jalakäimist oma auu vastu olewat, ja põlgab seda täiesti. Lõuna-Afrikas on väga palju hobuse tõbesid, ja selle pärast ei kosu need loomad seal mitte üsna heaste. Afrika tõugu hobused on väikesed ja inetumad, kuid nad lepiwad halwa toiduga ja on wisad vastu panema. Mägedest mõivad nad niisama wäledaste üles ja alla jooksta kui nad tasasel maalgi nelja jooksewad.

Buur elab mureta ja jõukalt, nagu wäike kuningas omas riigis. Nende perekonna elu on wana usuisade wiiji järele sisse seatud. Wanaija ja ema on omas kuningriigis ise walitsejad. Kui buuri istandus küllalt suur on, siis jäewad lapsed, keda muidugi õige rohkesti on, ka siis, kui nad täieeliselt on saanud, wanemate lähedale elama. Tütred ja pojad astuwad noorelt abielusse. Noorepaarile ehitatakse istanduse lähedale uus elumaja ning mõni hektar maad tehakse jälle põldu juurde. Hommikul ja õhtul fokuwad kõik perekonna liikmed wanaija juurde kokku palwele. Tingimata sõna kuulmist ei nõuta üksi laste, waid ka musta teenijate käest. Wiimaste vastu oldakse väga lahke ning nende lapsed kasvawad buuri lastega ühes koos ülesse. Buur tunneb waewalt niisuguseid soovisid, mis ta täita ei mõiks. Ta teeb ise kõik tööd ära nagu puusepa, wantrisepa, raudsepa, pagari, kangru ja lihunikuna tööd. Usuõpetus kustutab täitsa ta waimliku janu, ja piibel on igas elu küsimises mõeduandja ja tee näitaja. Buur on wabariiklane, kuid meie uuema aja wabadusest ei ole tal peaaegu aimugi. Töö ja palwe on tema arwamise järele ainjamad inimese kohused, ja tööle õppimine kõige ülem kasvatusse tulu. Ta ei tunne nõdrust

ega ka waimustust, ta silmaring on kitsas, kuid Afrika ajunifuna on ta wastupanew ja wisa, nagu seda selle maa harimiseks ühest asunifust aga soowida wõib. Sest wõib fergesti aru saada, et ühel maal, kus elanikud waba elu armastawad ning ühest teisest lahus elawad, üleüldist walitsust raske on sisse seada. Wiimaks läks Pretoriusel siiski korda, kolme wäikest iseseiswat maakonda Transwaali wabariigiks kokku heita ja sinna pea linna asutada, mis pärast tema surma Pretoriaks nimetati.

Peale Pretoriuse surma waliti ta poeg presidendiks, kes fahwritega kangesse wõitlusesse sattus ja uut riiki hoolega enam ühendada püüdis. Seda püüet, kus buurid Transwaali ja Oranje riiki üheks wabariigiks ühendada tahtsivad, oskas Inglisemaa wäga heaste nurja ajada. Kui Transwaalimaa oma rajasid kuni mere rannani laiendada tahtis, ajas Inglisemaa selle püüde sellega luhta, et ta terwe rannamaa, Natalist kuni Portugali Mosambique maakonnani enese omaks tunnistas. Kui Inglisemaa Oranje-wabariigi teemandi rikka maakonna 1871 enesele fiskus, pidi Transwaalimaa oma Waali jõe äärse Griquamaa jao, mida ta tänini enese omaduseks pidas, Englise Natali kubernereri wahekohtu otsust mööda, omast käest ära andma.

Volksraad ei olnud Pretoriusega selle lepingu wastuwõtmise ja allakirjutamise pärast koguni rahul, ning ta pidi selle pärast ka presidendi ametist ära lahkuma. Tema asemele waliti õpetaja Thomas Burgers, senine Kapimaa Hollandi refomeritud kiriku juhataja, presidendiks.

Burgers'i walitsuse ajal leiti Transwaalis, mitmes kohas, wäga palju mineraalijäid, nagu rauda, kiviisüsa ja fulda, mis wäga palju wäljamaalasi, iseäranis aga ing-

lasti jünna meelitas. Burgers tegi mitmeid uuendusi ja seadis riigi rahaliku asja korraks, pani kohtunikkusid ametisse, kutsus koolilised elule ja andis tolli seaduse wälja, mis selle määratuma sisse rändamise pärast wäga tähtjas oli. Aastal 1875, reisis Burgers Europasse, kus ta Lourenco Marques'i ja Pretoria raudtee ehitamise üle Disfabonis ja Hollandimaal nõuu pidas ja sellega Transwaali maale sadama muretses, mis Inglise wõimupiiridest täitsa waba on.

Aastal 1876 oli Transwaali maa sunnitud kahwri funinga Secocoeni wastu sõda pidama, kes Lydenburgi maakonnas elas ja oma maksusid ära ei tahtnud maksa ja peale selle weel buuride istandustesse tungis, neid rööwis ning ära põletas. Sel sõjal ei olnud midagi tagajärge, aga ta andis ometi Inglise maale waheletungimiseks jälle põhjust. Pisut aega enne seda sõda oli Inglise asumaade minister, lord Carnorvon kõik Lõuna-Afrika asumaade saadikud Londoni kokku kutsunud, kus nad ühe ühijuse plaani üle nõuu pidasiwad. Natali saadik, sir Teophilus Shepstone sai käsu sedamaid Inglise walitsuse saadikuna komissarina Transwaali minna, sest seal tahta peale õnnetuma Secocoeni sõda, üks jagu elanikka, Inglise kaitse alla heita. Ta pidi seda asja sealsamas kohe läbi katsuma, ja kui see mitte suurt tüli ei teeks, kohe korda saatma. Shepstone leidis wäljamaalaste, iseäranis aga inglaste hulgas palju neid, kes buuride walitsusega mitte rahul ei olnud, ja kes teda hea meelega wastu wõttsiwad. Sellepärast sai ta sealt kerge waewaga nende käest hulga palwekirjasid, kes Inglise maa õnneks, ta abi palusiwad. Ilma kauase järele mõtlemiseta tegi ta selle hullu tüki ära ja kuulutas Pretorias 12. aprillil

1877, ühes era teatuses Inglise walitjuse nimel, et Transwaali maa Inglise maa alla olla heidetud.

Seda alatamad õiguse rikkumist püüdis ta sellega wabandada, et ta buuride walitsust süüdistas, et see kahw-ritega kurjal kombel ümber käia. Inglise walitsus olla 1852 buuridele suuremeelisel ja selles lootuses iseseiswuse finkinud, et nad Afrika haridust edendakšiwad. Kuid nad ei olla seda lootust mitte täitnud ning ei suuta oma jõuuga kahw-rite wastu panna. Alalised sõjad, mis Lõuna-Afrikas peetawad, olla Inglise ajumaadele ja kõigile Lõuna-Afrikas elawate europlastele väga kardetawad, ning selle tõttu olla see Transwaalimaa alla heitmise politika pärast väga waja. Kudu kutjuti Natali jalawägi sinna kokku, et selle abil oma walitsust sisse wõiks seada.

Buurid ei tahtnud ega wõinud uskuda, et Shepstone seda Londoni walitjuse lubaga oli teinud, ja loot-šiwad, et see alla heitmise kuulutus tühjaks tunnistakse, kui asja tõsist olu kuulda saadakse. Sellepärast saadeti üks saatkond Londonisse, kes seda asja seal seletama ja Transwaali kodanikkude nimel selle allahitmise wastu kaebtust pidiwad tõstma. Selle kaebtusekirjale kirjutatiwad 8000-dest walijast 6800 omad nimed alla.

Transwaali saadikud oliwad Paul Krüger ja Piet Joubert. Aga nad ei wõinud midagi korda saata, pealegi käidi nendega väga haawawal wiisil ümber. Uju- maade minister, sir Barth Frere seletas neile üsna kui- walt: „Transwaal on Inglise maa omades ja ta jääb ka selleks,“ ja sir Wolseley hüüdis waljult iga sõna peale rõhku pannes: „Nii kawa kui päife weel walgust annab, jääb Transwaal ka Britti maakonnaks. Ennemast peaks Waali jõgi wastu mäge jookšma hakkama, kui Inglise-

maa Transwaali oma käest jälle tagasi annab!" Buuridele ei jäänud muud nõuu üle, kui parajat aega ära oodata, mil nad Inglise ikke oma pealt ära võiksid raputada.

Kui lord Beaconsfieldi keiseririiklik poliitik Inglise-maa mitme asumaaga sõja waenudesse mässis, näis see jümapilk tulnud olemat. Esimesed mässu märgid ilmusid wad Põtschestrõmis, kus hulk puid riigimafju wõlgade pärast kohtu poolst enampakkumise teel ära müüdi. Kui puid ära taheti wiia, paniwad 300 buuri kabe juurtükiga ostjale wastu.

See käärimine lagunes ruttu rahwa seas laiali. 15. detsembril, rahwuse Dimgaans'i päewal, kuulutati juure rahwa hulgale Heidelbergis Transwaali maa iseseiswust, ja tale, Transwaalimaale, anti nüüd „Lõuna-Afrika-wabariigi“ nimi. Paardekraali koosolekul anti wabariigi walitus nende kolme mehe, Paul Krüger'i, Piet Zouberti ja Pretoriuse kätte. Zouberti kätte anti buuride sõjawäe ülemwalitus, mida ta ka Natali piiri äärde kofku kutsus.

Seft ajast on Paul Krügeri nimi Transwaali ajalooa nii ligidalt koos, et see üsna huwitaw on, selle mehe elulugu weidi ligemalt tundma õppida.

Lõuna-Afrika Bismark, Paulus Johannes Krüger, sündis 10. oktõbril 1825 Kolesbergis, Kapimaal. Ta esivanemad on 1713 Berliini lähedalt ühest Margi külast Lõuna-Afrikasse wälja rändanud. Tema lapse põlwe ajal oli juur wäljarändamine (treck) ja jellepärast elas ta poisikesena mitu aastad Oranje-jõest üle rändawa buuridega normadi elu. Seitsme aastaselt lasi ta oma esimese jahilooma, ja üheteistkümnne aastaselt esimese lõwi maha. Kolmeteistkümnne aastase poisikesena wõttis ta juba sõjast

osa, kus ta oma osavuse ja julguse pärast väga tähele pandavaks sai. Temaft räägitakse väga palju juhtumisi ja sõjariistade kunstitükka, mis tale jala ja ratsa olla juhtunud, mida aga waewalt uskuda wõib. Kui ta 17 aastat wana oli, siis nimetasiwad ta seltsimehed teda wald fornetiks. Niisuguse eluga ei wlnud Krügeril muidugi mitte wõimalik palju teadust õppida, kuid lugeda ja waewalt kirjutada mõistab ta siiski. Piibel oli temale, nagu kõigi ta suguwendadelegi niifaua ainukeseks teaduse haliikaks, kuni awalik elu teda ka teiste asjade peale juhtis. Ta wagadus oli ja on ilma kahtlemata tõsine ja südamelik, ja meil on selle pärast ka põhjust arwata, et ta lootus, mida ta oma rahwa õige asja pärast kuni tänini, kindlaste Jumala abi peale on pannud, ka südamest tuleb.

Kui Inglise-maa Transwaalimaa 1877 aastal oma alla heitis, sai Krüger üheks kõige tulijemaks iseseiswust nõudjate eelwõitlejaks. Ta reisis Joubertiga selle allaheitmise wastuwõitlejana Londonisse, ja teda waliti 1880 aastal Joubertiga ja Pretoriusega Lõuna-Afrika-wabariigi walitsejaks.

Pärast sõda walis rahwas ta suure usaldusega presidentiks, kelleks ta tänini ka on jäänud. Selles ametis juhtis ta ka neid asju, mis ta kodumaa iseseiswuse põhja aastal 1884 ka täiesti finnitäs. Kuid õnnetumal kombel sattus selle lepingu sisse üks punkt, mis mitmesuguse arwamisele põhjust andis. See käib nõnda: „Lõuna-Afrika wabariik ei wõi peale Dranje-wabariigi midagi lepingut ehk ühendust kellegi riigiga ehk rahwaga aga ka oma hommiku ja õhtupool elawate maa pärisrahwa suguharudega muidu teha, kui majesteedi kuninganna heaks arwamisel.“ Luba, mis küsitakse, on siis juba niifama heaste kui an-

tud, kui majesteedi walitjus, kuue kuu jooksul, peale küsitawa asja ära kirja sisseandmist, teatanud ei ole, et see lepingu tegemine Inglismaa ja majesteedi Lõuna-Afrika asumaade talude wastu ei ole.

Selle punkti peale toetades, segas Chamberlain ennast jälle Transwaali asjade sekka, sest inglased arwastwad selle punkti põhjusel Inglise ülemwalitjust Transwaali maa üle seletada wõiwat, ehk Euroopa kõige kuulsamad õiguse teadlased küll selle wastu waitlesiwad ning seda teist wiisi seletasiwad.

Inglased tahtsiwad president Krügerit auutumal wiisil maailma ees sellega mustaks määrada, et nad teda kõigisuguste halbade omadustega süüdistasiwad ning ta iseloomu kõige mustema wärwidega kirjeldasiwad. Sellega tegiwad nad aga täitsa ülekohut, kuid see on aga ka muidugi tõsi, et Krügeril ka omad nõdrused ja wead on, mis selle tähtsa mehe pildi peale mõndagi warju heidab. See näib tõsi olewat, et teda õigusega ahneks nimetatakse, ja kui ta ennast ka ära osta ei lase, siiski ei olla see asi temale huwitujeta. Tal on ka tõeste enne wiimase sõja hakatust omal maal walitsewa wiletsa korra ja ametnikkude ja rahwa eesfeisjate halbtuste üle aru anda.

Nüüd pöörame Inglise-Buuri sõja juurde 1880—1881 jälle tagasi.

16. detsembril algasiwad buurid sõjaga Põtscheffstromi juures peale, kuid saiwad seekord tagasi löödud. 18. detsembril sundisiwad nad maior Clarket, kes ennast mõne mehaga Põtscheffstromis, justiz palees kaitstes, alla heitma, kuna teised inglased kolonel Bellairs'i juhatusel alles kahe kuu ümber piiramise peale alla andsiwad.

Inglased tahtsiwad oma Transwaali sõjawäge Pre-riasse kofku koguda, ja selleks otstarbeks tuli üks wäesalk, 300 meest, Lydenburgist otseteed Pretoria poole, aga buurid paniwad Bronkhorstspruuti juures nende tee finni, kui inglased nüüd aga wägiwallaga läbi tahtsiwad tungida, hakkasiwad buurid tuld andma. Kahäkümne minutilise wõitluse järele lamasiwad 50 inglasi furnult lahingu wäljal, peale selle oli weel hulk haawatuid, need aga, kes weel terwed oliwad, andsiwad endid alla. Buuridel oli aga üks ainus furnu ja neli haawatud.

Kindral Joubert tõttas Natalist tulewa, kindral Colley wäe wastu, ja löi selle 27. januaril Vaingsnecki juures tagasi. 8. webruaril kaotas Colley Ingogo juures jälle lahingu ja põgenes firelt oma laagrega, mis Vaingsnecki juures Mount Prospecti peal oli, buuride eest ära. Kui ta abi oli jaanud, tikkus ta jälle uuesti ligemale ja õõsel 26 ja 27 weebruari wahel, läks tal julge katse peale forda kõrget Majuba mäe, mis Vaingsnecki õõnesteed kaitseb, oma kätte saada.

Kindral Jouberti abikaasa nägi järgmisel hommikul kõige enne waenlast ülewal mäe otsas. Sõja nõufogu tuli ruttu kofku ja tegi, iseäranis aga selle tubli naesterahwa nõuu peale otsuseks, seda mäe, mis just kõige kindlam punkt oli, tagasi wõita. Kommandantide, Johannes Ross'i ja Joachim Ferreira juhatusel, hakkasiwad 150 buuri Majuba mäe peale, inglaste kuulide rahe alt tormi jooksuma. Lõuna ajaks jõudsiwad nad mäe otsa, kuna waenlane juures segaduses mäest alla hakkas põgenema. Inglased jätsiwad 5 ohwitseri, nende hulgas ka kindral Colley ja 86 soldatid furnult ning 154 haawatud meest

maha, peale nende langesiwad 54 meest buuride kätte wangi. Buuride kahju oli ainult 1 furnu ja 5 haawatud.

See oli inglaste uhkusele väga walus löök, terve Inglise-maa kisendas sellepärast ja nõudis kätteta-sumist. Kuid keisri riikliku politika põlgaja Gladstone oli walitjuse ohjad selle ajaga enese kätte jaanud, ja ta tahtis Inglise-maa suurmeelt selle üle näidata, et ta kui tugewam, kes oma jõudu väga hästi tunneb, nõrgemale ta süü ometi armulikult andeks annab. Riigiwalitjuse seadmisel tehti sõjariistade rahu ja Natali wägede kokku korjamine keelati ära. Peale selle tehti Pretorias 3. augustil ja mõni aasta hiljem Londonis rahuleping, mis aga mitmes tükis kisendatud ja.

Inglise-maa kõige suuremaks pehmsuse ja järele andmise põhjuseks oli aga kõige pealt see, et ta Transwaali suurema sõjakulude ja ohwite wääriliseks ei pidanud. Ütski ei aimanud, mäherdusi rikkusid Transwaal omas põues peitis. Aga kui see ifka enam ja enam tuttavaks sai, et Transwaal rikas maa on, sai Gladstone suurmeel ta rahwa poolt täiesti hukka mõistetud.

Pärast iseseiswuse sõda 1880—1881 leiti, et mitte üffi jõe liiwa sees, waid ka mägedes kiwide sees määratu palju nõnda nimetud alluwiakulda peidus on. Wäe ahe-lik wõi kõrgustik, Witwatersrand, wabariigi lõunapoolses jaos, Pretoria ja Waali wahel, mis 80 wersta idast lääne poole jookseb ja 1500 metrid merepinnaft kõrgemal on, on kõige rikkam fullamaa termes ilmas. Lühikese ajaga asusiwad sinna suured feltfid, mis seda kallist warandust wälja tahtsivad kaewata. Transwaali walitjus kuulutas selle nõnda nimetud „Kaandi“ awalikult fullakaewanduseks, ja selle fullamaa keskkohta asutati Johan-

nesburgi linn. Transwaali määratu kulla rikkus on üleüldse tuttav, mis aastas enam kui 150 miljoni rbl. fiske toob. Wäga palju wäljamaalasi, iseäranis aga inglasi rändas Transwaali, Johannesburg kaswis mõne aastaga kõige juuremaks Lõuna-Afrika linnaks.

See hulk „Ut länderid,“ wäljamaalasi, ei teinud wabariigi walitsusele wähe muret, sest õigusega nägi ta, et uus hädaoht selles tema maad ähwardab. Selle hädaohu eemale hoidmise pärast tegi Krüger mitmesuguseid seadusi. Inglise wõimu wähenemiseks seati mitmesugused monopolid fiske, mida siis wäljamaalaste kätte, kes mitte Inglise rahwusest ei olnud, anti. Dünamidi monopol anti ühe Saksa feltsi kätte, ja raudtee ehitus Hollandi feltsi hooleks. See raudtee plaan, mis Lourenco Marquest Pretoriaga pidi ühendama, sai nüüd sest feltstist ka teoks tehtud.

Et Krüger õigusega inglaste poolt hädaohtu oli kartnud, tuli liiga ruttu ilmsiks. Inglasi ei olnud üffi suurem jagu wäljamaalasi, waid peaaegu suurem jagu terwest Transwaali rahwast. Nad ei teinud mitte wähemat plaani kui seda, et nad terwet wabariiki oma alla tahtsiwad heita. Oma riiu põhjuseks wõtšiwad nad need, nende armates kõrged maksud, mis wabariigi walitsus dünamidi ja raudtee monopoli läbi fullakaewandustelt nõudis, ja mis kõigi wäljamaalaste hulgas nurinat sünnitas.

Kapimealaste esimees, asetäitja minister president, Cecil Rhodes, kes mitme ühijuse asutaja ja pea aktšionär oli, ning Inglise ajumaade minister Chamberlain, toetasiwad wäljamaalaste rahutusi ja wandeseltskonda „Reform komiteed“. Chamberlaini tahtel ehk wähemast ta teadmisel sepišesiwad wandeseltsi liikmed plaani, mille läbi nad

Johannesburgi oma kätte tahtsiwad saada, peale selle oleks nende muu plaan siis juba iseenesestki mõista, forda wõinud minna.

Terwel maal oli päris rahu, aga 30. detsembril 1895 tungis üks Inglise wäejagu, umbes 700 meest, Dr. Jamesoni ja wäejuhataja Willoughby juhatusel Masefingi juures üle piiri Transwaali maa sisse.

Pretoria walitsuse film oli aga walwamas. Mitu sada buuri kutsuti sedamaid kokku, kes Kronje juhatusel, Krügersdorpi juures, 24 penifoormat Johannesburgist eemal, inglaste wastu läksiwad. Inglise tahtsiwad wägivalllaga edasi tungida, saidwad aga kolm forda weriselt tagasi löödud. Siis katsusiwad nad buuridest salaja mööda peaseda, kuid buurid pidasiwad nad järgmisel päewal Doornkopi juures jälle kinni, ja õhtul, 2. januaril pidiwad nad endid alla andma.

Kui Transwaali walitus enne weel wähegi Inglise-maa kurja mõtete juures oleks kahtlenud, aga nüüd tunnistas Jamesoni rõõwkaik selgesti, mis suguse filmaga inglased Buuride riigi peale waatafiwad. See mõte, et tal Inglise-maaga warem ehk hiljem sõda ees on oodata, oli üsna õige, ja ta hakkas ennast ettevalmistama. Saksa- ja Prantsuse-maalt osteti sõjariistu ja lastmise moona. Suurtükka ja püssa toodi põllutöö masinate ja klawerite nime all ifegi üle Inglise sadamalinnade, Durhani, Port Elisabethi ja Kaplinna kaudu Transwaali. Pretoria linn tehti kindlaks, ja sõjawäe juhatus anti kommandandi kindral Jouberti kätte, kes seda Transwaalimaa isewiifidest ja olekust hoolimata, kaunis täielikusse olekusse wõis seada, ilma et Inglise-maal neist ettevalmistamistest aimugi oleks olnud.

Joubert jaotas Transvaalimaa 17 sõjaväe freiji, need freijid pidivad igaüks ühe kommando 250—3000 meheni sõjaajal välja saatma. Veldkornet, kes ka rahukohtuniku sarnast ametit peab, kirjutab kõik sõjakõbulised buurid omas freijis üles ja annab käsku sõja vastu ennast valmis panna ja siis sõjaväljale ilmuda. Buurid walivad omale ise kommandandid, veldkornetid ja korporaalid. Kõik kodanikud, 16—65 aastani, peavad sõtta minema, sõjavõimetumad, wanad raugad ja noored poisikesed arwatakse üksi välja. 800—1000 politsei soldatid oliwad üksteisega seiswats wäeks, peale nende oli veel riigi suurtüki wägi, umbes 300 wabatahtlist meest, kelle teenistuse aeg 3 aastad kestis, neid juhatawivad väljaõppinud ohwitserid.

Sõja hakatusel oli suurtüki wäel järgmised suurtükid:

4 kindluse suurtükki 15,5 centimetrit. (Creosot).

2 batteri suurtükki 7,5 centimetrit, Schneider-Creosot süsteemis (kiirtule suurtükk).

2 batterid fergeid lahingu suurtükka. 7,5 centimetrit. Kruppi süstem (kiirtule suurtükid).

2 lahingu suurtükki 7,5 centimetrit, Nordenfeldti süstem. (Jamesoni käest ära wõetud.)

Mõned haubigid (wäikesed suurtükid) 12 centimetrid kaliberid. Kruppi süstem.

Hulk nõndanimetatud Bomben-Maximus 3,7 centimetrit, Biefers'i süstem (neist oli 8 Jamesoni käest ärawõetud.)

Peale nende veel suur hulk kääre maximisid Heuri Martini ehk Lee-Metfordi püssipadrunita tarwis.

Dranje wabariigi sõjawägi oli umbes samal wiisil fisiselt seatud, aga neil oli ainult 14 lahingu suurtükki

wanas Kruppi systemis suitu pulbriga, kuna Transwaali wäes peale findluse suurtükkide kõif suitsuta pulbriga suurtükkid olivad.

Buuride wäljawalitused sõjariist oli Mauseri püss, millega wiis pauku üheteise järele võib lasta, ta kaalub 3,9 kilogrammi, ja sookseb ühes sekundis 7,10 meetrit, ta kõige laugem jooks on 4000 meetrit.

Peale selle kandis Joubert ka ülewaatamise ja asjanduse eest sõjawäe tarwis hoolt ning seadis sõnumijaat- ja tele- ja weo-teenistuse sisse.

Kui jala wandeseltji katjed mitte forda ei läinud, wõttis inglise walitus wäljamaalaste asja oma kätte ajada. Waenulik olek Inglise- ja Buuride riigi wahel läks ifka käreدامافس. Inglise- ja Buurid ei suutnud uskuda, et buurid tema wastu sõdima hakkawad, ja nõudis nende käest sellepärast ifka suuremaid õigusi. Krüger pakkus seda waenuliku asja ja neid liialdasi nõudeid wahekohtu kätte arutada, kuid see jäi järeldusteta. Kui Chamberlain inglaste ülemwalitsust Transwaali üle jälle nõudma hakkas ja oma nõuetele sellega suuremat mõju tahtis anda, et ta Natalis ja Kapimaal sõjawäge kokku hakkas koguma, tundsiwad buurid, et neil jiiin faks asja walida oli: sõda ehk alla heitmine.

Nad tegiwad raske südamega otsuseks, oma iseseiswuse eest, mida nende peawaenlane neilt jälle rööwida tahtis, wõitlema hakata.

Neil oli waja rutata, et Inglise sõjawägi ennast mitte täiesti ette walmistada ei wõiks. Transwaali walitus nõudis rahu täheks, et Inglise- ja Buurid omad wäesjalgad piiri äärest ära kutsuks, wastasel korral aga pidasiwad buurid seda sõja kuulutuseks ning hakkasiwad peale.

Sakslaste feltjis Buuri sõjas.

HELSINGI EESTI
HARIDUSESELTS
RAAMATUKOGU

Inglise walitjuse eitawa wastuse peale tungiswad buurid 11. oktobril, 1899 üle Natali piiri.

Sõda oli amatud!

III.

Pretoriast Padysmithi. Esimesed sõja juhtumised.

Transwaal-hotel oli wäljamaa wabatahtlaste sõjameeste pea punkt, kes Pretoria uulitsaid elustasiwad. Kõigest rahwastest oli seal mehi ja söömaajal wõis suures söömaajalis inimeste nägusid uurida. Soldati seisusest mehi oli kõige rohkem, iseäranis palju endiseid Saksa ohwitserisid tuli Transwaali moale. Päris buurisid ei olnud hotellis peaaegu ainukestki näha. Pea jutuwaine oli muidugi sõda ja sõja juhtumised. Kõikide südamed oliwad kõige parema lootustega täidetud, sest sõja hakatus näis hea olewat.

Kõik wabatahtlased elasiwad riigi kulu peal seal hotellis, iga mees kirjutas oma rehknungile nime alla, mida hotelli pidaja siis riigivalitjuse kätte andis, kust ta kohe wälja makseti. Kui meie sinna jõudsime, oli see hotelli elu sedawõrd kitsendatud, et igamees ise kõik alkoholi jookide rehknungid wälja pidi maksma. Muidugi pasjis see wana sõna ka Transwaali kohta: „Quod licet Jovi, non licet bovi.“ (Mis jumalatele lubatud, ei lubata inimestele mitte.) Rahwale oli joowastawa jookide joomine keelatud, aga hotellides ja peenedes wõeras-temajades wõis alkoholi jookisid siiski saada. Nagu juba muidugi arwata wõib, ei olnud wäljamaa wabatahtlased

fellegi farskuse mehed ja sellepärast pidi riigi walitus ülemaal nimetud fitsentuse tegema.

Pea jüüdlased oliwad neli Saksja ohwitseri, keda buurid esite awalikuks Saksjamaa saatkonnaks pidasiwad, nemad aga omalt poolt selle ebaarwamisele õigel ajal otja ei teinud. Transwaali walitus andis neile wäga lahfelt, kõik mis waja oli, kuid kui see wälja tuli, et nende sõjariistade ja muu asjade rehknung Pretorias 11,000 rbl. maksma tuli, ei olnud see riigi walitjusele jugugi rõõmustaw nähtus. Nende ohwitseride peamees, oberst v. Braun, oli auus ja waike mees, ega teadnud oma seltsimeeste suurest priiskamisest midaga. Oberst von Braun oli pärast Natalis Tugela wõitluste juures kindral Botha mõjukam nõuandja, kuid langes aga kahjuks inglaste kätte wangi. Teised oliwad, tuttaw leitnant von Brüsewis, kes pärast Spionkopi juures wõitlejana suri, siis leutnant krahw Bothkirch, kes kõige wiimaks Tugela wõitlustest oja wõttis pärast aga politseinikuna kaewandustesse Johannesburgi juure ametisse pandi ja kõige wiimaks Maseringi juures oli kuid kahjuks aga ifka enam ja enam joomatõbesse langes, oli weel lautnant Runke, keda ma oma jutustamistes weel sagedaste nimetama saan.

Pretoria tänaawatel oli elaw liikumine, igal pool nähti sõjariistus wäljamaalasi ja buurisiid, mitmed kihutasiwad ratsa mööda uulitsaid. Mõne Pretoriast wälja aetud Inglise-maa alama kauplused oliwad finni, kuna teistes kauba kohtades rahuldasel wiisil äri edasi aeti.

Tänine sõjaõnn tegi Transwaalased liiga julgeks, ja pani neid oma waenlastest liiga wähe lugu pidama. Kõikide jüdameid täitis see kindel lootus, et inglased kunagi nende maa sisse ei tungi ja et Europa suurriigid

wahekohtu teel sõjale pea lõppu teewad. Näis kui tuleks see arwamine walitsewast ringkonnast, kuid finnitada ei wõi ma seda muudugi mitte, kas walitsus seda tõesti lootis, wõi awaldas ta seda selles lootuses, et sellega rahwa sõja hinna suurendada. Wäraast poole süüdistati Dr Leyds'i sellepärast, et ta Europa walitsuste mõtete ja arwamiste üle presidendile wale teateid olla saanud.

Bretoria oli enne sõja hakatust wäike linnake 18 tuhande elanikuga ja äratas Europa reisiija südames harjumatat, kuid siiski meeldiwat tundmust. Peale kahe wõi kolme pea uulitsa majade linna sees, on peaaegu iga maja ümber, kena rohuaed. Mõlemil pool uulitsate ääres on wäikesed kraawid, milledeks kristali selge külmi wesi jookseb ja meeldiwalt wiisil palawust jahutab. Laiad sõiduteed ja platšid on plaasterdamata, kuid siiski elektriga walgustatud. Peaehitused, nagu tore parlamendi- ja walitsuse palee, mõned suuremad pangarajad jn., on keskpaika linna kiriku platši ääres, sinna keskpaika platši on ka „von Paule“ mälestuse samba jalga ülesse ehitatud, kuid teadmata on see, kas ta kaju ialgi seal jala peal seisma saab? — Awaliku kohtade hulka tuleb ka soloo-gia aed, muuseum ja linna puiestik arwata.

Järgmisel hommikul, peale meie Bretoriaasse jõudmist, lasime walitsuse paleesse, kus kõik walitsuse jauskonnad koos on. Transwaali walitsuse aparat ei olnud mitte liiga kirjult kokku seatud, presidendi järgmised aumametid- ja astmed oliwad need, abipresidendi ja sõjawäe ülem kommandandi amet, mis Zouberti käes oliwad, siis riigisekretariat, kus endine Oranje-wabariigi president F. Reitz ametis oli ja on, siis thesaurier kindral ehk raha- asjade minister, ja postimeistri kindral. Kommandant

findral oli ka ühes sõjaminiister ja talitas mõne sõjakommissariga terwet sõjadepardemangu. Selle jaoksõnna tegewus oli selle pärast kaunis lihtne, et buurid ise omale hobuseid, sõjariistu ja sõjamoona pidiwad muretsema. Et nüüd aga palju wäljamaalasi ja hoosteta linnade elanikka sõjamäesse astuwad, pidi riigivalitsus nende sõjariistade eest hoolt kandma, kuid kuni tänini ei olnud see weel mitte jõundinud. Et riigi kodanikkudele wõimalikult häid sõjariistu muretsema, oli riigivalitsus seks otstarbeks hulga Mauferi püssa muretsevad, mis lühitalt enne sõda buuridele nende wanade pruugitud Henri-Martini püsside wastu ärawahetati. Transwali walitsus andis ka Dranje-wabariigile hulga Mauferi-püssi.

Preterias oli pea abiandmise koht, kust kõiki sõjariistu ja moona, toidust ja muud elutarwitusi terwele sõjamäele ja ka paljudele waestele perekondadele, kelle toitjad sõjawäljal oliwad, muretseti. Peale selle oli igas suuremas linnas ja sõdiwa wäejaoskondade lähedal abikohtasid jisse seatud. Omaks imestuseks pean ma tunnistama, et ma kuski niisuguseid walitsuse kohtasid pole näinud, kus nii ruttu oleks talitatud kui Transwaalis. Meie moona muretsejad ei jätnud meid kunagi hädasse, arwaste tundsin ma riiete ehk mõne muu asja puudust, weel harweminini aga tühja kohtu. Teisest küllest ei wõi ma ka mitte salata, et see wiga, mis Europa ametnikkude juures igal pool näha on, ka siin ukfi ja wärawaid awas. Kes kõige häbemamatini nõudis, ning kelle ametnikkude hulgas weel häid sõpru juhtus olema, selle eest sai ikka kõige esmalt ja paremini muretsetud. Ja nagu ööldi, olla kommissärid kõige suuremad petised ja kelmid, kes sõja ajal oma taskuid heasti täitnud. Rahjaks mõistfi-

wad wabatahtlased walitsuse nõrkasi külga sagedaste oma fajuks tarwitada. Nende hulgas leidus sagedaste ka enam kui kahtlasi isikuid, nagu sõda niisuguseid ifka enese ligi meelitab. Dsält oliwad nad waesed mehikesed, kes oma wiimased kopikad reisu peal wälja oliwad annud, buuride poolt jaiwad nad küll riideid ja toidust, kuid mitte kopi-
 kat raha. See pole fiis ka imeks panna, et nad oma sõjariistad ja hobused, mis nad alles praegu oliwad saanud, kohe jälle ära müüsiwad, ja neid fiis uuesti saama läksiwad. Mõned olla walitsust kolm kuni neli korda nõnda petnud.

Meie otsiime walitsuse palees riigisekretäri ülesse, kellele meie juht ja tõlk meid fiis ka esitelles ja temale meie soowisid ette pani. Ta wõttis meid wäga lahfelt wastu, tänas meid tulemise eesti, ja kirjutas meie nimed fiis ühte suurde raamatusse. Nagu ma enne juba arwasin, polnud sel filmapilgul arstisid waja. Peaaegu iga Europa riik oli juurel hulgal punaseristi jeltsi osakondasid, arstisid, halastajaid õdesid ja haigete rawitsejaid Transwääli saatnud. Hollandi osakond oli juba tegewusel, kuna Saksa- ja Wene jauskonnad päew peale meid Pretoriasse jõudsiwad. Nõnda oli arstisid peaaegu enam kui haigeid ja haawatuid. Kui sekretär mulle nõuu andis Saksa- ehk Wene punase risti osakonda astuda, kus ma nagu wiies ratas wanfri all oleffin olnud, wastasin ma temale lühikese järelemõtlemise peale, et ma ennemast waenuwäljale wõitlema lähen, aga sõjariistad fiis kohe, kui waja peaks olema, arsti noa wastu ära wahetan. Selle wastu ei olnud tal midagi ütlemist. See tuli meile weidi imelik ette, kui sekretär kõige wiimaks meie käest küjis, kas meie Kimberleysse ehk Ladysmithi minna

tahakfime „kus pea midagi lahti minna,“ see tähendab seal saada pea peale tungitama. Meie walifime omale wõitluse koha, ja lahkusime siis lahkest, rõõmsa meelelisest Reikist, kes meile riiete ja sõjariistade luba tähed ja raudtee pileti kuni Ladysmithi kätte andis.

Leitnant Birnbacher oli üsna kurb, et ta kena unenägu, mis ta heaste maksetud ohwitseri kohast oli näinud, nurja läks. Europa ohwitserid pidiwad lihtsoldatitena, püüis käes, sõjaplatfile minema, sest et sealsel walimise seaduse järele ohwitserisid waja ei olnud ja suurtüki wäeohwiserisid enam ei tarwitatud. Kuid niipalju tehti ka lihtsoldati ja ohwitseri wahel wahet, et iga ohwitserile üks kahwer teendriks anti, mitmele läks ka wiimaks forda, suurtüki wäe juures kohta leida, ehk ennast wähemast koha kandidadina firja lasta panna. Mõni tund peale selle, käifime mitmes linna kaupluses, mis riigi walitsus enesele oli ostnud, ja panime endid seal sõjamundrisse. Sõjariistade aidast anti meile püüis, padrunirihm ja padrunid. Ohtul läksime raudteele.

Pifa Mauseri püüside asemel sai suurem jagu meist Karabineri-püüsid, milledega meie esiti küll rahul ei olnud, kuid pärast oli meil hea meel, et tuleriistad saime, sest Karabineri püüis on märkja kergem kui Mauseri püüis. Karabineriga wõib nõndasama wiis pauku üheteise peale lasta kui Mauseriga, kuid nad ei jookse mitte nõnda kaugele kui Mauserid, nad jooksiwad aga 1400 meetri kaugusesse märki, kuna teised 2000 metri peale jooksewad. Niisugune lasmine on aga padruni raiskus, nagu meie fagedaste näha wõifime, sest inglased põmmutasiwad igasse kaugusesse, kuid peaaegu alati asjata. Ilm oli selge ja palaw, aga mitte wäljakannatamata. Ma ei tahtnud us-

fuda, kui üks transvaalane ütles, et sel päeval 29 graadi K. järele warjus sooja pidi olema. Lõuna-Afrika õhuke fuiv õhk teeb mõimalikuks, et weel enamgi palawat wälja wõib kannatada.

„Onu Pauli“ juurde wõeraks minemise jätfin ma järele, ma nägin teda walitsuse palees juba mitu korda, ja olin ka sellega rahul, kui üks tutaw, kes ta juures oli käinud, minule tast weidi jutustas. Ta üks oli iga buuri ja wõera ees lahti, peale lõunat wõis taktistamata ta juurde minna, oma wõerastele andis ta kätt, rääkis ühe ja teise asja üle, ja kui ta õige heas tujus oli, andis ta wõerale ka tassii kohwi. Minu tutaw pahandas weidi selle üle, et ta tema seal oleku ajal mitu korda põrandale olla sülitanud.

Õösel, kell 12, sõitis rong Pretoriast ära ja wiis meid üle Claudsfonteini, Heidelbergi, Standertoni, Volksrusti ja New-Castle, otseteed Ladysmithi. Tšimese klassi wagonisje saime meie omale head platsid, kuid meie kahjuks, ei olnud jaamades midagi suhu pistet ja meie ei wõtnud endale Pretoriast midagi kaasa. Standertoni jõudsimine me just päikese tõusu ajaks, see linnake on väga lahke näuga, nagu koif Lõuna-Afrika linnad, kiriku ümber on faunis hulgate, ühefordseid puhtaid majasid, millede ümber ilusad aia on. Teine pool seda linna tuli jälle tühi, kollakas pruun, ääreta „veld.“ Öhtu eeli jõudsimine Volksrusti, kus rong õõjeks pidama jäi, sest waenlase ja osalt ka omal maal jäeti sõidud õõjeks seisma.

Järgmisel hommikul räägiti, et Inglise salakuulajad raudtee jilla Waschbanki juures õõsel õhku olla lastnud, kuid sellest hoolimata sõitsime me edasi, ehk seda teadust küll weel kindlaste tõendati. Rong läheb juurest Laings-

necki tunnelist läbi, ning jõuab siis piiri äärsesse Inglise kaewanduse linnakesesse Charlestoni. Kõrge ja järsk Majuba mägi jäi meist paremale poole maha. Sealtsõidab rong finnipidamata mäest alla poole, mõnest kohast peab ta risti-põigiti sõitma ja hamblise veduri abil, mis rongi külge finnitatakse, alla poole minema. Pea jäi New-Castle ja siis Glencoe-Dundee meie selja taha, kuna meie Beggerbergi kuristikust läbi tosjäime, ja siis Washbangi juures üle ruttu ülesse löödud, häda silla kupaatime, mis ühest kaunis laiaft jõest üle wiis.

Wolfskrusti juures hakkab maa iseloom juba teistwiisi wälja nägema, laenelise „veldi“ asemel olime nüüd romantilistes mägetis, kus kõrged mäed, sügawad kuristikud ja fenad orud lendasivad wahetades meist mööda. Puudeta lageda maa asemel oliwad kehwapäralise mimosidtega kaetud mäed, fenad orud, ja madala poolsed mäekünkad, millede peal inimese kujukised faktused ja aloed kaswasivad. Sakilised Drakeni mäed taganesivad aegamööda filedama kõrgustikkude nüride mägede latwade eest ära, millede wahel siin ja seal juuremad legendikud ehk orud aset wõtsivad.

Aga kuule! Kas müristab, wõi on need suurtüki paugud, mis meie kõrwu kostawad? Meie jõudsjime Glandslaagtesse, wiimasesse jaama siin pool Ladysmithi, kus mõni nädal enne seda äge lahing oli olnud, kus kindral de Kock surma leidis ja oberst Schiel wangi sattus.

Siin pidime maha astuma ja siis niisuguse rongiga edasi tosjama, kus mõned lahtised wee wagunid oliwad. Selgemini ja ifka selgemini kostis suurtükkide mürin Ladysmithi juurest meie kõrwu. Weidi aja pärast jõud-

fime raudtee lõpule, kus väga palju wagunid ja telkijid oli, see koht pidi pooleli ehitatud Modderspruiti jaam olema.

Dõna ajaks waikis suurtükide mürin ära, kuid pärast lõunat hakkas ta jälle peale, paukujid oli harwa, pifa waheaegade järele kuulda. Ladysmithi linn ei paistnud weel mitte, ta pidi eemal mägede taga olema. Mõne laagri walged telgid tuliwad nähtawale, millede lähedal härjad ja hobused sõiwad, kuna ratsanikud ja wanfrid ühte lugu laagri ja jaama wahel edasi tagasi käiswad. Üks laager, „Hooslaager,“ pea laager oli kõige juurem, seal elas kommandant kindral Joubert ning sinna läks ka meie wana tuttav Col meile sõnumid tooma.

Meie wiitšime niikaua jaamas oma aega, ning läkšime wiimaks ühe suure inimeste kogu juurde, kes ühe iseäranis suure suurtüki ümber seiswad. Nagu meie kuulšime oli see Prantsuse kindluse suurtükk, mida buurid „pikaks Toomiks“ nimetasiwad, inglased oliwad selle suure tuleriista öösel ära rikkunud, kuid järgmisel ööl juhtus seesama õnnetus ka ühe Krupp-haubikale. Nüüd taheti need mõlemad sõjariistad Pretoriasse ära parandada saada, aga palju asjatundjaid kahtlesiwad selle juures, et neist weel asja wõiks saada. Kaks ohwitseri traawisiwad lähemale ja mina kuulšin nooremat ütleva: „Kahju selle hea suurtüki järele, ta on wähemast 5000 meest wäärt! Kuid parandamine on päris wõimata, mina olen suurtükiwäe mees ja tunnen seda asja.“

Nagu ma pärast kuulšin, on see noor ohwitser ülemaal nimetud oberst von Brauni feltšimees, leutnant Kuntze. Kuid ta effis omas arwamises väga, sest need Creosotiwabriku inšenerid, kes neid suurtükka Transwaali oliwad toonud, ja keda wabariigi walitus oma teenistu-

sesse oli mõtnud, parandasiwad mõlemad tuleriistad jälle ära. Ma nägin Kruppi-haubigid, mille raua külles dünamidi jäljed weel näha olivad, mitu korda waenu tules. Piff-Doom tehti lühemaks, mis läbi ta jaoks kolm wersta lühendatud sai. Enne jooksis ta üheteistkümmne wersta fuguksesse, nüüd aga kahesja werstani.

Teine ratsanik oli Saksa-Pretoria korpuse kommandant, Paul Kranz. Minu reisu sõbrad läkšiwad ta juurde, andsiwad endid tema korpusesse astumiseks üles ja palusiwad lähemaid teateid, kudas nad sinna korpusesse wõikšiwad saada. Nende õnneks oli see, et mõned mehed kommandant Kranzi laagrist olivad Modderspruuti tulnud hobuseid, mis Saksa soldatite jaoks määratud, wastu wõtma ja pidiwad järgmisel päewal jälle laagrisse tagasi minema.

Mina lubasin Col'iga Lydenburgi-kommandusse jääda, sest ma tahtsin nii ruttu kui wähegi wõimalik Buuri keelt ära õppida, ja maad ning rahwast tundma õppida. Kui ta pea laagrist tagasi tuli, ütles ta, et mina pidada kuskile wõerasse wäejaoesse astuma, sest wäljamaalastel olla täitsa wõimata buuride laagrisse jääda. Kuid üsna õige ei olnud see mitte; mõni nädal peale selle wabandas Col ennast minu ees ja ütles, et Glydneburglaste kommandant ei olla wäljamaalasi oma wäejäusse soowinud.

Nüüd oli mul ainult walida, kas sakslaste wõi iirlaste wäejäusse astuda, muidugi mõista astusin ma esimeste korpusesse, kuna minu Havre sõjasõber, noor prantslane, iirlaste kommandusse läks, kus juba enne mitu prantslast olivad. Ma nägin teda pärast weel mitu korda, kõige wiimaks aga oma tagasi reisul Pariisis. Tema sõjajuhumised ei olnud mitte just wägimehe omade sar-

nased. Nagu ta rääkis, olla ta iirlastega Ladysnuthi ümber piiramisest osa võtnud, siis aga väikesesse Prantsuse väejaosse astunud, jellega Oranje-wabariigis, Brandforti juures ühes lahingus kaasa võidelnud, kui buurid sealt aga enne Roberts'i ligi jõudmist, tagasi taganenud, jäänud ta Johannesburgisse, kuid sealt võtnud inglased ta finni ja ajanud teda kui endist buuride sõjameest maalt üsna välja. Nüüd võtsin ma oma reisipanna, püsi ja padruni ning läksin oma Saksa reisu sõbrade järele, kes Saksa korpusesse tahtsiwad sisse astuda. Nüüd olivad oodatud hobused ometi wiimaks siia jõudnud ning järgmisel päeval pidime meie edasi hakkama marsšima. Mõni mees katsus uue hoostega ratsutada. Nende seas leidis üks endine Saksa unterohvitser, kes pärast tširkuse ratsutaja oli olnud, ning Amerikast buuride sõtta oli tulnud, ning meiega ühes Pretoriast siia sõitis, suurt kiitust. Selle kunst sõidu pärast andsiwad teised talle kena nime ja hüüdsiwad teda „Buffalo Bill,“ jelle nime all oli ta terwes Saksa korpuses tuttav.

Sõtusööök, mis ühtlasi ka minu esimene sõjatoit oli, oli väga hea. Meie sõime lihaleent, biskuiti või kuiwatatud leiba ning sõime kohvi weel selle peale. Peale söögi otsisin ma omale paraja magamise koha, ning põnutasin ennast wana tubli Renno kõrwa maha, kellega meie Havrest saadik head sõbrad olime. Nõnda magasin ma esimest korda Lõuna-Afrikas lausa taewa all, palja maa peal. Kuid palju ööfid järgnes selle esimese peale! Ehk meie küll wäsinud olime, ei tulnud uni ometi nõnda pea meil silma. Mõõda läinud päewa uued nähtused, ja tulewiku hädad ja juhtumised ajasiwad meie meele olud liiga ärewusesse. Suurtükide mürin äratab

igas südames, kes võitluse platsile läheb, isejugujeid mõt- teid ja tundmuši ülesse. Ma westajin kõigi asjade üle, mis ma näinud ja kuulnud olin Kennoga veel kaua juttu. Wiimaks kattis täis pimedus maad ja maanitses kõiki rahule jäeda, kuna heledad tähed taewa all armjasti jä- tendasiwad ning seda pimedat ööd weidi walgustasiwad.

Inglaste poolt oodati jälle uut peale tungimist, sest wiimased forrad oliwad nad hea tagajärgedega oma öö käikusid teinud, mis neid ka julgustas. Sel ööl oodati meie poolt äärest nende pealetungimist, muidugi ei olnud see meile mitte rahustaw teadus. Pealegi peab inimene juba maa peal magamisega harjunud olema; minule oli see üsna tundmata lõbu ning paaril nädalal ei tulnud mu magamisest midagi wälja, iga hommiku oliwad mu liifmeid walupärast üsna fanged, ehk ma muidu küll peh- mes woodis ei olnud magama harjunud.

Meie ei olnud veel kuigi kaua uinunud, kui püssi paugud ja suuretükfide mürin meid unest ülesse äratas. Kõik fargasiwad asemetelt ülesse ja kuulatafiwad, kuid meie sõjajuga harjunud feltfimehed ütlesiwad, et see peale tungimine mitte meie pool ääres ei olla, waid Pretoria laagri pool külles, mis meie laagri paremal poolel oli. Pea jäi aga kõik jälle waijses ning järgmisel hommikul kuulsiime meie, et inglaste katse jälle forda oli läinud ja nad ühe buuride suurtüki jälle ära oliwad rikkunud.

Buurisid süüdistati igal pool, et nad wahi ametis liiga hooletumad olla. Päew enne meie siia jõudmist olnud suurtükiwäe kommandandil, Grazmusel sest peale tungimisest süüd. Nagu meie kuulsiime olla see korporal, kes suurtükfide juures wahi peal olnud, inglaste peale tikkumist märganud ja majorile sellepärast kolm forda

käsku jaatnud, kuid ta olla meele pahaga teist külge pööranud ja öölnud, et korporal teda niisuguse luuletustega rahule pidada jätma. Kolmandamal korral olla ta ometi suurtüki kaitsemäe salga mehed, ma usun, neid olnud 600, ülesse kihutanud, aga see olnud juba liiga hilja. Inglise oolla Natali buuride juhatusel ühest järjst mäest ülesse roninud, ning neid wahi peal olema Transwaali sõldatile Buuri keeli öölda lastnud, et nad head sõbrad olla ning, et ta neid lastma ei peaks. Neil olnud just nii palju aega, et nad enne buuride peale tulekut suurtüki ära woinud rikkuda. Weidi imelik oli suurtüki wahtide seisu paif. Kuna nad suurtükkide ees ehk kõrwas oleksiwad pidanud olema, oliwad nad aga mitu sada jammu nende taga.

See tubli sõjamees Grasmus, oli ühes Rahwri sõjas ühe suurtüki juba enne kaotanud, sel korral aga sõja kohtu poolt selle tähendusega wabaks lastud, et ennemalt üks suurtükk kaduma woiwat minna kui inimese elu. Nüüd anti teda jälle sõja kohtu alla ja sai jällegi priiks lastud ning oma wana ameti peale tagasi pantud. See oli wist küll sellepärast, et ta wäga suurest ja mõjukast Grasmuse sugukonnast oli. Ka seda räägiti, et tema juurest mõned Inglise panga paberid olla leitud, kuid ma loodan, et see paha laimatus ja tühi jutt oli.

Järgmisel päewal enne lõunat hakkasime meie Saksa korpuje laagri poole marssima, mis 3½ tunni ratsa tee Modderspruitist eemal pidi olema. Oli fange palaw päew, halastamatalt jaatis päike omad kõrwetawad kiired alla, kui meie kella 10. ajal teele läksime.

Meed 30 hoost, mis Saksa korpuje jaoks oliwad määratud, anti seitseme-kahetsa ratsaniku hoole alla, kuna

suur toidu- ja moona wanger, mille ette 7—8 hobueeslid olivad rakendatud, nende järele läks, fuhu ka mõni laisk jala käija peale istus. Teed kuni Saksa korpuse laagrini ei tunnud ükski selgeste, ka ratsanikud olivad seda ühe ainsama forra käinud. Meie läksime pea laagrist mööda, kus nmbes 100—120 ümmargust telki oli, teiste hulgast paistis ka kommandanti kindral Jouberti telk wälja. Suurtüki mürin wõi bombuteerimine, nagu buurid ütleswad, oli hommikul jälle peale hakkunud, iga 5—10 minuti järele lasi buuride suurtükk oma healt kuulda, mis peale Inglise suurtükid aga pauk-paugu järele wastasiwad.

Et kõige otsemad teed mööda laagrisse jõuda, lahkusime meie, jala mehed, hoostest ja wanfrist ära, ning läksime üle ojade ja kaljude, mägede ja orgude, ühte wäikest jalgteed mööda edasi. Pärast lõunat sai kell juba kolm — neli ja wiimaks wiis, aga laagrit ei olnud weel kusagil näha. Wastutulewad buurid näitasiwad meile meie küsimise peale ikka kaugel olewa mägede poole. Kes niisuguse reisu raskustega, püis õlal ja kõrmetaw päike pea kohal, mitte harjunud ei olnud, jäiwad ka pea maha. Wiimaks läks ilm pimedaks ja neist seitsmestteistkümnest wälja marssiwast jala mehest ei olnud enam kui ainult kolm meest ühes koos, kui meie wiimati ühe tule juurde jõudsimine, kus suurtükiväe mehed omale õhtuks kohwi keetisiwad. Meie küsimise peale, kus Saksa korpuse laager on, wastas meile üks noormees, Saksa keeles, et see enam mitte kaugel ei olla, ja ta lubas meid sinna wiia, sest ta isegi oli Saksa korpuse mees. Tema palwe peale saime meie suurtükiväe meeste käest kohwi ja leiba, mis meie fange näljaga alla neelamise, sest hommikust jaadik ei olnud einet meie suhu enam saanud.

See noor sakslane, Könnefer, rääkis meile, et ta suurtükide juures wahi peal oli olnud, peale wabetuse olla ta aga laagrisse minemiseks hiljaks jäänud. Saksa korpusse mehed pidiwad ühte Kruppi lahingu-suurtüki ja Masfini suurtüki wahtima, mis laagrist ühe weerand-ehf poole tunni tee eemal oli.

Weidi aja pärast jõudsi meie Maximi suurtüki juurde, kus ma oma korpusse jalawäe veldkorneti, F. Schultziga kokku saime, ning Könnefer tutvustas meid temaga, mis peale ta meile ja mõnele teisele Saksa korpusse jaoskonna mehele ühe tühja ja weidi lõhki kärisenud telgi tarwitada andis.

Need mehed muretseiwad meile kõik wäga lahkel wiisil, mis meie ihu toiduseks ja üles pidamiseks tarwis läks; ja weidi aja pärast wõttis unejuwal meid, s. o. Rennot ja mind oma pehme tiiva alla. Enne kui magama jääme, tänasime me õnne, et meie oma wäsimuse peale waatamata, weel laagrisse tulime, sest nüüd hakkas kangesti wihma sadama.

Kuid järgmisel päewal oli jälle wäga ilus ilm; sest Transwaalis ja Natalis tuleb see arwasti ette, et juwel ja wihma ajal mitu päewa järgimööda sajab. Aga siiski koguwad pilwed igapäew taewa all kokku ja kaugele on kõue kõminat kuulda, ning iga nädalas sajab neli ehf wiis kord peale lõunat hea hoog wihma. Meie reijusõbrad, kellega meie möödaläinud päewal Modderspruitist ühes tulema hakkasime, jõudsiwad hooste ja wanritega alles järgmisel päewal, peale lõunat, kella kolme ajaks päralt.

Mina õppiin oma uusi seltsimehi teises korpusse jaoskonnas selle ajaga tundma. Korpusse jaoskonna juhataja oli üks noor, lõbus ja lahke Saksa käsitöölaine, Pretoria

linnast, nimega Salman, 28 aastata wana. Tema mehed olivad ka Pretoriast ja Johannesburgist, mitmejagused Saksa käsitöölised igas wanaduse astmes, 19—40 aastased. Nende hulgas oli ka üks lätlane Kuuramaalt, nõnda minuga ühe maa mees. Need olivad kõik wiisakad ja forralikud inimesed, minu wastu olivad nad iseäranis väga lahked, ehk ma nende hulgas juht küll kõige kasulikum liige ei olnud. Ma püüdsin ennast ka kasulikuks teha, nii palju kui wõisin, kuid ometi oli „kirjutamine ja lugemine tänini enam mu töö olnud,“ kui keetmine ja küpsetamine, sellepärast ei saanud ma selle tööga esite mitte hästi korda. Hakatuses wõisin ma ainult sööginõuusiid puhastada ning sellefarnaseid asju talitada. Aga pärast täitsin ma ka „hädaast aetud, mitte omal tahtmisel,“ keetmise ja küpsetamise juures oma kohuseid. Minu wastu olivad Saksa korpuse mehed väga wiisakad, nõnda et ma neid mitte küllalt kiita ei jõua. Need ijandad ei olnud muudugi mõista, mitte kõige parema seltskonna liikmed, waid suuremalt jaolt üsna kahtlased isikud, kuid ilmaiski ei tunnud ma nende poolt midagi haawawat olekut.

Tuttaw oberst Schiel pakkus ennast enne sõja hakatust Transwaali walitjusele abiks, ja tahtis üht Saksa korpust asutada, milleks ta ka kõik tarwildasjed lubad ja õigused sai. Selle obersti möödaläinud elu oli väga mitmeesine ja imelik olnud. Ta oli enne Saksa hobusewäe wahtmeister ning tuli siis mitme aasta eest Lõuna-Afrikasse. Mõned arwawad, et ta see imelik kahwri kuningas Cetowayo sala nõuuandja on olnud, kelle pea eest Inglise walitus 5000 naela sterlingi lubanud anda. Pärast poole oli ta Lõuna-Afrika wabariigi neegrite kominjari ametis, kus ta mitte ilma oma kasude peale mõtlemata ei ole töötanud.

Peale selle sai ta riigi suurtükiväe ülem-õpetajaks, ning selle ametnikuna saatis Transvaali walitsus ta Saksamaale suurtükiväe olusid uurima. Teda nimetati suurtükiväe oberstiks ja pea juhatajaks, kuid weidi aega enne sõda sattus ta Zoubertiga riidu ja sellepärast wõeti see amet ta käest ära, ning teda nimetati wangimajade ülemjuhatajaks ja Johannesburgi kindluste pealikuks. Nõnda oli Schiel just paras mees, kes ühte priitahtlikku wäejagu kuhu kõiki seltsi isikuid kokku kogus, walitseda wõis. Ta on wahwa kindla tahtmisega mees, pealegi oli tal palju mõjukamaid tuttawaid ja sõpru, kes ta asja riigivalitsuse juures edendada aitasiwad, sest ilma nendeta ei wõi Transwaalis midagi peale hakata. President Krüger oli näitus talle suureks abimeheks. Näib aga, et sakslaste ühendamiseks ja kokkuhoidmiseks üleiniimlist jõuudu waja on. Dgu nüüd sellega lugu kudas on, aga kui Schiel mõne ohwitseri walimise juures, ijaaraniis aga Kranzi walimise wastu pani, kes pärast Saksa korpuje kommandandiks sai, kogusiwad Pretoria sakslased ise ühe wäejao kokku, mille veldkornetiks Krank ning kommandandiks wäga halwas kuulsuses herra von Albedyll jäi. Schiel kogus Johannesburgis teise wäejao kokku, kus weel sõja hakatusel sadat meestki ei olnud, ja läks nendega Buuri kindrali de Kocki wäe hulgas 11. oktobril üle Transwaali piiri. Kock wõttis New-Castle oma alla, ning ruttas sealt siis tulise kiirusega Glandslaagte alla, ning tahtis kindral Penn-Symons'i wäejagude ühenduse teed Dundees ja Ladysmithis finni panna. Siin walis Kock oma seisukoha mõne wäefese mäe kánka otja, Schiel olla teda küll hoiatanud, sest et waenlane seal fergesti tema selja taha wõiks peaseda, ning tema tagasi mineku teed ta eest finni panna.

Et Duudas kitsikusesse aetud Penu-Symons'i wäe seljatagust hoida, laskis kindral White 21. oktobril kindral Frenchi buuride peale tungida, kes Claudslaagte juures seisjwad. Kocki wäes oliwad umbes 90 hollandlast, 60 sakslast ja 5—600 Johannesburgi-kommando buuri, neil oli aga paljalt faks suurtükki. Inglise tormašiwad ägedasti wõideldes oma palju suurema wäega, 5—6000 mehega ja 8 suurtüfiga buuride peale, kolm korda saiwad aga kuulsjad „Gordon Highlanders“ enne tagasi löödud, kui nad Kocki seisukoha kätte saiwad. Sakslased pannud seal iseäranis wahwaste wastu, nende kahju olnud ka õige suur, 11 surnud ja ma usun 22 haawatud jäänud wõitluse platsile maha. Wiimaste hulgas olnud ka oberst Schiel, kes siis ka inglaste kätte wangi sattunud ja praegu weel St. Helena saare peal wangis on. Ka kindral Kock sai haawatud ja langes inglaste kätte wangi, kuhu ta mõne päewa pärast suri, sest inglased ei ole tema parandamiseks midagi teinud. Hollandlaste wäesalga juhataja, wäga armastatud adwokat ja endine Pretoria riigiprokurör, Dr. Coster, oli ka surnute hulgas. Nagu buurid teatawad, olnud nende kahju seal lahingus 75 surnud ja haawatud, kuna inglaste kahju 260 meest olnud, mis aga kindlaste enam wõis olla, sest nad wähendawad oma surnute ja haawatute arwu alati.

Selle õnnetuma lahingu ja hulga meeste kaotamise juures on Buuri kommandant Pienaar pea süüdlane. Ta waatis oma seisupaigast kolmesaja mehega seda wõitlust pealt, ning ilma midagi tegemise ta läks ta kõige hoostega sealt minema, kuna ta wõitlewa wäe jao tagasi taganemise teed lahti oleks pidanud hoidma. Nõnda wõiswad Inglise odamehed Buuri wäe selja taha tungida ning

põgenejaid halastamatalt maha nootida. Mina isegi nägin ühte laatsereti abilist, kes oma punaseristi seltsi märke hoolimata ühe vihase highländeri käest sügawa oda haawa Glandslaagte juures käewarre jisse oli saanud. Kaks buuride suurtükki, mis nad omal ajal Dr. Jamesoni käest ära oliwad wõtnud, ja milledega nad weel hiljuti kaks Inglise suurtükki ära oliwad rikkunud, langešiwad selles wõitluses kahjuks jälle inglaste kätte tagasi.

Kuna kindral White Penn-Symons'i ära lahutatud wäejaos tagasi peasemise teed Dundee juures, mida hädaoht ähwardas, lahti püüdis hoida, peasis see õnne kombel hädast ja hufatusest ära. Arusaamata wiisil oli kindral Symons oma laagri Dundee ja Glennoe wahela, ühte mägedest ümber piiratut orgu üles löönud ning Dundee kaitsemiseks mõned wäikesed wallid sinna kaewanud. Tema kohus oli seda jüte kaewanduse ning sõjamoona tagawara aida pärast tähtsat linna 4000 mehega kaitseta. 20 oktoobril, hommiku wara tuli kindral Lukas Meyer 600 mehega ja 5 suurtükiga ning wõttis Dalana Hilli förgustiku, mis linna ja seda terwet orgu kaitset, oma alla ja hakkas ootamata Inglise laagri tuld andma. Arusaades, et ta täiesti kadunud on, kui ta buurid mäelt ära ei saa fihutada, lasi Symons oma jälawäe nende peale tormi jooksta ja põmmutas waenlast oma 18 suurtükiga granati ja lõhkumise pommide rahuga. Buuridel oli omast suurtükidest wähe abi, sest nad pidiwad mäe otjast alla orgu lastma, mis waenlasele wähe kahju wõis tuua. Kahe teistkümnne tunnilise ägeda wõitluse peale pidiwad buurid ruttu tagasi taganema, ning neil läks weel forda oma surnuid, haawatuid ja kõiki suurtükka kaasa wõtta. Kindral Symons sai tormijooksu hakatusel surmawa kuuli

alla fehasje. Oleks Buuri kindral, Erasmus õigel ajal seljatagant inglaste kallale tiffunud, nagu see tema ford ja kohus ning lahingu plaan oli, siis oleksivad buurid inglased juba seltsmal päewal Dundeesst wälja kihutanud ja nende wäe wist sealsamas ära häwitanud. Erasmus, Pretoria-komando juhataja oli päris wilets argpüks, kuid ta wabandas ennast sellega, et paks udu teda oli feelanud. Järgmisel päewal wõttis ta siis ka ometi ühe luurawa wäesalga, kes põgenewat waenlast taga ajas, 18 hujaaari ja wäikesse Inglise jalawäe jaokesse ühte kofku 220 meest wangi. Wafferstromi-kommando ei kaotanud üksi 91 meest, waid nad saiwad omale peale selle lahingu ka pilke nime „Hartloopers“ s. o. kiirjooksjad. Inglaste kahju, mis awaliku aruande järele 250 meest, teise teatuse järele aga 446 meest olnud, oli wist weel suurem, sest nõnda kui üks pealtnägija jakslane pärast rääkis, leidsiwad nad mõne päewa pärast, kui nad Dundee ära wõitjivad, ühes majas weel 72 Inglise ohwitseri ja soldati matmata surnukeha, kuna suurem jagu neist ometi päew peale lahingut sinna samasje, kuhu nad langenud oliwad, ka ühte kofku maha maetud pidiwad saama. Mitmel kõrgemal surnud ohwitseril oliwad aumärgid weel rinnas.

Inglased arwasiwad oma Dundee ja Glandslaagte wõitude peale waenlasest nüüd mõneks ajaks rahu saawat ja tahtjivad oma liiga forratumas olekus soldatitele puhkamise ja rahu aega anda. Kuid 2—3 oktobril mürisjivad buuride suurtüfid jälle Dundee ees, ning saatsiwad mägedest surma ja hukatust ehmatawa waenlase kaela. Nüüd polnud enam Dundesje jäämisest juttugi, fange hirm täitis terwet sõjawäge, ja kindral Dule, Symons'i järeletuleja ei mõtelnudki enam wastupanemise peale, waid tar-

witas paksu udu oma tagasi taganemiseks ning jättis kõit oma sõjamoona, ja isegi haawatud mehed, kelle hulgas ka kindral Symons oli, suure hiiliga maha. Selles fartuses, et õige tee ehk finni oleks pandud, tegi ta Helymakeri faudu minnes suure käänu. See tagasi taganemine kaswis päris põgenemiseks, kuid siiski peasešiwad nad kõige oma suurtükidega Ladysmithi, nende wägi oli kõige forratumas olekus, ning wihmast ja pahast teest täitsa tülpinud jõudšiwad nad sinna.

Õnnetu wäejuhataja, kindral Dule, ei kautanud selles tagasi taganemise hirmus ja fartuses, et tee ehk finni pandakse, mitte üksi ajutiselt oma pead, waid üsna jäädawalt, sest ta jäi nõdrameeleliseks ja on weel praegu ühes hullumajas.

Saak, mis Dundees buuride kätte langes, oli määratu suur, sest tagawarast wõišiwad nad mitu kuud toidust ja ihukatet saada. Mõni päew peale selle, suri kindral Penn-Symons ära. Pilsaw saatus tahtis seda, et kindral Joubert tema abikaasale, kes oma mehele „õnneliku wõidu“ õnnesoowi telegrammi saatis, ta mehe surma sõnumi telegrammi wastu pidi jaatma. Buurid matšiwad Symons'i nõnda maha, kuda ühe kindrali auu seda nõuab.

Kindral Joubert tõttas oma peawäega Dundeeft kiirmarsšidel Ladysmithi poole, mida Oranje-wabariigi buurid teisest küllest ähwardasiwad. Kindral White katsus wiimaseid Rietfonteini wõitluses asjata enne taganema sundida, kui nad Jouberti wäega ühendatud pidiwad saama. Buurid ähwardasiwad Ladysmithi igast küllest sisse piirata, kuna kindral White omale wähegi hingamise maad püüdis wõita, tõmbas ta 30. nowembril buurid Modderspruuti wõi Nicholsonsnecki lahingusse.

Buuride sõjas on wähe niisuguseid lahinguid olnud, kus mõlemil poolel umbes ühesuurune jõud teine teise vastu oli tuua. Ses lahingus läksiwad umbes 12—13000 inglasi 15000 buuri vastu waenu wäljale. Ehk Buuri meeste aru küll suurem oli, kaalusiwad Inglise 42 suurtüki selle aru rikkalikult üles, sest buuridel ei olnud enam kui 18 suurtüki inglaste vastu tuua. See lahing oli inglastele päris häwitaw. Pärast lõunat lõiwad buurid nad kõige suuremas korratuses Ladysmithi tagasi. Ratjanikud, jalamehed, suurtükivägi põgenesiwad kõik kõige suuremas korratuses läbisegamini kaitsewa linna müüride tahta, kuna nad 300 surnud ning haawatud, 1300 wangi ja ühe batteri suurtükka maha jätsiwad. Buuride kahju oli ainult 33 surnud ja 80—90 haawatud. White süüdistas mäeartilleri hobueesliid, mis kartma oliwad hakkunud ja peruks läinud, kuid mitte oma ara soldatite süüks, mis palju õigem oleks olnud.

Zoubert tegi brittlaste tagaajamise juures selle mõistmata wea, et ta nende põgenemise hakatusel buurid seisma käskis jääda, muidu oleks Ladysmithi linn terve Inglise wäega buuride kätte langenud. „Las nad jooksewad!“ ütles ta, ja käskis tuleandmist seisma jätta! Kuid sest ei olnud weelgi küllalt. Järgmisel päewal tegi ta sellega weel rumalama tüki ära, et ta White palwe peale, esimese 24 tunnilise sõjariistade rahutegemise juurde weel 48 tundi andis, et inglased oma surnuid wõiksiwad maha matta. Selle waga palwe peale antud aega tarwitasiwad aga kawalad inglased oma wäe korraldamiseks ja kaitsewallide tegemiseks.

Siin läks see wana sõna: „Aega mööda asjad käiwad,“ ka tõeks. Sest selle sõjariistade rahu ajal tegi

White Ladysmithi nii kindlaks, et ta tema buuride käest ära peastis. Üks suurtükiväe ohvitser rääkis mulle, et tema oma suurtükidega Bulwana Hüilis pealt pidanud vaatama, kuidas päew peale lahingut 11 raudtee rongi mäe jala alt mööda Ladysmithi linna sisse ja sealt jälle välja olla toskutanud, ilma et tema selle vastu midagi oleks võinud teha. Üks kindral Jouberti adjutant olla selsamal päeval peale lõminat tema juurde tulnud ning inglaste tegewust, mis täiesti kõigi rahwa õiguste rikkumine on, pealt olla waatanud ja seda koha kindral kommandandile lubanud rääkida ning temale siis wastust tuua. „Seda wastust ootan ma weel täna,“ lisas ohvitser oma jutule juurde. Nõnda tõiwad inglased weel mitu suurtükki ja hulga toidumoonna wiimasel filmapilgul Ladysmithi. Peale selle tegiwad nad ida pool olewa Platraudi mäe wõi Cäsarskampi, nagu inglased seda nimetawad, waenlase vastu täiesti kindlaks, mida buurid mõne päewa pärast oma alla katsusiwad wõtta, kuid see neil aga mitte forda ei läinud ning järgmisel aastal 9. januaril jooksiwad nad asjata ta peale tormi, kuna ta aga päew peale Nicholsonsnecki wõitlust täitsa kaitseta oli.

Saksa korpus wõttis von Albedylli juhatusel kõigist neist wõitlustest osa, kuid tõsise tule ette ei tulnud ta mitte ja sellepärast ei saanud ta ka midagi kahju. Peale Glandslaagte lahingut ühendas ennast üks jagu Schieli ja Hollandi korpuse jätiiseid Albedylli korpusega, nõnda et see 150 mehe peale kaswis. Saksa korpuse olek oli aga nii wiletsas korras, et palju sakslasi sealt ära lahkusiwad ning buuride kommandasse astusiwad. See oli ükfinda juhatajate süü, neil polnud mitte nõnda palju jõudu, et nad seda kõiksugu isikutest kofku kogutud wäesalka walit-

feda oleks suutnud, neil puudus selle tarwis kas kombe-
 lifud omadused, millega nad neid inimesi sõnakuulmisele
 oleksivad wõinud sundida, wõi oli fogu see asi nende
 meelest liiga tähtsuset ja huwituset. Albedyll oli päris
 joodik, kes üksi oma mhiske peale mõtles ning jellepärast
 pidi ta ka omaft ametift lahkuma. Tema järele tulija,
 von Zelewsky wõi Dr. Neumann, oli terwes Lõuna-Afri-
 kas wäga pahas kuulsuses tuntud isik, kelle peal üks
 mõrtsuka süü arwati olewat ja teda nimelt just selle Dr.
 Neumanni mõrtsukas peeti, kelle paberid ja nime ta ene-
 jele oli omandanud. Neil mõlemil herradel olnud teine
 teisega wäga palju sarnadust. Ei kestnud kuigi kaua, siis
 pidi temagi omaft ametift lahkuma ning kolmas kes wa-
 litud sai, oli Paul Kranz Pretoriast, kelle veldkornetiks
 walimise pärast Pretoria ja Johannesburgi korpused ühest
 oliwad ära lahkunud. Tema oli lühidalt enne minu süa
 jõudmist siis komandandiks. Aga miks pärast siis? Noh,
 jellepärast, et paremat saada polnud. Teda ujutti ka selle-
 pärast, et ta oma meeste eest heaste hoolt lubas kanda.
 Ta oli Preria kaswatuse aia ja muuseumi ülewaataja,
 nõnda üks riigi ametnik ja tundis mõjukamaid mehi, pea-
 legi oli ta laialt tuntud osaw kütt, kes muuseumi rikasta-
 mise pärast iga aastas Limpopoje Zombesi mägedes jahti
 pidas ning ta heaste osawaste jhitud kuulid olla juba
 mitugi lõwi, elewanti ning büfflid maha firutanud.

Ka see walimine oli õnnetu, nagu mu jutustamine
 feda näitama saab.

IV.

Ladysmithi ümberpiiramine. Colenso lahing.

Kui ma 12. detsembril 1899 Saksa-Pretoria korpusesse astusin, oli Ladysmith juba üle kuu aja täiesti sisse piiratud. Saksa korpus oli Ladysmithi ja Colenso wahale ida-poolsesse külge üles löödud, temast mõlemil poolel olivad Transwaali- ja Oranje wabariigi wäejaod. Saksa korpuse mehi tarwitati wäga huwitufeta ameti jaoks, nad pidiwad nimelt suurtüfka walwama ja ei puutunud waenlasega kunagi kokku, s. o. nad ei seadnud wahtisid waenlase wastu ilma ski wälja ega käinud luuramas, waid wahtisiwad suurtüfka, mis waenlase pealetungimise piirist wäljas olivad.

Igal öhtul kella 6 ajal läkisiwad 12 ratsameest ühe korporaliga ühe suurtüki juurde wahtipidama, mis laagrist kaunis eemal oli, kuna niisama palju jalamehi teist suurtükki, laagri lähemal wahtisiwad. See teenistuse aeg kestis kuni järgmise hommiku kella kuueni. Peale selle pidiwad kolm meest iga päew hooste karjas olema, mis aajal sõiwad. Ja see oli aga ka kõik. Muidu wiitsiwad mehed oma aega toidu walmistamisega, süües, juues, suitsetades, waidledes, ehk mis aga muidu ette juhtus.

Nagu juba öeldud, oli Paul Krantz korpuse kommandant ja Frits Kunk, ameti poolest mäe inshener, kes oma „aasta“ Saksamaal ärateeninud, hobusewäe veldkornet. See mees püüdis ennast eht kroonumehe wiisil ülesse näidata. „Foosloopers“ (jalajooksjat) nagu buurid pilkades jala isamaa kaitsejaid nimetasiwad, sest nende enda seas ei olnud jalamehi, oli ülewal nimetud Frits Schulz, üks

tubli ja auus rätsepmeister, Pretori linnast pärit. Tema armastas mõnusat elu ja oli just Runki walju kroonumehe oleku wastand ning ütles igale mehele sina.

Moona inspektor oli endine pealik Loorenz, mitte enam üsna noormees, ta oli väga armsa olekuga ja lahke inime. Nagu räägiti olla Loorenz liiga lustildane elumees olnud, ega sellepärast kuigi hea elujärje peale jõudnud. Korpus kaswis peaaegu igal päewal suuremaks, seal oli detsembri kuu lõpul umbes 250 meest. Nagu kõik wäljamaa wäejaod, oli ka Saksa korpus buuride wäe wiiji ja korra järele sisse seatud, i. o. mehed walijiwad omale ise kommandandid, veldfornetid ja korporalid. Et see seadus buuride juures juba praktiliselt ei olnud, kus ühe maakonna ehk linna mehed oliwad, siis wõib juba arwata, et see wäljamaalaste juures veel kõlbmatam ja wiletjam oli, kust igast ilma kaarest inimeji kofku oli kogunud, ja kellel igal ühel oma iseäralik amet katse oli, ning kõiksugu seltskonna fihtidest mehi sinna tuliwad. See ci ole imeks panna, et niisugusid mehi enamiste ülemateks waliti, kes ennast osawusega selleks toppijiwad, kuid siis alles tuli nende kõlbmatus nähtawale kui midagi häda farta oli. Nende walimiste juures oli see paha wiga, et üks ühte ega teine teist ei tunnud, ükski ei tunnud uue kanditadi häid omadusi, keda ta mõned sõbrad walimiseks ette paniwad. Aga see, kes kõige enam ja paremini oma meeste eest lubas hoolt kanda, sai ka walitud.

Kes niisuguse korpuse awalikka nõuupidamise kofkutulekuid omale ette fujutab, wõib fergesti arusaada, et sealt midagi head wälja ei wõi tulla. Suurem jagu mehi Saksa korpuses oliwad sakslased, siis 30—40 hollandlast, 8—10 freeklast, umbes niijama palju wenelasi ja poolakaid,

mitu prantslast, buuri, ungarlast ja austria last, üks daanlane, rootslane jne. Oma ametite poolest olivad nad weel mitmekesijemad. Seal oli õigusteadlasi, arstisid, ohvitserisid, loomaarstisid, põllumehi, insenerisid, pagarid, kofkafid, fattalseppasid, tislid, lufusseppasid, kõrtsmikka, habemeajajaid, kelnerisid, madruseid, fullakaemajaid jne. kuni kõige kahtlasema isikuteni, kelledest rääkida teati, et nad wargad, rööwliid ja weel kurjema töö tegijad olla.

Hommikul, walge hakatusel, tõusiwad kõik üles, peagi lõõnawad kohwi tuled, ja igast korpuise jaoskonnast tõtawad selleks seatud mehed moonameistri juurde, inimestele ja hoostele toidukraami tooma, nad saiwad maisi ja peksmata faera wihfusid hooste toiduseks. Õnimestel oli rikkalikult toidu kraami; igapäew ehk päewa takka sai wärsket liha, riisi, kartuleid, kuwatatud ube, maisi- ja nisu jahu, kohwi, theed, suhkurt, soola, sisse tehtud liha, (liha konserwi) sisse tehtud jardiinisid jne. Wett ja tulepuid pidi kaugelt toodama; kõwa mimooside (akaatjiate) lõhkumine ei olnud kellegi kerge töö. Kui hobused oma hommikuse paiuki ära olivad söönud, siis wiidi nad aajale sööma. Iga 4—5 päewa takka sõitawad mõned mehed wanfriga Modderspruiti raudtee jaama toidu kraami, hooste moona ja posti asju ära tooma. Meie laager, umbes 25—30 telgiga, oli ühes kuristikus, mida üks kõrgustik inglaste filmade ja kuulide eest warjas. Need isandad olivad Platt randi peal umbes 2—3 wersta meist eemal, meie wahel oli sügaw org.

Paremal poolel olivad meie naabrid Natali piiri äärsed Bryheidi kommando buurid, ka 2—3 wersta meist eemal, kuna pahemal pool külles teinepool wäikest kuristikku Oranje-wabariigi ja Winburgi freisi buurid asusiwad.

Nende elu ja olu oli umbes sama jugune kui meilgi, aga neid sadeti wahtidena waenlase wastu wälja ning sagedaste kõmmutasiwad nad wastamisi.

Meie hoole alla antud suurtükid oliwad ainult kallale tükkimise korra tarwis ülesse seatud ega lasknud mitte inglaste seisju kohtade peale. Waenlase laskmiseks tarwitati ainult pikki-Doomisid ja Haupihid, üks pikk-Doom oli Bulwana Hilli peale ülesse seatud, mis meist 4—5 wersa eemal oli, meie wõisime ta laskmist selgesti näha ja kuulda. Iga paugu ajal nähti paksu suitsu ülesse tõuswat, sest pikka-Doomide juures ei tarwitatud mitte suitsuta püssirohtu. Selle peale tuli ka inglaste poolt wastus, kaks suurt inglise laeata suurtükki jülitasiwad oma granatisid pika-Doomi pihta, kuid kunagi ei teinud nad temale kahju, waid langesiwad selle lähedale maha. Kui palju meie pombadeerimine Ladysmithis kahju tegi, ei tea meie mitte, kuid armata wõib, et see kahju mitte suur ei olnud, sest majadele anti armu. Mõned teadsiwad jutustada, et Zoubert majasid sellepärast hoida, et tal omal seal maja olla, kuna teised aga tõendasiwad, et buurid linna wõidu üle juba nõnda kindlad olla, et nad majasid enam ei tahtwad ära häwitada. Sellepärast lasksiwad meie suurtükid peaaegu üksi nende Inglise wäi salkade peale, kes ette waatamatalt nähtawale tuliwad, kuid wiimaks kaewasiwad inglased endid Plattrandi mäe sisse, mis linna poolt küllest wäga järsk oli, nõnda et neile peaaegu enam midagi teha ei wõinud. Nad jagasiwad öösel sööki ja jooki wälja ning wahetasiwad oma wahtisid, päewal oli Ladysmith täitsa surma unele juifunud. Sellepärast oli ümber piirajatel päris koera põli: sest peale 9. ja 10. detsembri, mil inglased, nagu ma ülemal juba kirjeldasin,

tuli veel arwasti kallale tükkimisi inglaste poolt ette, ja needgi olivad üsna ilma tähenduseta.

Nagu näha, oli kindral White selle lootuse täiesti faotanud, et ta oma wäe abil linnast wälja wõib peafeda, sellepärast ootas Buüeri abi, kes ennast Colenjo juures buuride wäest läbi tungimiseks ettewalmistas. Igal õhtul saatis ta White wäele walguse kiiretel sõnumid, mida see ka samal teel wastas.

Beale neid kahte waenlase kallale tungimist kaitsewad buurid endid ka walguse kiirete abil inglaste eest, ning walgustasiwad iga ööse meie laagri ja linna wahel kõrgeid mägesid ja püüdsiwad sellega inglaste peale tükkimise katseid nurja ajada, ning nende walguse kiireid sõnumite saatmise juures rikkuda.

Tegewuseta elu mõjub sõjawäe peale ifka kahjulikult, selle tagajärjed tuliwad juba minu siia jõudmise ajal Ladysmithi ümber piirawa wäe laagrites nähtarwale. Kõik mehed, buurid ja wäljamaalased nurisewad sõja ülemjuhataja üle, ning kõige raskemaid süüsid mõisteti Zouberti peale ja arwasti ei kuulnud ma, et teda äraandjaks nimetati. Keski ei saanud tema talitustest peale Nicholsneeki lahinkut ja ka selle lahingu ajal aru, kõik uskusiwad kindlasti, et Ladysmithi ära wõitmine siis kerge asi oleks olnud, ja et inglased nüüd juba Natalist oleksiwad olnud wälja aetud, aga nüüd pidi wägi sellepärast mitu kuud siin ilma mingi tegewuseta seisma.

Miijama arusaamata oli see arm, mis ta selle waenlase wastu üles näitas, kes iga kord kui aga sai, rahwalikka õiguseid kurjaste pruukis ja sõjariistade rahu ajal sõja seadust rikkus. Miskspärast oli Zoubert näituseks

naestele, lastele ja haawatutele Ladysmithis erapooletuma linna jao lubanud, ta teadis ju ka selgesti, et inglief haiglasjed ja puhkawad ohwitserid seal elasiwad. Ei tahtnud nad oma naisti ja lapsi buuride suurtükkide ohwriks anda, siis oleksiwad nad ennast ometi alla pidanud andma. Et seda aga sarnase abinõuudega inimlikumaks teha tahetaks, ei tähenda see muud midagi kui seda, et teda pifentataks. Kui seda asja lähemalt tähele sai pandud, siis kadus „Amajuba kangelase" suurus ifka enam ja enam ära. Kõik teadsiwad jutustada, et tal ifklikku julgust mitte sugugi ei olla, ning ta südidus ja sõjamehe osamus ilmus selles, et ta wastutamiise pärast igaweses hirmus ja kahtluses oli, mida ta südikas naene aga, kes Amajuba juures tormijooksmiisiks nõu oli annud, asjata heaks tasandada ja teha püüdis. Need wõidud, mis tänini korda oliwad läinud, ei sündinud mitte tema tahtmisel, waid nende luba oli tema käest pool wägisi nõutud, nõnda et ta sunnitud oli waenlase peale minema. Kui waenlase peale tükkimist karta ehk midagi kindlat otjust teha oli, siis tegi ta ennast haigeks. Kuid Zoubert oli hea ifamaalane ja nõrga ifeloomuga mees, need aga, kes teda äraandjana süüdistawad, teewad temale kibedat ülekohut. Nagu see igal pool tuttam, hakati wastu Zouberti tahtmist sõda pidama, et ta aga korra ometigi alganud oli, tahtis ta oma waenlase wastu selles nii palju kui wähegi wõimalif halastust ülesse näidata, ta arwas et kui ta karmimalt sõdib, selle läbi siis Europa kaastundmuse ära kaotab ja inglaste tundmuse liiga kibedalt haawab; sest tema lootis niisama nagu palju teisi buurisid, et Europa suurriigi buuride kasuks selle sõja wahel kahtu läbi lõpetawad. Ma arwan, et ta ka sellesama mõtte

pärast peale Nicholjõnsnecki lahingut nii imelikult talitas. Wõib olla, et ta waenlasele ka kuld jilda ehitada tahtis ning lootis, et White seda wabaks jäetud teed oma tagasi taganemiseks tarwitama saab ja buurid siis ilma were-walamata Ladysmithi kätte wõiwad saada nagu Dundee.

Terwise hoidmise põhjustel sai meie laager mõni päew peale minu Ladysmithi alla jõudmist teise kohta wiidud, seal löödi meie telgid jirgetesse ridadesse üles mis buuride laagris mitte wiifiks ei olnud. Meie uus laagri plats oli wanast umbes 3—4 wersta eemal ning sellega nüüd Ladyshmithist weel kaugemal kui enne. Kuid siiski wõis ühe mäe otsa, kus midagi häda karta ei olnud ronida, mis Bulwana Hieli wastas oli, kus pikk-Toom seisib; sealt wõis ühte jagu seda orgu, kus Ladysmithi linn seisab, üsna heasti näha. Sealt orust woolab Kleipi jõgi läbi, mille ääres fenad haljad aasjad ilusa rohuga on, kus hulk hobuseid ja weiseid sõiwad. See linn oli küll wähe kasu tootaw. Enne sõda elas seal 2—3000 inimest. Ta nägi oma fena punase katustega majadega, mis rohujaga puude wahelt wälja paistiwad, wäga fena wälja. Naeste, laste ja haawatute telkidest linnajaos polnud ka midagi näha, mis tähelepanemise wääriline oleks olnud. Teltide arv nähti iga päew ifka suuremaks kasvama, mis näitas, et linna elanikkude hulgas haigus möllas, ning kellede hulgast joetõbi ja kõhuhaigus omale wäga palju ohwrid nõudsiwad. Nagu ma ühest Inglise kuulutusest lugesin, olla selle nelja kuuse ümberpiiramise jooksul 2000 soldatid haiguste wõi haawade kätte ära surnud, kuna ülejäänud 10000 mehe hulgast 8000 hospitalis olla rawit-seda olnud, nende hulgast tulewad weel walged ja mustad linna päris elanikud wälja arvata.

Ka buuride wäge nõrgendas üks fardetaw tõbi õige rohkesti ning nõudis ta ribadest juuri ohwrid, sellest hoolimata, et selle haiguse iseloom küll mitte wäga fardetaw ei olnud. Selle tõbe nimi oli puhkuse luba küsimine. Sellele ei suutnud sõjaülemad midagi tõfkeid ette teha. Üks sõjawägi, milles kõik rahwa meeste sugu kuude kaupa seisab, on raske rahul hoida. Buuride wäes ei olnud mitte üksi nooremad mehed, kellede puudus kodunt mitte nii fiibe ei ole, waid seal oliwad ka perekonna isad ja toitjad, keda waewalt kodu eemal täib pidada. Pea hakkasiwad mõned mehed tarwilistel põhjustel kojumineku luba paluma, aga wiimaks läks see lubapalumine üsna suureks ja fardetawaks, ja weel iseäranis siis, kui linna ümber piiramine liiga pikale wenis. Kommandandid ei teadnud wiimati enam, mis nad nende tungima nõuete peale pidid wastama. Wiimaks pidasiwad nad kindral kommandandi juhatusel aru ja tegiwad kõige tarwilisemad ja kindlad seadused. Nad tegiwad otsuseks, et ühekorraga mitte enam mehi kojuminemise luba ei saa, kui kümme meest saja mehe hulgast, ja et nad siis jälle tagasi peawad tulema, kui nende luba aeg möödas on. Aga kõige hullem lugu oli see, et palju neist enam tagasi ei tulnudki. Wõera korpuste wabatahtlased mehed tarwitasiwad iseäranis seda aega selleks, et nad Johannesburgis omale teenistuse kohad wõtsiwad, ehk oma wanasse korpusesse mitte teada ei annud ja mõnesse teise korpusesse läksiwad, iseäranis aga siis, kui wanas korpuses elu neile mitte ei meeldinud. Kes teise korpusesse tahtis astuda, pidi enne oma wana kommandandi käest luba küsima, kuid igasse korpusesse wõeti neid wastu, sest kõik kommandandid püüdsiwad oma korpuseid wõimalikult suurendada. Muidugi katsusiwad nad

oma meeste elu nii heaks ja meeldivaks teha kui vähegi võimalik oli, ja muretsejivad nende söömise eest j. o. nad petšivad walitjuse käest nii palju moona kui wõisivad. Nõnda sai Italia kapten Riccniardi Glencöes Italia korpuse jaoks, mis 15 meheni kokku oli julanud, 70 mehe jaoks moona, ning ühelgi ei tulnud meelde selle järele waadata. Iga kommandant pidi oma korpuse jaoks hobuseid ja toidu kraami muretsema, ja kui ta fangeste peale ajas ja riigi kommisjaride peale käis, siis sai ta ka, aga kes midagi ei nõudnud, sellele ei antud ka midagi.

Mehed käisivad jälle oma kommandantide peale ja ähwardasivad ning sõimasivad neid, kui need neile mitte küllalt ei muretsenud. Tahtis mõni kommandant oma meeste wastu ka weidi jüdikamalt ülesse astuda, ei leidnud ta kindral kommandandi juures mingit toetust. Mu meelde tuleb üks Saksa korpuse wabatahtlane mees, kes kannatamataalt puhke luba ootas, ennast aga arwas tähele panemata jäetud olewat ja ütles siis kommandandile suu sisse, et kui temale ülekohтусel kombel puhke aega keelatakse, ta siis ka enam oma teenistuse kohuseid ei täida. Nõrga loomuga Kranz tarwitas ka korraks oma wõimu ja lasi mehe kinni wõtta ning kindral kommandandi juurde saata. Aga mis tegi Zoubert? Drahwi asemele andis ta mehele puhke luba, aga see mees ei tulnud Saksa korpusesse enam ilmaski tagasi. Aga Kranz, kes ülematega ja alamatega heaste läbi tahtis saada, langes wäga halba seisuforda. Walitususelt ei julgenud ta mitte küllalt kõifi kraami nõuda, sest ta kartis oma amitajate, iseäranis aga Zouberti armu sellega kaotada, kuid oma meestele ei wõinud ta aga oma lubamise, milledega ta ifka liiga helde oli, mitte täita.

Meie uude laagrisse wõis Colenso juurest üzna sel-

gesti suurtükkide paufusid kuulda. Seal valmistas Bulleri abivägi ennaft buuride seisukohtade peale tikkumiseks ette, kes sügawa ja kiirelt woolawa Tugela jõe juures nende üleminekut feelasivad. Päew päewalt läks suurtükkide mürin iffa tugewamaks. Meie laagri juurest ühe mäe otjast wõis suurtükkide tuld ja lõhkewa pommide tume pruuni suitsu üsna selgesti näha, mis ühest suurest laewa suurtükist lasti. Igal päewal oodati otsustawat lahingut. Selle lahingu peale mõeldes ei olnud meie meeste meeled küll mitte kõige rõõmsamad, sest et meie kahe tule, Colenso ja Ladysmithi wahel kohal olime. Aga siiski täitis kõikide südameid kõige pareni wõidu lootus, ehk Colenso juures küll enam buurijid ei olnud kui 3000 meest, kuna Bulleri wäes 25—30000 meest pidiwad olema, aga nende arwu suurendati weidi liiga, tõega wõis neid aga umbes 15000 olla.

Ühel hommikul, see oli 15. detsembril 1899, hakkas laiskmine waremini ning iseäranis suurema ägedusega peale kui harilikult. Mina tahtsin selle asja põhjust selgemini teada saada ja läksin mõne jelttimehega ühe mäe otja, mis meie laagri lähedal oli, kust ma hea pikafilma abil ka kõige wähemaid asju selgesti näha wõisin, mis Colenso lagendikul sündis. Ehk meie wahel otseteel küll 15—18 wersta oli, siiski wõisin ma sinnamaale näha, sest Lõuna-Afrika õhufeses õhus wõib uskmeta kaugele näha. Ma sain kohe aru, et inglastel täna tõsi taga oli. Wahet pidamata nähti hulga Inglise suurtükkide tulejid wälkuma, ning tumedad jala- ja hobuse wäe meeste kogud liikusiwad jõe poole edasi. Kella 11 ajal tungis suur hobusewäe trobifond tormi jookstes ettepoole ja jättis hulga musti punktijid tee peale maha, aga kohe selle peale taganes ta tagasi ning fiksus jalawäe enesega ühes. „Inglased taga-

newad tagasi," ütlesin ma oma rõõmja seltsimeestele. Suurtükide mürin kestis veel mitu tundi edasi ja siis jäi kõik vaikseks. Sõjal tõendati meile seda sündmust.

Kuulus Colenso lahing oli lõõdud, Buller täiesti võidetud ja ta wäe salgad suure kahjutega taganema sunnitud. See hiilgaw lahing maksis buuridele aga paljalt seitse surnud, kelledest üks veel ära uppunud oli ja 27 haawatud, kuna Bulleri kalju awaliku kuulutuse järele 1167 surnud, haawatud ja wangi oli, aga mõne päewa pärast kaswis ta kahju juba 1400 mehe peale, siiski ei ole inglaste teated veel ustavad. Peale nende meeste kaotas ta veel 10 Armstongi ja ühe Maxime-suurtüki, mis täitsa rikkumataalt buuride kätte langejivad. Meele ärabeitliselt suurtükka kaitsedes ja peasta katsudes leidis noor leutenant Roberts, feldmashali poeg, surma.

Colenso võidumeesi, noort kindral Bothat, kes haigeks jäänud kindral Lukas Meyeri asemel Buuri wäge juhatas, kiitis igamees. Kindral kommandant Zoubert oli „haiguse pärast“ sealt kardetawast kohast lahunud ja kõik wastutamise Botha hooleks jätnud. Paneme aga nüüd tähele, kuidas Botha ise seda huwitawat wõitlust kirjeldab. Tema walmistas kindral Bullerille, kelle peale inglased suurt lootust paniwad, ja kes sõda mõne nädalaga lõpetada lubas, esimese suure kahju.

„Minu hooleks anti Zugela jõe ääres olewat wäe-seisu kohta kaitseda, ja seesama wäe jagu pidi waenlasele kohe wastu panema. 11. ja 12. detsembril nägin ma, et inglased suures jalkades Cheveleysse ja selle ümberkaudu kokku kogusiwad; otsustaw lahing oli oodata. Ma wõtsin nõuaks, neid kolme tähtsamat punkti, kust ma peale tungimist ootasin, hoolega kindlaks teha; burgherid ja mina

hakkasime nüüd kohe ajaviitmata ennast südika vastupanemise tarwis ette walmistama. See oli ka kibedaste ja tingimata waja, et meie oma ettewalmistuse ja kaitse töösid salaja, waenlase teadmata tegemine. Minu arwamine waenlase peale tungimise kohtade üle läks täiesti tõeks, sellepärast ei olnud mul wõitluse algusel enam kõigewähematki muudatust omas kaitse kohtades waja ette wõtta.

„Waenlane sai meie poolt aga täiesti kohmetusesse aetud. Wõitluse algusel tulewad Inglise jala- ja hobuse wäe mehed, püüsid hooletumalt õlal ja wäesalgad kõif forratumas olekus, umbes 160 jala kauguseni minu meeste ja suurtükide lähedale, kes Hlangwani mäe peal seisiwad. Kui nad juba nii lähedale jõudsiwad hakkasime meie tuld andma, ja nagu teie isegi arwata wõite, ei olnud see lahingu järk muud kui kole inimeste maha tapmine. Inglise wäe parem tiiw oli täitsa ära häwitatud. Bahem tiiw, Bridge Drestis, mis Hlangwanist umbes kuus Inglise penifoormad eemal on, pidi meie peale tikkuma. Tugewad wäe jaod, tungisiwad Bulleri enese juhatusel Zoutpoubergi ja Swazilandi kommandote wastu. Kui nad umbes 600 jalani minu meeste ligi oliwad jõudnud, hakkasiwad minu mehed tuld andma, mis waenlasele palju ohwrid tuli maksma. Inglise katsusiwad südikalt ja suure julgusega meie ridadeesse tungida. Ma pean tunnistama, et ma ilmasi suuremat kangelase julgust pole näinud, kui siin, mil nad meie peale tikkuwad, kuid siiski jäi see südidus ilma mingi tagajärjeta. Meie löime nad mitu korda tagasi, ja kõiki, kes üle jõe läksiwad, wõttime meie wangi, kuna meie peawäe aga täitsa tagasi kihutasime. Inglise wäe keskkoht, kolmas pealetungimise punkt, seisis raudtee ääres, selle suurtükiwägi hakkas kõige esmalt tuld andma,

fuid minu walju käsu peale waikiswad meie suurtükid ja püssid täiesti. See waikimine meelitas inglased weel lähemale, ning nad tuliwad Krügersdorpi ja Fryheidi kommandode seisukohale hästi ligi, nüüd hakkaswad need tuld andma ja Inglise wäe keskpunkt sai täitsa maha niidetud. Wiis korda katsusiwad nad kuulide rahe all meie peale tungida; kui üks meeste rida langenud oli, astusiwad teised jälle asemele, kuid siiski ei saanud nad meie käest sõrme-laiust maatükki ära wõita.

Ma ei usu seda, et Inglise wäe tagumised read esimeste peale lasksiwad, et neid sellega edasitungimisele sundida, nagu räägitakse, aga seda nägin ma küll, et nende ohwitserid wäesalkade kõrwas edasi-tagasi ratsutasiwad ja mehi wist uute pealetungimistele julgustasiwad. See oli aga enam kui inimese loomus kanda suudab ja jalawägi taganes wiimaks ka tagasi. Selle ajaga oliwad mehed Armstrongi suurtükkide juures juba langenud, ja meie saime need tuleriistad omale saagiks.

„Ma nägin seal ühte ohwitseri langemat, kelle surmuseha inglased kõigest wäest kätte püüdiswad saada. Ma usun, et see feldmarshal Roberts'i poeg oli.

„Minu suurtüki wäes oliwad neli suurtükki ja üks Maxim, mida kapten Pretorius, kes wõitluses iseäranis wahwa oli ja wõrdlemata julgust ülesse näitas, juhatas. Wõitlus algas hommiku walge hakatusel ja lõppes pärast lõunat fella nelja ajal. Siis taganesiwad inglased tagasi ja meie jäime wõitjatena lahingu wäljale. Minu järel oli wõitlewaid inglasi umbes 8000 meest.

„Peale wõitlust sain ma Inglise ülemjuhatajalt firja, milles ta kahetümne nelja tunnilist sõjariistade rahu oma surnute matmiseks palus, mida ma ka heameelega

temale lubasin. Aga ma pean siia juurde veel lisama, et nad seda ülesannet liiga halvasti täitsivad. Nad matšivad mitmes kohas surnud nii halvasti ja ruttu maha, et lahingu plats mõne päeva pärast üsna järele wälja nägi, surnute käd, jalad, jah ka terwed kehad paistivad maa sees wälja."

Mängu kombel said buurid selle wõidu, aga see ei olnud nende osawuse tõttu, waid Bulleri ja tema ohwitseride hooletus ja süü. Üks lahingu plaan, mis ühe ohwitseri juurest leiti, näitas selgeste, kui wähe inglased selle maa ja buuride seisukohtade üle teateid oliwad muretsenud, aga weel enam seletas seda see wiis, kuidas nad nii mureta waenlase peale Hlangwani mäe juures tungisid. Buller ajas selle lahingu, iseäranis aga suurtükide kaotamist suurtükiväe oberst Longi süüks, kes tema käsu vastu, wõi ilma tema lubata oma 12 suurtükiga liiga waenlase ligi oli tunginud. Tema ja buuride wahel oli umbes kolmweerand wersta, ja seal wõttis teda buuride häwitaw tuli vastu. Ta wõis omast 12. suurtükist ainult 2 ära peasta, peale selle langes suurem jagu suurtükiväe mehhi buuride tule andmise läbi. Rahjus unustab Buller oma wiletja ja puudulise sõjaväe juhatuse üsna nimetamata.

Buurid tarwitasid inglaste vastu oma wana sõja taktikat, nagu nad seda kahwride sõdades juba harjunud oliwad. Nad walisid oma hea seisukoha ning tegiwad kenad kaitsewallid ja Buller oli ka tõeste nõnda hea mees, et ta oma peawäega sinna nende peale tungis. Rahwid poleks jeda ka mitte pahemini ega paremini teinud kui tema tegi. Inglased töötasid wist selles röömsas lootuses, et nende mitme nädalane pombadeerimine buuridele juba

jäneje naha põue on ajanud ning et nad nende jalawäge nähes kohe juba putku panewad. Aga wõta näpust. Nende head Lydit pommid ei olnud buuridele midagi kahju teinud. Buuride suurtükide waikimine wiis neid aga täitsa effi teele.

Nüüd oleksiwad buurid Bulleri kohkunud wäe peale wõinud tungida ja seda wõitu täiesti oma kajuks tarwitama pidanud, aga seda ei teinud nad mitte. Oberst von Braun ja kolonel Bellebois meelitasiwad küll Bothat ja kindral Joubertit, kes pärast wõitlust kohe terweks oli saanud, kuid see jäi kõik järel dusteta. Buuride wäejuhatajad ei olnud kahjuks sugugi paremad kui Inglise kindralid, nad ei tarwitunud neid tulusaid filmapiskusid mitte oma kajuks, waid andsiwad waenlasele aega uute peale tungimiste wastu ennast ette walmistada. Selles õnnetumal sõjakäigul on üffi buuride arusaamata pikaldase meele ja uuema sõjawiihi tundmata olemise pärast süüd. Mis Joubert, Kronje ning teised sõja hakatusel ära rikkusiwad, ei wõinud kahjuks pärast enam mitte heaks teha.

Aga meie laagri elu jäi täiesti wana wiisiliseks. Igal õhtul läks see naeruwääriline wahikommando juurtükide juurde wahti pidama, nii mõnigi kord aratati terwe laager öösel ülesse ning kõik ruttasiwad oma seatud kohtade peale. Uute meeste seas sünnitas see weidi ärewust, aga „wanad sõja mehed“ naeriswad põlgawalt selle tembutamise üle. Naermiseks oli neil täitsa õigus, jest enne kui waenlane suurtükide juurde jõuda oleks wõinud, oleks ta Krynheidi wäejao täitsa ära häwitama pidanud, eest wahtidest ja luurajatest ei ole mitte rääkidagi. Aga sellegipärast oli meie wahi teenistus wäga tõe näoline. Kuna kolm meest ikka wahti pidasiwad ja forra järele ära wahetati, magasi-

wad teised wahikomando mehed willaste waipade sees suur-
tükfide lähedal, suurtüki wäe meestega seltsis. Wahikom-
mando korporal kandis selle eest hoolt, et wahid õigel ajal
ära saiwad wahetatud. Mehed pidiwad liisu läbi wahi peale
minema ja seda tööd toimetas ka korporal, peale selle andis
ta wahi peale minewatele meestele lunastuse sõna wälja, see
oli meie juures kahefordne, Transwaalastel ja Dranje mees-
tel oli kumbagil oma iseäraline lunastuse sõna, mida meie
mehed aga tundma pidiwad, sest need mõlemad wäejaod
oliwad meie naabrid. See juhtus ka, et mõni wahi peal
olew mees magama jäi nagu näituseks endine Saksa leut-
nant von Hessart. See süüdlane langes sõja kohtu alla,
kuid kohus ei olnud oma trahwiga mitte liiga wali, ta
mõistis nimetatud herra ainult mõneks magamise, ei ma-
tahtsin öelda walwamise tunniks wahi peale.

Ühel päewal näen ma ühe seltsimehe juures jalg-
ratast, mida ta ühest New-Castle kauplusest ära oli „kom-
mandanud,“ nagu wabatahtlased wõera wara omandamist
nimetasiwad. Mina katjun ka korraks weidi sõita, aga
õnnetumal kombel prantsatafin ma läbi õhu ja puutusin
ema „maaga,“ nii armastuseta wiisil kokku, et ma ta
rüpest mitte rõõmsa meelega oma jalgade peale püsti ei
ajanud, waid mu olef oli üsna haletsemise wääriline, sest
mu parem käsi rippus nõrgalt kõrwas ja walutas torka-
walt. Oma õla läbi katsudes leidfin ma, et mu käeluu
küll pooleks ei olnud, aga käsi õlast asemelt ära oli. Mõne
kæeliigutuse juures sain ma ta küll asemele panna, ma
kuulfin ise kudas ta õlast nagises, mis peale walu ka weidi
järele andis, kui ma sest õnnetuse kohast laagrisse tagasi
läksin, kuulfin ma, et veldkornet Runkil minu jaoks üks
hobune olla. Ja tõesti oli Runk minule leutnant Birn-

bacheri palwe peale fohe efimefe hobufe anda lubanud, mis aga priiks saab. Leutnant Birnbacher tuli päew pärast mind mõne teife Saksa leutnandiga Ladysmithi juurde ja astus ühte teife korpuse jaoskonda, kus enamiste köif ohwitserid oliwad. Nende isandate palwe peale pidin ma nende korpuse jaoskonda astuma. See hobufe omanikufk faamine ei teinud mulle just mitte suurt rõõmu, sest kauafe ümberpiiramife juures oli hobune enam tülikf kui kasufk. Mis aga leutnantide jaoskonda astumifesse puutub, lubafin ma seda enam wiisakufe pärast Birnbacheri wastu kui mõnel muul põhjusel. Ehk see mõte küll kaunis meeldiw oli, et ma nüüd haast feltfkonnast päritud meeste hulgas elada wöin, ei ufaldanud ma leutnandi herrade kofakunsti fiiski mitte just hästi, kuna mu wanas laagris jõök päris mokka mööda oli. Paha lugu oli nüüd ka weel see, et mu käfi mind teenistufe ja ratja sõidu tarwis päris kõlbmatafk tegi, kuid fiiski wöifin ma sõidu looma wastu ja astufin ka leutnantide jaoskonda. Aga enne kui ma ratsjutada wöifin, kulus tüfk aega ära. Kui ma oma fetuka järele waatafin, leidfin ma, et ta sõidu tarwis sama kõlbmata oli kui mina ife. Ta omanik oli ta wift küll jelle pärast ärawahetanud, et ta kas halwa sadula wöi pahaste sõidu läbi rujika suurdufe haawa ta turja peale oli lafkunud fagineada.

See wiga oli wabatahtlaste meeste hooste juures üleüldfe wäga paha, sest sadulad, mis riigiwalfitus andis, ei olnud suuremad asjad ja ratsanikud ife oliwad ka wiletjad. Aegamööda õppifiwad nad fiis ka sadulas istuma ja sest oli peaaegu küllalt, sest Dranswaalastel on kaks sõiduwiifi, nad lafewad hobufe kas käia ehk nelja jooksta. Meie ratsanikkudele õnneks oli see, et buuride hobused

wagusad ja kannatlikud loomad on, nõnda ei kuulnud ma mitte palju õnnetusi, mis hobuse seljast mahakukkumisega ette oleks tulnud.

Buurid on aga ise head ratsanikud, kuid mitte meie wiisi järele, sest hooste jalgade õõtsumine on meie ratsa- sõidu seaduse wastu; igal buuril on ise oma hobune ja selle jaoks ka oma sadul. Nende hobused wõiwad mägedes väga ruttu käia. Traawida ei lase nad oma hobuseid kunagi. Sõja ajal hakkasiwad mõned buurid inglaste käest ärawõetud hoostega ka wäljamaalaste wiisil traawida lastma.

Minu loom oli eht buuride hobune, ma arwan ka wist „soolatud.“ See omadus oli ka ta terve wäärtus. See loom pidi küll wist väga elatanud olema, sellepärast andsin ma tale „Metusala“ nimeks, aga ta kiire sõidu kohta oleks mul weel paljugi soowida olnud. Ta head ja wead tuliwad wast pärastpoole nähtawale. Efiti ei wõinud ma ju oma haige käe pärast sõidu peale mõeldagi. Nõnda elasin ma oma haiguse ajal ifka päewast päewa edasi, efiti oli mul palawik ja wiimaks sain ma weel weidi köhatõbe, selle haiguse pidi peaaegu iga europlane efiti läbi tegema. Ühel ööl läks mu käsi ettewaatamata liigutusel jälle asemelt ära ja walutas nii kangesti, et ma teda uuesti pidin katsuma paigale panna. Ma sidusin ühe kätewõõri otja käeramme ja teise oma jala külge, siis ajasin ma jala sirgeks ja sel wiisil sain ma ta jälle asemele, kuid niiski kartsin ma weel mõnda muud wiga sinna juurde tulema ja läksin sellepärast Saksa korpuse arsti juurde, kelle laatsaret meie laagrist paar wersta eemal oli. See arst oli üks sakslane, Johannesburgi linnast päritud, keda aga rahwas ta wiisakuseta oleku pärast mitte ei sallinud, sellepärast tuli palju inimesi minu juurde abi otsima, kuid

minul puudusiwed arstirohud ja sellepärast ei tahtnud ma oma ametiwenna tööd mitte ärawõtta. See arst andis mulle nõuu Modderspruuti pealaagrisse, Hollandi hospitalisse minna, et sealsed arstid mu õla Röntgeni fiirtega läbi waataks.

Ma tegin weel seltsamal päewal tema nõuu järele, küsijin selleks veldkornetilt Runkilt luba, tema oli weel nii lahke mees ja laenas oma hobuse nii kauaks minule, ja ma läksin siis kahe mehega teele, kes postiasjade järele läksiwad ja hobuse siis tagasi pidiwad tooma. Ratsa sõit oli minu arust parem kui wedrudeta wanfril seda künkalist teed mööda sõita, mille pörutamist terwe inimenegi heaste wälja ei wõinud kannatada. Neli ja pool tundi oli mul ratsutada ja seda wõib igaüks juba isegi arwata, et see mitte ferge ei olnud, ega suurt löbu ei teinud, sest ma ei olnud enam kaua ratsutanud. Kuid minu reisuõbrad ei hoolinud minu haiguselt palju midagi, nad lasiwad aga täie hooga minna, nõnda et ma mõnikord, kui maha kippusin jääma, tuhatnelja ratsutama pidin.

Hollandi hospitalis, mille üks osakond raudtee wagunites asus, wõeti mind wäga lahkest wastu. Seal wagunis oliwad peale minu weel kaks haawatud meest Colenso linnast. üks oli üks wana, kasina kuulmisega buur, kelle parem õla ühest pommist ära oli purustatud ja teine üks 16 aastane poisike purustatud jalaga. Sõök oli seal hästi hea, arst ja kaks halastajad õde wäga lahked; kõik rääkijiwad üsna heaste Saksa keelt. Ünneks ei olnud mu käeluu mitte katki ning paranes seal rahul olles ja õdede õerumise mõjul nii ruttu ära, et ma wiie päewa pärast, detsembri kuu lõpul, hospitalist wälja wõisin tulla. Modderspruutis trehwasin ma mõne oma korpuje mehega kofku,

kes ühe suure wanfriga mõnda tarwitust sealt oliwad tulnud tooma ja läkkin nendega siis laagrisse tagasi.

Meie läkime wastu õhtut teele ja olime ööse ühes mahajäetud huuri majas, tee ääres. Majade rööwimine ja nendesse sisse tikkumine oli kowaste ära keelatud, kõik ukssed ja aknad oliwad finni naelutatud ja lufus ning ühte kõrwaldaresse hoonesse oliwad mõned mehed enne meid juba sisse tunginud. Meie tegime siis ka nende eesmärgi järele, selle kiusatusetele ei suutnud me hommikul ometi mitte wastu panna, et meie hommikul poole tofina anide faelad kahekorra wäänasime ja siis nad laagrisse kaasa wõttime, kus see maiuse roog suurt röömu jünnitas.

Meie korpuse jaoskond oli terwes Saksa korpuses esimene ja seal oliwad järgmised herrad: korporal, leutnant B. Erdmann, leutnant von Schraibisch, leutnant Birnbacher, üks noor kaupmees Dürr, kes ühe aasta Saksa maal juba soldat oli olnud ning leutnandi Schraibischiga reisu peal heaks sõbraks oli saanud, hollandlane Metkot, Saksa korpuse loomaarst Wagner ja minakene.

See pahandas leutnandi herrasid wäga, et buurid neid soldatitena püüsi alla teenima paniwad, selle peale arwustasiwad nad ka buuride tööd wäga terawaste, nõnda et neil waestel mitte ühte head karwagi enam ihu peale ei jäänud. Nad naersiwad teiste forratuma oleku üle ja olekfiwad just sellepärast teistele heaks eesmärgiks pidanud olema, aga nad oliwad ise just kõige hooletumad ja see jünnitas teiste seas wäga palju paha werd. Meie korporal Erdmann ei olnud lunastuse sõna andmise ajal ilmaški õigel kohal, kui wahid ära pidiwad minema ei olnud Schraibisch kunagi walmis; sellepärast oli neil sagedasti veldfornetiga riid, et nad ilma luba küsimata laagrist ära

olivad läinud ja pooled päewad lusti sõitjivad. Kõik Saksa ohwitserid ei olnud mitte minuga ühes telgis, waid neid oli weel enam seal laagris, nagu näit. leutnant von X— Lockstedtist ja leutnant Grenz, kuid nemad olivad teistes korpuse jaoskondades ja elasivad umbes samal wiisil. Smelik oli see, et need isandad üheteisega kunagi toime ei saanud, asjata püüdsin ma neid kui kõige wanem mees waigistada ja nende wahel rahu teha, aga see oli kõik tagajärgedeta. Erdmann ei kannud millegi eest hoolt, waid jättis hobused ja kõõgi täitsa meie hooleks. Schraibisch oli muidu wäga hea kofk, kuid ta kofakunst oli enam peene sõõkide tegemine, kui mitmet sugu toitude walmistamine, mis peale meie laagris kõige enam rõhku panime, tal tuli aga ifka nendega peenike ots pihku.

Kõige suuremaks pahanduseks olivad aga kahwrid, feda Schraibisch ja Birnbacher oma teenistusesse olivad saanud. Kes neile weidi tööd andis, nagu pesu pesta, ära kadunud hobuseid ülesse otjida, kes ka nendega wifult farmilt ümber käis, siis läks riid kohe lahti. Kahwrid on üle pea wäga head sõna kuulelikud ja truuwid teenijad, aga nende wastu peab ennast ka alati isandana ülesse näitama. Kui feda mitte ei tehta, jääwad nad liiga häbemataks ja peale tungiwaks. Wali aga mitte farm ja õiglane peab nende pool metsiku Afrika poegade wastu olema. Neid omandusi oli aga leutnant von Birnbacheri juurest kõige wähem leida. Mõni kord lasi ta oma Sami kõik teha, mis see aga ise tahtis, kuna ta teda teine kord kõige weidrama sõnnu sõnadega ta pead pesti. Sarnane Austria keele murrakus sõimamine, milles ta kofarmu sõnu tarwitas, kõlas wäga fentjafalt ning ajas walged ja mustad fangesti naerma, kui kofu ei saatnud see

ilmaski. Ühel päeval oli Sam nii häbemata, et ta kohwi jooma ajal meie telki tuli, omale tassi kohwi täis fallas ja hirvitades siis jooma hakkas. Kui Erdmann teda selle pärast härja piitsuga lõi, wõttis ta firwe kätte ja ähwardas sellega Erdmanni lüüa. Meie nõudsjime, et ta selle eest kommandandi poolt awalikult karistatud saaks, nagu seal maal see pruugiks on, aga Birnbacher wõttis ta oma faitse alla, mis peale suur riid tuli, selle lõpp oli aga jee, et Birnbacher meie forpuse jaost wälja astus.

Leutnandi herrad ei olnud seal forpuses mitte üffi parema jeltskonna liikmed. Sinna tuliwad mitu suurjugu ja rikast herrad, kes mitte kõigist teenistujest oja ei wõtnud, waid omale ise tööd walijiwad, need oliwad enamiste jalakuulajateks. Üks nende seast, herra Schmitz-Dumont, Saksa insghener, oli wäga tõsine, kuid jiski lahke ja armas mees, ta oli kaewanduse inspektorina Transwaalis ametis ning oma piinliku õiglase meele pärast oli ta wäga tutaw ja lugu peetud, aga sellest hoolimata oli ta omas elus nii kaugele jõudnud. Schmitz-Dumonti jeltji mehed oliwad oberst Schiele wend ja üks endine Saksa hobuse wäe leutnant Halder.

Nende telgi lähedal oli dünamidi wäejagu, mille punase lipp ligitulijaid ette waatusele maanitses. Aga ärgu ükski seda mõelgu, et selles wäejaos mäe töömehed oliwad, kes dünamidiga ümber käia mõistiwad, nagu jildasid lõhkuda, ja minijid panna, ja keda Transwaalis õige küllalt oli. Selle wäejao juhataja oli koguni üks endine näitleja, Behnke, kelle kõige suurem püüe oli olnud rikkaks saada, sellepärast oli ta kõigjugu ametid läbi katjunud ning kõigewiimaks olli pruuliks hakkanud, ja kui Transwaali kodanik sõja hakatusel ka jotta pidi tulema.

Osawalt oli ta haigemaja teenistusest, mis ka ferge ja julge koht oli, wiidi fergemasse teenistusesse dünamidi wäe jaoskonda ennaft walida lasknud. Kui mõne nädala pärast, Bulleri lignemisel üks raudtee Colenso ja Ladysmithi wahel waja oli õhku lasta, paluſiwad meie dünamidi wäejao mehed kõik koju mineku luba, ning mõned Johannesburgi wabatahtlased, kes enne fulla faewandustes oliwad töötanud, pidiwad seda üles annet forda saatma. Behnke oli wäga lõbus seltſimees, ta oli terve ilma läbi reisinud ja lõpmata palju ametiſit pidanud. Näitlejana oli ta peale hakkanud ja kõige wiimaks raudteel mashinistiks olnud. Ta kandis oma ülesse kirjutatud elujuhtumisi alati kaasas ja näitas seda raamatut igale mehele.

Meie käisime kõigi nende herradega ja kommandant Krankiga elawalt läbi. Ühes koos lugesime meie ajalehta ja katſusime oma tööta igawat elu nii lõbusaks teha, kui wähegi wõimalik. Peale minu tuli mõne nädala pärast üks Kuura maa mees, minuga ühe maa mees, Dr. jur. Siegfried, ka meie forpusesse. Kodaniku kohused oliwad tedagi sõjariistu kätte jundinud wõtma. Nagu räägiti, oleks ta kõige tähtsamaks õiguse teadlaseks Lõuna-Afrikas wõinud saada, kui ta liigne fangekaelsus, paindumata õiglane meel ja kahjuks ka ta nõrk iseloom ta edasi jaa-mist ei oleks takistanud. Mitmed hollandlased rääkisiwad suure waimustusega kui ilusalt Hollandi keelt ta rääkida ning Inglise keel olla tal ka peaegu niisama selge kui Saksa keel. Ma tänan teda nii mõnegi seletuse ja näpunäite eest, milles ta minule Lõuna-Afrika maa ja rahwa üle teatust andis ka mõnegi lõbusa tunni saatſin ma tema seltſis mööda. Kahjuks kadus ta wiimaks mu

filmist ära nagu palju teisi; ma ei tea mitte sedagi, kas ta veel elab, wõi on ta ka juba selle metšiku sõja ohwriks langenud.

Uusaasta wõeti laagris pidulikult vastu. Bidu lõpul tulivad wõidu mängud. Hoostega sai takistusega ja takistuseteta teel wõidu sõidetud. Siis mängiti ka sõda, kus haawatud mehi waenlase tulest ära toodi. Haawatud meesteks oliwad täis topitud kotid, mida ratsanifhobuse seljast maha karates jälle pidi wõtma, sellega siis jälle selga fargama, ning ruttu tagasi kihutama, kuna ta hobune ligidal olemate peitus meeste püüsi lastmisest peletatud sai. Suurt nalja walmistas taguspidi sõitmine j. o. mees istus selg hobuse pea ja nägu ta saba poole pööratud, selles mängus wõitis üks wäike Juuda mees. Siis katjuti jõudu, heideldi, hüpati, wõideldi libeda palgi peal, kus wastased üksteist patjadega wihtudes palgilt maha tõukasivad. Peale selle joosti kottides ning tõmmati nõõri jne. Õhtul laulsiwad mitmed mehed, kellel enam ehk vähem head healed oliwad, ja mõned pidasivad Saksa, Hollandi ja Ingliskeeles nalja kõnesid. Selle kõigi üle ei imetsenud ma mitte wähe. Herra Hessart oli hea laulu mees ning kandis kõikide suureks rõõmuks mõnegi hea laulu ette. Ka von Schraibisch, Dürr ja herra v. X— lasiwad endid selles kunstis kuulda, wiimase „wana Breiži Britsu“ laul wõeti suure waimustusega kuuljate poolt vastu, see ei olnud mitte ta ilusa heale pärast (ta heal oli weidi ära,) waid ta kunstliku ette kandmise pärast. Mõned naabri fommando buurid tuliwad nende mängude ajaks ka meile wõeraks ja nad rõõmustasiwad ennast wäga selle üle. See pidu läks ilma tülita ja alkoholitita üsna fenasti ja kõikide rahuloldawalt mööda.

Tormijooks Ladysmithi linna peale.

Kui meie detsembri fuu hakatusel Pretorias olime, räägiti seal, et lähemal ajal Ladysmithi linna peale saab tormi jookstud, sellepärast walijiwad mitu minu selfimeest ja ma ije ka oma sõjamehe töö paiga selle linna juurde, sest meie tahtsime sest tormi jookstust oja wõtta.

Mis kindral Joubert pärast Nicholsonsnecki lahingut hooletusesse jättis, oli nüüd wäga raske jälle heaks teha. Suurem jagu buuride wägesid pidi Maseringi, Kimberley ja Ladysmithi juurde abiks minema, millede ümberpiiramine sugugi ei tahtnud edeneda, kuna inglased ifka suuremaid sõjawäe jagusid kokku kogusiwad ja ennast uute pealetungimiste wastu ette walmistasiwad. Lord Roberts of Kandahor, sai Colenso juures haledal kombel ärawõidetud kindral Bulleri asemele, kelle peale inglased juuri lootuseid oliwad pannud, aga tema neid nii wähe täide saatnud, Lõuna-Afrikas olewa Britti sõjawäe ülemjuhatajaks nimetatud. Roberts'i kindlarstabi ülemaks nimetati üks teine kuulus Inglise kindral, lord Kitchener of Omdurhman, kuna Buller Natali wäe juhatajaks jäi.

Wiimaks andis kindral Joubert Pretoria nõuetele järele ja ühes suures sõja nõuukogus tehti otsuseks Ladysmithi peale tormi jooksta, sest et kindral White ennast ifka weel buuride alla ei tahtnud anda. Kuid see ei olnud sugugi imeks panna, sest peale Nicholsonsnecki lahingut, kui buurid täitsa tegewuseteta seisma jäiwad, wõisiwad inglased omale meel wiimasel silma pilgul toidu ja sõjamoona muretseda, nõnda et nad mõne fuu üsna rahu-

lifult seal ümber piiratud linnas elada wõijivad. Ohf foetõbi ja kõhuhaiigus nende seas küll palju ohwrid nõudis, ei olnud nende wõimus weel kunagi raugenud, iseäranis weel aga selle pärast, et buuride linna peale laksmine neile mitte suurt waewa ei teinud.

5. jaanuaril pärast lõunat, anti meile käsk tormi jooksmise tarwis kõik walmis panna, mis järgmisel hommikul igast küllest ühekorraga pidi ette wõetama. Aga tormi jooksmise plaani buuridel ei olnud, kudas nad waenlase peale pidiwad tungima, see anti kommandantide oma hooleks, nõnda tikkus siis iga kommandant oma wäejaoga oma heaks arwamisel, omal kõige lähema Inglise wäejaos peale.

Saksa korpusel anti käsk ennast Bryheidi-kommandoga ühendada. Kindral kommandat rääkis omas käsus armjast Jumalast õige palju, sellest aga wäga wähe, mis meie ülesanne pidi olema. Bryheidi wäe jao kommandant andis meile käsu, õõsel kella 12. ajaks oma laagrisse tulla, mis poole tunni tee meie laagrist eemal oli.

Õgaüks walmistas ennast wiimse käigu wastu ette. Kellel warandust oli, tegi testamendi ja kellel testamendi tegemist mitte ei olnud, kirjutas kirjasid ja andis neid seltsimeeste kätte, mis need peale lahingus langemist õnnetuma lähema omaste kätte pidiwad saatma. Püssid puhastati puhtaks ning õlitati ära, peale selle muretseti raanitsatesse toidu kraami ning lahingu plaskudesse jooki. Meie telgis tõusis leutnandi herrade seas äge nurin, sest nemad arwasiwad tormijooksu ilma püssitikkudeta (!) päris rumalaks teoks ning kuulutasiwad ette, et sest niiviisi midagi wälja ei tule, aga mitte neil põhjustel, mis leutnandi herrad ette tõiwad, nimelt et meil püssitikkusid ei

olnud, waid sellepärast, et meie ilma plaanita waenlase peale tahtjime tiffuda ja et meie waenlast lastmisega jugugi enne hirmutanud ei olnud, peale selle teadsin ma weel, et buurid tormijooksmises wäga nõrgad olivad.

Õhtul kella 11 ajal hüüti mehed kõik platši, pealegi küsiti weel kõiki mehi nimepidi. Aga äramarsimise asemel wiivitas meie kommandant Kranz, ilma mingisuguse põhjuseta minefuga. Kannatamatalt küsijime meie järele, mis jee tähendab, kuid pea jain ma seda ka kuulda, sest ma kuulsin kui suurtükiväe kommandant Grotthaus ja Kranz rääkijiwad: „Mina jäeksin oma meestega küll kõige ennemalt suurtükka kaitsema,“ ütles meie suur tangelane Kranz kaeblikul toonil, kuna Grotthaus wastas: „Ma ütlesin ju Teile, et minul suurtükfide juurde ainult 12 meest waja on ja mitte enam ainukestki.“

Runki südikal nõudel marsijime siis wiimaks ka ära, aga tulime muidugi liiga hilja Bryheidi kommando laagrisse, need olivad juba ära läinud ja meie ei teadnud jugugi kuhu poole külge. Sellepärast läkijime Grotthausi suurtükfidega ja ühe Colenjosst siia jõudnud Haubitziga edasi, kes oma suurtükid nõnda nimetud Plattrandist ainult wäikese kuristiku läbi ära oli lahutatud, ülesse seadis.

Kui meie sinna jõudjime, palusiwad suurtüki wäemehed meid suurtüki wallisid aidata teha, mis peale ka kõik tööle hakkasiwad. Nõnda oli aeg kiirelt mööda läinud, kell wõis juba $\frac{1}{2}$ 4 wõi 4 olla, kui meie forraga omal paremal poolel esimesi suurtüki lastmisi wälkuma nägime, mille peale äge püsfide ragin järgnes. Need olivad wist Bryheidi buurid. Mõne minuti pärast nähti samasugust näitemängu pahemal poolel, kus „wabariiklased“ waenlase peale tungisiwad. Ülitore fontjert, milles suurtükfid passji

lauljivad ja oma madala healega heleda püüsi paufude hulka põmmutatiwad. Neid madude sarnaseid keerulisi püüsi tule joonesid, millede sekka suurtükkide tulekiired ennast segatiwad, oli kena waadelda.

Wiimaks olime meie oma tööga walmis ja meie kommandandil ei olnud jinnajäämiseks enam midagi wabandamist, ta peale käidi mitmelt poolelt, sellepärast hakkasime siis ka edasi nihkuma. Kuid keski ei teadnud kus poole meie minema ehk mis meie tegema pidime. Wiimaks anti meie salakuulajatele Schmitz-Dumondile ja ta kabe sõbrale, Halderile ja Schielile käsk, meid alla orgu wõitlema wäe, ehk wõitlewate wägede juurde juhtida, sest ainult nemad tundsiwad seda maakohhta. Kommandant Kranzi pidi igale poole suunitud saama, kus waja oli minna, ja selle eest muretšes tema saatkond, s. o. waldkomet Kunk, moonameister Lorenz, Schmitz-Dumont ja ka teised, kes kaasa tahtsiwad rääkida. Ta ei suutnud midagi kindlat otsust teha, ning wabandas ennast ikka sellega, et tema juba oma kommandandiks walimise juures olla seletanud, et ta sõja kunstist midagi ei teadwat!

Kui meie alla orgu jõudsime ja Plattrandist weel umbes 3000 samm eemal olime, hüüti korraka „Edasi!“ Pealik Lorenz, kes esimeste meeste hulgas oli, ütles meile, kes tema lähedal olime, et Kranz esimeste meeste juhatuse tema hooleks olla annud, ja et need mehed, kes weel meie taga oliwad, ka järele pidada tulema, nüüd hakkasime meie ruttu ja kõige paremas korras edasi töttama. Ejite leidsime meie tihedast mimosi põesastest warju, aga mida enam meie waenlase wäele lähenesime, seda harwemaks põesad läksiwad. Kell sai juba kuus ja ilm läks juba üsna walgeks ning meil ei olnud enam midagi fait-

set, et meie waenlasest nägematalt Plattrandi äärde olefime wõinud jõuda. Meie mõlemil poolel kestis wõitlus ühesuguse ägedusega edasi, ja nüüd hakkasiwad ka Grotthauzi suurtükid, mida meie paigale aitasime panna, Haubitšid, Kruppi lahingu suurtükk ja Bom beu maximid ehk Bom-pommid, kudas buurid ja Inglise soldatid neid nime-tawad müristama. Nõndasama hakkas ka pahemal pool, meie selja taga, wabariiklase suurtükk ja palju teija weidi kaugemal, tuld andma. Inglise wägi wästasiwad oma suurtükkidega niisama ägedalt. Surma toowad pommid lendasiwad risti-põigiti meie peade kohal, ning lõhkesi-wad koleda raginaga meie eel ja taga mäe serwal ehk kaugemal Plattrandi kaitse wallides puruks.

Pealik Lorenz oli umbes 50 sammu meie ees ja lasi meid nii kaua oodata, kui ta ühte Cornet, mis meie ees oli, läbi pidi waatama. Siis läksime meie jälle edasi, aga nüüd oli waenlane meid näinud, kes mäe astme sarnase weeru peal, mis paksu põesastega kaetud oli, ning mäe serwal kaitse kraawides oli ja nende esimesed kuulid hakkasiwad meie peade ümber winguma. Meie jõudfime aga pea ühe wäikese jõe äärde, kust meie head warju leidfime, see jõgi on mõnest kohast kaunis sügaw. Nüüd hakkasime meie omalt poolt waenlasele ehk nende põesaste peale, kus meie waenlast arwasime olema, ja ka mäe serwa peal olewa suurtükkidele tuld andma.

Ma waatafin wähe tagasi. Ma käisin kõik selle aja leutnant Erdmanni, von D... ja mõne teise mehe lähedal, aga ma ei näinud kedagi enam eneste järele tulema, waid mõni mees oli weel meie paremal poolel näha. Wähe aja pärast tuliwad pealik Lorenz ja mõned muud mehed sellesama küsimisega meie juurde. Aga wiimaks

saime teada, et muišt mehi kes esite meie järele tulivad, tagasi olivad läinud ja meie 21 meest olime ükfi kuni selle väikese jōeni, mis umbes 300 sammu sest mäe jalast eemal oli, mis inglaste käes, olime tunginud, suurtükid olivad meist aga umbes 500—600 sammu eemal.

Inglased hakkasivad ikka ägedamine tuld andma, kui nad meie seast mõnda juhtusivad nägema, siis lasivad nad kōhe meie peale, nõnda et kuulid nagu rahe vihisedes ja wingudes meie peade üle lendasivad ning plaksudes meie selja taha wette kufkusivad, ehk meie kõrwa jōe kalda sisse tungisivad. Meie andsime ka tublisti neile tuld wastu, kuid saime siiski aru, et meil siia kaua jäämist ei wõinud olla, sest meid oleks teistest ära lahutatud, inglased wõisivad põesastest warjatud ja oma seltsimeeste tulest kaitsetud, eest ja mõlemilt poolt küllest meie peale tungida, ilma et meie neid oleksime näinud. Meie pidime tagasi minema, aga wana teed mööda, kust meie esite piimedas tulnud olime, ning inglased meid siis alles nägivad, kui meie juba jōe kallaste taga warjul olime, ei wõinud meie enam mitte minna. Meie püüdsime sellepärast jōge mööda edasi tungida ning meist paremat kätt wõitlema wabariiklaste juurde peaseda.

Pikkamisi, aeg ajalt seisima jäädes ja waenlase peale lastes, marsisime meie jōge mööda edasi, kus meie mõnikord ka leigest weest läbi pidime sammuma. Mõnes kohas oli jōe kallas weidi madalam, kuid ometi wõisime meie tema kaitjel küürakile edasi saada, ning ainult mõni samm oli meil üsna kaitseta astuda. Aga ühe korraga jõudsime meie ühte kohta, kus jōe kallas umbes kruuskümmend sammuga üsna madal oli, ka põesastik oli sealt kauris kangel. Si aitanud midagi, meie pidime ka sest kar-

detawast kohast mööda saama. Eimene mees jõudis õnnelikult, tähelepanemata üle, teise peale põmmutati juba ägedasti, sest waenlane oli seda kohta juba näinud. Ometi jõudis üks teise järele sealt kiwides ja kalju rahnudest üle hüpates ning läbi wee ja üle liiwa õnnelikult teine poole. Nüüd tuli ford minu kätte, aga ma pean tunnistama, et see väga piinlik filmapilk oli. Ma olin umbes 15—16 mees, kes seda kardetawat teed, 60—70 samm ilma faitseta waenlase tule all, pidi minema. Mu süda pekjis üsna waljusti, kui pealik Lorenz ütles: „Doktor, nüüd on Teie järg. Edasi, meie peame läbi saama!“ Ma tõusin püsti, kahtlesin weel ühe filmapilgu, siis panin jooksuma, nii ruttu kui ma aga wõisin — kuulid hulustiwad minu ümber. Mõnest kiwist üle hüpates jõudsin ma pehme niiske liiwa peale, aga seal komistasin ma ning kukkusin maha, fargasin aga kohe jälle ülesse ning olin ka järgmisel filmapilgul madala jõe kalda warjus, kuhu ma hingetult ennast pikali wiskas. Päris jänese jaht, mõtlesin ma iseeneses. Nüüd sain ma aru, kui suur hirm waest „haawiku emandat“ wõib täita, kui ta küttide eest mööda peab putkama. Nüüd nägin ma kedagi weel kukkuma, mitte faugelt sealt kus mina kukkusin, kuid ta sai niisama õnnelikult teine poole kui minagi. See oli wäike juut, Blumenthal, Hamburgi linnast päritud, kuul oli tema jalga trehwanud ning teda komistama pannud, siiski wõis ta weel edasi joosta. Aga üks hollandlane, kes Blumenthali järele jooksis ja tema kukkumist nähes pisut seisatatama jäi, sai kuuli läbi südame ja suri ka selsamal filmapilgul.

Wimased mehed jõudsiwad kõik õnnelikult üle, kuid edasi ei peasenud meie mitte enam, sest weel suurem war-

juta tükk teed oli meil minna, kui see, kust meie üle olime tulnud. Meie uus peidupaik ei võinud meid mitte täiesti kaitseda, sest fallas oli kaunis madal, mõned mehed pidivad poole kehaga wee sees seisma. Aga seda kartust meil nüüd enam ei olnud, et meid teistest ära võidakse lahutada. Sest sealt võisime meie juba wabariiklasi näha, kes 7—800 sammu meist eemal ka niisama jõe kaldast kaitsitud ühe metsatuka warjus wõitlesiwad.

Leutnant v. K— oli selle imeliku mõtte peale tulnud, et ta omale lahingu ajaks ühe wana ohwitseri mantli selga oli pannud, nüüd kattis ta sellega meie wee sees lamawa surnuud seltsimehe keha finni. Mina juhtusin ühe suure kivi taga, mis kaldal seisis, warju leidma. Sealt võisim ma selgesti põesastikku ja seal ümberringi olemat maakohta näha, ning sain sellepärast ka pealik Lorenzilt käsu, waenlast tähele panna, et ta salaja meie lähemale ei tule, ega järsku meie peale ei tungi. Kell wõis juba kahetsa olla. Päike hakkas kangesti kõrwetama ja palawus läks nii suureks, et see seal kaljulise maa peal peaaegu wälja kannatamata oli. Leutnant Erdmann sai jël päewal läbi riiete päikese piste selga, sest wõib juba arwata, mäherdust palawust meie wälja pidime kannatama.

Waenlane andis aga wana soodu tuld edasi, meie suur kivi näis just tema märgu lauaks olema, sest arwasti ei tulnud kuulid imeliku raginaga selle wastu.

Mõne tunni pärast läks juba liiga palawaks, see ei olnud mitte inglaste tule palawus, waid päikese kiirete põletamine, nõnda et mõned, kes pahemal poolel oliwad, seda enam wälja ei wõinud kannatada, ja üle selle kardetawa legendifu wabariiklaste poole, metsa tuka warju jooksiwad. Üks jõudis teine poole äärde, aga kuffus seal

maha, püüsi kuul oli ta püüsi perast ja siis ta saapast läbi tunginud ning ta jalga haawanud.

Aega mööda hakkas ka nälg mind piinama. Minu telgi seltsimees, Metkot jäi kõige toidu kraamiga, mida meie korda mööda kandšime, maha. Tema ei tunginud meiega mitte ühes alla jõe äärde. Omaks õnneks olin ma šokoladi omale taskusse pistnud, kuid see oli päikese palamisel pehmeks sulanud nagu pudru. Sellegi pärast maitset ta väga hea, ka mõni seltsimees palus omale sest napist toidu warandusest osa anda. Oma lähemal olewa meestele wiskasin ma ka mõne tükkise kätte, juut, Blumenthal tuli just sellepärast minu juurde, kus ta ka ühtlasi minule oma jalga tahtis näidata. Õnne kombel ei olnud ta jalal suurt wiga. Kuul oli ta saapast läbi tunginud, seda küll purustanud, aga warwast ainult wähe riiwanud, nõnda et weri warba küüne alla oli tunginud, mõne päewa pärast oli see wiga aga täitsa ära paranenud.

Wiimaks hakkaswad inglased meie ligemale tükkima, pika filma abil nägin ma ühest põdest, mis umbes 500 sammuga meist eemal oli, meie peale lastama. Mina andsin omalt poolt sinna ka mõne põmmu, selle tagajärg oli aga see, et sealt minu peale enam mitte ei lastud. Ma sain oma iga paugu peale kolmelt poolt wastu, kuid ligemale ei julgenud nad mitte tulla.

Järsku tungiswad mitu kuuli meie kõrwa kalda sisse ja need näiswad just sealt poolt tulewat, kus meie Saksa korpust arwasime olema. Õnneks jäi see lastmine pea järele. Nagu me pärast kuulšime, oli meil selle ootamata hirmu eest, kommandanti Kranzi tänada, kes mõne mehega, umbes 1000 meest eemal, ühel wäikesel mäe nõlwal seisis. Ta olla öelnud, et ta inglasi näha, selle peale

ta oma meestega siis lastma olla hakkanud. Ta olla ka üsna selgesti näinud, et üks inglane olla langenud. Aga buurid olivad koha nende juurde jooksnud ja öölnud, et need „meie mehed“ olla, kelle peale Krantz lasta ja sundinud teda siis tule andmist seisma jätta.

Kell võis umbes 1—2 olla, aga ma ei võinud seda palavust wälja kannatada. Mu liikmed walutasiwad juba selle kõwa maa peal, juure kivi taga lamades ja kõsõitades. Ma tahtsin ka wabariiklaste juurde jooksta. Õnnelikult jõudsin ma ka teisele poole, kuna tširkuse ratsutaja „Buffalo Bill“ ja mõned teised, kes juba teine pool olivad, waenlasele tubliste tuld andsivad, nõnda et nad weidi aranaaks läksivad ja minu jooksu ajal mitte palju ei lastnud.

Wabariiklased, Winburgi-kommando mehed, wõitlesivad umbes samasugustel tingimistel kui meiegi, aga neid faitjew fallas oli märkja kõrgem kui meil ja wäike metsa tufake warjas neid tulise päikese kiirete eest. Nemed olivad Plattrandi mäe jala all, mägi oli inglaste käes. Rahjuks ei ole wabariiklased inglaste käest mäge mitte ära wõinud wõtta. Hakatujel wõitnud nad mõned waenlase wallid ja ka faks suurtükki ära, wiimaseid ei ole nad aga mitte ära wõinud wiia, ja on nad sellepärast siis ära rikkunud. Aga nad ei wõinud mitte kauemini waenlase wastu panna, sest inglasi oli liiga palju, sellepärast tuliwad nad siia mäe jalale ja wõtsivad siia oma seisju koha. Nüüd wõis juba selgesti näha, et tornijooks tagasi oli löödud, vähemalt siin pool külles, buurid ootasivad aga pimedust, mille all nad tagasi tahtsivad taganeda. Pärast lõunat, umbes kella wiie ajal, tuli selle fange päikese kõrwetamise peale hea hoog kõue wihma, suurtükkide

mürina hulka segas end nüüd ka kõue kõmin, wiimaks hakkas wihma nagu toobrist maha kallama, sarnast sadu wõib ainult troopi maadel näha. Wäike jõeke paijus weidi ajaga hädaohtu ähwardawaks suureks jõeks, ja ajas meie mehed weel enne pimedat omast paigast ära. Öune kombel jõudsiwad kõik kahjuta sellest kardetawast kohast üle. Laened wiisiwad meie furnu enestega ühes, pärast otjiti teda ilma asjata.

Meie wõitlemine winburglaste juures weel tunni aega ja andsime wihmast hoolimata Natali buuridele tuld, feda nende mustast kuuest ja laiaast kübarast ära wõib tunda.

Buuride mustad sulased kandsiwad neile toitu järele, ja peaaegu igal mehel oli wihmamantel kaasas, mida kahwrid kandsiwad. Ka oma sõjariistu lasiwad nad kahwritest kanda. Meie waesekesed saime aga selle wihma läbi kaelani märjaks. Meie ei tahtnud pimedat enam ära oodata, waid tahtsime seda maid seda teed mööda, kust kahwrid buuridele toitu tõiwad, ühte lähedale buuride majasse katsuda peaseda, mille lähedal meie ka oma Sakja forpust arwasime olevat.

Uga see ei olnud nalja asi, sest mitmest kohast pidime meie läbi minema, kus meil waenlase kuulide eest midagi kaitset ega warju ei olnud, kuna inglased iga mehe peale feda nad aga nägiwad, püssidega ja suurtükkidega tuld andsiwad. Meie katsusime, nii palju kui wähegi wõimalik, jõe kallaste kaitjel edasi tungida, kuid wiimaks ei wõinud sealt ka enam warju leida, sest weši oli wihma läbi wäga kõrgele tõusnud. Jõest wälja tulles, wõisime meie tüki teed põesastikku mööda käia, siis umbes 10 sammuga jälle üsna lagedal, kuid kohe hakkasiwad inglaste käsi=marimid ja püssid meile kahetordse jõuuga tuld

andma. Nüüd jõudsiine meie ühe väikese hoone warju, ning sealt läksime madalat kiviaria müüri mööda küürakile edasi. Selle wastu löiwad kuulid ühte lugu suures hul- fades ehk tungiswad aia äärde wihmast pehmeks läinud maa sisse. Kõige wiimaks, kui meie kraawidest, kuristik- kudest ja siis jälle jõe mööda edasi olime nihkunud, jõud- siine meie selle buuri maja juurde, kus mõned Saksa kor- puse mehed juba ees oliwad ja meid walju hurraa hüü- dega wastu wõtsiwad. Need isandad oliwad kuni siia maani tunginud, aga ka nemad ei olnud weel waenlase kuulide eest täiesti warjatud, waid ainult jaoti kaitsetud.

Selle ajaga oli ka õhtu kätte jõudnud, ja meie hak- kasime oma laagri poole marssima. Buuri maja juures sain ma Dr. Siegfriediga ja leutnant von Schraibischiga kokku ja hakkasin nendega koju poole minema. Dr. Siegfried sîdunud ühe Saksa korpuse mehe, hollandlase, haawa kinni, kelle maksast kuul läbi olla tunginud, kuid mõne nädala pärast oli see mees jälle üsna terve. Saksa kor- pusel oli oma tublit kommandanti tänada, kes teda waen- lase tulest parajas kauguses oli hoidnud. Et see üks mees haawatud saanud, olnud koguni kogemata juhtumine, sest inglased olnud neist umbes 2000 samm eemal. Nad ol- nud meie pärast väga suures mures, ja seda suurem oli nüüd nende rõõm, kui nad meid nüüd terwelt jälle nägi- wad. Beldkornet Runk läinud meid mõne mehega taga otsima, pidanud aga ägedast inglaste tulest sunnitult, jälle tagasi tulema. Krank ajas tagasi, tema ei olla Ro- renzile mitte käsku annud, meestega edasi tungida. Suu- rem jagu mehi oli juba laagrisse tagasi jõudnud, kuna mõned nende seas, nagu leutnant Birnbacher, ja Hessart, ei olla all orus käinugi. Birnbacher ostnud omale Pre-

toris väga toredad, aga liiga fitjad ratjasõidu saapad, mis jalad rasku õerufiwad, need raskud ei feelanud teda üksi sest wõitlusest oja wõtmas, waid pea peale selle ka weel ühest teisest.

Waewalt mõni sada sammu olime meie edasi jõudnud, kui kõnnefer meie järele kihutas ja meie kõmmandandilt meile käsu tõi, et meie sedamaid seisma jääma ning tagasi minema peame, sest meie pidada õõsel wahi peale jääma, ka need mehed, kes juba laagris olla, pidada ka tagasi tulema. Täiesti läbi märjad, ilma wihma mantlita ja ka ilma jõömata, selle õõ weel seal külma tuule ja wihma käes mööda jaata, oleks minule üsna tõesti jurma wõinud tuua. Mina ütlesin sellepärast ka teistele, kes sinna seisma jäiwad ja aru hakkasiwad pidama, mis nad tegema peaksiwad, et ma enne laagrisse lähen, omale kuivad riided selga panen ja siis jälle tagasi tulen ning läks siis oma teed edasi. Pea selle peale jain ma ühe Saksa korpuselt olewa kreeklasega kokku, kes sedasama teha tahtis, mis minagi. Et juba pimedaks hakkas jääma ja ma seda kohta ei tunnud (sest ma olin esimest kord seal kohal ning mäed, millede järele ma teed oleksin wõinud leida, oliwad juba täitsa õöpimeduse fatte all); ma küüsin oma seltsimehe käest, kas tema wabest seda kohta tunneks, mis peale see jaatas.

Meie marssiime juba poole tundi, ning tulime siis buuride wahtidest mööda, kes meile teed juhatasiwad, meie sammusime weel ühe poole tundi, aga minu aru järele ei läinud meie mitte õigele poolele. Kreeklane jäi ka juba kaunis araks, ning wiimaks saime ka aru, et meie tee ja ka selle koha, kus meie laager oli, jäitsa ära olime kaotanud. Wiimati jõuame meie ühe maja juurde, ja leiame

sealt inimesed eest, need olivad Inglise asunikud, kes mulle ka tõendasivad, et meie Colenso poole pidime minema, see oli just Saksa korpuse leeri vastasel poolel. Minu seltsimees, kes väga heasti Inglise keelt rääkis, päris kõik hoolega järele. Meie oleks hea meelega pisut süüa tahtnud, aga talunikud seletasivad meile, et neil meile midagi anda ei olla, ja nõnda pidime meie tühja kõhtudega jälle edasi rändama. Seda luba nad meile andsivad, et meie endid nende tule ääres soendada võisime ja kõige viimaks soovisivad, et meid nende juurde öömajale jääksime. Aga et meil päris huntide nälg oli ja õiget teed leida arvasime, hakkasime siis ka sinna poole rühkima, kuhu nad meid juhatasivad. Aga väga kadus meie tee ja rada ära, ning meie pidime täitsa oma tundmist mööda edasi kõmpima. Suure vaevaga ronisime meie ikka jälle uuesti mööda lähedat jõe kallast mööda edasi, jagedaste kornistasime ja kuffusime meie ka maha. Viimati hakkasivad ka walguse kiired oma mänguga peale, teab kas kurat isegi oleks oru saanud, misjugused need Inglise, Colenso ja Ladysmithi, ehk misjugused need buuride walguse kiired, kes Lombersdorpi mäel asusivad, õieti olivad.

Ma ei tea mitte kindlaste, kui kaua meie nõnda edasi olime wantinud, aga peale päewase raskuste, kus juures meie veel 24 tundi ilma söömata olime, hakkas meie jõud ka raugema. Viimaks tulime meie mõne kõrge mägede juurde. Olivad nad nüüd need mäed, kus wabariiflaste laager oli, nagu meie arvasime, wõi jooksiime meie just ise waenlase kätte wahale? Korruga kuulsin ma selgesti ühe torni kella löömist. Minufe sarnane kell siin ümberkaudu oli Ladysmithis. Nüüd polnud meil enam midagi

sahtlust, weel mõni samm, ja meie oleksimegi waenlase
 füünte wahel olnud. Ireenesestki mõista, pöörasime meie
 tulnud teed tagasi, ja tõttasime oma wäsimusest hoolimata
 oma tagapool olewa mägede poole. Jälle sammusime
 mõnikord jõe äärt mööda edasi ja hakkasime kõige wiimaks
 mööda mäge ülesse ronima. Wäsimuse pärast olime meie
 üsna nõrkemisel, ja oleksime heameelega sealsamas maga-
 nud, kuid külm tuul ja wihm peletas need mõtted metsja.

Üsna kindlad ei olnud meie iffagi weel, et meie
 buuride poole rändasime, wiimaks kuulsime ühte müdinat,
 ja pidime juba pimeduse kaitsel mäest alla hakkama minema.

Ünneks ei tulnud see müdin mitte waenulise inglaste, waid
 rahulise buuri hobuse poolt, mis ehmatuse pärast putku
 pani, kui meie ligemale läksime. Ühelt poolt oli see nüüd
 heaks tähendusiks, et meie buuride lähedal olime, kuid
 teiselt poolt oli jälle karta, et nad meid maha põmmutak-
 siwad, kui meie nende hüüde peale wõeras ja mitte Buuri
 feeles oleksime wästanud.

Uga mitte mäel ega ka mäeharjal polnud ühte ini-
 mestgi näha, kuid selle peale leidsime meie ühe tee, mis
 meid ühe laagri juurde wiis, mida ma omaks suureks rõõ-
 miks Winburgi buuride, oma naabrite laagrina ära tundsin.
 Seal oli mul ka üks tutaw jakslane, Winburgi kaupmees,
 nimega Siegel. See oli öösel fella ühe aeg. Kõik maga-
 siwad, ühtegi wahti ei olnud walwamas, ükski ei teadnud
 meile võelda, kus Siegeli telf oli. Meie äratasime mõned
 neegrid ülesse, kuid need mustad poisid ei mõistnud jälle
 meie keelt, ning juhataksiwad meid siis mõne waljult nors-
 kawa buuri juurde, keda meie suure waewaga nii kaugele
 erutada wõisime, et nad meie küsimisest aru saiwad ja
 meile wästata wõisiwad.

Wiimaks leidjime meie ka Siegeli ülesse, kes meid wäga lahkesti wastu wõttis ning jüüa andis, mõni tüff külma liha ja kuiwatatud leiba, kustutas meie tulist nälga. Sellepeale mäsijime meie endid sooja willase waipade sisse ning unustajime magusas unehõlmas oma möödaläinud päewa raskused ja waewad.

Järgmisel päewal jõudjime meie kolmweerand tunnilise käigu peale oma laagrisse, kus mind suure rõõmuga wastu wõeti, sest mu sõbrad kartnud, et mulle midagi õnnetust on juhtunud. Omaks pahanduseks kuulsin ma, et meie wahipidamise käst jälle tagasi olla wõetud ja kõif minu seltsimehed juba õhtul, kella kahesja ajal laagris olnud, kuna mina tundide kaupa weel ümber efsima pidin.

Tormi jookš oli, nagu meie juba kartjime, täitsa nurja läinud. Buurid oliwad mitmest küllest küll kuni inglaste wallideni tunginud, kuid teised jätnud südikamad mehed, kes wallid ärawõitnud, hädasse, nõnda et nad ärawõidetud kindlused jälle tagasi pidiwad andma, kui inglastele abiwäge juurde tuli. Õhtu eeli tuliwad inglased omašse wanadesse seisukohtadesse jälle tagasi. Nagu ennegi ööldud, wõitnud 70 wabariiklast mitu inglaste walli ja kaks juurtükki Plattrandi peal ära, aga nad ei jõudnud neid mitte waenlase wastu kaitseada. Umbes 150 Pretoria meest teinud teinepool külles sedasama, kuid inglased tungijiwad siis suure ägedusega nende kallale, ning piirasiwad neid oma hobusewäega sisse, nõnda et nad suures hädas oliwad, aga nad lõiwad kõif pealetungijad tagasi, paniwad kuni õhtuni wastu, ning taganesiwad alles pimeduse hakatufjel tagasi. Niisama wõitsiwad ka Bryheidi mehed ühe walli ära ja wõtsiwad mehed wangi, kuid piff-Toom pida-

nud neid inglasterks, ja lasfnud fiis nende peale, nõnda et nende oma suurtükk mitu meest jurmanud ja haawanud.

Buuride kahju oli õige suur, 50 furnud ja 100 haawatud, sellepärast oli see aga seda raskem, et need ohvrid ilma tagajärjeta oliwad. Minumas troost oli see, et buurid sellega näitafiwad, et nad küllalt kallale wõiwad tungida, ja et inglaster kahju palju juurem oli. Inglaster oli 600 furnud ja haawatud, järgmisel päewal lugesime meie nende juures 8 hauda 20—25 mehe jaoks, mis Platt-randi peale oliwad kaewatud.

Mu tubli feltfimees ja reisuföber, Johann Renno, wõidelnud väga wahwasti. Teda saadetud selle korpuse jaoks, kus ta oli, suurtükkide juurde, ning olla Haubitzide mehi ühe teise sakslasjega tublisti aitanud, kuna teised Saksa korpuse mehed, kes suurtükkfa kaitsema pidanud, waenlase tule eest ära olla pugunud. Meie suurtükkid sunnifiwad oma wastas olewad inglaster suurtükkid hulgakas ajaks waikima ja sünnitafiwad Inglise abiwäele, mis lähemale tiffus, suur kahju, kuna nad ise midagi häda pole saanud.

Dma nõuuta ja jänespükki oleku pärast, kaotas meie kommandant Kranz weel sellegi lugupidamise natufese, mis ta wastu tänini üles näidati, oma meeste filmis ära, kuid mitte kaua peale selle langes ta wiimane lugupidamise jädemefene täitsa wette.

VI.

Wõitlus ülemal poolel Tugela jõe ääres.

Selle ajaga puhkas Buller ennast lõõgisti Colenso juures wälja, ning walmistas ennast uuesti Ladysmithi peastmijeks ette. See Ladysmithi peale tormi jooks, ehk ta küll nurja läks ja inglased buurid tagasi löiwad, tegi esimestele tuld taha, sest ümber piiratud elu läks igapäewaga wiletsamaks. 1. januarist saadik saiwad inglased ainult pooled portsjonid toitu, ning pidiwad hooste ja hobu-eeslite lihaga leppima. Soetõbi ja kõhuhaiigus läks ifka kardetawamaks ja wiimane tormi jooks oli nende sõja moona märkja wähenanud. Wiimasel ajal tuliwad üsna isearalised juurtüki kuulid meie juurde; need oliwad nõõridega kokku seotud ja nõnda suurema juurtükide tarbeks passiilikus tehtud. Püsside jaoks näiwiwad ainult dum-dum padrunid järele jäänud olewat.

Meie seas hakkas wana laagri elu jälle peale, päewad otsa riieldi aja igawuse pärast ei asja ees ega teist taga. Iga kolme-nelja päewa pärast pidi iga üks meie seast sukku selga istuma ja 24 tunniks juurtüki juurde wahi peale ratsjutama. Meele lahutusjeks jaatfiwad inglased meile ühel päewal hea hulga granatijid laagri se, mis küll midagi waewa ei teinud, kuid ometigi teatafiwad, et inglased meie laagri koha ülesse ou nuuskinud. Meie wahwa kommandandi olef jünntas sel juhtumisel üleüldist nalja. Ta puges fartusega oma telgi kõige kaugemasse nurka, kuna ta teinepool, oma mehe fartust nähes, külmawereliselt paarkümmend sammu lõhkewast granatist eemal, seda pealt waatas. Selle julge naesterahwa ning ta õe elu

ja tegewus sünnitas laagris wiimaks palju tüli, nõnda et wabatahtlased awalikult oma paha meelt selle üle awaldasiwad ja Kranz suuremaid tülisid eemale hoides, oma abikaasa Pretoriaasse saatis. Ma usun, pahandajatel oli ainult see põhjuseks, et neid mitte naeste poolt hästi ei sallitud, kuid ometegi loodan ma, et ma ennast selles petan.

Ühel ennelõunel, see oli 14. januaril, hakkas meie signali sarw forraga tututama, millest meie puhuja ainult ühe tooni wälja oskas meelitada. Beltkornet Runk andis käsu, meie igast j. o. 11 korpuse jaoskonnast kolm meest sadulasse astuda. Käägiti, et inglased tahta Ladysmithist wälja tungida ja oma ülemalt Tugela jõe poolt tulewale sõbrale kätt anda. Selgemat teatust ei olnud kellelgi, leutnant Grotthaus sai käsu oma Maximi suurtükkidega lõuna poole tungida ja otstis meie juurest kaitsewäe mehi. Meie seast oliwad kohe leutnandid Erdmann, Schraibisch ja Birnbacher walmis kaasa minema. Ka mina tahtsin hea meelega kaasa minna, ehk ma oma hoost sel filmapilgul küll kohe ei leidnud. Kui äraminek käes oli, oli leutnant Schraibischi hobune niisama kadunud ja et ma oma hobuse enne ülesse leidfin kui tema, siis läksin mina kaasa ja tema jäi maha. Mina läksin ühe teisega, kes ka hiljaks oli jäänud, suurtüki järele.

Beltkornet Runk oli kõik selle asja ilma kommandandi teadmata ja loota korraldanud, wiimasega käiswad peale Plattrandi tormijooksu, kõik iseäranis aga Runk, wäga lugu pidamata wiisil ümber. Et niijugune wahetus seal igawas laagri elus igale ühele meeldis, ja peale selle oli seal weel midagi huuwitawat oodata, sellepärast läksiwad Runkiga palju enam kui need wõetud 33 meest kaasa, temal ei olnud selle wastu ka midagi.

Kui Kranz seda suurt ära ratsutajate hulka nägi, hakkas ta kartma, et mahajääjad inglaste kullale tiffumise korral mitte küllalt vastu ei jõua panna, ning ta fihutas neile järele, ja tahtis nii palju mehi tagasi tuua kui aga võimalik on. Tal läks ka, kõiki oma südidust kofku wõttes, korda mõnda hiljaks jäänud järele ratsutajat tagasi minemisele sundida; kui ta aga pea trobikonna juurde jõudis ning Runkiga riidles, tuli granat meie lähedale ja lõhkes lõhki, ehmatusest erutatud, jättis Kranz omale saagiks saanud mehed maha, ning fihutas laagrisse tagasi, kuna Runk 35 mehega oma teed edasi ratsutas.

Lõuna eeli sain ma ta ühe teise feltjimehega kätte; meie läksime aga nüüd hoopis teisele poolele kui enne maha oli tehtud, ning marsšijime suurtüki mürina poole, mis ülemalt Tugelast meie kõrwu kostis. Weidi aja pärast jäime meie puhkama, igast küljest nähti buuride wäesalkasid suurtükkide mürina poole tõttama.

Meie ees laotas ennast üks lai lagendik laiali, mida pahemalt poolt mäed sisse piirasiwad, millede taga Colenso oli, paremalt poolt paistis kangel üks kõrge mägi, mida üks buur Spionkopi ütles olewat. See lagendik, nende mägede wahel, weeres laia Tugela jõe oru poole. aega mööda madalamaks, mida teine pool jõe kaldal kõrged ja järjud mäed piirasiwad.

Meie hakkasime wähe aja pärast jälle edasi marsšima, ning läksime pikas ridades korratumas olekus, üle waenlase tuld kardetawa lagendiku. Kõige kardetawamatest kohadest fihutasime tuhat nelja üle. Poolteise tunni pärast jõudime meie mäe nõlwafust warjatud Carolina-kommando laagrisse. See ja seal ligidal olewad mäed saiwad inglastele ägedaste põmmutatud, ja wäga kõrgelt ja kaugele

lendawad waenlase Lydit granatid tegipad meie tee õige hädahohtlikeks.

Ka siin ei olnud meie jäämisest midagi, meie sõitsime weel ühe tunni edasi, kuni meie enne pimedat oma Maxim-suurtükile teine pool Spionkopi seisu koha olime wõtnud, mis Frichardsdristi juurest Tugela jõest läbimimewat teed paremalt poolt kaitstes. Meie wedasime oma Maximi härgadega (16 härga) ülesse, hobused ei oleks jõudnud, sest see mägi oli järsk ja 3—400 jalga kõrge.

Peale hommikuse kohwi ja leiba ei olnud meie päewal otjal muud midagi söönud, kui pisut kuivatatud leiba, mida meie oma sadula tasku kaasa wõtsime. Kodunt ära minek sündis nii kiirelt ja ükski ei mõelnud selle peale, et meie nii kauaks ära pidime jääma. Kellelgi ei olnud midagi kaafas, ning kõikide kõhud oliwad kangesti tühjad. Meie selja taga, all orus oli kena buuri mõis, meie, Dr. Siegfried ja mina, pakkusime endid luurajateks ja tahtsime sinna waatama minna, kas me sealt mitte söögikraami ei saaks. Mõisa omanik oli sealt ärapäogenenud ja ühe kahwri majahoidjana maha jätnud, kuid see tõendas, et tal midagi söögi poolist ei olla. Meie leidsime wiimaks aiast hulga pooltooreid aprikosiid, milledest meie suure hulga ära sõime, sest muud paremat ei olnud ju saadawal. Wiimaks leidsime meie weel pisut kohwi ja ühe poolse lammast, mida meie ärarööwisime, aga muud ei olnud sealt enam mitte leida.

Selle warandusega ronisime meie mäest ülesse, ehk meie saak küll napp oli, siiski wõtsiwad meie seltsimehed meid suure rõõmuga vastu. Pooltoored aprikosiid söödi koha ära, sellepeale küpsetasime lamba liha wiletja lehma jõnnikust tule peal ära ning pool toorest, ilma joolata ja

leiwata sõime ta ära, nagu oleks see kõige parem küpsik, sest see on ju tuttav, et nälg kõige parem kofk on.

Järgmisel hommikul hakkasime oma wallisid ehitama, ka sel päewal ei saanud meie peale pooltoore liha ja aprikojide midagi süüa, aga kaugel nähti inglasi suurdes sal-fades kofkufogumat. Mõned salgad tuliwad üle Tugela jõe ning suured wanfrite woorid tuliwad mägedest alla jõe poole.

Frichardsdrifti juurde ehitasiwad inglased ühe parwe-filla; näis nagu tahakiwad nad siit tõeste läbitungimise katsjet teha.

Järgmisel päewal, 16. januaril tuli üks suur ratjanikkude salk alla paremale poole jõe orgu, suure tee peale, mis Acton Homest Ladysmithi poole wiib, nende järele läks suur moona woor.

Meile saadeti 300 buuri wastu, kuid need läkfiwad nii ettewaatomata kombel waenlase poole, et nad ühe mäefingu otjast ootamatalt tuld saiwad ja kahjuga ruttu taganema pidiwad. 17. januaril sündis niisama sugune lugu Inglise hobusewäele, kes siis ka ümber pööris ja ärataganema pidi. See tahtis üle Acton Homesi Ladysmithi minna moona wiima, pidi aga lähikese wõitluse peale selle katse järele jätma ja Frichardsdrifti oma laag-risse tagasi minema. Kõiki neid liigutusi wõis meie mäe pealt selgesti tähele panna.

Buuride käes oli pahemal pool jõe kaldal olew kõrgustik ja need 35 sakslast oliwad Runki juhatusel Maximi-suurtükiga lõuna pool Spionkopi mäge, ühe kõrgustiku peal, kus nad jõe poolt lagendikule minemat teed lõuna pool walwasiwad. Selle mäe kingu ots oli umbes 50—75 sammu lai, ja 150 sammu pikk, mille waenlase poolt äär

ärjult alla läks ning ühe faunis sügawa furistifu sünnitas, sinna kaewasime meie wallid ja seadsime oma suurtüki ülesse. See ei olnud kerge töö, sest maa oli kõwa ja suuri kiwa täis. Kui buurid kuskile seisukoha wõtawad, siis ehitawad nad nii suurtest kiwidest kaitsemüüri, kui nad aga wõiwad ja annawad sealt tagant, ise põlwili olles, waenlasele tuld. Kui aeg lubab, siis kaewawad nad selle kiwimüüri taha kaitsekraawid, kust nad siis püsti seistes hästi heaste lasta wõiwad. Kus aga kiwa ei ole, seal kaewatakse, kui niisugused tööriistad käepärast on, sügaw kaitsekraaw, kust ülestõustes ainult pea wälja paistab, mida waenlane aga mitte näha ei wõi, sest et waenlase pool kraawi äärel kraawist wälja kaewatud muld teda täiesti warjab. Sarnane kaitse kraaw tehakse pealt nii fitjas ja maa seest nii lai kui wõimalik, nõnda et mees siis, kui waenlase granat ta peale lastakse, see aga mitte kraawi ei kuku, ennast kraawis kummargile hoides, waenlase tule eest täitsa warjatud on. Enamiste ei ole niisugustes kraawides ehk wallide taga mitte enam kui kolm, wiis, armasti ka kahetsa meest aga mitte enam.

Järgmisel hommikul läksin ma mõne mehega jälle buuri majasse toidu kraami otsima. Kui meie ühe pörsjaga ja hulga aprikofidega tagasi jõudsime, oliwad kõik mehed wallide tegemise kallal kibedasti tööl. Leutnant von X — ja Erdmann hüüdsiwad mind, et ma nende walli juurde pidin tulema, sest nemad olla ainult kahetse ja wõtaksiwad mind hea meelega omale abiks. Ma lubasin jeda ka, aga kui ma nende walli nägin, kahetsesin ma juba et ma lubanud olin, sest need suured armustajad, kes kõigi buuride tegemise üle ainult laitust leidsiwad, oliwad nii paha koha wälja walinud, et pahemat enam leidagi ei

wõi. Nad olivad, umbes 20 sammu suurtükist pahemale poole, mäe weerul olewa suure kivi juurde weel mõned teised kivid weeretanud, mis aga küllalt kaitset ei wõinud pakkuda, kuid see oli kindlasti arwata, et inglased pea asjalikult suurtüki peale tuld pidiwad andma, nõnda et selle lähedal olewatel meestel koledat granatide sadu karta oli. Mina hakkasid kohe sellega tööle, et ma weel enam kivi sinna weeretasin ning nende taha kaitse kraawi hakkasin kaewama, mis aga kiviise maa tõttu mitte hästi forda ei läinud. Leutnant Erdmann jättis selle töö aga pea järele, ja kui inglased tuld hakkasiwad andma, läks ta suurtükiväe leutnant Grotthaus'i juurde ja jäigi wiimaks sinna.

See töö kange palawa päewa käes ja wiletja toiduga oli väga raske, alles kolmandamal päewal saime meie suure waewaga leiba ja muud toidu kraami, sest meile tuntud buuri majasse asus üks toidu moona kominisar. üks wana buur oli kominisarina ametis, tema ei tahtnud wäljamaalastele midagi anda, waid siis alles, kui meie kindral Botha juures kaebtust olime tõstnud, ning see wana halli tublisti käpile oli wõtnud, tuli meie näljale lõpp.

Inglased ei seisnud selle aja mitte tööta; suured wäesalgad tuliwad üle jõe, iga päew nähti suured wankriwoorid laagrisse ja sealt wälja sõitwad, päewal nähti mitme laagri walgeid telkisi walendama, kuna wahi- ja laagrituled öösel selgesti meie juurde paistiswad, kuna meie aga väga ette waatlikult, seal pool mäe külles, kus waenlane mitte näha ei wõinud, tuld ülesse wõisime teha. Wiimati nägime neid meist umbes 2200 sammu eemal,

ühe mäe kõrgustifu peale, mille hari tasane näis olevat, oma suurtükfidele wallisid ja kraawisid tegema.

Meie suurtükid ei andnud mitte ühte paufugi, ehf see küll üsna ferge oleks olnud, waid lasiwad waenlast, buuride wana taktika järele, oma tööd ja ette walmistusi rahulikult teha. Päewa ajal ei olnud meil waenlase peale tungimist karta, sest et ta esimese lagendifu üle 800—1000 samm, funi meie wallideni, üle lagendifu, kus midagi faitset ei olnud, tulema oleks pidanud, ja kui ta seda oleks usaldanud tegema, siis oleks see temale liiga palju ohwrid tulnud maksma. Aga meie kartsime ööfist peale tungimist, sest see pikkamisi kõrgemale tõusew tasase maa iseloom oleks peale tungiwa jala- ja isegi hobuse wäele ferge olnud ette wõtta. See on imeks panna, et inglased (buuri sõjas) ilmafki, peale Magersfonteini lahingut, minu teada ööfel juuremal wiisil ühte pealetungimise faitset ette ei ole wõtnud, mis neil buuride eeswahtide puuduse ja püsfittikude kartuse pärast, mil buurid täitsa pimeduse pärast faitseta on, ette ei ole wõtnud, mis neil küll wist wäga hästi forda oleks läinud. Inglased kartsiwad küll wist niisugust ööfist pealetungimist selle maa iseloomu pärast, mis täieste raske on, ette wõtta ja lootiwad oma tugewa suurtükiwäe peale, mis neile aga päewal abiks oli, kuid minu arwamise järele oli see buuride õnneks ja nende eneste kahjuks. Nad pidasiwad sõja hakkatusel wähemast oma suurtükfideft tõeste liiga suurt lugu, kuid nende mõju oli aga liiga wäike.

Meile anti kõwa käsf, et iga mees ööd ja päewad oma koha peal peab olema, meie magamise ööfel oma suurtüki kraawides ehf nende ääres, kuna üks oja mehi walwas. Buurid ei jõua aga seda kunagi teha, et nad omad wahid fangemale, kui mõne samm oma seisu kohast

eemale seakfiwad, selle pärast on peale tungimine waenlase poolt ferge forda jaata, ijeäraniš aga ööfel ehk udufe, wihmafe ehk tuulefe ilmaga. Leutnant Grotthaus oli oma fuurtüki pärast nii fuures mures, et ta feda igal öhtul wallide tagant wälja, mäe taha, ära maršfimišeks walnis feadis, ja alles järgmišel hommikul wara wana koha peale tagaši tuua laši.

19. januaril fuiwatašime meie, peale päifeše töufu, oma willafeid waipafid, miš faštešt märjaks oliwad faanud, kui forraga üks fuurtüki pauk käis ja famal filmapilgul üks granat umbes kümme fannu paremale poole minu ņelja taha maha langedes lõškeš; ma nägin mulla tüffa ja kiwi kildufid lendama, milledeft ma mõne ka faela ņain, kuna fuurem jagu minu naabri, Dr. Siegfriidi poole lendas, kuid meile kumbagile ei ņündinud midagi wiga. Silmapilk oli mul waip käes ja ühe hüppega olin ma oma faitse fraawis. Öšimefe granati järele tuliwad palju teiši, miš kõif wäga ligidale maha langesiwad, fešt nagu näha wõis, pidafiwad inglased fuurt Maxim fuurtükki kõige enam filmas, ņee oli ka kõige fuurem ja tähele pandawam. Ühel wäikefel wähe ajal hüüdfin ma Dr. Siegfriedi oma juure ja küšiņin, kas ta midagi wiga faanud, aga omaš rõõmuš kuulņin ma, et temal midagi häda ei olla. Meil oli oma elu eest selle pärast Zumalat tänada et inglaste granatide feštad terweš jaiwad ja nende ņiņu ainult finni pandud fešta otšašt wälja plahwatas, ja fešta mitte tüffi-deks ei puruņtanud, mille raua fillud wäga fardetawad olekfiwad olnud; granatide ääred lõhkefiwad ainult ņafilis-teks. Suured laewagranatid lõhkefiwad küll enamiste fuur-teks tüffideks, kahte, kolme ja mõni ford ka nelja tüffi, feda need trehwanud olekfiwad, ņee oleks küll ņurma lapš olnud.

Sel päeval festis lasimine ainult mõne tunni, nad tahtsiwad ennast wist harjutada, kuid keskhomeiku ajaks jättsiwad nad tuleandmise järele. See oli meile aga wäikefeks ees maitseks tulewase päewade raskest ja hädade peale. Leutnant von X— ja mina olime oma wäga wähe warju pakkumas kaitse kraawis, ning selle koht ei olnud küll kaitsemise wäärt. Nagu ma juba ette ära olin näinud, lasiwad inglased kõige enam meie Maximi peale, kuid kuulid ei trehwanud aga mitte teda, waid tungisiwad juures hulkades meie kõrwa, ette ehk meie selja taha maa sisse. Riisugustel filmapilkudel läheb ka wapra sõjamehe süda araks; sellepärast ei olnud ka imeks panna, et leutnant von X— surma ette aimdustega wõitles, ja ma teda ilma järeldusteta julgustada püüdsin. „Oh, doktori herra,“ ütles ta, „ma tunnen, et täna minu wiimne tunnife lööb.“ Usjata tuletasin ma temale meelde, et meie olek Platt-randi juures weel kardetawam oli, kuid süiski terwe nahaga ära peasejime. Wiimaks pidin ma waljusti teda sõitlema, et ta ometi waitiks. Aga õhtul kui meie teinepool mäge, laagri tule ääres, oma wiletja õhtusöögi juures istujime, ei tahtnud ma oma kõrwu usaldada, kui ma lautnant von X— rääkima kuulsin, tema olla ägeda tule ajal oma kübara kõrgesse wisanud ja hurraa hüüdnud.

Kunf saatis mõned mehed Ladysmithi juurest laagrist toidumoonna tooma, kelledega ka leutnant Birnbacher ja von Heszart kaasa läksiwad.

Leutnant Birnbacher tõendas, et ta haige jalg, mis teda Platt-randi tormi jookst juba keelanud osa wõtta, nüüd nii pahaks olla läinud, et ta tingimata laagrisse tagasi peab minema, kuna Heszartil jälle mõned wäga tarwilikud paberid wiibimata ära oliwad saata!

Kui inglased teisel hommikul jälle lahma hakkasid, leidsin ma ennast omaks imestuseks üsna üksi kaitse kraawis, ning mul ei olnud üksi olles muud midagi teha, kui suurtükide, granatide ja pommide koku kōlata mürinat ja raginat kuulata. Leutnant von X— oli ja jäi kadunuks ja alles õhtul sain ma kuulda, et ta laagrisse oli läinud, omale uusi jalawarjuseid tooma! Seda wõib arwata, et sarnaseid naeruwäärilisi põhjuseid ju muidugi ei olnud ja ma kuulsin nii mitutki wähe meeldiwaid tähendusli leutnantide ja vonnide kohta ööldawat, kes enne oode- tud lahinguid ära põgenesiwad.

Mõne päewa pärast ilmus von X— jälle meie juurde, kuid mitte sellepärast, et sinna pidi jääma, waid ta tuli teatama, et ta Saksa korpusest wälja astub. Et oma piinliku kadumise üle katet tõmmata, rääkis ta, et ta oma laagrisse ratsutamisel tee ära olla kaotanud, siis peaaegu Ladysmithi oleks juhtunud, wiimati aga Pretoria laagrisse olla sattunud. Siin olla ta kindral Joubertiga ja president Steijniga koku saanud, kes teda sõja nõuu pidamisele olla kutsunud, kus nad tema arwamist siis ülem Tugela oleku kohta olla küsinud. President Steijni kutse peale astus ta wabariigi wäe hulka, kus ta esimese koha, mis priiks saawat suurtükkiwäes pidawat saama

Ühe ainsama korra nägin ma, mõni nädal peale selle, von X— Winburgi laagris. Pea peale seda, räägiti, et ta kadunud olla, ja wist Ladysmithi inglaste kätte olla sattunud. Teda leiti aga mõne aja pärast wabariiklaste kommando hospitalis, kuhu inimesed teda tee äärest, kanges palawikus haigelt leidnud, olla kannud. Nagu pärast wälja tuli, olla ta purjus peaga laagrist wälja läinud, ühe wihmase öö ilma waibata palja maa peal maganud

ja selle läbi raske kopsu põletiku saanud. Oma Pretoriašse tagasi reisil kuulsin ma, et ta oma haiguse ühest haawast Spionkopi juures olla saanud, kus ta suuri wägilase tegusid olla teinud. Ta elu läks aega mööda ifka halwemaks, Pretorias olla ta wäga palju warastanud. Wiimati ilmus ta Machadodorpi. Seal olla ta kommandant, Dr. Kriegerit tappa püüdnud ja buuride seisukohta Dalmanutta juures waenlasele teatanud. Kui teda finni taheti wõtta, jooksis ta ära. Tema wabandamiseks pean ma ütleva, et ta meeleolu juba enne sõda mitte korralik ei näitanud olema.

21. januaril leidsin ma omale ühe seltjimehe, August Beyer nimi, sakslane, kes minuga ühes kraawis siis walwama asus; tema oli Saksa merewäes teeninud. Nagu päewal enne seda hakkasivad inglased walge hakatusel bombadeerima. Nad olivad meie wastu 24 lahingu suurtükki ja hulga Haubizid weidi kaugemale ülesse seadnud, mis korda mööda meie suurtükile õige ägedasti tuld andsivad. Meie suurtükid waikisivad täitsa. Meie olime selle tule ees juba weidi harjunud; waenlase suurtükka tähele pannes, wõib ennast juba kaitsema õppida, kui üks kuul ehk granat tuleb ja arwatawasti ligidale maha langeb, siis wõib ennast kaitse kraawi ära peita. Lahingusuurtükid ja Haubizid ei teinud meile oma granatidega enam mitte iseäranis hirmu. Korruga kuulsime meie eemal kaugel ühte tugewat põmmu, mõne sekundi pärast kuulsime meie ühe ligidale tulewa granati tutawat süüsemist, ja selle peale koledat riginat ja raginat eneste selja taga all orus, kus meie hobused sõiwad. Meie arwasime oma sõjariistade moona wanfrid plahwatanud olema, see kole ragin ähwardas meie kõrwa kuulmist rikkuda, kuna paks

suits, nagu tulekahju suits, taema poole tõusis, ning weider Syditi hais õhku weel pahemaks tegi, kui ta enne juba oli. Beyer tundis seda asja, ning arwas seda ühe suure laemasuurtüki granati olevat. Esiimese peale tulivad palju teisi ja üks plahwatas meie pahemal poolele, ühe kaitse kraawi lähedal, kui suits juba vähemaks jäi, nägime meie huurisiid jooksuma, mis nad aga wõisiwad ja endid mäe nuka taha kaitset otsides ära peitwat. Kuid see ei kestnud mitte kaua, nad saiwad oma wana julguse jälle kätte ja tulivad oma kaitse kraawide juurde tagasi, ja jäiwad ka julgelt kuni lõpuni sinna.

Nüüd hakkas aga laskmine, mäherdust meie enne polnud näinud.

Suurtükkide taga, meie wastas nähti inglaste wäesalkasid, hobuse- ja jalawäge, edasi-tagasi kihawat, ja wiimaks nähti ühest wäikesest kuristikust üht pikka jäägrite rongi wälja tulewat. Mõned buurid hakkasiwad kaitse kraawidest neid laskma, teised roomasiwad ühte wäikest kuristikku mööda nende lähemale ja andsiwad sealt tuld. Meie ootasime igal silmapilgul seda nõnda kaua ette walmistatud pealetungimist, kuid suurem jagu inglasi taganes tagasi ja ilmus meie paremale poolele jälle uuesti. Nüüd liginesiwad ka suuremad wäejaod pealetungimise kombel meie parema tiiva poole, mitmes tihedas ridades, üksfuid küttsid eneste ette saates; mida kaugemal need read seisiwad, jeda tihedamad nad oliwad. Pea algas püsside färe ragin, mille tule eest waenlane ennast kaitsedes maa peale maha wiskas. Inglased ei usaldanud meie wäepeapunkti peale tungida, ja lootsiwad meie paremast tiivast jeda hõlpsamini jagu saawat.

Pikkamisi tungis jalawägi ägeda tuleandmise warju all, mida kõik suurtükid ja Maximid toetasivad edasi, kuid need kuulid ei teinud meile midagi kahju. Meie panime seda wõitlust suure põnewusega tähele, kuid olime liiga kangel, ega wõinud tast mitte osawõtta. Ühe korraga kelle 4—5 ajal, kargasivad waenlase kütid ülesse ja pikas ridades hakkasivad nad joostes buuride seisukoha, meie parema tiiva poole tungima, kuna suurtükid kahelordse jõuga tuld andsivad. Hirnus tuli wõttis pealetormajad wastu. Nüüd oli ka aeg tulnud, kus meie Maxim peale wõis hakata, põmm põmm, põmm, tõinas ta meie seljätaga.

Meist olivad waenlase esimesed read umbes 1200 sammu eemal, ka meie wõisime nüüd oma Karabinerite mõju proowida, nad jooksiwad 1400 sammu peale. Mina toetasin ennast ühe põlwe peale ja andsin ühe laengi ära, kuid samal filmapilgul tundsin ma kibedat lööki oma pahema kõrwa peale, mis mind peaaegu kurdiks tegi. Ünneks ei olnud see mitte tõsisem juhtumine, ma peasesin ehmatusega ära, see wõis ühe kuulist trehwatud kivi kild olla, mis minu kõrwa puudutas. Meie häwitawa tule eest põgenesivad pealetungiwad waenlased nagu haganad tuule käes. Üks jagu põgenes ühte wäikesesse kuristikku, mis buuride seisu kohast umbes 4—500 sammu eemal oli, ning otsisivad sealt warju, kuna suurem jagu aga ümber pööris ja tagasi jooksis. Kuid need wäesed mehikesed ei jäänud üksi meie kuulidest taga kiusatud, waid ka inglaste omad suurtükid hakkasivad oma enese põgenewa meestele tuld andma. Ma ei usu mitte, et see paljas kogemata juhtumine oli, ma wõin palju mehi tunnistajateks kutsuda, kes seda tõendada wõiwad, et inglaste pommid põgenewa

jalawäe ridade kohal lõhkesiwad. Need kes kuristiffu oliwad põgenenud, kartsiwad wististe, et nad meie kätte langewad, wõi ei leidnud nad sealt küllalt warju, sest ühe forraga tuliwad ka nemad nähtawale ja jooksiwad oma põgenewate seltsimeeste järele.

Mina panin Beyeriga selleajaga waenlase peale tungiwa tiiva piiril mõnda inglasi, kes ühes wäikeses madalikus meie meeste kuulide ja pilkude eest warjul oliwad tähele, kuid meie walli juurest wõis neid selgesti näha, ning meie hakkasime neid põmmutama. Meie wõisime wäikeseid tolmu pilwesid, mis kuulid sünnitasiwad üsna heasti näha, ja et paremini sihtida wõiks, lasime meie forda mööda ja panime siis teine teise lastmist tähele. Meie unustasime oma ümber winguwad waenlase pommid ja granatid ära, ennaht hoolega ärapeitmise peale meie enam ei mõelnud, wõitluse himu täitis meie südameid täiesti. Praegu andis Beyer oma laengi ära, kuul tungis just waenlase kõrwa maa sisse, nüüd andsin mina. „Ah, teie lasite minu mehe maha,“ hüüdis minu seltsimees pool pahaselt, ja wõitluse õhinas minu wastu, ja tõeste langes waenlane kuulist trehwatud maha. Ka ühe teise inglase panin ma langema, kuid siiski kahtlesin ma weidi, ehk ta puges kuskile kiwi warju, kuid Beyer tõendas, et ta tõesti trehwatud saanud. Uga enne pimedat ei tõusnud ta mitte enam ülesse.

Kohe sellepeale panime meie ühes wäikeses kõrwaldaeses kuristikus oma ees olewas suuremas orus mõnda imelikku fogu tähele, mis wähe näha wõis ja mida meie mitte tunda ei wõinud. Meie ei mõtelnud mitte kaua järele, waid lasime nende peale, sest nad oliwad weel inglaste pealetungimise piiri poolel; meie paukude peale kadu-

siwad nad aga nüüd ära ning nüüd tulime meie koha selle piinliku mõtte peale, et need ehk Inglise haigete wanfrid oliwad, millede walfjaid katuseid meie mitte selgesti ei näinud. Meie ei pruukinud endid aga mitte liiga jüüdis-tada, sest inglased patustasiwad selle kõigi rahwuslike õiguse ja seaduste wastu, et nad oma haigete wanfrid tule andmise liinide ja ka tule ette saatsiwad, seda tegiwad nad wäga sagedasti jellepärast, et nende mehed siis haige-wanfrite kaitjel tagasi wõiksiwad taganeda. Buurid, kes haige wanfrite peale niipalju halastasiwad kui wähegi wõimalik, oliwad neid ilma hädata kuni kuristiku põhjani tulla lastnud ja nad lasiwad neid ka niisama kahjuta tagasi minna, meie paugud tuliwad aga teadmata ja paha tahtmata ja seda wõib fergesti wabandada.

Peale tungimine sai täiesti tagasi löödud, aga lastmine festis weel kuni pimedani edasi, mida wiimased tagasi löödud waenlased ära ootasiwad, et siis pimeduse kaitjel tagasi wõiks taganeda. Alwaliku kuulutuste järele oli inglastel mitu sada meest furnuid ja haawatuid, ilma et nad midagi korda oleksiwad saatnud, meie kahju oli wäike.

22. ja 23. januaril järgnes seesama lugu, ainult meie ei wõtnud neist wõitlustest enam tegelikult osa, sest pealetungimine sündis meist enam paremal poolel, nõnda et see meie waatepiirist wäljas oli, ja meie ainult, nagu tänini, terwe päewa festwat, pea nõrgemat pea ägedamat tuld pidime wälja fannatama. Ülepea oli meie seisu koha peale lastmine weidi nõrgem kui 20. ja 21. januaril, sest mitu meie wastas olewat suurtükki oliwad peale tungiwale jalawäele meie parema tiwa poole abiks faadetud. Nagu mõned buurid jutustasiwad, olla inglased seal suure jõudisega peale tunginud, ja üfsikuid furnuid meie last-

meie liinist umbes 15 sammu eemale maha jätanud, kuid järelbus oli seejama, mis 21. jaanuaril, s. o. nad saidvad täitsa tagasi löödud.

Meie olime juba selle igawese raginaga ja mürinaga ära harjunud, ja elasime seal üsna lõbusasti. Mina läksin ühte suuremasse kaitse kraawi, mis minu wanast kraawist umbes 20 sammu eemal, pahemal poolel oli, selle omanik oli kõhuhaiiguse pärast laagri hospitalisise pidanud minema. Mitu korda päewas kogusime meie naabrid mäeserwa taha, ühte kaunis heasti kaitsetud kohta, mida meie „surnud nurgaks“ nimetasime, kus wana Müller terve päewa keetis, küpjetas ja kohwi walmistas, millega ta meid finnitask ja kus meie siis weidi aega head juttu wõisime ajada. Teised pidiwad kabe korra söömisega päewas rahul olema, hommiikul enne walget ja õhtul pimedas, neil ei olnud mitte niisugust head „surnud nurgakest.“ Siia surnud nurka jäiwad ka kõik wabatahtlased seisma, kes hobuseid tuliwad otjimaist, sest iga 2—3 päewa pärast pidi hobuseid ometi järele waatama; need loomad oliwad ka paremad karjamaad leidnud, kui see wäike org neile pakkuda wõis, ning kust neid peale selle ka weel granatid eemale veletasiwad, ehk buuride hobused ime kombel suurtükkide wastu küll wäga rahuldased oliwad. Mitu neist oli juba maha lastud, millede raiped seal ümberkaudu maad katku õhuga täitsiwad. Oma wana Metusala leidsin ma alles wite päewa pärast ühe buuri wäe jaoskonnast; mitmed meie meestest ei leidnud oma hobuseid ülepea enam üles; parema hobuse omanik pidi oma looma alati filmas pidama. Wõib olla, ehk ma teen buuridele ülekohut, rahu ajal nuheldakse hobuse wargust wäga waljult ja seda tulla Lõuna-Afrikas armasti ette, aga sõda äratab inimeses kõik

pahad omadused ülesse, ning hooletusesse ja lödwale jäetud walitsus wiis nii wäljamaalased kui ka buurid kõiksuguste halbtuste jisse.

„Surnud nurga“ kaitse oli aga ainult ajutine, ühel päewal kui meie elawas waidluses ühes koos olime, tuli üks Lee-Metfordi kuul ning tungis wana Mülleri kübara äärest läbi, üks karmakene weel ja siis oleks ta tema otsejast trehwanud. Ühel päewal haawas jälle samasugune kuul ühte Saksa korpuse meest, Bourgignon nimi, Elsas-Bothingist päritud, seal mäe taga, hobuse otsimise juures, kelle haawa ma aga kohe hädasidemetega finni sidusin.

22. januaril rääkis Dr. Siegfried meie lõbusaljutunnil „onu Pauli“ unenägu, mis üks buur temale rääkinud, ja mida mina ka kui imet rääkimata ei taha jätta.

„24. januaril saada suur lahing olema, suurem kui Dõuna-Afrikas ialgi enne olla olnud ja buurid saada wõitjateks jääma. Peale selle saada see terwe sõda buuride kasuks lõppema, kuid „onu Paul“ saada kohe peale sõja lõppu surema.“ 24. januaril oli Spionkopi peal lahing nagu see kõigile tuttav on.

23. januaril tuli meie Kruppi-suurtüff ja wiimased Saksa korpuse mehed Ladysmithi alt ära, kuid meie ei teadnud mitte, kuhu nemad oma seisukoha pidiwad wõtma. Öösel 23. ja 24. januari wahel olin mina kella 11—1 wahi peal. Meie seisime selle kuristifu weeru peal, mis Maximi suurtüki eest allapoole wiib, minu seltsimees Rõnnefer oli umbes 30 sammu minust kaugel. Öö oli kott pime ja udune, just kui pealetungimiseks loodud, meie wahtisime nii heasti kui me aga wähegi wõisime. Öhtu eel lasti weel pahemalt poolt Spionkopi ümbrusest meie peale, ja kella ühe ümber tuli jälle hulk põmmusid, nõnda

et ma wahi korporali ülesse pidin ajama. Meie ei wõinud aga midagi leida, ja pea selle peale jäi kõif jälle waißjeks. Kui meie 24. januaril weel wagufas une hõlmas hingafime, hakkas üheforraga järsku inglaste suurtüfide mürin peale. Suure rutuga forjafime meie omad waibad kofku ja põgenefime oma kraawidesse. Meie Maxim ei olnud weel mitte oma paiga peal, nagu lugija weel mäletab, wiidi ta igal õhtul mäe taha warjule, nüüd ei wõinud teda wäga ägeda waenlase tule pärast mitte wälja tuua. Nüüd pidi küll midagi ifeäralikku ees olema, kuid meie ei saanud seda enne teada, kui hommikul kella 8 ajal, kui paks udu ära lahkus ja meie selle põhjust nägime. Omaks imestufeks ja pahandufeks nägime meie suurt surumist Spionkopi peal, kahtlemata oliwad need inglased. Kohe selle peale oli kuulda, et inglased õõßjel pealetungimisel Spionkopi kätte oliwad saanud, aga see pidi neilt tingimata jälle tagasi wõetud saama. Nüüd tuli kole lastmine, meie suurtüfid, f. o. Kruppi-suurtüff ja leutnant Grotthausi Maxim wõßiwad mõne saja sammu meie selja taha oniad seisukohad ning hakkafiwad Spionkopi kõrgustifu peale tuld andma, kuna mitmest teisest küllest teised buuri suurtüfid oma häwitawale tööle hakkafiwad. Spionkopi äärel nähti inimesi, need pidiwad buurid olema, ja nüüd nägin ma inglasi tihedas ridades palja läikawa püßitikkudega mäe ääre poole tungima. Nende hurraa hüüe kõstis kuni meie juurde, aga kui need tihedad jalgad mõne minuti edasi-tagasi oliwad jurunud, põgenefiwad nad mäe äärele jõudmata tagasi, mis wõitwa buuride kätte jäi, kellede arm ifka suuremaks kaswis, ja kes nüüd ka juba paremale poole wäifeseid madalikkufid, kõrgustifu ääre peale ilmußiwad. Mitu forda katsufiwad inglased

selle hüüdega: „Majuba fättetafumiseks,“ peale tungida ja waenlast mäest alla fihutada, kuid kõik oli asjata.

Waenlase wäejaod tuliwad ka meie wastas nähtawale, iga filmapilk oli nende pealetungimist oodata, mis nende seltsimeestel nende kitsikuses weidi fergendusiks oleks olnud. Kuid nad ei usaldanud mitte lähemale tulla, ainult nende suurtükid külwasiwad meie peale hukatuse tuld. Waenlane andis iseäranis meie suurtükkide peale tuld, wäikeses orus, suurtükkide ümber hakkas rohi põlema, aga see ei efsitanud ega tafistanud meie suurtükka sugugi, waid ühtesoodu andsiwad nad oma häwitawat tuld waenlasele edasi. Kruppi suurtükk andis selle ühe päewaga 452 pauku, Maxim aga 1100, nagu leutnant Grotthaus pärast jutustas.

Lõuna ajal wõis juba kindlasti arwata, et waenlane meie seisukoha peale mitte enam ei tungi, sellepärast ütlesin ma oma seltsimeestele „surnud nurgas“, et ma seda wõitlust mitte nõnda tegemufeta pealt ei taha waadata, wait et ma Spionkopi peale lähen ja kaasa hakkam wõitlema. Ehk Dr. Siegfried ja teised seda nõuu küll heaks ei kiitnud ja ka õigusega ütlesiwad, et minu minel üksi midagi aitama ei saa, läksin ma ometegi teele. Mina läksin seda mäe ahelikku mööda ning selle taga edasi, kus buuride seisukohad oliwad. Sagedasti tuliwad kaugele lendawad tina kuulid ja granatid ning lõhkesiwad mõni ford üsna minu lähedal lõhki. Tee peal tuli leutnant Grotthaus minu wastu, ta oli kindral Botha juures käinud, ma küsisin temalt, mis kindral sest lahingust arwata, ning tema ütles, et Botha seda niijama wähe teada, kui teisedki; kuid see olla kindel, kui Spionkop inglaste kätte jääda, olla kõik kadunud. Jah, seda teadsime meie kõik üsna selgesti. Sest kui Spionkop inglaste kätte jäeks, oleks wastupane-

mine wõimata, sest see mägi üksi kaitfis kõiki meie seisukohtajid ja ka lagendikku meie seljataga.

Kui ma Inglise wangidest, kindral Bothast ja Shalk Burgerist, ning nende stabidest, kes ühe madalama Spionkopi mäeharu taga olivad, kus ka wõitlewate buuride hobused sõiwed, mööda olin läinud, jõudsin ma Spionkopi mäe jalale. Wiimati jõudsin ma ühe suure buuride trobikonna juurde, kes ühe kalju warjus kohwi keetsiwad; mõned mehed, kes mäelt tuliwad, seltsiwivad nende juurde, kuna teised, kes ennast weidi wäljapuhkanud ja toiduga farastanud olivad, jälle wõitlusële tagasi läksiwad. Mitu jagu mehi, igas trobikonnas neli meest, kandiwad haawatuid waipade peal mäest alla. Kõik sündis sundimatalt rahuldasel wiisil, ükski ei mõelnud selle peale neid mehi wõitlusële ajada, waid kes tule ette minna tahtis, see läks, kes aga „laiselda“ tahtis, see wõis seda wäga hõlpsasti teha.

Mina läksin mõne buuri järele, kes mäest ülesse hakkasiwad minema. Meile tuliwad weel mitu haawatud wastu, feda hospidali jauskonda kanneti. Üks oli fuuli rinnust läbi ja teine pähe saanud; sest ei oleks midagi abi olnud, kui ma neid häda sідemetega sідunud oleksin, sest hospidali jauskond oli üsna lähedal ja peale selle olime meie juba waenlase tule piirides. Meie jõudjime ka pea ühe telgi juurde, kus üks arst, ma usun, Dr. Krieger Karolina-Kommandast, sellega ametis oli, et ta mõnda haawatud, sellele libedasti abi waja oli, finni sідus; üks Inglise wang, kelle jalg läbi lastud ja paksuks vaistetanud oli, lamas telgi kõrwas, nagu wastu maad surutud.

Et seal minu abi mitte waja ei olnud ja sel filmapilgul ka palju tööd ei olnud, ronisin ma Spionkopi mäe

pea harjale, kus ifka weel, ehk kell küll juba 3 oli, fange wõitlus möllas. Ma ei olnud weel pooltki mäge ülesse roninud, kui minule mu suureks imestuseks, meie kommandant Krank wastu tuli. Ta nägu oli wäga kahwatanud, ehmatanud ja wäsinud. Minu küsimise peale, kuidas tema sinna mäe otsa olla sattunud, rääkis ta mitte heasti arusaadawa sõnadega, et tema wiimase Saksa korpusse ratsameestega kohe, kui nad Ladysmithist siia jõudnud mäe peale olla saadetud, kus üks jagu sakslasi suurütkkide jauts, mis järgmisel päewal üles pidi saadetama, olla walli teinud, kuna teised, 50—60 Bryheidi-kommando meest, wahiks olla olnud. Töö ajal olla inglased nende peale tunginud, ning nemad olla mäest alla põgenenud. „Kus Teie mehed siis jäiwad?“ küsijin mina, kui ma teda üksi mäest alla nägin tulema. „Jah, seda ma ei tea, ma ei ole neid mõnel tunnil enam näinud. Seal ülewal on hirmus, praegu langes leutnant von Brüsewis minu kõrwal ja Schmitz-Dumont peab ka surnud olema, see on hirmus, mina ei jõua seda enam wälja kannatada. Ma olen puru wäsinud, terwe öö läbi tegime meie tööd ja olime mitu tundi waenlase tule ees; mina lasin 300 padrunit tühjaks ning lasksin wist küll 5—10 inglasi surnuks. Teie teate, mina olen hea lastja; nad oliwad üsna ligidal ja langesiwad nagu kärblased, 170 waenlast wõttime meie wangi.“ Minu uute küsimiste peale ei saanud ma enam midagi selget wastust, ainult nii palju jain ma aru, et Krank von Brüsewisiga ja mõne teise mehega jälle mäele tagasi oliwad läinud, kust nad esite ehmatusega alla oliwad põgenenud. Meie lahkusime ja Krank hüüdis mulle weel head nõuu andes järele: „Arge unustage mitte, et Teie kohe, kui Teie lastnud olete maha

heidate, muidu võiks Teie käi niisama käia, kui Brüse-
witšilgi! oh, see on hirmus, hirmus!"

Kohe peale selle jõudsin ma mäe servale, mis suure
kiwi lõhmatega kaetud oli, millede taga buurid kõõritasi-
wad ja waenlase peale lasiwad, kes mäe kõrgustifu peal,
nende wastas seisid, kuna teised mäe rinnakul puhkasiwad,
weega oma jänu kustutasiwad ehk piipu suitsetasiwad,
ning padrunid wõtsiwad, mis kottidega sinna kanti ja
siis jälle tuld läksiwad andma. Mõned wanad halli ha-
bemetoga veldkornetid käisiwad edasi tagasi, ja maanitsesi-
wad „poisja ehk mehi“ rahulikult sihtida, ja mitte mitme
mehega ühe kiwi taha peita ega ka selja tagant lasta,
mis läbi nad mõnda seltsimeest wõiksiwad haawata. Buu-
ride hulgas leidus igast wanaduse astmest mehi, 70 aas-
tased wanakesed ja 14—16 aastased poisikesed. Minu
lähedal läksiwad kaks poisji riidu, sest üks 13—14 aas-
tane jõmsikas oli weidi oma ees olewa poisji kõrwa ääres
just oma püsi tühjaks lastnud, mis wäga paha on, sest
ma ise sain seda mõne päewa eest tunda.

Minu ronisin weidi ligemale, ja otsisin omale mäe
kaldast kaugemale üht kiwi, mis ma ka leidisin ja selle
taha maha heitjin, kuid waenlast ei näinud ma mitte.
Minu pahemal poolel oli suur kiwi ja selle tagant põm-
mutasiwad kaks buuri waenlase peale; kiwi ja minu wa-
hel lamas üks furnud inglane ja waenlase pool kiwi
ääres weel teine, kuna mõlemi lastja buuri selja taga
üks furnud buur oli, feda waenlase kuul enne trehwanud,
fui ta kaitsewa kiwi taha oli jõudnud. Mõned sammud
paremal poolel, minu selja taga lamasiwad weel kaks
Inglise uniwormis furnud meest, kuna umbes 15 sammu
minust eemal paremal poolel, mitme suure kiwi taga üks

toredas hallifas-rohelises ja hi ülikonnas mees selili maas lamas, feda ma leutnant von Brüsewisiks pidafin. Mõne buuril oliwad inglafte käefi rööwitud püffid, milledel tifud ofas oliwad, funa ma ühel teifel jälle ühte päratumat fuurt tulelufuga püffi, mis küll minewa ehk üleminewa aafafaja töö pidi olema, nägin. Mis tema felle nuiaga teha tahtis, ei tea ma mitte diete, aga püffina ei wõinud ta feda mite tarwitada. Mõnikord hüüdfiwad buurid: „Waadake, poiffid, waadake! fealt tulewad Khatid*)“ ning andfiwad fiis kahefordfe jõuuga tuld. Aga fa meie peade üle lendafiwad ühtelugu kuulid, ja igailmapilk kuuldi nende inetumat fiifsemifit, wõi wafiu fiwa plafsumifit. Kui üks buur jälle „waadake, waadake“ hüüdis, tõufin fa mina oma põlwepeale püffti ja nägin wähe kaugemal olewa fuure fiwide tagant mõned inglafjed wälja tulewad ja ühe müüri warju, mis meist umbes 70—80 fammu eemal oli, jookfiwad, kuhu nad maha heiffiwad, kuid mitu langefiwad juba enne kui nad fiina müüri taha jõudfiwad, kardetawateft Mauferi kuulidest trehwatud maha.

Nii mõnelegi waefele khatile fai nende fuur tropikübar kardetawaks, feft kui kefki oma pea lafkmifeks ülesse tõfftis, fiis wõis juba feda kübarat mõni fekunt enne näha kui ta nägu nähtawale tuli ja feft ajafit fai buuridele küllalt, tema peale fihtida ja fa wäga fagedafte waenlafefe furmawat kuuli pähe anda. Kui aga kübarat näha ei olnud, fiis lafi müüri peale, mis wäikefiteft fiwidest ülesse oli ehitatud ja inglaftele mitte parajat warju ei annud. Ka meie juures oliwad furnutel ja haawatutel enamifte

*) Inglise foldatid.

pea haavad, mida nad siis said, kui nad oma pead lastmiseks ülesse tõstisid.

Pärast lõunat läks nõnda mööda, et meie olekul midagi muudatust ette oleks tulnud. Sel ajal võisin ma seda põlastamat asja pealt näha, kuidas üks buur leutnant Brüsewiszi surnukeha röövis. Ma panin küll tähele, et üks buur seal midagi otsis, kuid mu meelde ei tulnud midagi paha aimata, vaid mina arvasin, et ta padrunid tarmitab. Selle peale tuli kohe buuride-kommandust üks sakslane, keda ma mõne päeva eest vähe tundma olin saanud, minu juurde ja ütles: waadake, doktori herra, see nadikael seal, rööwib kõik surnud Saksa leutnandi asjad ära, keelake ometi teie teda. Mina ütlesin temale, et mina kurjategijad nii sama vähe keelata võin kui temagi, sest et ma Brüsewiszi sugugi ei tunnud; aga ma käskisin teda seda buuri tähele panna, kes see nadikael on, ja lubasin selle asja järgmisel päeval ülesse anda, mida ma ka tegin. Languu sõbrad said need asjad, nagu käewõru, rewolvri jne. küll kätte, aga mina ei usu mitte, et see wilets kudadagi trahwitud sai.

Ilm hakkas juba pimedaks minema, aga ikka festis lastmine wana sõodu edasi. Mina läksin pisut mäe ääre taha oma padrunid tooma ning oma tagasi tulekul võtsin ma seal juure kiwi taga platsi, kus enne need kaks buuri olivad, keda nüüd seal enam mitte ei olnud. Ainult kaks surnud inglasi ja üks buur lamasiwad ikka seal kiwi ääres wana koha peal. Lühikese ajaga kattis pilkane pimedus maad, mis ainult siin ja seal püüsi tule läbi walgustatud sai. Suurtükid waikisid juba täitsa ja ka püüside lastmine jäi aega mööda nõrgemaks. Mina waatasin weidi ringi ja nägin, et buurid kõik kadunud olivad

ning mina üksi furnute seas lahingu platsil wiibisin. Mina põmmutasin weel üksi mõne korra oma püssi nende kohtade peale tühjaks, kus ma inglaste püssi tulešid wälkuma nägin ja läksin siis ka mäeääre taha, kust ma suure trobifonna buurisid, willaste waipade sisse mäsšitult ja maas kōššitamast eest leidšin. Mul oli kange nälg ja janu ning peale selle olin ma täitsa wäsinud. Et wõitluse lõpp weel kindel polnud ja mina mitte ei teadnud, kas ehk öösel weel tagasi ei taganeda, wõtsin ma nõuiks, oma korpuse jaoškonda tagasi minna.

Oli pime aga selge öö, tähed sätendasiwad fenaste taewa wõlwil. Mina hakkasin mäest alla poole sammuma, mis mitte ferge asi polnud, komistasin üle kalju rahnude ja aukude ja jäin wiimaks ühe koha peale, kus pikk pehme rohi kaswis, weidiks puhkama; siin ja seal kuuldi weel üššikuid püssi paukusid ja mõni kuul lendas wihisedes üle minu pea, muidu oli kõik waik ja waga. Ma jäin pijut tukkuma, sain aga ühest hädaldamisest ja ohkamisest, mis minust mitte kangel ei olnud, ülesse äratatud. Mina tõusin ülesse ja kuulasin, minu pea kohal mäe rinnakul pidi üks haawatud mees olema. Ma ronisin omast wäšimusest hoolimata weel korraks mäest ülesse ja leidšin ühe haawatud inglase, ta waene mehike keerles ja õhkas seal wäga haledasti. Ta oli mäe kaldalt jüa põgenenud ja ennast mõne kivi warju ära peitnud, kust ta siis parajal silma pilkul oma seltsimeeste juurde wišt tahtis põgeneda. Ma ei wõinud temaga aga mitte ühte sõnagi rääkida, ma ei tea, kas ta ei tahtnud mind mõista wõi ei mõistnud ta mind tõesti mitte. Ta näis paremast käewarrest ja wõib olla, ka rinnast haawatud olewat. Et minu hüüdmise peale midagi wastust ei tulnud ja ma

haawatud meest milgi tingimisel enesega ühes mäest alla ei suutnud meelitada, pidin ma ta ilma abita sinna maha jätma.

Wiimati jõudsin ma alla orgu ning leidsin seal ühe ojaeese, kus ma oma põlewat janu võisin kustutada ja jõudsin viimaks tubli käigu peale ja enne kui ma teel veel korra weidi puhkanud olin, oma meeste seisju kohta hommikul kella 2 ajaks tagasi. Nüüd läksin ma veldkornet Runkile oma tagasi tulekut teatama, kes minuga pisut töreles, et ma oma seisukohast ära olin läinud, kus meil juba muidugi liiga vähe mehi oli. Ma jutustasin temale oma juhtumisi ja ka seda, et ma uuesti kommandanti Spionkopi peal nägin. Ta imestas väga selle üle, et viimane ka võitlusest osa oli võtnud, sest öösel peale tungimisel olnud ta esimene, kes ära jooksnud ja oma mehed üksi maha jätnud, nagu mulle pärast räägiti. Lahingu järeldustest ei teadnud tema ka midagi, kuid midagi käsku ei olnud veel tulnud, mis meid oma seisju koha oleks maha käskinud jätta, sellepärast ootasime me järgmisel hommikul uut võitlust.

Kuid seda enam ei tulnud, sest kui päike tõusis, nägime meie hulga inimesi Spionkopi otsas, keda meie buuridena ära tundsiime, pea tuli teatus, et inglased olla öösel Spionkopist taganenud ja kõik omad surnud ja hulga haawatuid maha jätnud. Hurraa! Meie võit! Minu mitu seltsimeest läksivad lahingu välja vaatama, kuna meie, kes järele jäime uue suurtüki tule eest oma kaitsekraavidesse põgenesime. Mina jäin oma kraavi pommidest ja granatidest, mis meie ümber ragisesivad ja ka enne lõunest palawast päikesest hoolimata magusasti magama.

Lõuna ajal tulivad mõned meie mehed Spionkopist tagasi ja rääkivad koledaid asju, mis nad seal näinud. Igal poolel lamanud jurnud inglased kaitse kraawides, kus nad wõidelnud olivad. Ühe suure kivi taga lamanud neli jurnud meest järgi wael, kus jurnawad kuulid neid kaardi mängu juures trehwanud, kaardid olnud weel nende juures maas, mitme pead olnud purustatud ja peaajud wäljas, kuna teiste altkehad jälle lõhutud ja mustaks kõrwenud olnud. Üks buur tahtnud ühe jurnud inglase käest püssi, mis lastmijeks walmis olnud, ära rebida, seal juures olla aga püss lahti läinud ja kuul tal südamest läbi tunginud. Kõnneker näinud ühte mitmekordselt haawatud ohwitseri, kes esiti väga äganud, kuid koha wait jäänud kui ta waenlast näinud. Tema küsinud, kas ta mitte juua ei soowiks, mis peale ta tänades eitanud ja koha ka palunud, esiti ühe korpuralile, kes mõne sammude temast eemal olnud, wähe karastust anda, kel jeda enam waja olla kui temal; kui Kõnneker ta soowi täitnud, siis olla ta teda palunud, oma kõrwal olewast taskust paberossi ja tuld anda ning annud temale ka ühe paberossi. Uuu mees kuni jurmani!

Waenlase jurnud oli üle 650 mehe mäe otjas; inglastele andi luba oma jurnuid matta ja raskest haawatud oma laagrisse wiia, kuna kergemini haawatud mehed sõja wangidena tagasi hoiti, kellede hulgas Lancashiri füsilierirügemendi kolonel Bloemfield ja mitmed kaptenid ning leutnandid olivad.

Surnute matjaks saadeti Inglise wäesalk wiis ainult haawatuid ära. Kui buurid neile jeda keelawad, kaduwad inglased üsna ära ega hoolinud omast surnuteft midagi, buurid pidivad neid mõni päew hiljem ise maha

matma, sest nii kaua oli see inglaste juurtüki tule pärast võimata. Nõnda näitasivad inglased oma wahwas võitluses langenud wendadele wiimist auu.

Inglise kindralid kartsiwad wist, et soldatid wasta-feks wõiksiwad saada, kui nad seda häwituse tööd lahingu wäljal näeksiwad, sest wangid rääkisiwad, et üfsikute rügementide laagrite soldatid wahtide läbi ühest-teisest ära lahutatud olla, ja wist küll sellepärast, et nad wiimase päewa õnnetumaid juhtumisi ühe teisele rääkida ei saaks.

Raunis waratjelt, pärast lõunat jäeti laskmine järele, sest sõjariistade rahu oli tehtud, mil inglased oma furnuid matta tahtsiwad. Buurid saiwad muidugi jälle petetud; niisugust „sõjariistade rahu aeg furnude matmiseks,“ sai inglastest ikka mõneks muuks otstarbeks tarwitatud. Meie panime Inglise laagris elawat liikumist tähele, mitmed pikad wanfrite read läkisiwad üle Trichardsdrifti parwe jilla ja meie arwasime, et inglased sõjariistade rahuaega jelleks tarwitawad, et nad keelmata ära wõiwad taganeda. Nüüd oleks kerge olnud jilda puruks lasta ja hirmunud waenlast selle raske wõitluse peale üsna ära häwitada, kuid buurid lasiwad selle hea korra nagu palju teisiigi luhta minna.

Õhtu jõudis kätte ja siis tuli ka fange tuul ja külma wihma hakkas jädama, mis meid lõdijema pani. Dr. Siegfried, Könneker ja mina läktime minu kaitse kraawi, kus meie ühe teise wastas külma käes hambaid lõdistasime, magamisest ei wõinud niisugusel olul juttugi olla. Päew enne seda tungis üks pomm minu waibast läbi ning sealt august tungis külma wihm läbi, meie peale. Meile anti kõwa käsk kaitse kraawidesse jääda, üks trobifond noori buurisiid, kes lähedalt buuri majast kurja ilma eest oliwad

warju otsinud, aeti sealt wälja õue wihma fätte. Nüüd kardeti seda, et inglased nüüd wiimast katsset ehk teeksiwad ja terwe wäega meie peale tifuksiwad, sest see wihmane õõ oli nagu selleks loodud.

Meie saime just naljatamise ja müramise läbi weidi sooja, kui forraga juurtükid mürijema hakasiwad. Nad julgewad ometi! Ruttu olime meie ülewal ja hakkasime ka tublisti tuld andma. Kuid waenlase tule andmine meie wastas oli siiski liiga nõrk ja poole tunni pärast waikis ta täitsa.

See peale tungimine sündis wist mõne üffiku meeste jalga läbi jilma firjaks, mille kaitjel waenlane seda hõlb-
samini tagasi wõis taganeda, üsna asjata olime meie omalt soojalt asemelt ülesse aetud. Kui udusel ja wihma-
sel hirmjal ööl mis ma enne ega pärast seda Lõuna-Afri-
kas tunda ei ole saanud, ära selgunes, ja päikese fiired
hommiku kella 8 ajal wõitwal wäel wälja tuliwad, oliwad
inglased täitsa kadunud.

Meist läksiwad palju sedamaid waenlase maha jäetud
laagrit vaatama. Mina leidsin ühe lahingu peefri ja üsna
uue leiwa koti, aga Dr. Siegfried oli õnnelikum ja leidis
hea Lee-Metfordi püssi, aga et inglastel mööda läinud
päewal foristamiseks aega küllalt oli, sellepärast ei olnud
peale tuhandate tühja pudelite ja karpide sealt palju muud
midagi leida. See terwe laagri ase oli täitsa ära rifutud
ja must; buuride laagri ümber ei ole ma ka siis, kui nad
nädalate kaupa ühes kohas oliwad, sarnast asja näinud.

Kõige suurem lahing, mis inglaste ja buuride sõjas
olnud ja kõige raskem löök, mis inglased kuni siiani
Lõuna-Afrikas kannatanud, peab weidi lähemalt kirjelda-
tud saama; ma tahan aga kindral Botha kirjeldust, kus

ta oma juhtumisi ülema Tugela jõe juures Spionkopi lahingus jutustab oma kirjelduste peale siia ülesse panna.

„Tükise aega olivad inglased Colenjo ligidal üsna rahulised ; selle peale saatsiwad nad mõned wäejaod omast laagrist wäike Tugela juurde, kust nad wiimati juurel wiisil Bridgedristi ja sealt siis Frichardsdristi poole hakkasiwad liikuma. Nende esimene katse Bridgedristi poole tungida, sai meie koledaid kindlusi nähes kohe nurja aetud, mida meie sinna ehitanud olime : selle esimese edasi tungimise marši ajal andsiwad inglased meile mitu korda pealetungimiseks aega, kuid meie ei julgenud seda sellepärast mitte teha, et jõgi wäga täis oli paisunud, nõnda oleks meid ühe nurjaläinud peale tungimise katsel, teine pool jõge juur hädaoht ootanud. Selle peale tungisiwad inglased õhtu poole, Frichardsdristi juurde, kas nad jõe peale parwe silla peale ehitasiwad ning sealt üle marsšides põhjahommiku poole, Acton Homes'i farmi poole pöörasiwad, sealt lootsiwad nad Ladysmithi poole wiiva juure tee peale saada.

„Mina palusin sel samal päewal puhke luba ja tahtsin Pretoriasse reijida, selle luba asemel andis aga president mulle käsu, õhtu poole, ülema Tugela poole minna ja sealsete wäesalkade ülem juhatusst enese kätte wõtta. See oli õhtul kella seitsme ajal. Uja wiitmata astusin ma hobuse selga ja olin hommikul kella 3 ajal kindral Shalk Burgeri laagris. Tema, kindral Kronje (wabariigist) ja mõne kommandandi saatusel läksin ma mõnda kardetawamat punkti vaatama. Inglise seisukohtasid nähes, saime aru, et nüüd waja oli, sedamaid hakata ette walmistama. Meie wäesalgad tungisiwad kohe päikese tõusu ajal neisse kohtadesse, kust kõige fergaem oli inglaste

Sakslaste seltsis Buuri sõjas.

HELINGI ¹¹ EESTI
HARIDUSESELTS
RAAMATUKOGU

seisukohtade peale tikkuda, ja nõnda algas see fibre wõitlus, mis wiis päewa festis. See wõitlus oli ühe laia lagen-
diku peal paremal pool Spionkopi, kus mina mitu punkti
ära wõitsin, mida ma aga mitte omas käes ei wõinud
pidada. Mina lasin oma mehi ühtelugu liikuda, mõnes
kohas nende aru suurendades mõnes kohas jälle wähen-
dades, ning püüdsin nõnda oma tõsist seisukohta waen-
lase eest salajas pidada. Kõik selle aja otsijiwad inglased
omale läbi peasemise teed, ja teie wõite uskuda, see wõit-
lus oli raske.

„Wiendama päewa õhtul taganes waenlane Tri-
chardsdrifti poole tagasi, aga jõest üleminemise asemel, wõttis
ta Spionkopi enese alla. Kindral Burger ja mina wõt-
sime nõuaks, järgmisel hommikul südikalt mäe peale tun-
gida ja seda ära wõita, mille sõjalik wäärtus wäga tähtjas oli.
See peale tungimine pidi kahelt poolelt sündima, ühelt
poolelt minu ja teiselt poolelt Burgers'i juhatusel. Meie
otsijime kohe ühe summa tubliid, mehi ülesse ning pime-
dal õöl algas raske ja fardetaw mäest ülesse ronimine ;
ainult 350 meest wõtjivad sest käigust osa, kuna teised
mitu teist punkti oma alla wõtjivad, kust nad oma seltsi-
mehi häda forral kaitseada oleks wõinud. Carolina komman-
dant Brinsloo marsjäs oma burgeritega kõige ees ja neil
oli sellel kofku pörkamisel waenlase poolt kõige enam wälja
kannatada ; furnuid ja haawatuid kaotasiwad nad enam
kui poole omast meestest. Teise kommando jaoskond oli
niisama wapper, selle läbi meie ka Jumala abiga Spion-
kopi ärawõitjime (24. januaril).

„Waenlase ülewõimusest tähele panemata kaitse-
wad meie wäejaod terve lahingu wäewa neid seisukohta-
sid, mis nad ära oliwad wõitnud. Sõnad on nende

wahwa meeste kiituseks liiga nõrgad. Et teie sest wõitlusest wähegi aru wõiksite saada, ütlen ma teile ainult seda, et kui udu ära lahkus, mis meie mäele ronimise ajal mägesid kattis, olivad buurid Inglise eeswahtidega film filma wastu ja mitu nende seast sel filmapilgul püüsid Inglise soldatite käest ära fiskusiwad, kui nad lasta tahtsiwad. Wastased olivad nii üksteise lähedal, et nende püüside suits kokku läks ning nad weidi aega üksteisega segatud olivad.

„Wõit jäi meile ja kui öö peale jõudis oli meil ka umbes 200 inglasi wangi wõetud. Kui järgmine hommik kätte jõudis, ei olnud neist 3000 inglasest, kelle käes Spionkop olnud, peale furnute ja haawatute, enam ühte ainufestki meest seal. See on tõsine ja wärwimata Spionkopi lahingu lugu. Meie kahju oli 50 furnud ja 120 haawatud; meie leidsime 650 Inglise soldati furnukeha ja 350 raskesti haawatud meest; need, kelle haawad seda weel lubasiwad, olivad nende seltsimehed kaasa wõtnud. Rahemal pool mäge olivad weel umbes 150 furnud, aga meil oli nende ägeda tule läbi, mis neile abiks tulnud wae läbi anti, päris wõimata sinna minna.

„Minu suurtükiväes olivad 5 suurtüki ja 2 Maximid.

„Meie palusime, et Inglise kindral omad furnud maha laseks matta, aga ta lükkas selle palwe tagasi; siis tuliwad aga ta mehed ise ja tegiwad seda furba tööd; kuid nad ei teinud seda mitte paremini kui Colenso juures. Sulg furnuid jäiwad neist täitsa matmata.“

Rudas inglased mäe oma alla olivad saanud, rääkis üks Saksa korpuje wabatahilane mees, Wilhelm Meyer, järgmiselt :

„Kui meie Spionkopi peale jõudsime, saadeti mõned meitest buuridega wahi peale, kuna teised kommandant Kranzi juhatusel Kruppi suuretükile walli pidiwad ehitama. Mina olin wahtide seas ja läksin umbes 60. Bryheidi-Kommando meeste hulka, kes inglaste poole mäe serwale, Spionkopi lagendikule, ühte pikka kraawi oma seisukoha wõtšiwad. Mäe serw oli umbes 10 sammu kaitse kraawist eemal. Üks jagu meestest walwas, kuna teised käšpõesafile magada katšufiwad, nii heasti kui see neil ka forda läks. Dö oli pilkane pime. Mina uinufin just parajasti magama kui hüüti: „Inglased on fiin!“ Mina fargasin ülesse, mõlemil poolel paukufiwad püššid, ja hulk musti kogufid hiilgawa püššitikkudega oliwad minu ees, mul oli aga niipalju aega, et ma omale rewolwrid ees hoides kraawist wälja wõifin hüpata ja oma põgenewa feltšimees-tele järele jooksta; kaks buuri, kes mitte nii ruttu kraawist wälja ei saanud, torgati püššitikkudega furnuks. Inglased, keda õhtul kella üheksa ajal aga mõned mäe jalal näha oli, pidiwad küll wäga osawasti, samm-sammult mäest ülesse roninud olema, sest nad jõudfiwad alles kella ühe ajaks mäele ja ükski meie seast ei olnud ka kõige wähemadki krabinat kuulnud, ehk küll julgesti pooled mehed walwawad.“

Suurem jagu buurifid ja fakslassi oli kobe mäest alla jooksnud wõi ratsutanud, kellede hulgas meie kommandant Kranz esimene oli olnud. Tema, wõi palju enam tema abikaasa armu osalifel, Ohlsenil, Rootsi sugust Afrikaanlassel, oli nii juur rutt olnud, et ta oma hobuse walja ratsmed, milledega hobusehoidjad hobused ühe teise külge oliwad sidunud, katki oli lõifanud. Wiimati olla fakslassed kõif oma hooste juurde jõudnud, mis Spionkopi peal

ühel kõrvaldajel kohal olnud, ja et nende kommandanti mitte seal pole olnud, palunud nad Schnuž-Dumondi, endid juhutada. Kui nad hobused kõrvale saanud toimetanud, läinud juurem jagu neist tormijooksu buuride jekka. Samal filmapilgul olla ka Kranz sinna ilmunud ja hüüdnud: „Ah, seal te olete, mina otsisin teid kõik selle aja!“ See olnud aga meestele ometi juba liiga, nad pole talle just kõige meelitavama sõnadega mitte vastanud ja olla tale siis selga pööranud ning Schnuž-Dumondi järele mäele läinud, kust mõned ülepea ära pole tulnudki. Sakslased ei ole oma wahwusega wõitluses buuridele jugugi järele annud. Oberst Schiele wend ja noor Duplat ning mõned teised sakslased wõitnud inglaste käest ühe suurtüki walli ära ja esimene olla ühe inglase, kes oma püüsitiku torfamiseks juba ülesse tõstnud, maha põmmutanud. Üks wäga kahlasest kuulsuses waba-tahtlane, Henn, olla esimese ehmatuslega mäest alla jookswad mehed seisma sundinud; tema ja Spritulle wõi „Buffalo Bill“ oliwad nii kauaks mäele jäenud, kui abi tuli. Kolm Saksa korpusse meest, maksiwad kahjuks seda wõitu oma eluga, nende hulgas oli ka see kartuseta ja laitusetu, kõigist kõrgesti auustatud kaewanduse inspektor Schnuž-Dumont. Peale nende olla veel mitu sakslast, kes buuride kommandos ehk Botha stabis olnud, Spionkopiis langenud, nagu üks Jeppe, Johannesburgist ja leutnant von Brüsewis, kelle surma mina juba kirjeldanud olen.

Pärastises awalikus kuulutuses teatatakse, et buurid Spionkopi juures haawadesse surnud meestega kokku 70 meest on kaotanud. Inglased ütlevad oma kahju 1729 meest olnud olevat, mis aga nende wäheste 2500—3000 mehe kohta, kes sest wõitlusest osa wõtsiwad suur küllalt

on. Kui kindral Botha teatus õige on, et Spionkopi peal 650 ja inglaste pool mäe meerul 150 surnud waenlast on olnud siis võib nende kahju nende 200 wangiga 350 haawatud mehega 2000 mehe ümber arvata. Lancastershire Füsiliiri rügemendi meeste jutu või tõendamise järele, keda pärast lõunat wangi wõeti, olnud nemad selle rügemendi wiimsed elamad või haavamata mehed.

Suwitaw on Inglise ülema sõjawäe juhataja lord Roberts'i teatust lugedes tähele panna, kuida tema oma all olewa ülemate, sir Redvers Bulleri ja sir Charles Warreni tegusid, ülema Tugela ääres, Spionkopi juures kritiseerib. Oma sõjaministeriumisse saadetud aruandes kirjutab ta järgmiselt :

Riet-Riveris, sõjawäe peaforteris, 13. webruaril 1900.

My lord.

Mul on auu neid kirjasiid, mis ma sir Redvers Bullerilt nende wõitluste kohta, mis Tugela ääres 17. ja 18. jaanuaril 1900 ja Spionkopi ärawõtmise ning jälle kautamise üle 23. ja 24. jaanuaril 1900, olen saanud, Teie kätte saata. Neist kirjadedest ei või wäe liigutuste plaani küll mitte selgesti tunda, aga kui need kaasa saadetud dokumendid läbi saamad loetud, siis võib neist aru saada. Esimene katse näib Richardsdrifti lähedalt, Tugelast ülemines olewat. See terwe wäe jagu peale ühe brigadi, oli sir Charles Warreni juhatusel all, kes sir Redvers Bullerilt salakäsu oli saanud, üht suurt wäetiiba liigutust ette wõtta.

Viimasel filmapilgul, kui sir Charles Warren, oma kindralstabiga nõuu oli pidanud, sai ta aru, et sir Redvers Bullerist plaanitud wäetiiva peale tungimist toidu moona puuduse pärast wõimalik pole ette wõtta. Sellepärast wõttis ta nõuiks kõige lähemat teed mööda „kolmele künkale“ edasi tungida.

Niiugusel korral oleks sir Charles Warren omale etteseatud ülemale, oma nõuust filmapilk teadust wõinud anda. Seda ei wõi kuskilt näha, kas ta seda teinud on wõi mitte, kuid seda wõib õigusega sir Charles Warreni wabanduseks öelda, et sir Redvers Buller, kõigi selle üle, mis sündis, ka sel ajal teada sai. Ta on ise mitu korda ka neist ettemõtetest osa wõtnud. Ta on igal juhtumisel oma käsualusele nõuu andnud, ning päew peale Spionkopiist taganemist wäe juhatusse jälle enese kätte wõtnud.

Edasi:

Mis Spionkopiist ärataganemisesse puutub, mida meie wägi 23. januaril ilma wastupanemata ärawõitis, ning pärast wäga ägeda tule all kaitstes ja mille hoidmisel Ladysmithi ümberpiiramise kohta suur tähtsus oleks olnud, pean ma kahetsedes tunnistama, et ma sir Redvers Bulleri arwamist mitte heaks tunnistada ei wõi, kui ta ütleb, et oberst lieutenant Thorneycroft targasti olla teinud, et ta wäesalkadele käsu andis tagasi taganeda.

... Kui seda ka uskuda wõiks, et meie wäe seisukoha kindlustamise ettewalmistamisest öösel mitte walmis ei saanud (ka selles punktis ei lähe sir Charles Warreni ja sir Redvers Bulleri sõnumid ühte), arwan mina jiiiski, et wastutamist, mis oberst leut-

nant Thorneycroft enese peale arwas wõtma pida-
wat, foguniste mitte wabandada ei wõi.

Waenlase tuli ei wõimud öösel mitte liiga äge
olla, ning kui kindral Cofe õhtul kell $1\frac{1}{2}$ 10 Spion-
kopist lahkunud, ei ole sealt ärataganemiseft weel
juttugi olnud. Aga kõhe peale tema äramineku,
annud oberst leutnant, ilma oma ülematele sõna
laujumata käsu wälja, mis kõik selle plaani nurja
ajas ning kõik meie suured ohwrid asjataks tegi. . .

Edasi:

See on ka kahju, et sir Charles Warren mitte
ise pärast lõunat ehk õhtul Spionkopil wäe seisukorda,
mis ta wäga kritikaliku ütles olewat, waatamas ei käi-
nud, ja et meie seisukohtade kahju kõigi ettewõtete
nurjaminemist tähendas. Ta lasknud kindral Cofe
oma pea forterisse tulla ja oberst-leutnant Thorney-
croft wõtnud sõjawäe ülem juhatusse mäe peal oma
hooleks, kuna kindral Cofe uskunud, et see oberst
Hilli hooleks peaks jääma.

Sarnased hooletused ja efsitused wõiwad ju ise-
enehest üsna harilikud olla, kuid nende mõju asja
olude kohta on wäga tähtjas ja ma leian, et sir
Redvers Bulleril õigus on, et see sealse korra ja
systeemi puudus oli, mis Spionkopi kaitsemise nii
wõimatumaks tegi kui wähegi wõimalik.

Ladysmithi peastmise plaan, nagu seda kirjadesst
näha wõib, oli heasti tehtud ja mina olen sir Red-
vers Bulleriga selles täitsa ühel arwamisel, et see
forda oleks pidanud minema. Et ta aga mitte forda
ei läinud, on osalt maa raskuste ja waenlase seisu-
kohtade süü, aga kõige enam peab seda sir Charles

Warreni otsustamise mõimetuse ning ta väejuhataja annete puuduse süüks arvama.

Mis wigasid sir Charles Warren selles ka teinud on, peab seda nurjaminekut ka sõjaväe ülemjuhataja ohvitseri rehkningi peale panema, kes, nagu näha võib, oma autoriteeti mitte mõjuvamaks ei ole teinud.

Viimaks näib, et seda nurjaminekut niisama ühe alama ohvitseri süüks peab arvama, kes vastutamist täiesti õigusetu ja ilma et seda tarviski oleks olnud, oma peale arvas võtta võivat.

Rõige rahustavam asi neis kirjades on wäesalkade imestamise wäärt wastupanemine selle terwe pealetungimise ajal.

R o b e r t s ,

feldmaršal, ülem sõjaväe juhataja Lõuna-Afrikas.

Otsus, mis lord Roberts selles kirjas oma alamate kohta tuleb, on liiga karm ja nagu tuttav, andis Buller palwekirja sisse, milles ta ennast sõja teenistusest lahti palus, aga Roberts ei täitnud tema palwet mitte. Mina aga arwan, et Roberts juhatawa ohvitseridele Spionkopist taganemise punktis täitsa ülekohut teeb, ja ka seda, et oberst-leutnant Thorneycroft õhtul, 24. januaril ära taganemise käsku oleks annud, waid et soldatid lihtsalt pimedust ära ootasivad, et nad siis nii ruttu kui wähegi võimalik sealt põrgu lagendikult põgeneda wõiksid, kuhu ükski maa pealne wägi neid enam paigale jääda ei oleks wõinud sundida. Nõnda pidivad kommanderi ohvitserid selle, kui kindlasti otsustatud asja peale lahket nagu näitama. Thorneycroftil on weel täna, kui ma ei ekfi wäga tähtjas amet sõjaväes. Minult sir Charles Warren pidi

ühe teise lahingu nurja mineku pärast omaft kommandost lahkuma.

Inglise soldatid, kes Spionkopi kaitsejwad oliwad juba lõuna ajal wäsinud ja kui need umbes 170 meest ennast alla andsiwad, hoidis teisi uue abiwägede juurde tulek nende eesmärgi järele tegemist neid tagasi, nad oliwad aga laskmise juba järele jätnud, nagu üks pealt waataja mulle jutustas. Spionkopiist mindi nii suure rutuga ära, et mitu sada haawatud meest sinna järele jäiwad, niisama oli seal ka mitu sada Lee-Metfordi-püssi, ja 140 fasti laskmise kraami. Terwet mäge katšiwad, feedunõud, wee pudelid ja muud tarwildased asjad.

Ma ei taha seda ka ütlemata jätta, et ma ise ja minu mitu seltsimeest mitmest kohast ja näituseks seal, kust inglased 25. januari õhtul filmakirjaks meie peale tungides lasiwad, dum-dum padrunit maas nägime, mis selgesti tunnistab, et inglased, ehk nad seda küll salgawad ka pärast poole sõjas neid padrunid tarwitasiwad. Peale selle leidšime meie 27. augustil ühe wangi wõetud inglase püssist dum-dum padruni.

Järgmisel päewal läksime meie jälle Ladysmithi juurde oma laagrisse tagasi, kust meie 14 päewa eest selles mõttes lahkusime, et meie ainult mõneks tunniks kaitsewahtideks pidime ratsutama. Misjugas olekus meie selle peale olime, kui meie peaaegu terve nädala wihmast pehmeks leotud kaitse kraawides olime elanud, kust meil jagedasti sugugi aega ega himu polnud kauget kardetawat teed alla orgu ette wõtta ja ennast seal pešta lasta, peale selle oli päris wõimata peju wahetada, wõib igauks hõlvjasti arvata. Selle eest oli aga see meie palk, et niihästi lihtsad buurid kui ka nende kommandan-

did ja kindralid veldkorneti juhatusel all olemaid sakslasi nende kartmata oleku üle suurtüki tule ees, kuhu kõige enam lasti, oma kõige suuremat rahulolemist avaldasivad. See hea eesmärk, mis sakslased teistele andsivad, aitas selleks ka palju kaasa, et sel lahingul nii head järeldused olivad. Nagu ime läbi olime meie sest tuhandefordiselt surma ähwardawast tulest suurema õnnetuseta peasenud, ainult 4 Saksa korpuse meest neist 35 mehest, kes suurtüki juures olivad olnud, saiwad haawatud.

Tagasi tulekul saime meie ilma tahtmatalt õige tubliste puhastatud, mida meile ka nii hädasti waja oli. See sündis nimelt selle läbi, et Runk meid effiteele ja peaaegu Ladhysmithi wiis, kus juures meie kange pisse wihma kätte sattusime. Meie olime sunnitud lageda taewa all hooste seljast maha astuma, ja weel ühe öö õues mööda saatma, alles järgmisel päewal, 28. januaril, jõudsime meie oma laagrisse tagasi, kuhu meie korpuse teine pool, peale kurba wõitlust kommandant Kranzi juhatusel, juba mõne päewa eest oli tulnud.

VII.

Bulleri kolmas peastmise katse.

Wõitlused Waalkranzi wõi Potgietersdrifti juures 5., 6. ja 7. webruaril.

Meie laagris walitses päris rahutu olek, ja sakslaste ühijus lahkus jälle täiesti tükkideks. üks erakond, kelle eesotsjas Runk oli, tahtsivad kommandant Kranzi, kes oma oleku läbi Spionkopi peal, oma lugupidamise

täitsa kaotanud oli, lahti lasta, teine vähem erakond aga hoidis kindlaste Kranzi poole, ja selle mehed ütlesivad, Kunk tahta Kranzist sellepärast lahti saada, et ta ise tema järeletulejaks tahta hakata, kuid nemad aga ei tahta Kunki kommandandiks saada. Mitme awaliku koosoleku peale wõeti Kunki nõuu andmise peale ette, meie korpust ühe teise Saksa korpusega ühendada, mis Colesbergi juures seisis. Kranz, kes oma kommandandi kohast aruldase wiisadusega finni hoidis, pööris ennast kindral Jouberti poole ja see seadis selle asja siis ka õige omal wiisil forda. Kunkile tõendas ta, et ta tema olekust täiesti aru saawat, ta tahta ka Kranzi sõjakohtu ette kutsuda, ning andis talle siis wiimati tarwildased luba kirjad, et ta Saksa korpust Johannesburgis ühendada ja seda sõja tarwis walmis seada wõiwat. Kranzile saatis ta aga awaliku kirja, mis meestele ette loeti, milles ta Kunki korrawastalilt wastupanekut laitis ja seletas, ta olla temale need ülemal nimetatud lubad annud, et teda sellega sellepärast eemale toimetada, muidu oleks ta sunnitud olnud, temale karmilt wastu panema, kuid tema tahta aga sarnase tüli eest hoida. See tükk on just kindrali Jouberti iseloomu kohane, kuid selle järelbus oli aga see, et hulk mehi Kranzi lubamisest hoolimata Saksa korpusest lahkusiwad ning see 220—230 meest lühikese ajaga üle poole koku julas.

Ka meie telgis walitses samajugune tuju kui terwes korpuses. Leutnant Erdmann, keda meie enne ülema Tugelaäärde minekut ta hooletuse pärast oma korporali ametist lahti ähwardasime lasta, peasis sest selle läbi, et ta ise meie korpusest ära kadus ja juurtükiswäe leutnant Grotthaus'i wäe jaoks astus. Meie walijime leutnant

von Schraibischi, kui mina selle suure auu, mis mulle pakuti, kindlasti tagasi olin lüffanud, tema ajemele, kuid tema oli liiga wali ja wäritas ennast ilma asjata tühja asjadega, mis igawest pahandust sünnitas, iseäranis aga selles, et ta meie looma arstile korda ja puhtust tahtis õpetada. Leinuant Birnbacher sattus oma suure termise hoidmise mure pärast oma korpuše jaoks wale walgusesse ja sellepärast oli ta enamiste meie juures. Ka siiski ei jätnud ma temalt küsimata, miks ta ülema Tugela äärest, meie seijukohast nii järsku ära oli lahkunud? Ta ütles, et mitte üffi ta jalg, waid ka ta kõht olla haige olnud, „ega ma Transwaali ometi oma kõhtu tulnud ära rikkuma?“

Kui need isandad nüüd ühe korraga käsu saiwad, meie jalawäe meeste ajemele, kes Carolina-kommandos umbes ühe nädala abiwäena oliwad olnud, sinna tulla, teatasiwad nad lühikese arupidamise peale, et nad Saksa korpušest wälja tahawad astuda. Minule oli see väga piinlik, nõnda et ma, ehk ma küll lühikese aja eest esiti tagasi olin tulnud, ennast nende ajemele pakkusin. Aga ma ütlesin neile isandatele ka juu siisse tõtt, iseäranis weel noore D—le, kes meiega ühel ajal siia jõudis, ühestki wõitlusest weel osa ei olnud wõtnud ja nüüd jälle ennast tagasi hoidis. „Ah, kas teate,“ ütles leutnant Schraibischi teda wabandades, „D— ei tulnud ju sugugi Transwaali sõtta, waid ta tahtis kaupmehena siia elama asuda, et nüüd aga kõik kauplused sõja pärast halwal järjel on, sellepärast wõttis ta sõjariistad kätte.“ Jah, mina teadsin ja tean seda väga selgesti, et wabatahtlaste seas väga palju niijugušid mehi oli, kes ennast riigi fulul toita lasiwad, kuid selle eest väga hoidsiwad, et nad oma kallist nahka turule ei wiiks.

Meie ratsutasime 20 mehega 3. webruaril omast laagrist ära, ja jõudsimene õhtuks Carolina-laagrisse. See oli Spionkopist põhja poolel (pahemat kätt) mitte kaugel meie wanast seisukohast. Magu näha wõis, tungiswad inglased uuesti Tulela jõe äärde, ja tahtsiwad sealt uuesti üle minna ja Ladysmithi ümber piirajate wõimuse alt wabastada, mille järg päew-päewalt ikka halwemaks läks. See kord oliwad nad omale pahemat kätt (põhjapoolse) Spionkopi, pikkamisi jõe poole weerewa lagendiku Potgietersdriftiga, wõitluse paigaks wälja walinud, kus umbes samasugune maa olu oli, kui paremal (lõuna) pool Spionkopi, kus nende katsed 18. kuni 26. januaril nii häledal kombel nurja saiwad aetud. Ka siin pidiwad sakslased leutnant Grotthaus'i suurtükka kaitsema, mis ühe oru ja jõe poole järsu mäe künka otja ülesse oliwad seatud.

Juba mitu päewa wõi nädalad hoidsiwad inglased selle koha tule all, aga päew peale meie siia jõudmist hakkiswad nad päris tõsiselt lastma. Meie wastu teine poole jõge olewate mägede peale oliwad nad hulga laewa suurtükka ja Haubizid ülesse seadnud, mis ägedasti tuld andsiwad, kuna pikad wäesalgad ja wanfrite rongid alla jõeoru poole wenisiwad, kus nad oma laagri ülesse lõiwad. Hommikul 5. webruaril tungis waenlase jalawägi pikkades ridades meie wäe keskkohta peale, kuna 23 wõi 24 lahingu suurtükki mäe otja oliwad wiidud, mis karedasti tuld hakkasiwad andma.

Kui esimene waenlase wäejagu umbes nii kaugelt jõudis, et Mauseri püssiga ta peale oleks lasta wõinud, hakkasiwad meie suurtükid, kus üks Creosoti, kaks Kruppi ja üks Maximi suurtükk oliwad, tuld andma. Inglise jalawägi wiskas ennast pikali, kuna nüüd suurtüki wõit-

lus järgnes. Kui see weidi aega inglaste kahjuks edasi festis, sest meie granatid lõhkesiwad just waenlase suurtükide lähedal, kuna meie heasti kaetud suurtükidel midagi wiga ei olnud, hakkas Inglise suurtükiwägi korraga tulise iiliga põgenema, oma jalawäge hädasse jättes. Ma nägin üsna selgesti, kui hädas inglased mõne suurtüki ära wiimisega oliwad, sest nende weoloomad oliwad meie granatide eest ära põgenenud. Pea selle peale taganes ka inglaste jalawägi meie pommide saatusel tagasi. Selle ajaga ehitasiwad inglased Molendristi, meie wäe pahema tiiva poole parwe silla, kust üks wäejagu üle jõe sammus ja ühe wäikese mäe peale tungis, kus ainult 50 Johannesburgi-kommando meest kommandant Biljoeni juhatusel oliwad.

Mina wõisin jeda terwet näitemängu ühest faitsefraawist, umbes 20 sammu Grotthausi juhatusel all olewast Kruppi suurtüki wallist eemal pealt waadata, kust fogu see jõeorg nagu amphitheatri plats minu ees näha oli. Et ma nõnda suurtüki lähedal olin, tuli waenlase tuli kõige enam sinna kohta, ei puudunud enam mitte palju, siis oleks üks suurtüki walli puutuw granat minu pea otsast maha näpsanud. Ma peasin ainult selle läbi weel eluga, et ma mõne sekundi enne jeda oma platši wahetasin. Kivi, granati ja mulla tüfid lendasiwad ümber meie peade. Kui waenlane tagasi taganes, läksin ma naabri faitsefraawi Grotthausi juurde, kust waenlase meie pahema tiiva pealetungimist paremini tähele wõis panna. Seal oli ka üks wana herra, keda ma kui oberst von Brauni tundma sain.

Ma arwasin korraga inglasi esiti mäe rinnal ja kobe selle peale selle wäikese mäe harjal, kus Johannesburgi buurid oliwad, nägemat. Ma ütlesin jeda ka oberst von

Braunile ja pea saime meie ka kuulda, et ma ennast mitte petnud ei olnud. Inglise wõtnud selle mäe ära ja kommandant Biljoen peastnud suure waewaga meie Maximi, mis seal seisis, ära. Leutnant Grotthaus'ile anti weel selsamal õhtul käsk, sinna minna ja seda mäge põmmutama hakata. Inglise hoidsiwad selle weel kaks järgmist päewa eneste käes, aga nad ei wõitnud selle läbi mitte midagi, sest selle mäe ligi wõis ainult ühest lagendikust peajeda ja ta ise oli üks wäike Spionkop.

6. webruaril möllas wõitlus ainult selle ülemal kirjeldatud mäe juures ning ta ümber kaudu, kus inglised kibedasti tulid andsiwad, ilma et kumbagil wastasel sest kasu oleks olnud. Mina läksin Saksa leutnanti von Lohstedtiga seda wõitlust ligemalt pealt waatama. Meie läksime jõe kalda poolt mäe äärt mööda, mis Tugela jõe poole tasasemaks läheb, edasi, kus maa kaitse kraawisid täis oli. Seal tasasel maal oliwad mõned mäekünkad, millede peal suurtükid ülesse oliwad seatud. Wõitlus oli peaaegu mõlemi suurtüki wäe wahel üksi ja ei pakkunud midagi iseäranis huvitawat waadet. Meie suurtükid püüdsiwad ühte Inglise õhulaewa, mis ülesse lasti maha põmmutada, mis aga mitte forda ei läinud. Buuride kaitse kraawid ja wallid ei ole ilma ühe teise taga waid ifka kõrwa ja sünnitawad selle läbi ühe õhufese rea, niisama tihwad buurid ka õhufeses ridades waenlase kallale. See tuleb osalt sellest, et neid nende wäga laia seisukohtade tarwis wähe, eurolaste mõtte järele liiga wähe on, see ja ka osalt Inglise suurtükkide wäike mõju teeb seda, et neil nii wähe kahjusid on, kuna Inglise tihedad wäesalkade read buuride suurtükkidele ja püssidele wäga heaks märgilaudadeks on.

7. webruaril wiiswad buurid ühe „pika Toomi“ Colenso juurde ühe mäe peale, mille tule piiril kõik jõe orus olewad Inglise laagrid olivad. Asjata katsusiwad inglaste suurtükid pikka Toomi wäikima sundida. Miisugusel olekul ei wõinud inglased kauemini enam wastu panna ja läksiwad öösel, mitte üksi Baalfranzilt omast ära wõidetud wäikeselt mäelt tagasi, waid terwe sõjawägi hakkas wäike Tugela poole tagasi nihkuma. Bulleri kolmas Ladysmithi peastniise katse läks jälle nurja. Inglased ütlesiwad oma kahju 374 meest olewad, buuride kahju on minule tundmata. Räägitakse, et inglased siingi oma meeste peale olla lastnud, kui need Biljoeni kommando peale tikkudes tagasi tahtnud taganeda ja jõe kallaste tagant abi faitset otsinud.

Kui buurid inglastest maha jäetud mäe jälle oma alla wõtsiwad, leidsiwad nad sealt 5 haawatud inglasi kõige wiletjamas korras eest. Inglased ei olnud neist midagi hoolinud ja mitu, kes mitte surmawalt haawatud ei olnud, olivad wist jooma jänusse haledal wiisil surinud; kes weel elasiwad nende haawadesse olivad juba ussid siginenud; kole waatepilt! — Inglased on iseäralised hariduse edendajad. —

9. webruaril jõudsi meie jälle Ladysmithi juurde laagrisse, kuid tee peal puutus mulle mõnigi muudatus silma. Hea osa Oranje buuride laagrid olivad Ladysmithi ja Colenso — iseäranis aga ülema Tugela wahelt olivad kadunud, nagu räägiti, olla palju Oranje buurid koku läinud, keda lord Roberts'i liginewad wäejaod ahwardasiwad. Buuride laager Ladysmithi juures läks ifka armemaks ja armemaks, kuna hädaoht inglaste poolt suuremaks kaswis, sest Buller lähenes uue jõunga Colenso

poole ja katsus neljat forda Ladysmithi ümberpiirajatest peasta. Nende korpus läks jälle oma laagri platsile, sest meie uus ülesanne, mis selles seisis, et meie seda seisukohta, kust Dranje-wabariigi, Winburgi-kommando ära oli läinud, waenlase wastu kaitsema kõigil pealetikkumise korradel kaitsema pidime. Meie suurtükide wahtimine jäi nüüd järele, sest suurtükid ei tulnud enam Tugela äärest tagasi, waid neid tarwitati Bulleri wäele wastupanemiseks.

Meie ümberpiirajate read oliwad nii õhukejed, et inglased Ladysmithist meist hõlpsasti oleksiwad wõinud läbi tungida, kui haigus ja nälg soldatid mitte ära ei oleks nõrgendanud. See on waewalt uskuda, et meie wägi, mis Ladysmithi ümber piiras ja ta Bullerile wastu saadeti, juurem oli kui Ladysmithis olew Inglise wägi. Saksa korpus oli üsna kofku kahanenud, seal oliwad umbes 120—130 meest, aga ka buuride kommandod kaotasiwad puhkeluba palumise tõbe läbi hulga oma mehi. Ühwardawast hädaohust hoolimata, ei julenud riigivalitsus selle õnnetuselc mitte südikamalt wastu astuda, sest ta kartis sellega burgherite hulgas suurt rahutumast meelt jünnitawat. Paljuenam kui Zoubertist lubatud 10 protsenti buurid oliwad puhkusele läinud, ning nende seas oli ka palju neid, kes tagasi tuleku peale enam ei mõtelnudki, sest nad oliwad sõjast, iseäranis sest igawast ümberpiiramisest täitsa tüdinud.

Minu telgijõbrad oliwad mu Tugela jõe ääres olemise ajal juba ära läinud, leutnant Schraibich wõtnud omale kuuks ajaks puhkeaega. Kui ma Kranzi wastu oma imestust selle üle awaldasin, et Zoubert nüüd sel raske ajal niikauast puhkeaega annab, ütles ta: „Zoubert ütleb, ta annaks leutnantidele terweks aastaks puhkeaega, kui nad joowiksid, sest kasu ei saada nad ometi

midagi; kui ta Europa awaliku arwamise peale mitte ei peaks vaatama, siis ei wõtaks ta mitte ühte ohwitserigi sõjateenistusesse." Seda ei wõi kahjuks mitte wabandada, et mitmed Transwaali reisinud ohwitserid Europa sõjawägedele sugugi auu ei teinud, need olivad muidugi enamiiste „läbikuffunud" isandad, keda ohwitserid omaft selfist wälja olivad wiskanud, nende järele ei wõi aga kõigi ohwitseride üle otsust teha. Aga nende hulgas oli ka tublifid, mehiseid mehi, kes buuri kindralite nõuuandjadena ja staabi ohwitseridena wäga kasulikud oleksiwad olnud, kui need oma talupoja uhkuses ja wanast wiisist finni pidades mitte pimestatud ei oleks olnud, ega nende abi tagasi lüffanud. Zoubert tuli ometi selle naeruwäärilise mõtte peale, kui ta ütles, et buurid olla kõige paremad soldatid maailmas ja kõik Europa riigid olla oma ohwitserijid saadikutena nende sõjawäesse saatnud, neilt õiget sõjawiihi õppima!

Meie igaw wahi teenistus läks nüüd mõnikord selle läbi huwitawaks, et meie mõnda inglaste salakuuljat (enamiiste kahwrid), kes kirjajid ja teatusi kaugas kandsiwad, finni wõttime, peale selle läffime meie wäikestes luurajate jalkades selleks otstarbeks wälja, et meie waenlaste häid hobuseid tahttime ära rööwida, kuid nende käifude lõpp jäi enamiiste ifka järeldusteta. Mõnda hiilijime meie, üks Wene kapten Schultschenko, Könneker ja mina ühel ööl Plattrandi juurde, ühte buuri talusse, „Bester's farmi", kus meie ühte inglaste wahi jalka finni loottime wõtta, kuid see oli tühi, mööblid, padjad ja isegi harmonium ja flauer olivad puruks lõhutud. Meie peitsime endid sinna maja juurde ära ja kui soldatid, coolis'id ja kahwrid hommikul hoostega ja weistega mäest alla tuliwad, and-

fine neile tuld, nõnda et nad sel päewal küll söömise wiist unustajiwad ja tulise rutuga mäest jälle ülesse jooksiwad. Meie jõudsiime ilma kahjuta ühe pesu wanniga, mida meie kaasa wõtsiime, oma laagrisse, ehk inglased meile küll karedasti tuld andsiwad ja ijegi poole tosinad suurtüki kuulsiid järele jaatsiwad.

Mina tahtsin Saksa korpusest ära lahkuda, aga ma ei teadnud dieti, kuhu ma minema pidin. Italia korpuse meelitas mind enamiste oma poole, sest selle kommandandist Ricchiardist oli palju head kuulda. 24. webruaril tuliwad sealt aga mitu endist Saksa ohwitseri Saksa korpusesse ja andsiwad mulle nõuu, mitte sinna minna, Ricchiardi olla küll wahwa, aga liiga häfilise loomuga. Nõnda jäin ma Saksa korpusesse, elasin Dr. Siegfriediga ühes wäikeses telgis ja sõin kommandandi juures. Dr. Siegfried wõttis Kranzi palwe peale sekretari ameti kohused oma peale.

Meie selja taga, Colenso juures möllas juba mõnda päewa libe wõitlus. Hommikust kuni õhtuni oli suurtükkide müriinat kuulda, kuid teatused, mida meie sealt jaine, ei olnud kahjaks mitte head. Tumedaid juttusiid oli laagrites kuulda, wabariigis ei olla asjad mitte heas korras, inglased olla Kimberley ära wõtnud ja Kronje ümber piiranud. Ajalehed, telegrammid ja aruanded, mis igal päewal laagris laiali laotati, oliwad selgusetu ja käisiwad ühe teise vastu, kuid finnitasiwad ikka, et kodanikud julgust ei olla kaotanud, aga see ei näitanud sugugi tõe näoline olevat. Rahutus ja kartus ajus kõikide jūdamesse. Buurid, kes jüamaani ikka kindlasti vastu oliwad pannud, awaldasiwad nüüd roidunud olekut ja argust. Widdelburgi-kommando oli Colenso juures oma wäga

tähtsa ja kindla seisukoha Glangwani-Hilli wõi Boschfopi peal kartuse pärast käest ära andnud ja üle Tugela jõe tagasi taganenud. Päew-päewalt sai Buller ifka enam wõitu ning ta suurtükide mürin jõudis meie ligemale. Mis inglased lõuna pool Colenso mitte korda ei saanud, seda wõiswad nad aga põhja-hommiku pool ära paran-dada, nad tungiswad üle Tugela, ja jõudsiwad Pieters-jaama, Ladysmithi piiridesse, Colenso juurde.

Ühel päewal anti Saksa korpussele käsk, fillad ja trummid teine pool Pieters-jaama õhusse lasta. Meie saime iga üks kaks suurt dünamiidi pakki, mida meie oma hooste selga sidusime. Meie jõudsime ka pea Pieters-jaama juurde, kuid enne pidime meie aga buuride kindral-kommandandilt ühe käsu saama, ja sellepärast ratsutasime meie ka kuni waenlase tule piirini. Kommandand oli ühe mäe otsas, mis tule piirist weidi lahutatud oli, ning kust terwet lagendiku näha wõis. Wahi peal ja seal ümber kaudu olewatelt buuridelt oliwad nende hobused, nagu räägiti sellepärast ära wõetud, et nad mitte ära põgeneda ei saaks. Kui meie oma hobused ühe kõrgustiku taha ära olime peitnud, läksiwad kolm meie seast ühest wäiksest lagendikust üle, mis just waenlase kärede tule all oli ja jõudsiwad õnnelikult mäele. Juba mõnda päewa andsiwad inglased kõigi buuride seisukohtade peale hirmsasti tuld, wahetpidamata lõhkesiwad suured ja wäikesed Lydit granatid ja pommid plahwatasiwad õhus, wäikeseid suitsu pilwesid maha jättes. Meie seljataga mürisewad buuride suurtükid ja püüdsiwad asjata inglaste tuleandmist waikima sundida. Kommandant kinnitas meie käsku ja andis meile selle töö tarwis fangisid ja labidaid. Reed õlal, pöörasime meie oma sõprade juurde tagasi ja selle

peale läffime ühe miini töölije juhatusel oma töö kallale. Kahe kolme tunni pärast oli miinitöö täiesti valmis ja fillad täiesti purustatud; mitte üfji raudne jagu, waid ka müürid langesiwad kolinal maha. Ohtul pimedas jõudfime meie jälle terwelt ja weata oma laagrisse, ainult ühe hobuse pea sai ühest pommist weidi riiwata.

Kui Bulleri kolmas katse Baalfranki juures nurja läks, arwasime meie, et Buller ja ta wägi nüüd üsna ära wäsinud on ja omad asjata katsed järele jätab. Kuid jelles petfime meie endid täiesti, Buller näitas, mis ta osawuse ja tarkusega mitte korda ei wõinud saata, seda tegi ta wisaduse ja järeleandmata meelega.

VIII.

Ladysmithist taganemine Glencoe peale.

Saksa Scoutingkorpus teise Jiri brigadi juures.

Päew-päewalt jõudis suurtükide mürin meie lähemale; mitmest äpardusest ja mõnestki kaotatud lahingust hoolimata, jõudis Buller pikkamisi aga kindlalt edasi. Kuid füiski ei kahtlenud meie tema peastmise katse nurjamineku ja oma wõidu üle, sest hulk wägesid oli weel Bulleri wäe ja Ladysmithi wahel, mis buuridele wäga häid seisukoh-tasid pakkusiwad.

27. webruaril, Majuba päewal, mäsfas wõitlus ise-äralise ägedusega, päewa otsa müriješiwad suured ja wäikesed suurtükid ja ka meie Maximi pomm—pomm—pomm

oli jagedaste teiste hulgas selgesti kuulda, mis tähendas, et jalaväega peale tungiti. Laewa-suurtükid paiskasivad juba oma Lydit pommitid meie lähedale, nõnda et meie neid 2—3 wersta peal, mõne mäe taga lõhkema nägime. Ohtul kuulsiime meie, et inglased Pieters-jaama juures küll mõned seisukohad ära olla võitnud, aga teistes kohtades suurte kahjudega tagasi saanud löödud. Mina olin öösel kahetja mehena wahi peal, umbes poole wersta omast laagrist eemal, laagri ja Plattrandi wahel, sest meie panime inglaste juures rahutust tähele ja kartsiime öösiht pealetungimist. Öösel kella ühe ajal hakati ka tõesti meie paremal poolel laskma ja meie panime endid kõigi juhtumiste tarwis walmis. Aga see laskmise läks enam waldide poole, kuid siiski näis Ladysmithi wägi pealetungimise wõimetu olewat, sest poole tunni pärast waikiswad nende suurtükid ja ka püssid. See wall oli Spionkopi peal langenud Schmitz-Dumonti wälja mõeldud. Zouberti ning kindralide ja kommandantide sõjanõuukogu ei tahtnud esiti sest asjast midagi teada; aga kui Ladysmith ootamata kawa näljasurmale wastu pani, tuldi wiimati, ehk küll liiga hilja, Saksa insheneri mõtete peale tagasi.

See wall pidi Klipi jõe wee finni pidama ja Ladysmithi wee alla panema, ning inglased omast maaalustest aukudest jõe kalda äärest wälja fihutama, kus nad päewal elasiwad. Oli waja ühest 250—300 jala laiusest orust 150 jala kõrgune wall teha. Sellest orust woolas kaunis weerikas Klipi jõgi läbi ning sealt läks ka raudtee läbi, mis Ladysmithi Colensjoga ühendab. Selle tööga hakati aga kesk januari kuul peale, ning ta juhatus anti Transwaali teede ülema, direktor Malan'i, ühe Zouberti sugulase kätte, kes selle tarwis aga mitte kõlblif ei näitanud

olema. Ma usun, kui Schmitz-Dumonti plaani järele oleks tehtud jaanud, kes selle walli ühe aluse peale, kus raudlatid kalju sisse oleks taotud, millede peale siis kalju lõhmad ja liiwa kotid oleksivad tulnud, siis oleks selle tööga mõne nädala pärast valmis olnud, aga Malan tegi oma walli ilma alujeta, mis kange wee rõhumise ees mitte seista ei võinud ja sagedaste ära aetud sai. Kuid sellest hoolimata jõuti selle tööga päew-päewalt edasi, 2000 fahwid täitsivad ja wedasivad liiwa kotta töö juurde, ning see wall oli siis kui buurid Ladysmithi alt ära läksivad kaunis kõrgeks kaswanud.

28. webruaril, hommikul, ilmus leutnant Grotthaus Erdmanniga meie laagrisse, ja palus veldkornet Schulzilt, kes kommandant Kranzi asemel, kes tarwiliste asjade pärast Pretoriasse oli reisinud, meie kommandot juhata, ühte suurt wanfrit, millega ta oma eraasju sealt ära võiks wiia, sest ta arwas, et Ladysmithi ümberpiiramine wististe peab järele jäetama. Meie küsijime, kudas eilne wõitlus läinud ja ta jutustas, et mitmes kohas suur fartus meeste südametesse olla asunud, mitmes kohas seisukohad ära antud, ja isegi mõned suurtükid waenlase saagiks oleks jäetud; nüüd olla aga asi kõik jälle heas korras, abiwägesid olla juurde tulnud, ja ilmaasjata fartuse pärast mahajäetud seisukohad olla jälle buuride käes. Oma ülemate, suurtükikäe kommandandi, oberst Trichardi, ja maior Wolmerans'i peale oli ta väga pahane; kõigil neil päewadel olla nad waewalt omast telgist wälja tulnud, mis ühe mäe warju ülesse olla löödud, waid nad olla kõik selle aja shampanjerit joonud, ilma et nad wõitluse tuld näinudki oleksivad. Teiselt poolt kuulsin ma seda juttu tõestatawat. Buuride riigis walitsew lugupidamise haigus

oli niisuguse mehe nagu Trichard suurtükiväe kommandandiks teinud, kes suurtükidest mitte midagi ei teadnud, aga see sündis ainult sellepärast, et Trichard ühest lugupeetud perekonnast oli. Major Wolmerans polnud ka mitte palju enam väärt, major Grasmusest ja tema fangelase tegudest olen ma juba rääkinud, need olivad kolm kõige ülemat buuride suurtükiväe ohvitseri. Ünn oli ainult see, et teised ohvitserid ja soldatid mitte oma ülemate sarnased polnud, neist hoolimata olivad nad väga tublid. Pea ohvitseride kõlbmatausel ja argtusel ei olnud sellepärast suuremat tähendust, sest suurtükid olivad enamiste lahus, ning kõige enam 2—4 tulivad neist kaptenite ehk leutnantide juhatusse alla.

Grotthaus võis umbes tunni aja eest äraläinud olla, kui meie korraga suurt ratsanikkude trobikonda omast laagrist mööda nägime minewat, mis meid aga kõige enam neid tähele sündis panema, oli see, et mitmel sõjariistus buuril suur päewawari lahti peakohal oli, see sünnitas meile alati palju nalja, ja ma pidin tahtmatast Hiina sõja piltide peale mõtlema. Kohe kuulsime meie seda hüüet: „Hobused sadulasse, hobused sadulasse; buurid lähewad siit ära!“ Igast küllest tormasime meie veldkornet Schulzi telgi poole, kes meile sedasama, mis praegu kuulnud olime, ütles. Meist mööda minewad buurid olivad Vryheidi-kommando mehed, nende kommandant olla tagasi taganemise käsu toonud, meie pidime pahemalt poolt Ladysmithi ümbert läbi minema, sest paremalt poolt, õigem tee, arwati juba inglaste käes olevat.

See oli nagu wälf selgest taewast. Kõik jooksiwad hooste juurde, mõne minuti pärast ratsutasiwad meie esimesed mehed juba minema; Schulz oli muidu tubli ja

wahwa mees, aga nüüd ei oskanud ta forda jalale seada ja enne poolt tundi oli meie korpus ühest koost lahkunud. Snnnetumal kombel olivad meie wanfrid pealaagris ehk tee peal toitu ja moona toomas, ühe wiis praegu Grotthaus ära ja wiimase wanfri hobueeslid olivad ära jooksnud, ükski ei wõinud omast orjadest enam kaasa wõtta kui seda, mis hooste selga wõis wõtta. Telgid kõigega, mis seal sees olivad, nagu riided, feedundõuud, söögi wara ja pesu jne., jäiwad maha, suurem jagu feedu pottisid keefiwad weel tulel.

Wiimasel päewadel saime meie hea trobifonna uusi hobuseid, milledest üks minule lubati, aga loom oli juba enne ära jooksnud, kui mina ta omale saingi, tänini pole teda weel ülesse leitud. Mina pidasin weel aru, mis nüüd peale hakata, minu sõja hobune, „Metufala“ oli ühe selja muhu läbi ratsafõiduks täitsa kõlbmata, kuid forraga näen ma oma telgist mõne sammu eemal ühte halli hoost, mis mitte halb wälja ei näinud. Suure rõõmuga püüdsin ma ta finni ja pea istusin ma ta seljas ning ratsutasin Dr. Siegfriediga oma eespool edasi tõtatawa seltsimeeste järele. Seda kiirust poleks aga sugugi waja olnud, inglased olivad meie ootamata taganemise üle wist enam imestuses kui meie ise, alles õhtu eel olivad mõned inglise ratsanikud raudteed mööda Ladysmithi lähedale usaldanud tungida. Kõnneker, kellel hästi hea hobune oli, oli meie wanfri juhataja Bothaga, meie kommandandi demehega ja wanfriga alles pärast lõunat kella kuue ajal meie laagrist ära tulnud, ilma et nad ühte waenlastki olekfiwad näinud.

Meie jõudsime pea sellele suurele teele, mis Ladysmithist Oranje-wabariiti, üle Van Keenen-Passi wiib.

Sajad wanfrid ja tuhanded ratsutajad fihutasiwad sellel teel, fellede wahel suurtüfid ja sõjamoona wanfrid edasi liikufiwad; kõik sammufiwad kiirelt, kuid ilma ärewufeta edasi, hirnui ehk forratufst polnud kuskil näha. Meie aru- faamife järele polnud seal küll midagi karta, kõige kommandote mehed ja wanfrid fihafiwad läbi segamini, ükfi kommando ei olnud ühes koos. Meie jõudfime ühe jõe juurde, kus ääres wanfrid kõik ühte woori läkfiwad, see oli päris tore waade. Suurte wanfride ees, mis kui päris Noa laewad oma pooleti ehk täiesti factud walge fatufstega, milledele enamifte 16 härğa este oliwad rafendatud, mis aga mitte nii rafked ei ole, kui meie Europa härjad on, aga märkfa kärmemini käiwad; wähemate ja haigete wanfrite ees wedafiwad jälle 8—14 hobueeflid; fiis kafe hobufe wanfrid, neid kõiki küitifiwad fiwendawad, pool paljal kahwrid, kes enamifte oma pifa piitjade ojava plaksutamifega buuridega wõiftlewad.

Jõest läbi käigu juures trehwafime meie oma korpufe kafe Sakfa ohwitferiga kofku, kes omad feltfimehed ära oliwad kaotanud ja läkfiime nende feltfis edasi. Pea jõudfime meie teelahkmele, üks teecharu pahemat kätt läks Van Keeni poole, ning pahemat kätt Ladysmithift ringi Modderspruiti, meie reifu eefmürgile. Pimedufe hakkatufel jõudfime meie Hollandi hofpidali juurde, kus meie, selle lahke arfstile olgu tänu, weidi jüüa jaima, mis meife feitsme tunniliife marssi peale muidugi mõifta hea maitfes. Rahjuks ei tohtinud meie sõjariiftus meeftena mitte finna jääda, ning see oli weel kõige pahem, et müriftama hakkas ja muftad äifeife pilwed koledat ööd fuulutafiwad. Meie rändafime weel tüfi teed edasi, funi fott pime öö ja meie wäfinud hobufed meid lageda taewa all öö for-

terit manitsejivad wõtma. Wihma hakkas nagu toobriga maha kallama, midagi maja ehk ulualust polnud jeal lähedal kuskil leida.

Mina wõtfin sadula hobuse pealt ära, sidusin oma ruuna pika walja ratsutega oma jala külge kinni, mäsifin ennast oma wihma pidawa mantli sisse, wiskafin wihmast pehmeks lainud maa peale maha, ning fatfin ennast oma willase waibaga, nii heasti kui wõimalik kinni, sadul oli mulle padja asemel. Minu kolm reisu sõpra ei suutnud mitte minu eesmärgi järele teha ja „wee sisse maha heita,“ nagu nad ütlesiwad ja kui nad umbes tunni aega jeal wihma käes seisnud oliwad ja nüüd weel wihma juurde jõe külme tuul tuli, tahtsiwad nad edasi rännata, et käigu läbi ometi weidi sooja wõiks saada. Minu märg waip soendas enam, kui ma esiti arwafin, ning wäsimuse pärast jäin ma ka weidi magama, kuid sain aga omast hobusest mitu korda mitte-õrnalt ülesse aratatud, kes minu jalge peal trampis. Sarnase märja wastu ei wõi ka kõige parem riie kaua panna, ei kestnud kuigi kaua ja ma olin läbi ja läbi märg.

Esimese päikese kiiretega tõusin ma jälle ülesse, panin oma hobuse sadulasse, ning sõitfin oma teed edasi. Ma läkfin hulgast buuridest ja wanritest mööda, kes oma hobuseid ka sadulasse paniwad ja minema hakkasiwad. Hommikku kella 7 ajal jõudfin ma kõrgesse peaaegu kallasteni täis paisunud Kliti jõe äärde, kus ainult kitsas üle käigu koht oli. Poole enam kui harilikult ette rakendatud loomadega tiriti ühte Maximit teine pool jõge, järskut kallast mööda ülesse, see oli mulle päris mõistatuseks, kuidas need sajad raskeid härja-ning muud wanrid siit üle wõisiwad saada. Buurid on aga oma ras-

fete wanfrite juhtimisel uskmata ojawad ; kiserdawad ja pool ujuwad kahwrid wiiswad härjad läbi wee, kaldast ülesse wedamiseks rakendati teist 12 härga wanfri ette ja üks wanfer teise järele, jõudis ilma aja wiitmata teine poole kaldale. Ratsjanikud saiwad aga jälle kuni poole kehani märjaks kuid armas päikene paistis nii tulise fiirtega alla, et see supelus iga ühele meeldis.

Ma trehwasin mitut Saksa korpuze meest Klipi jõe ääres, ei jõudnud oma hobusega aga mitte nendega ühes ratsutada ja sõitsin siis üsna ükfinda oma teed. Tähele panemata, et suur reisu trobikond pahemale poole kõrwaldase tee peale kallus, ratsutasin mina suurt teed mööda edasi, ainult üks mees ratsutas enne mind seda teed mööda kuid kallus aga nüüd ka pahemat kätt kõrwale. Kui ma selle kõrwalise tee juurde jõudsin, kust tema ära kallus, nägin ma suure salga rattsanikka oma wastu tulewat. Mina waatasin neid oma pifasilmaga abil ja tundsin neid inglastena. Kes sõitjad jäiwad mind nähes seisma ja ootasiwad nii kaua, kui teised järele tuliwad, kus umbes 50—60 meest oliwad ning see seltskond hakkas siis jälle pikkamisi ja ette waatlikult edasi liikuma. Minul ei olnud sugugi himu, nendega ligemalt tutwust teha, sest ma ei wõinud oma ruuna, mis ma weel parajal ajal kätte saanud okalise traadi tükiaga kiiremale jooksjale sundisin, sugugi usaldada, ja kallusin ka pahemale poole ära. Ingliseid Ladysmithis ja Bulleri wäe mehed ei suutnud aga kedagi taga ajada, ega neid ka tagasi taganemise juures tülitada. Mõned suurtüki põmmud aitasiwad juba, et nad tagasi taganesiwad, ja üks nõrk ootamata pealetungimine löödi Modderspruiti juures Pretoria-kommandost weriselt tagasi.

Ma sain pea selle peale tagasi minewad buurid kätte ja jõudsin, kui ma enne weel kolm korda ägedast pihsewihmast läbi märjaks olin saanud, ja jälle ära kuiwanud, õhtul kella 6 ajaks Glandslaagtesse. Minu puru wäsinud sõidu loom ei juutnud enam edasi minna, mina muretsefin tale raudtee jamaš hea portsu maiši ja omale kuiwatatud leiba, ning leidfin siis kaunis suure summakeše sakslasi ühes heas öö korteris ühes mahajäetud Glandslaagte šöekaewanduse tööliste majas eest. Enne seda wõitlesin ma weel oma hobuse pärast, mis üks buur wägise minult ära tahtis wõtta ja ennast ta õigeks omanikuks tunnistas. Mina ütlesin talle aga, rewolwrit käes hoides, et mina nüüd ta omanik olen, sest et ma selle hobuse omast laagrist siis leidsin, kui kõik buurid juba ära oliwad läinud, mis siis muidugi inglastele oleks saagiks langenud, kui mina teda mitte enesele ei oleks wõtnud. Kui tema aga seda tõendada wõib, siis tulgu ta pärast Saksa korpusesse selleparast rääkima. Sõimates ja wandudes (wagad buurid mõistawad seda, kui waja on, wäga heasti) läks ta siis minema ega ole pärast oma nägugi näitanud. Nagu ma pärast kuulsin, olla buurid seda mitme wäljamaalase juures katsunud, kuid iga kord mitte ilma järeldusteta.

Terwe õhtu ja öö wõolask tagasi taganewaid burrišid läbi Glandslaagte; iga üks jäi sinna seisma, kus ta tahtis, üleüldine lõpu eesmärk, Biggaršmägi, oli igale mehele tutaw. Tagawara aita kofku fagutud moonna laoti wagunite ja wanfrite peale, wiimane rong sõitis õige pea minema, mis peale raudtee jaamamaja põlema pisteti. Raugelt walgustasiwad tule leegid pimedat ööd. Peale rongi ära minekut lasti mitmed fillad õhku, jama rifuti ka kaewanduse masinad tünamidiga ära ja tugewad tün-

midi raginad ajasivad mõnelegi põgenejale kama naha öösel ihu peale.

Ma sain Glandslaagtes oma kolme reisuõbraga, Dr. Siegfriediga, ja mõlemi ohwitseriga, leutnant von Gotschiga ja Thumann'iga, kes minust minewal öösel, kui nad külma pärast enam wälja ei wõinud kannatada, ära lahkusivad. Nad olivad öö läbi ümbereksinud ja esite üürifese aega enne mind siia jõudnud. Kui meie ära tahtsime hakata minema, tulivad meie teised telgi sõbrad ohwitserid suure hõiskamisega, mõned ratsutades ja teised meie imestuseks wanfriga sõites meie juurde. Nemad leidnud Modderspruiti tules, tee pealt ühe kaherattaga kారు, nõnda nimetatad Kap kారు, pannud sellele kaks samal wiisil leitud ja finni püütud hoost ette, selle peale olla nad oma wanfri ühes mahajäetud ja ära lõhutatud Hollandi hospitalis kõiksugu kraamiga ja söögi waraga täitnud ja jõudsiwad peaaegu kõige wiimaks pärale. Inglise wahid olla nende wanfri täitmist pealt waatanud, kuid neid ei ole nad seal juures sugugi segama tulnud.

Suure buuride wanfri woori saime meie ühe järsu mäe juures jälle kätte, mille üleminek palju raskust sünnitas. Aga siin rakendati niisama kui Klipi jõe ääreski kaherõõrsed weoloomad wanfrite ette, ja üks wanfer teise järele jõudis mäest ülesse. 24 tunniga oli see töö walmis, kuna meie sellega mõne päewa armasime ära kuluwat.

Järgmisel päewal jäime meie ohwitseridega tee ääre ühte ilusasje buuri mõisa seisatama, kust meie hoostele toidust ja enestele sööki küllalt leidsime, seal meeldis elu nõnda, et meie ka ööfeks ja wiimaks weel kaheks päewaks ja ööks sinna jäime. Mõõda mööda jäiwad buurid ikka harwemaks, wiimati ei olnud enam ühte ainustki mööda

minewat buuri näha ja Inglise mõisa omanik hakkas meid oma rahwa peale tulemisega ähwardama, sest muidugi ei näinud ta oma fanu heameelega patta minewat. Peale selle ei jündinud selle mõisale midagi wiga, ei buurid ega ka meie mõtelnud selle peale, et meie seda maja lõhfuma oleksime hakkanud, meie nõudfime omale ainult mõnda elu tarwitust ja sedagi weel Inglise walitsuse rehkningi peale, kes asunikfudele kõik kahju ära tasus. Inglise ei olnud kuskil näha, iga 3—4 tunni järele ratsutafiwad mõned meie seast ühte lähedale mäe otsa, kust terwet Glendslaagte ümber olewat maakonda näha wõis, meie ei tahtnud inglasi mitte salaja ehk ootamata oma peale lasta tulla.

Ehk see küll päris uskmata näib olewat, siiski ei teinud Buller kõige wähematgi katset, et ta buurid põgenemise teel taga oleks kiusanud ehk hirmutanud, wiimased ei jätanud mitte ühte wanfrid ega ka suurtükki waenlase kätte, ainult need asjad, mis nad ise tulise kiirusega maha jätfiwad, langesiwad waenlasele saagiks. Osawal tagakiusamisel oleks buuridele mõndagi kahju wõinud teha, sest taganewa sõjawäe hirmutuseks ei ole mitte palju waja, kõige wähem asi wõib ta ehmatusesse ajada, nõnda et see taganemine metsifuks põgenemiseks wõib muutuda.

Mõne päewase puhkamise peale jõudfime meie jälle buuri wäe juurde, mis ühes Biggars mäe kuristikkus oli ja wõtsime omale ühes buuri majas, Glencoi mäe lähedal forterit, ehk selle talu omanik, üks Saksa naesterahwas meid just küll lahkesti wastu ei wõtnud. Glencoi oli Biggars mägestikus meie uute jeejukohtade peapunkt; siin oli pea forter, pea moona ait, post, telegrahwi fon-

tor jne. Saksa forpus oli ka juba jüia jõudnud ja isegi kommandant Kranzi leidjime meie siit eest.

Peaaegu iga üks meie seast otsis omale tee peal maha jäetud hooSte hulgast ühe uue ehk teise sõidu looma, need olivad aga kõif väga wiletjas olefus, sest buurid jätšiwad omad hobused ainult siis maha, kui nad jugugi enam edasi ei jõudnud minna.

Seal talu majas elasime päris head elu. Meie perenaene, ühe Saksa õpetaja ja misšionäri lest oli sinna talusje oma wanu päiwi tulnud mööda saatma ja oli rõõmus, et meie seal elasime, sest selle läbi saiwad buurid sealt tagasi hoitud, ta muretšes meile kõif, mis aga waja oli. Meil ei olnud palju waja tema abi wastu wõtta, sest meie isandad, iseäranis üks, õllepruuel Osbahr, oskas väga heasti toidukraami eest muretšeda, nad olivad Hollandi hoospidalist kõifsugu toidumoonna kaasa toonud. Hommikul sõime odra tangu putru ja jõime kakaot, lõuna ajal sõime wärsket liha ja sišsetehtud aiawilja; talu ilufas aias oli wiigi marju, šitronid ja orangišid; wiimased olivad küll meel haljad ja ei kõlbanud mitte heaste söömijeks. Döjel magasime enamiste õues orangi puude all, kus ainult ahwid meie rahu rikkusiwad.

Glencoi=Dundee ümberkaudu on õige rohkesti Saksa asunikka, huwitaw oli mul nende arwaništ selle sõja kohta kuulda. Ma pean tunništama, et kõif asunikud inglaste poolt olivad. Nad nurisješiwad küll inglaste üle, et nad naabri riiki oma alla tahtšiwad heita ja jõdima hakkasiwad, aga nad ise olivad Inglise walitsujega täitsa rahul, mis milgi wiisil nende isiklikka õigusid ei kitsendanud ega neile waewa teinud. Need tingimised, milledega nad oma frundid oštanud, olivad väga head. Nad kaebasiwad

kõik buuride farmi seaduse üle, mis neid, omast alla heidetud maakondades, nende oma valitsuse vastu jundis sõjariistu kätte võtma, mis läbi nende elu väga raskesti tehti. Panivad nad vastu, siis langesivad nad buuride viha alla, astusivad nad buuride wäesse, siis oli neil jälle inglaste kätteta sumist karta, kui buurid kaotama peafisivad. Mitme perekonna liikmeid oli sarnase seaduste ja olude pärast mõlemis wäes; nõnda olivad ka meie perekonase kaks poega Inglise-Matali wäes, kuna kolmas buuride wäesse oli sunnitud astuma. Ajunikud wõisivad küll inglaste poolt wastutamisele wõtmise korral, kes neid mäsajateks tembeldasivad, endid wabandada, et nad sunnitud olivad buuride wäesse astuma; kuid see kaitseb neid Inglise kohtute ees, kus nad mäsajatena ülesse olivad antud, väga wähe.

Buuride wäesse seati ka aegamööda, peale taganemist, jälle kord jalale, üfsikutele kommandotele juhutati nende uued seisukohad kätte, kuhu nad siis ka pikkamisi wiimati jõudisivad. Üht jagu buurisid, kes piiri ääres wõitlema tahtisivad hakata ja kuni New-Castleni tagasi oli taganenud, wõidi ainult wägivallega ümber pöörata sundida.

Biggars mägestikus olivad kolm kuristikku, kust väga hea oli waenlasele vastu panna. Lõuna-õhtu poolsest tulime meie tagasi taganemisel läbi, teine oli Glencoi lähedal, sealt läks raudtee läbi, Glencoist üle Waschbanki ja Glandslaagte Ladysmithi; kolmas oli Helpmakari kuristik, umbes 30 Inglise penik. Glencoist ära.

Saksa korpus, mis kuni 50 wõi 60 mehini kahanenud oli, pidi wiimaks nimetatud kuristikku minema, kuid wiimaste juhtumiste tõttu tulivad seal jälle sijemised

riiud ette, mis aga färedamad oliwad, kui ialgi enne. Muu seas jüüdistasiwad mehed kommandanti ka jelles, et ta niipea, kui Ladysmithi juures olem seisuford kardeta-waks hakkas minema, plehku pani, uuesti tuli tema lahti lastmine küsimise alla. Wiimati läks üks saatkond, kõige juuremad käretegijad, kindral Lucas Meyri juurde, kelle juhatusel all nüüd Saksa korpus oli, ja ütlesiwad temale, et sakslased uut kommandanti tahawad walida, sest Kranz olla oma kindlusteta meele läbi, millest ta argtus ja hooletus selgesti wälja paista, oma tähtsuse ja lugupidamise täitsa ära kaotanud. üks saadik läks oma sõnadega kindralide, Louis Botha ja Lucas Meyeri ees weel nii kaugele, et ta ütles: „See on üks kõif, kas weil üks wana naene ehk Kranz kommandandiks on.“ Samal korral andsiwad ka nende nimekirjad Lucas Meyerile ära, keda nad Kranzi järeltulejaks tahtsiwad walida. Kranz peasis seeford weelgi sest asjast ära, ja kindralid jätsiwad teda, kui nad mehi enne manitsenud oliwad, ta ametisse tagasi. Mikspärast? Seda ei teadnud nad wist isegi, küll aga wist jellepärast, et üks kaarn teise filmi ei tule wälja noffima, ja et niisamasuguseid kaebtusi, nagu Kranzi wastu, ka palju teiste buuride kommandantide ja isegi kindralide wastu oleks wõinud tõsta.

Kindral Schalk Burgers pidi sõjaplatfält lahkuma, sest et tema mehed, Carolina = kommando, tema tuttawa argtuse pärast, tema sõna ei kuulanud. Zoubert tegi pea tema eesmärgi järele, sest wiha ja põlgtus kaswis tema wastu päewpäewalt ikka suuremaks, ning ta andis Natali sõjawäe ülem juhatusel Louis Botha hooleks. Ta suri 27 märtsil üsna ootamata kombel, nõnda et tema äraandmisest ja enese tapmisest ehk tapmisest wäga palju räägiti.

Need, kes Pretorias ta matmise juures on olnud, rääkivad minule, kust ta puusärf aga läbi olla läinud, igal pool lahkunud kindral kommandandi üle rahwa seas olla nurisetud ning ta üle sõimatud. Ma usun, et temale ülekohut tehti. See õnnetus, et rahvas omas pimeduses üksikuid mehi süüdistas, oli rahwuse süü, oli mõne wõimsama perekonna walitjuse wõimu süü. See on see õige, et niisugune mees, nagu Piet Joubert sõjawäe ülemjuhatajaks, ja raskete sõjaliku ülesannete esimeheks waliti, kes küll mitme kääriwa erakondade wõitluste wastu terawat loomuliku mõistust ja suurt osawust ülesse näitas, aga mitte ühte kaarti ega sõjaplaani teha ei mõistnud. Peale selle ei mõistnud ta sõjakunsti ning tal ei olnud sugugi sõjamehe omandusi, ta kahlus ja kartlik meel on üsna wanaõnaks saanud.

Üks teine Buuri rahwa paha kaitsewaim oli Lucas Meyes, enne sõda oli ta oma rahwa juures suures lugupidamises, tema mõju läbi oli see nõnda nim. „Uus wabariik,“ „Bryheidi“ distriktis, kui tema presidendiks oli, Lõuna-Afrika-wabariigi külge liidetud. Ifflikku julgust tal ei puudunud, kuid wastutamise koorm halwas ta jõuu hoopis ära, hädaohu minutitel kaotas ta oma lootuse ja rahu, nõnda et kõik ettewõtted tema juhatusel õnnetumalt lõppewad. Tema juhatas esimest wõitlust Natalis Dundee juures, kus palju buurid surma leidsiwad, kuid selle lõpp oli aga taganemine; tema süüks aeti ka mitme tähtsama seisukoha ära andmine ülema Tugela ääres, mis Bullerile wõimalikuks tegi Pieters-jaama tungida; ka tema olla selle asjata ja kiire Ladysmithi juurest ära taganemise käsu annud, kuni ta wiimaks maikuu hakatuses Helpmari kuristikku, mille kaitsemist ta wiletsal wiisil juha-

tas, Bullerile, kes aga filmatirjaks peale ähwardas tungida, wastupanemata äraandis, pidi ta oma meeste wiha eest taganema, ning teda nimetati Machadodorpi kommandandiks, see kommando oli enam nime järele kui teolifult buuride sõjawäe hulgas.

Nagu näha, ei ole see arusaamata Ladysmithi alt taganemine mitte õnnetuma Lucas Meyeri süü, waid buuride walitsuse politika rehknungi wiga. See arwas, et inglased nii hiilgawa wõitude peale, nagu Cronje ja tema wäe wangi wõtmine ning Ladysmithi peastmine nende sõjariistadele küllalt auu on toonud ja nad nüüd rahu sobituksi käpile wõtawad. Ja tõesti pakkusiwad Krüger ja Steijn neil põsjustel 5. märtsil Suur-Britanniale rahu, mis aga, nagu seda Chamberlaini ministeriumist mitte teesiti oodata ei wõidud, uhkusega tagasi lükati. Ladysmith anti ilmaasjata käest ära, muidu oli see hulk werd ja wara, muidu mitme kuune ümber piiramine, muidu see terve Natali sõja ühisus.

Need mõlemi sõjawälja õnnetused ja kahjud oliwad kardetawa järeldustega, vähem inimeste ja waranduse kui moralilise kahju poolest. Nüüd kaotasiwad buurid oma sõjariistade peale lootmise ja usalduse oma ülemate wastu. Nende julgus hakkas nüüd raugema, ehk walitsus selle wastu küll kõik tegi, mis wõis. Krüger tõttas ise Glen-coisse, ja katjus kahtlewas meestes mitmes kõnes julgust äratada, ja tõttas neile, et neil weel wähe aega olla kannatada (sest ajast on aga enam kui üks aasta juba möödas). Buuride elustuseks ja julgustuseks saatsiwad aga inglased kõige enam kasu, kes oma kordaläinud wõitude peale üsna laisa põlwe hakkasiwad pidama, niheasti Roberts Bloemfonteinis, kui Buller Ladysmithis. Mõnest

tuhandest mehest oleks buuride allaheitmiseks jeeford küllalt olnud, aga näis, et inglased jama wäsinud olivad kui buuridki, ja nad ei suutnud enne maikuu hakatust midagi peale hakata. See andis buuridele aega jälle toibuda. Oliviers'i õnnelik taganemine ta 800 wanfriga Dranje jõe äärest funi põhja Dranje-wabariiki, üsna waenlase wäe filma all, näitas neile nende waenlase nõrkust; Deweti hiilgaw wõit, Sannahsposti juures, mitte kangel Bloemfonteinist, kus buurid 7 waenlase suurtükki kättesaiwad, näitas neile, et lord Roberts ega Kitchener inglasi lahingu kaotamiste eest mitte faitseda ei wõi.

Jgawene murin, mis Saksa korpuses walitses, sundis meid ühte teise wõerasse korpusesse astuma. Minule oli see weel põhjusiks, et sakslased mind Kranzi järeletulijaks olivad wälja walitsenud, nagu mõned mulle seda usaldas teataiwad. Minul ei olnud aga sugugi himu seda wastutawat ametit oma peale wõtta, ja tahtsin oma Saksa korpuselt wälja astumisega selle minule mõeldud auu eest kõrwale minna. Saksa korpus marssis ka wiimati Helpmakarisje, kuna meie aga ifka weel buuri talusse jäime ja siis colonel Lynchi, Jirlaste korpusse kommandandi poole pöörsime. See lubas meile täit wabadust, ja ka eeswah-tide teenistust meie oma kommandandi all anda, kui meie kõik tema korpusesse astuksime. Politsei tegi meile rutu taha, sest iga buur ehk wõeras sai käsu, sedamaid oma korpusesse ehk kommandosse minna. Dr. Siegfried arwas paremaks ühe oma tuttawa, rikka buuri juure, Lydenburgi-kommandosse jaeda.

Et mitte luba ei olnud, ilma senise kommandandi lubata korpuselt wälja astuda, siis ratsutasin mina Helpmakarisje, ja tahtsin seda asja Kranziga diendada. See

pani kõik rattad käima ja püüdis meid oma korpusesse jätta. Mina tundsin aga kõik Saksa korpuse kadest ja Kranzi iseloomu küllalt, ega lasknud ennast omas ettemõttes mitte eeskitada, ja lubasin ainult tema lubadusi teiste ohvitseridele ette panna, ehk ma küllalt teadsin, et ka nemad neid vastu võtma ei saa.

Helpmakari seisukohad olivad juba looduse poolest kindlad ja tugewad, mida mõne saja mehena ferge kaitseda oli, kuid siiski läks maikuu hakatus kindral Lucas Meyeri mõimetuse tõttu peaaegu ilma võitlusteta kaduma. Kindral Dule läks oma wäega, mis sõja hakatusel Dundee juures löödud sai, üle Helpmakari Ladysmithi tagasi.

Minu tagasi minekul wäsis mu hobune nõnda ära, et ma teda poole teed ratsmeid pidi käefõrmas pidin juhtima. See waene loom oli wist parema toiduga harjunud, kui selle kollakas minewa kõrgema rohuga ja mõne pentäie maisiga, mis sel aasta ajal weel saada oli. Mõni päew peale minu tagasi jõudmist pani ta kõrwad pea alla, nagu palju ta õnnetumaid jeltõlõisi.

Mina leidsin „Saksa Scoutsjaoõskonna“ juba „teises Jiri brigadis“ laagris täiesti korrale seatud olewat. Jirlased ei olnud Transwaalis mitte palju ühemeelõisemad kui sakslased, esimesest „colonel“ Blake juhatuses all olewast Jiri brigadist erandanud ennast üks jagu iirlasi teisest Jiri brigadist, kelle juhataja „colonel“ Lynch oli. Arthur Lynch oli eht inglane, suur, jale, ilus mees, umbes 30 aastat wana; põlgatus Inglisemaa vastu oli teda ta walfest kodust Jirimaa Transwaali ajanud. Tema olla Berlinis ühe aasta studerinud ja rääkis õige heasti Saksa keelt, niijama ka Prantsuse keelt. Ta oli läbi ja läbi wiisakas ja peenekombeline mees, tema oli üks neist wähe-

dest, keda mitte alatunud põhjused buuride wäesse ei olnud ajanud. Tema pidas omas korpuses head korda, mis ka õigusega pahas kuulsuses olema iirlastele väga waja oli. Muidugi ei olnud seal korpuses üksi iirlased, waid siin leitud igast rahwuse seast mehi, mõne buuri kõrwal wiis bulgaarlast, mõned belgialased ja prantslased, mõned hollandlased, sakslased jne.

Lynch oli Amerika colonel Fennier-armees; nagu ta mulle rääkis, oli ta üks neist neljast Fennierite pealikuteist ja oli niihästi Prantsuse kui ka Türgi walitsustelt luba saanud, et ta, kui Inglise-maa nende nim. maadega sõda peaks pidama hakkama, tagawarawäe ohwitserina kaasa wõib wõidelda, jelleks otstarbeks olla ta sagedaste Prantsuse manöwritest osa wõtnud. Minult seda on mul Lynch'i kohta öölda, et tal väga wähe pealetungimise ja ettemõt-mise himu oli, ja kõik selle aja, kui meie seal korpuses olime, midagi ette ei wõtnud; wõib olla, ehk tal ei olnud wäikese sõja pidamiseks himu ja oleks ehk mõnes muus olekus enam korda saatnud.

Teise Jiri brigadi ohwitseride hulgas oli weel üks nõnda nimetatud „mädjer“ (maior), kes aga rahuaegadel Pretorias auuwäärilist rätsepa tööd oli teinud; mina ei wõi aga mitte tõendada, et see ametiwend (Zunftgenosse) kuulsa Derfflingeri jarnane omas sõjamehe tegewuses ja omadustega oleks olnud; peale selle oli üks wana kapten wõi „cäptus.“ See õpetas peaaesjalikult noori hobuseid ratsa sõidu tarwis wälja; et tema ratsutamise kunst aga mitte iseäranis palju wäärt ei olnud, nõnda oli see ena-miste loomade piinamine. Mis ametimees ta rahuajal on olnud, seda ma ei tea.

Scoutingkorpuses olivad peale selle, kui mõned isandad veel juurde tulivad järgmised liikmed: leutnant von Gotsch, maakaitseväe ülemlieutnant Daebler, ülemlieutnant Lemp, leutnant von der Lippe, leutnant Thumann, leutnant von Leckow, kaewanduse insener Walter, kes ennast tagawaraväe leutnandi ütluses olewat, õllepruul Osbahr, abi-wahtmeister Boyel, unter ohwitser Schneider, üks Transwaalis elaw Schulz ja mina. Leutnant von Gotsch oli tänini selle jeltsi „obmann“ olnud, et aga mitmesugused auuastmete riid ja mõtte wahetused ette tulivad, arwas suurem jagu paremaks ühte eemal seiswat, nimelt mind, „obmanniks“ wõi „kapteniks“ walida.

Mina arwasin esite, et suurem jagu Transwaali tõttawaid iga riigi ohwitseri, iseäranis aga sakslased, sõjariistade pruukimise pärast sõtta olivad tulnud, sain aga pea aru et sõda neile paljalt nende otstarbete abinõuks oli ja et see otstarbe peaaegu ainult see oli, et aga raha saaks. Minu uute seltsimeeste juures oli asi ka just niisama jugune, nad olivad selles lootuses kodumaalt wälja tulnud, et nad head ohwitseride kohad wõiksid saada! kui sest aga midagi wälja ei tulnud ja nemad lihtsate wabatahtlastena sõjariistad kätte pidiwad wõtma ja ühte korpusesse astuma, siis jahtus nende sõja waimustuse õhin ära ning otsisid omale eraametisi ehk ootasid sõja lõppu. Sõda mõjus sõjana, kõige ta hädaohtudega ja imeliku juhtumistega wäga wähe huwitawalt nende peale, enamiste oli see nende meelest ainult piinlik aeg. Ei kestnudki kuigi kaua, siis palus herra von Gotsch luba Johannesburgisse minna, kust ta aga enam tagasi ei tulnud; ta leidnud ühes kaewanduses omale koha, mis minu arwades aga mitte üsna hea ei

näitanud olema ja mida ta pea selle peale ühe kohwi kaupluse vastu ära oli wahetanud; see on küll weidi imelik ametis tõusmine ühe endise Garde-kürajeri ohwitserile.

Et siotsa olime meie kõlblise hooste puuduse pärast peaaegu kõigist tegewusest eemale mõistetud. Lynch lubas meile uusi muretšeda, aga enne festis see faks nädalat, kui meie nad kätte saime. Meie puhkajime endid wälja nagu terwe Jiri forpuski. Meie keetsime, jõime ning jõime hommikust õhtuni, sest muud ei olnud meil teha. Meljas telgis oli meil ruumi küllalt, tagawarast ja toidu kraamist ei tulnud meile kunagi puudust, sest colonel Lynch tegi kõik, mis ta mõis, et meid aga rahul mõiks pidada. Sigidalt Dundeeist muretšesiwad kommandod omale laudu, toolisid ja muid asju, mis aga elu meeldiwaks mõis teha. Meie olu oleks wäga mõnus wõinud olla, kui need ohwitseri isandad mitte palju tülikamad ei oleks olnud, kui mu telgi sõbrad Ladysmithi juures oliwad, nõnda, et ma neile ütlesin, et mina Saksa ohwitseridega seltsis elamist omale hoopis teisil wiisil olen ette fujutanud.

Meie laager oli 1—3 wersta Glencoeist ja 5—6 wersta Dundeeist eemal, kõrgel Indumeni mäe jalal. Ümberringi oliwad kõrged mäed ja Glencoe ühel poolel, eemal kaugel oliwad waiksed haljad rohuaiad, millede puude wahelt hooned walendades wälja paistsiwad ja Dundee pikad wabrikud forstnad; siis oliwad üksikud buuri talud, millede ümber eucalüptenite metsad wäga fena waadet pakkusiwad, mis pikje wihma järele, õhtusest päikesest walgustatud, lõunamaa wärwid hiilgama pani ja päris juurepäraline wälja nägi. Meie laagrist weidi eemal oli Krügesdorpi-kommando laager, mille juurde meie,

ja ka Italia korpus, kapten Ricchiardi juhatusel, arwati. Mõni werst meist pahemal poolel oli Middelburgi-kommando. Inglise wägi ei olnud mitte kaugemale tunginud, kui Glandslaagtesse ja oli oma laagri Sundayjõe kaldale ülesse löönud. Inglastel oleks wäga raskeks läinud meie mitme wersta pikkust õonestud (kuristikk) ärawõtta, nad ei katsunud seda ka mitte, waid Buller tarwitas oma meeste puhkamiseks mitu nädalat ära. Meie wäest jaadeti sagedaste luurajad wälja, kes waenlast alataja wälwasiwad, sagedaste tuliwad ka wäikesed nägelemised ette, mis aga alati inglaste kahjuga lõppesiwad. Meie wiitšime oma aega igal wiisil, enne kui sõjakõlbulised hobused sinna jõudsiwad; sagedasti ratsutasiime meie Glen-coesse, kus üks punaseristi seltji osakond asus, ehk Dundeesse postkontorisse, mõned meie seast, ronisiwad Indumeni mäe otsa, teised läksiwad jälle mitme tunni kaugusesse Trappisteni kloostrisse, kus mungad ja nonnid enamiste sakslased oliwad; Schneider ja Boxel, mõlemad kanged fotoliiklased, oliwad selle kloostri Ladysmithi taganemise teel ülesse leidnud. Mitu korda nädalas, kogusime meie õhtate nõnda nim. „jous fixes'se,“ ühte ehk teise telki kokku, kus meie juttu ajasime, suitsetasime, laulsime ja kõige wiimaks weel tublisti kohwi jõime. Ka Lynch ei pannud paljuks, neisse Dundeesst rööwitud laternidega walgustatud telkidesse niisugustel õhtutel ilmuda. Walteril oli ilus passi heal, ta laulis meile mõnegi ilusa laulu heal; mõned rääksiwad enam ehk wähem „soolatud“ nalja juttusid; alati lustildane leutnant Thumann tegi oma naljasid, Daebler oli „luuletaja“ ning röömustas wäga, kui teda paluti, mõnda ta tehtud luule lugu ette-

fanda ja ühendatud jõuul kõlas seal mõnigi ilus Saksa foraali laul.

Meil oli fagedaste ka wõeraid, nagu leutnant von Unruh, kes suurtükiväe jaos teenis ja mõnikord meile tuli kaarta mängima, niisama ka leutnant Kennharth ja Austria suurtükiväe ülem-leutnant Sanitti, kes suurtükiväe-kapten Pretoriuse väejaos olivad. See asi ei olnud aga Transvaalis suurtükiväe ohwitseridele mitte meelt mööda, sest wõerastel herradel ei olnud midagi teenistuse kohuseid, aga riigivalitsus ei teadnud wiimati enam, mis ta nende hulga ohwitseridega peale pidi hakkama, sest buuride ohwitseride kohad anti walimise teel wälja ja mõned wäljamaa ohwitserid et tahtnud mitte liht waba-tahtlastena teenida.

Meie teenistus oli ejiotja väga harwasti luuramise peale minna, mida suuremad buuride wäesalgad ette wõtsiwad, kelledega meie ühes läksime. Need luurajad ei täinud peaaegu ilma oma ülesannet, sest buurid olivad sellega juba rahul, kui nad kuskile kõrge mäe otsa ronisiwad, kust nad inglaste laagrit faugelt näha wõisiwad ja siis pöörasiwad nad laagrisse tagasi. Kui meie uued ja head hobused saime, siis muutus see asi teiseks. Meie hakkasime nüüd ise waenlaese seisukohta ja wäe suurust ligemalt tähele panema, ja oma sõnumid Lynchi läbi findral Lucas Meyerile teatama.

Buurid ei wõinud sõja hakkusel nende maa- ja koh-tade tundmisest hoolimata luurajate ametis sugugi tarwitada ja sellepärast asutati mitu nõnda nim. scouting- wõi luurajate forpust, kus wäljamaalased teenistuses olivad. Buurid ei ole selle teenistuse tarwis üleüldiselt mitte kõlbulised, nad on liiga pikaldased ja ilma nõuta ning

julguseta. See on teine asi, kui nad fuskil kiwi taga peidus waenlase tulekut ootamad. Kindral Bothal oli oma iseäralik luurajate jaoskond, afrikaanlase Edwardi juhatusel, kus enamiste wäljamaalased teenistuses olivad. Oranje-wabariigis töötas üks Theron samasuguse wäe salgaga. Italia korpus, kapten Ricchiardi juhatusel oli sessamas teenistuses olnud, oli aga funi 15 meheni kahanenud, ja warastas nüüd, kus nende kommandant palawikus haige oli, hobuseid. Iga huuri kindral asutas omale niisuguse scoutskorpuse, kes temale waenlase tegewusest teatust tõi. Kindral Lucas Meyer sai omad teatused meie läbi.

Kui meie omad uued hobused kätte olime saanud, wõtjime meie ühe juurema luuramise käigu ette, ning tahtjime Inglise laagri juurest nende telkide ja wäe jagude aru ligemalt teada saada. Meie seisukohast funi inglaste laagrini pidi 4—5 tundi ratsutama. Et meie oma hobuseid mitte liiga ära ei pruugiks ajada sellepärast tahtjime meie üle floostri sõita, kus Schneider ja Boyel meile enestele ja hoostele head wastu wõtmist lubas muretjeda. Ejiti läks meie tee üle lagendiku, pärast aga üle mägede ja läbi orgude. Meie läksime ühest wäikesest, kõrgetest mägedest sisse piiratud oru sees olewast, 150—200 jala kõrgusest kohast mööda, peale selle oli meie tee mäe rinna-futel ja kuristiikkude kallastel väga kardedaw; kuid sealt maa hobused oskawad hästi ronida. Ohtuks jõudjime meie Rachits'i floostriisse, kus meid tõesti ka väga lahkesti wastu wõeti.

See flooster on Trappisteni ordeni asutatud, kellel Döuna-Afrikas hulk majajid on, ta elab põllu tööst ja kaswatab fahwri lapji. Ta töö on väga kaju saatja, wähemalt rahalikkudes asjus. Selle floostri majades Natalis kaswa-

tatakse 5000 last; nende ülespidamise saavad nad põlluharimisest, nõnda et neil mujalt enam abi wajagi ei ole. Mungad ja nonned on enamiste sakslased, Achits'is olivad kahesja wenna ja seitsmeteistkümnne de hulgas ainult kolm wõi neli poola naišterahwast, teised olivad kõik sakslased. Ime kombel olivad sakš wenda endised unterohwitserid, kelledest teine üsna heaste weel leutnant Lempi Kölnis ühes ohwitseride klubis mäletas näinud olewad, ning teda seal wahina teeninud.

Kloostri ülem wõetud salakuulajana buuridest wangi, pärast lastud ta küll wabaks ning saadetud üle Lourenco Margques'i Durhani, kuid kloostriisse tagasi tulek oli temale ära keelatud, Teda süüdistati jelles, et ta ühe mäe pealt inglastele heliograhwil teel teateid olla annud. Kui palju selle süüdistuse juures tõde oli, ei tea mina mitte ööelda, kuid see on tõsi, et mungad täiesti Inglise meelelised on, sest ka nemad olivad Inglise walitšusega, mis nende seltsile kõiksugu eesõigusi annab, täitsa rahul, kuna neil buuridelt kui fangetelt protestantitelt ja mustade wabadusewastastelt niijugust edu loota ei olnud. Kuid sellest hoolimata, oskasiwad nad buuride ligiolekut omaks kasuks tarwitada, sest nad müüsiwad neile oma wäga head punast ja walget kloostri weini, nõnda et nende keldrid enne buuride ära minekut täiesti tühjad olivad.

Klaasi weini juures wendadega mõnusat juttu ajades, läks see õhtu lõbusati mööda. Kloostri asetäitja abt ja ehituse meister olivad mõnused ja õpetatud mehed, kes minule mõndagi seletust Lõuna-Afrikast andsiwad. Kui meie järgmisel hommikul ära läksime, pidime enne weel lubama jälle tulla ja selle tõttu käisime meie weel mitu forda seal kloostriis külalijeks. Klooster oli nii heaste

buuride kui inglaste võimu piiris; mõlemi vastaste vahel oli kaunis lai vahe, kus luurajate jälgad edasi tagasi hiilijivad. Ühest kahwrikraalilt ajasime meie ühe üfjiku inglise ratsaniku minema, kahjuks põgenes ta meie eest ära. Võib olla, ehk ühe ilusa musta neuu armastus oli teda sinna meelitanud, sest kõigi meie otsimiste peale ei leidnud meie Inglise luurajate jälgegi sealt ümberkaudu.

Kõiki ettekirjutatud käskusid hoolega tähele pannes, jõudsimme meie viimaks ühe mäe otsa, kust terwet Glands-laagte lagendikku ja mitmeid Inglise laagrid näha võis. Tõlkijid oli küllalt, aga need nähti tühjad olema, meid taheti wist nende läbi petta ja Inglise soldatite armu suuremaks panna pidama, kui ta täiesti oli. Paremalt poolel mäe jalal oli üks suur buuri mõis, kus Schneider ja Boyel Ladysmithist tagasi tulekul öömajal oliwad olnud. Selle mõisa walitseja olla jakslane ja mõtnud neid lahkesti wastu ning olnud rõõmus, et oma kodumaa mehi näha mõinud. Mina mõtjin nõuuks pimeduse hakatusel, mõne mehega sinna mõisa juurde miina ja, kui ta inglasteft tühi on, siis walitsejalt inglaste üle teadust muretseda. Wastu õhtut ratsutasiwad mõned inglased mõisast ära oma wäikeesse laagrisse, mis jõe sillast umbes paar wersta eemal ühe wäikese metsa ääres oli; mõisas ei olnud ühte inglaski näha. Meie hakkasime sealt järjult mäest alla orgu selle tee peale ronima, mida mööda meie Ladysmithist ära tulime, selle ajaga tuli pimedus juba peale ning meie tee ei olnud mitte ferge.

Minu kutse peale, kes kaasa tahawad tulla, oliwad kõik walmis minuga ühes minema, kuid ma walisin ainult Schneideri omale tee juhatajaks wälja, ja von der

Lippe ning Daebler, kes koguniste maha ei tahtnud jätta, tulivad ka kaasa. Meie hiilijime neljakesi ümber mõisa rohuaia elumaja juurde, kuna teised maanteele mõne saja sammu kaugusesse ootama jäävad. Meie jõudjime õnnelikult rohuaeda ja sealt siis kõrvalise hoonete juurde. Meie kuuljime loomajid tallis sööma ja Schneider ütles mulle tasase healega: „Näib, et siin hobuseid on, aga mõisas ei ole mitte ühte ainustki hoost.“ „Siis on nad inglaste hobused,“ vastasin ma temale sama tase. Meie käijime ümber talli, aga seal ei olnud kõppu ega kappu. „Üks magab seal maas,“ ütles üks meie seast. See peal nähti üht walget kaju lamawat, kellest aru ei võinud saada, mis see oli. Mina tormasin revolwer käes selle peale, nägin aga omaks rahustuseks, kui ma teda jalaga tõukas, et see üks puu pakk oli. Selle peale liginesime meie elumajale, kui koerad forraga hauguma hakkasid. Et aga weelgi midagi näha polnud, tungisime meie edasi. Uhes toas kuuldi ühe magaja waljut norskamist; Schneider ütles, et see kamber tema seal oleku ajal tühi olla olnud ning et see magaja wist koju tulnud Inglise omanik on. Sellepärast ei usaldanud meie walitsejat ülesse äratada. Inglise soldatid ei olnud sealt aga mitte leida. Kui meie näinud olime, et mõis waenlastest tühi oli, hiilijime meie weel poole wersta kaugusesse Sundoy jõe sillast üle ning omaks suureks imestuseks nägime meie, et seal wahtijid ei olnud, nõnda oleks ilma tähelepanemata üsna laagri ligi võinud peaseda. Meie seltsimehed ootasid meid rahutusega; kui koerad waljuste haukuma hakkasid, ootanud igal silmapilgul esimest püssi pauku. Meie astujime jälle hooste selga ja jõudjime järgmisel hommikul kella 6—7 ajaks ühte mahajäetud buuri talusse,

kloostri lähedale. Hoosteale leidsime seal toidust küllalt ja tahtsime siis endid seal ka öömajumusest välja puhata.

Seal sattusin ma leutnant Erdmanniga tüüsi, tema tuli wabatahtlasena meie korpuse jauskonda ja mina nõudsin temalt, et ta 1½ tundi wahi peal peab olema, kuid ta pani minule wastu, seletades, et ta wäga wäsinud olla. Mina nõudsin seda weel temalt, kuid ta jäi ama wastupanemises kindlaks, selle peale seadsin ma ühe teise herra wahi peale ning teatasin temale meie äraminekul awalikult, et ta oma wastupanemise pärast meie feltist välja on heidetud. Sest tuli äge tüli, kuid Erdmann jättis mind peale selle ometi täitsa rahule. See wäike loofe ügu ühe wabatahtlaste juhataja elust wäikeseks tunnistuseks. Kui ta oma meestele mitte ei meeldi, ega oma autoriteeti maksmaks juuda teha, siis on ta elu wäljakannatamata, muidugi weel enam siis, kui tal parema feltskonna meestega tegemist on, nagu need wabatahtlased ka enamiste kõid oliwad.

Meie luuramise üle aruandes panin ma selle arwamise peale rõhku, et Inglise wägi Sunday jõe ääres laagris juurem näitab olewat, kui ta tõesti on; minu arwamise järele wõis neid 8—9000, kõige rohkem aga 12000 meest olla, mis peale kindral Meyer Colonel Lynchile kirjateel wastas, et see arwamine liiga wäike olla, sest teised teatada, et seal umbes 3000 telki olla, millede tõttu seal 20—25000 meest pidada olema. Ma tähendasin ka omas aruandes seda, et meie fergesti Inglise wäe peale wõiksim tungida ja suurtükkidega tähelepanemata kuni 2—3000 sammuni nende laagrite läheneda.

Mõni päew peale seda, lagunes meie laagris jutt laiali, et inglased Glanslaagrest ära minna; buuride luu-

rajad teatasivad ka seda, et inglased juure rutuga oma laagri ära olla põletanud. Colonel palus minult seletust, ning meie läksime jälle nelja mehega teele. Kuuwalgel ööl jõudime meie ühte mahajäetut buuri talusse, mis inglaste laagrist umbes 4—5 wersta eemal wõis olla. Meie peitsime endid juurest puudest ja tihedatest põesastest warjatud aeda ära. Lähedal olem maiji põld pakkus meie hoostele head toidust. Hommikul, esimesel walguse fiiretel läksime meie teele, astusime ühe mäe otja, mille jalal see buuri maja oli, läksime ühest wäikest lagendikust üle, ning meie ees olegi Sundayjõe org, mille taga-pool ääres Glandslaagte wabrikute forstnad ja majad walendasivad. Walged inglaste laagritelgid hiilgasivad esimesel päikese fiiretel rikkumatalt meie ees, lagendikul nähti ühte ratsanikkude salka edasi tagasi sõitwat, ühe wäikese mäe peal, mis meist kitsa oru läbi ära oli lahutatud, nähti mõnda Inglise eeswahti kiwide taga luurawat. Nad ei teadnud aga mitte õieti, kelleks nad meid pidiswad pidama ja tuliswad kiwi-kiwist roomates meie ligemale. Nende kahtlus oli wäga arusaadaw, jest Inglise wabatahtlased kannawad samasuguseid kübaraid kui buuridgi, ja neid ei wõi sellepärast mitte mõne sammugi pealt buuridest äratunda, ijeäranis on ka seda weel tähele panna, et buurid sagedaste waenlaselt saagiks langenud Inglise soldatite riideid kannawad. Meie jätsime inglased kahtlusesse ja tulime tagasi, kui me selgesti näinud olime, et inglastel seda mõtetki ei ole, et nad ära hakkasivad minema, ehk et nende laager kudagi kahju oleks saanud. Oma tagasi minekul läksime ühe ratsanikkude salga eest, kus umbes 15 meest wõis olla kõrwale, ehk meie küll arwasime, et need meie sõbrad on. Nad olekfi-

wad meie peale lastnud, kui meie oma wana teed mööda tagasi oleksime läinud; seda aga, et meie buurid oleme, oii pärast üks inglaste ratsanikkude salk, umbes 50 meest, kes meid taga ajanud, tõendanud. Meie ei näinud neid oga mitte ja nad ei teinud meile ka midagi tüli, ehk meie küll weidi aja pärast ühe India kuli juures finni pidasime ja omale kohwi keetsime. Mina saatsin leutnant von Leckowi ja Osbohri selle teatusega, mis meie näinud olime, laagrisse tagasi, kuna ma Schneider'iga lähemal ööl Sundayjõe juures olewale buuri mõisawalitsejale weel wõeraks tahtsin minna.

Bineduse hakatusel ratsutasime meie ettewaatlikult mäest alla mõisa poole ja selle takka poolt küllest ta ligidale. Schneider astus hobuse seljast maha ja läks majasse, kus ta ka walitsejaga tõesti kokku sai. See oli meie tuleku üle aga enam ehmatanud kui rõõmus, kuid wõttis meid siiski nii heaste wastu kui ta wõis. Kui ta aga teada sai, et meie õõseks sinna mõisa tahtsime jääda, palus ta meid seda mitte teha, sest ta kartis India kulide poolt äraandmist. Inglise walitsus on hulga India rahwast Natali toonud, seda nad paremaks ja töökamaks peawad, kui kallid ja rahutumaid kahwrid; kahwrid ei taha kunagi kauemaks kui pooleks aastaks ühte kohta teenima jääda, ning lähewad, kui nad omale weidi raha on teeninud, jälle oma kodumaale tagasi. Siiski andis meie sõber meile soowitawaid teatusi; peaaegu igal päewal tulla üks trobikond inglise ratsanikka, umbes 25—30 meest sinna mõisa, olla päewal seal ja minna õhtul oma laagrisse jälle tagasi. Need olla husaarid, dragonid enamiste aga erakorralised „South African Light Hooses“. Mõnikord tulla nad juba enne päikese tõusu sinna. Inglise

rääkida, Bulleril olla 40,000 meest, nemad oodata juure põnewusega tema äraminekut ega saada ta wiivitujeft aru. Nemad olla oma wõidu üle täitsa julged ja loota mõne nädala pärast Pretoriasse jõudwat. See oli mõni päew peale Sannahsporti lahingut, 31. märtsil, mil Dewet inglastelt 7 suurtükki, hulga wanfrid ja üle 370 wangi ära wõttis, kus juurde weel mõni päew hiljem De Wettsdorpi lahingus 450 wangi tuleb arwata.

Mina firjutasin neile kohtade nimed ja nende kahju, mis nad kaotanud, omalt poolt terwitades, ühe sedelise peale, mis ma sinna maha jätsin, ja siis läksime oma teed. Üge piksewihm koleda wälkudega ja müristamisega, pani meid tee peal juba kahetsema, et meie sinna buuri mõisa mitte ööjeks ei jäänud, sest alles mõne tunni järele, kaelani märjad, jõudsimme meie üht mahajäetud buuri talusse. Järgmisel hommikul pidime meie weel ühe buuri-weldfor-netile, kes meid usaldada ei tahtnud ja wiimast pehmeks läinud maa pealt meie hooste jäljed ülesse oli leidnud, ta ei tahtnud meid mitte hästi usaldada.

Walitseja teatus äratas minus üht Inglise luurajate pealetungimise plaani, mis wäga kerge oleks olnud forda saata; meil oli ainult waja öösel mõisa ja silla wahel olewasse paksu metsa endid ära peita ja hommikul mõisa tulewa luurajate peale langeda; enne kui neile abi oleks jõudnud tulla, oleksime meie juba warjul wõinud olla. Saksa scoutingkorpusest oleks selleks ettevõtteks üksi juba küllalt olnud; ehk hakatuses kõif minu plaaniga rahul oliwad, nägin ma wiimaks ometi, et nende lubamine mitte südamest ei tulnud. Ma pidin selle pealetungimise plaani ühest päewast teise lükkama ja kui ma oma seltsimeeste walskuse üle weel kahtlenud oleks, jai see minult

pea mõtetud. Walter teatas mulle häbitsest, et tema tungiva asjade pärast Bretoriasse ja Johannesburgisse peab reisivat, ja von der Lippe ütles, et ta Walterit saata tahtwat. Mina leidsin oma weidi liiga ettevaatlikkude seltsimeeste asemel pea Bretoria- ja Lydenburgi-kommandosakslaste seas asetäitjaid; kuid üks teine asi takistas wiimaks ometi mu plaani fordasaatmist.

IX.

Pealetungimised Inglise laagrisse Glaudslaagte juures 11. ja 29. aprillil.

Colonel Lynch ütles mulle ühel päeval, et üks ettevõtte käsil olewat; tema ei teada selle üle ka selgemalt midagi, kui meie aga seda „kaasa teha“ tahaksime, peaksime meie pärast lõunat kella 3 ajaks, ära marssimiseks valmis olema. Meie neli, Saksa scouting korpuselst, olime valmis kaasa minema, teised aga arvasiwad, et see ettevõtte üks suurem buuride luuramise käik olewat, millest midagi wälja ei tulewat ja jäiwad ennemalt laagrisse paigale. Meie ratsutasime aga weidi hilja minema, kuid lootime buurid siiski õnesteel pea kätte saawat, aga meie sõitsime terve õnesteel läbi ning jõudsim wiimaks lähema raudtee jaama, Waschbanki juurde, ilma et buurid näinudki oleksime. Et meie seda kauget teed aga ilma asjata poleks ratsutanud, sellepärast wõtsime meie nõuiks, üht inglaste luurajate salka, 4—5 ratsanikku, kes igal päeval ühte mahajäitnud buuri talusse tuliwad, finni püüda. Meie läksime koha teele, et õhtul pimedas veel

linna buuri talusse* wõikfime jõuda : see oli seesama maja, kus meie ühe luuramise käigu peal ööforteris olime olnud. Hobused peitsime meie paksu põesastikku ära, andfime neile jämedaid maiji wääneid söögiks ette ja heitsime ise nende kõrwa puhkama.

Weidi enne päikese tõusu olime meie walmis oode- tud waenlast wastu wõtma, kui üheforraga hulk inimeje healesid ja hooste sabjaplagin kuuldawale tuli. See oli meist otsitud buuride wäe salk, kelle seltsi meie nüüd ka astufime. Meie läkfime mäe otsa, sellesama lagediku peale, kus meie mõni päew enne seda Inglise laagrid waadel- nud olime, mida tiht udu nüüd meie filmade eest ära peitis. Ühikese ajaga oli see kõrgustik inimefi täis, hobused mäe taha warjule wiidud, suurtükid oma seisju kohtatele seatud ja aega mööda lahkus udu ära ja Ing- lise laager tuli nähtawale.

Laager kijas nagu sipelga pesa, wanfrid sõitsiwad siia ja sinna. Ratsanikud ja jala mehed tõttasiwad edasi tagasi ühest-teisest läbi, eemal nähti ühte raudtee rongi ; meie ja laagri wahel lagendikul oli üks ratsawäe meeste- salk harjutusel, sama ka mitmed jalawäe jaoskonnad. Inglastel ei olnud mitte aimugi, et waenlane neid 2—3000 sammuga pealt piilub.

Kannatamatalt ootasime meie tuleandmist, aga meie suurtükiwägi ei olnud oma seisukohaga rahul, mis neid küllalt mitte warjama ei pidanud ja ei tihkanud ikka weel peale hakata. Bahemal poel tuli forruga üks ratsanik- fude salk nähtawale, ees ratsutajaid kaugele eneste ette saates. Nais kui aimasiwad inglased waenlase ligidust. Kuid seal põmmutas paremal poolel forruga meie esimene suurtüki pauf, pealik Pretorius saatis omast suurtükist

ühe granati alla orgu suurde laagrisse ja köhe selle peale hakkas leutnant Grotthaus meie mäel tuleandmisega peale.

Di! See tõi laagrisse elu. Harjutaw rügement fihutas tuhat nelja minema, aga üks granat kuffus ka selle ridade wahele, mis ühest ära lahkusiwad. Kuid read läf-siwad jälle kokku, ka teise ja kolmandama granati ajal, aga neljandama ajal ei jõudnud nad enam wastu panna, metsifus segaduses fihufufiwad nad iga taewa kaare poole, et siis kaugemal endid jälle kokku wõiks koguda.

Inglased oliwad päris kohutuses; kuid see ei fest-nud kaua, pea hakkufiwad ka nende suurtüfid laagrist tuld andma, ilma seisu kohtade wõtmeta, kuna jalawägi ühe mäe peale tormas, mis teed laagrisse faitfes. Maha jääwad wäe salgad, wõi pea wägi taganes laagrist suure fiirusega tagasi, suuremat jagu telkifid, milledest mitmed põlema oliwad hakkanud, enestega ühes wiies. Inglased wõfufiwad eemal mägedel, kus nad meie suurtüffide tule piirist juba wäljas oliwad, jälle seisukohtafid, kuid buurid oliwad oma wõiduga täitsa rahul, ega mõtelnudki põgenema waenlase taga ajamise peale. Meie pealetungimise otstarbe oli see, et meie waenlase wäe jõudu tahtfime teada saada, ja meie wõifime nüüd kindlaks teha et seal enam ei olnud, kui 10—12000 meest, nagu ma ennegi arwanud olin ja mitme buuride luurawa wäe jagude liialdatud teatete wastu waidlesin. Inglased ei ufaldanud aga omalt poolt peale tungida, ega buurifid nende laagrit faitswalt mäelt äraajada; kui laager ära oli wiidud, taganesiwad inglased oma suurtüffidega ja mahajääwa jalawäe salgadega, õhtu eeli alt orust, wäikefe mäe juurest tagasi, aga ka buurid pöörafiwad böfel Glencoiffe jälle tagasi.

Selles wõitluses ei wõinud inglased wiisiste mitte wähe kahju saanud olla, sest nende laager ja juurtükid oliwad meie heaks märgilaudadeks, nad ise teatawad omas awalikus kuulutustes küll, et neil aga mõned surnud ja haawatud olla olnud. Esimestest granatidest trehwanud üks ühte ohwitseride telki, kus hulk ohwitserid parajasti hommikueinet olla wõtnud, nagu ma hiljem Inglise ajalehtedest lugemin. Buuride kahju oliwad kolm hobueeslid, mida inglaste pommid ära surmasiwad.

Mina panin eneste wäe pahemal tiival ühte wäikest nägelemist umbes 7 Inglise luuraja ning buuride wahel tähele, milles buuride lastmiseosamus jälle selgesti nähtawale tuli. Inglise hobusewägi tegi siin ühe liigutuse, mis näitas, kui tahaks ta meie pahema tiiva selja taha tungida ja siis peale hakata tikkuma. Ratsawägi ei julenud aga siiski peale tungida, sest seal oliwad mõned wäikesed mäekingud, kuid nemad ei teadnud mitte, kas seal buurid oli wõi ei. Seal oliwad aga tõesti buurid, ka mina olin seal ühe mäekünka otsas, kuid buurid oliwad nii wagu, et nende seal olekust jugugi aru ei saanud. „Waadake, kuda inglased seal rohu sees ligemale roomawad,“ ütles üks noor buur Lydenburgi-kommandost minule ja näitas ise pahemale poole, kus ma oma pikafilma abil suure waewaga mõnda inglasi kollase rohu sees kõhu ja põlwe peal ligemale nägin roomawat, ja seda nägi buur palja filmaga ilma waewata. Minu küsimise peale, kas meie naabrid lähemal mäel, kuhu inglased roomasiwad, ka näewad, wastas ta naeratades: „Üksna tõesti, nad lasewad neid aga weidi lähemale tulla.“ Need wõiswad mõned uued Inglise soldatid olla, kes weel buurid ja nende filmi mitte ei tunnud, muidu ei oleks nad seda jul-

gustükki mitte ette võtnud. Kui nad funi umbes 400 sammuni mäe lähedale oliwad roomanud, hakkasivad buurid tuld andma, mis wist küll halvasti sihitud ei olnud, sest üheforraga kargasivad inglased ülesse ning paniwad putkama. Jga 50 funi 100 sammu järele wiskasivad nad endid pifali, ja hakkasivad siis jälle uuesti oma põgenemise katset tegema. Kuid jälle ülesse tõusjad jäiwad ifka vähemaks, kõige wiimaks nägin ma ainult ühte, kes juba umbes 1500 sammuni ära oli põgenenud, ka see waene mehike langes nagu ta seltsimehedki ja ei tõusnud enam mitte ülesse, ehk ma kogu selle aja teda küll silmas pidasin. Pärast lõunat läksin ma oma kolme seltsimehega Swazi-land-kommandosse, keda lahke kommandant, Kristjan Botha, kindral kommandant Botha wend, juhatas, see kommando saadeti ühte Inglise moonawoori finni püüdma, see oli aga juba mööda jõudnud ja meie pidime kahjuks ilma midagi forda saatmata tagasi pöörama. Kui meie järgmijel päewal tagasi jõudsime, kuulsime meie, et meie maha-jäänud seltsimehed ka sest wõitlusest osa olla võtnud, millest nad weel õhtul, lühidalt peale meie äraminefut kindlat teadust oliwad saanud.

Nüüd algas jälle meie lõbus laagri elu peale, millele ainult mõnikord luuramas käimine ja floostrisse wõerusele minemine, kus meid ifka lahkelt wastu wõeti, wähe wähetust tõi. Et floostril sõja pärast arstlikku abi saada polnud, oli prior wäga rõõmus, kui ta teada sai, et mina arst olen, sest mitu nonne ja musta kaswandikku oliwad enam ehk vähem raskesti haiged ja mulle sai see rõõm osaks, et ma neid oma rawitsemise tõttu paranema nägin.

Et meie oma peale tungimisel 11. aprillil nägime, et Inglise wägi pealetungimiseks mitte küllalt tugew ei

ole ja asi Dranje wabariigis ifka halwemaks ja kardeta-wamaks fippus minema, sellepärast saadeti kõik, mis wähegi wõis, sinna, ja ka Krügersdorpi-kommando läks Dranje-wabariiki, jelle asemel tuli aga wähem, Boutpansbergi-kommando, mis tänini tagawara wäena New-Castle tee ääres oli seisnud, meie Glencoe juurde. Ka kindral Louis Botha pidi Dranje-wabariiki minema, sest tema seal olekut oli fibedasti waja. Enne seda tahtis ta aga weel for-raks Inglise wäe ja seisukohtade tugewust Glandslaagte juures teada saada, kes ennast tänini ifka weel liigutanud polnud, ja 29. aprillil wõeti see pealetungimine ette.

Õhtul, 28. aprillil läksime meie ära ja järgmisel hommikul, walguse hakatusel wõtsime meie oma seisukohad jälle sinna jamaasse mägedesse, mis 11. juba meie käes oliwad, peale selle saiwad weel mõned kõrgustikud, mis tol ajal inglaste käes oliwad, meie wäest ära wõetud, kuna kindral Erasmus meie wäe pahemal tiival peale pidi tungima. Pea hakkasiwad meie suurtükid igast punktist tuld andma, mida inglased omalt poolt ka wastasiwad. Jälle pidiwad inglased mõned wäikesed laagrid, mis wäga meie tule ees oliwad, maha jätma, ka see kord lõppes see wõitlus ilma mingisuguste järeldusteta, sest buurid ei usaldanud mitte inglaste kindluste peale tungida, ja inglased ei tulnud sealt jälle wälja.

Kui meie seda lastmist omalt paremalt tiwalt pealt olime waatanud ja Betholi-kommandoga umbes tosinast Inglise ratsanikkudest, kes terawaninaliselt meie seisukoha ligidale tuliwad, kolm meest maha olime põmmutanud, ratsutasime meie, Schneider ja mina weel enam paremat kätt edasi, oma piiri ette, kus meie mõnda inglasi edasitagasi nägime ratsutama. Mäelagendikule jõudes jättsime

omad hobused teine teise külge seotult, mõni jada sammumäe äärest eemale seisma, läksime ise ääre lähedale, peitsime endid ühe suurekiwi taha ära ja hakkasime lastma. Ratsanikud, umbes 12—15 meest, fihutasivad tuhatnelja minema, aga waewalt olivad meie esimehed paugud lastud, kui meile meie wastas olewast wäikeselt mäekingult tuld hakati andma, nõnda et kuulid meie peade ümber wingujwad. „Ma ei ja aru, kudas need inglased jeda koha teada on jaannd, kus meie oleme,“ hüüdjin ma Schneideri wastu, kes jama imestuses oli, kui minagi. Aga kui meie oma seljataha waatasime, oli see asi selge; meie hobused olivad meie järele tulnud, ning seisjwad mõned sammud selja taga. Nemad olivad meie peidupaika waenlastele näitanud. Sedamaid nägime meie ka all orus teist ratsanikkude trobikonda ja hakkasime kartma, et nad meid ümber piirawad ja teistest aralahutawad. Ei aitanud midagi, meie pidime oma wähe warju pakkuwast paigast wälja tulema ja nii ruttu kui wõimalik, üle lagendiku tagasi minema. Ime kombel olivad meie hobused selle ägeda tule all ometi ilma wigata jäänud. Kõiki lugusid meeletuletades abiks wõttes, mis ma noorelt indianlastest olin lugenud, hakkasin ma mööda maad kápuli edasi roomama, Schneider ka niisama. Kui teine meist nii ettewaatomata juhtus olema ja põlwili tõusma, siis saime meie koha ühe hea portsjoni kuulisid, umbes 25 tükki üheforraga, mis plaksjudeš meil ümber maa jisse tungisjwad, ehk huludes üle meie peade lendasjwad. Mina roomasjin rohupõesaid mööda edasi, nõnda et jeda ka kõige suuremad indianlaste sõjamehed paremini wist teha ei mõistnud, kuid ma tundsin oma jõudu märksa raugema, ka minu pahem käsi, mis weel üsna terve ei olnud, hakkas

jelle kunstkäigu juures kangesti walutama. Peale selle kõrwetas päifene meid tulise fiirtega, nõnda et mu hingamine sagedaste finni jäi ja mina sunnitud olin wahete wahel seliti lastma, et weidi hinge tagasi tõmmata.

Wiimaks ei jõudnud ma enam edasiroomata, aga ma olin ka juba kõige kardetawamast kohast, libamisi kalda poole weerewast mäe rinnakult ära jõudnud ja tõusin põlwepeale ülesse, et seda ruten edasi wõiks jõuda, ka seda ei jõudnud ma wälja kannatada, waid tõusin püsti ja jooksin mõned sammud; aga ka jooksmiseks liiga wäsinud, sammusin ma waenlase kuulidest hoolimata käies edasi, kuni ma wiimaks kalda warjul julge wõisin olla ja täiesti wäsinult mahabeitjin. Roomamise ajal hüüdsin ma Schneiderit mitu korda; siis aga, kui ma püsti tõusin, kaotasin ma ta silmist. Aga et lastmine ifka edasi festis, arwasin ma, et ta weel kalda ääres peab olema. Kuid omaks suureks rõõmuks nägin ma teda paremat kätt, umbes sada sammu minust eemal, ülesse tõuswat ja hüüdsin teda. Tema oli sama kahetsemise wäärilises olekus kui minagi, meie riided oliwad higist nii märjad, nagu weest wälja tõmmatud ning meie wärisemise üsna wäsimuse pärast; meie roomamise umbes 20 minutid. Range jänu waewas meid, nõnda et keel suulae külge finni oli kuiwanud, meie sõjapeefrid oliwad hooste sadula külles ja hoostega ühes kadunud.

Ilma kauase mõtlemiseta läksime ühte buuri talusse, mis sealt kaugel ei olnud. See oli tühi, meie rõõm oli aga suur, et meie oma jänu mitte ainult karastawa hallika weega, waid ka ilusa sitronitega ja orangidega, mida meie sealt aiaft küllalt leidsime, kustutada wõtsime. Meie pidasime just aru, kudas meie oma hobused kätte wõiksime

saada, kui need meie suureks rõõmuks sinna mäe kaldale ilmusivad, kust meie üürifese aja eest ära olime tulnud. Meie tõttasime nii ruttu, kui aga võisime, mäest ülesse, aga Schneider'i hobune oli üksi seal ja sõi rohu peal. Mõne sammu sellest eemal, leidsin ma oma hobuse furnult maas lamama. See waene loom oli kaks kuuli kehasse saanud, kuid sellest hoolimata ometi meie järele veel tulnud ja mõnifilmapiilk enne meie mäele jõudmist ärasurnud. Mina võtsin sadula ja waida ta pealt ära, mida Schneider oma hobuse peale pani. Mul oli selle tubli looma järele kahju, kuid meie tänasime ometi Jumalat, et meie ise terve nahaga ära olime peasenud, see oli aga waenlase wiletja lastmise süü, need olnud „Sout African Light Horses," nagu meie pärast kuulsime.

Meie katsusime, et sealt ruttu minema saime ja läksime lähedale Sunday jõe äärde olewasse buuri mõisa, kus meie juba mõniford selle Saksa walitsejal wõeraks olime olnud. Et temal enam hobuseid ei olnud (buurid oliwad wiimased kaks ärawiinud,) sellepärast võtsime nõuaks, et Schneider sinna lähedale floostrisse ratsutab ja minule priorilt hoost palub, kuna mina niikauaks sinna mõisa pidin jääma. Mina olin selle öö seal mõisas oma lahke peremehe juures ja magasin mõne nädala järele jälle korra pehmes woodis oma une otsa. Walitseja jutustas minule, et ta selle sedeli, mis ma wiimati sinna maha jätsin, milles ma inglaste kahjud ülesse tähendasin, ühe inglase kätte olla andnud ja see olla seda oma leutnantile annud. Leutnant olla teda kõik, mis seal kirjutatud oli, Inglise keelde ümber panna lastnud, ning lühikese waikimise järele öölnud: „Noo ja, see wõib ju tõsi olla, aga lord Roberts olla peale selle jälle mitu tuhat buuri wangi wõtnud.“

11. aprilli wõitlust olla inglased tühjaks asjaks pidanud, ja öölnud, et neil aiuult kolm haawatud olla olnud. Näib, et wale Inglise wäes mitte wähem ei õitse, kui nende ajalehtedes, kuid siiski usun ma, et Inglise sõldatid teadmatalt waletawad, sest nad räägiwad ainult jeda, mis ohwitserid neile on jutustanud.

Schneider tuli alles järgmisel päewal pärast lõunat priori hobusega tagasi. Ühe buuride wäesjalgal oli tema hilja tulemisest süüd, kes tega finni oliwad wõtnud ja oma kommandandi juurde wiinud, sest see oli neile weidi kahtlane ette tulnud, et üks mees kahe hobusega waenlase laagri poole ratsutab. Tema jutustanud meie möödaläinud päewa imelikku wõitlust ja mõned buurid olnud seal, kes jeda tõendanud, sest nad olla jeda eemalt pealt waatanud, nõnda peasenud ta lühikese ülekuulamise peale jälle lahti ja tulnud oma teed. Tema küsimise peale, miks nad meile abiks ei ole tulnud wastatud temale: „Jah, jaks-lased on ikka hulljulged.“ Et buurid seal mõisa lähedal ümber hulkuwaid inglasi olla näinud, kippus Schneider ruttu minema, ja südamliku tänu ning jumalaga jätmise peale lahkusime meie sealt majast. Waewalt olime meie mäejalale jõudnud, kui meie peale lastma hakati ning kuulid meist mööda mäe sisse tungisiwad. Meie andsime oma hoosteale kannuseid ja kihutasime tuhatnelja mäest ülesse, ülewal pidašin ma finni ja tahtšin oma pikasilma abil neid nägemata lastjaid weidi silmitseda, korraga kostsivad meie pahemal poolel ühe mäe ladwa otsast jälle püksi paugud ja kuulid lendašiwad meist mööda. Schneider kargas hobuse seljast maha, et lastjatele mitte nii heaks märgilauaks ei oleks, ning meie hakkasime mõlemad kübaraid ja rätikuid lewitama, sest jellest jaimme meie sel-

gesti aru, et wiimased paugud buuride poolt tulivad. Et weel selgemine näidata, et meie sõbrad oleme, hakkasime me buuride seisukohtade poole ratsutama. Õnneks saidwad need ettevaatamata sõjamehed omast effitujest aru, sest meid ei lastud pärast mitte enam. Mõned buurid, kes pea selle peale meie vastu tulivad, wabandasiwad seda effitust sellega, et need lastjad noored 16 ja 17 aastased poisikejed olla olnud.

Ilma muu juhtumisteta jõudsjime floostrisse, kus me üheks päewaks puhkama jäime. Prior kinkis minule ühe sinna jooksnud buuri hobuse, millega ta muud midagi peale ei teadnud hakata. Ma wõtjin selle looma tänuga vastu, ehk see küll tore Arabia hobune ei olnud siiski wõis ta mind kanda. Mu wana hobuse kahju oli mulle sellepärast seda piinlikum, et ma ta Dsbahrilt selleks wõitluseajaks laenanud olin, sest mu oma hobune ei olnud mitte üsna terve. Kuid ma trööstijin ennast, sellega, et see mitte kindel polnud, kas see tõesti tema hobune oli. Ta tähendas küll, et selle hobuse kuskil hospitali juures wahetanud oli, näis aga jiiiski, et ta selle looma vastu teist mitte polnud andnud. Hobuse wargus pidi temale aga palju maksma tulema, nagu meie seda näha saame, sest ka Afrikas ja pealegi sõja ajal tasutakse sarnase töö eest pahal wiisil.

Meist oli laagris juba kõige pahemat fardetud, kuid meie tagasi tulek walmistas seltsimeestele suurt rõõmu. Wõitlus 29. apr. oli niisama järel dusteta kui 11. apr., naga näha, taheti weidi suuremal wiisil Inglise laagri peale tungida, mida Erasmus pahemal wäe tiival forda pidi saatma. üks pealt waataja jutustas, et kindral Botha, kui ilm ifka walgemaks ja walgemaks läinud ja pahemal

poolel midagi kuulda pole olnud, jalga vastu maad põrutanud ja ööelnud: „See Grasmus ajab ka kõik nurja, ta ei tee ilmaški seda, mis ta tegema peaks.“

Saksa scoutingkorpuse päewad II. Jiri brigadi juures olivad ka juba loetud, sest juba enne, kui meie colonel Lynchiga Jiri korpusesse astujime, olime meie ühe Dr. Krieger'iga sõbituses, kes ka arsti ametit maha panna ja mõeka, ehk palju enam püüsi kätte tahtis võtta. Dr. Krieger oli kindral Lucas Meyeri ihu- ja stabiariist ja oli selle abiga luba ja õigust saanud, ühte iseseiswat Saksa scoutingkorpust ajutada, milles meie esimehed liikmed pidime olema. Dr. Krieger oli wahwa mees, kuid kahjuks oli ta jooma tõbe haiguses ning hooletu, peale selle oli ta liiga tormakas, nõnda et iga tühja asja juures tülijid ette tuli. Kuist ta oma doaktori auunime oli saanud, oli väga kahtlane, kuid Afrikas ei küsita palju selle järele. Nagu mulle räägiti, olla Krieger üks ärajooksnud Saksa sõjalaewa arsti abiline, kes siis hiljem Kapimaal doaktori eksami olla ära teinud, mis muidugi seal väga kerge on, et ta seal siis arstina wõinud töötada; hiljem oli ta Inglise teenistuses olnud, Bosuto sõjast ja muudest jarnastest käifudest osa wõtnud ja kõige wiimaks Jouberti abil Transwaalis, Karolina freijiarsti koha saanud. Buurid armastawad teda väga ta rutulise abiandmise, nalja, wahwuse ja ka ta wihišky pärast. Nad nimetawad teda „wana hull“ ehk „šõge,“ sest et ta hull julgelt mõnikord hobuseseljas wõitlejate hulka kihutas; Pieters-jaama juures peastnud ta ühe suurtüki ära, mida suurtükimehed juba waenlase kätte olla jätanud. Ta olla mõned mehed selleks kofku kogunud, ägedast waenlase tulest hoolimata suurtüki juurde kihutanud ja selle ära toonud. Selle teo pärast kiideti teda

walitsuse teatajas-lehes ning tale makseti suurtükiwäe poolt 200 naela sterlingi. Temal oli whiskey pudel ifka juures ja andis sealt teistele ka heameelega rüübata.

Aprillikuu lõpul läks Krieger leutnant von Lefkowitz, keda ta omaks andjutandiks oli wälja walinud, Pretoriasse, uut korpusst asutama. Ta pidi kindral Meyeri juures, kes Botha asemel Natalis olewa sõjawäe juhatajaks sai, oma korpussega eeswäena teenima, ja lubas kõigi meestele, kes tema korpusse astub, kulla mägesid. Mina ei usaldanud aga Kriegerit ega ka Lucas Meyerit, waid mul oli palju enam himu Natalist lahkuda ja Oranje-wabariiki, pea sõjaplatstile minna. Esiti tahtsin ma Villebois-Marcuil'i wäejaosse astuda, kes kõik wäljamaalased ühendada ja kelle ülemjuhatusel siis pealisk Lorenz Saksa brigadi komandama pidi. Aga Villebois langes 5. apr. Boshofi juures lahingus. Nagu räägiti, olla tema ettewõtte inglastele teada antud, kes kõikipidi teda püüdsiwad ja neil wiimaks ka korda läks, teda sisse piirata. Jah, äraandmist tuli seal sõjas sagedaste ette, inglaste kuld oli palju kardetawam kui nende sõjariistad, mille wastu palju buurisid, aga ka mõnigi wäljamaalane ei suutnud panna. Lorenz juhatas peale Villebois'i surma iseseiswalt kolmandat Saksa korpusst, kuhu ka minagi tahtsin sisse astuda, sest ma tundsin Lorenzi tubli, wahwa mehena ja ka nüüd oli temast ainult head kuulda. Meie Jiri korpussest wälja astumine oli minule Lynchi pärast väga piinlik, sest ta oli meie wastu ifka väga wiisakas. Sellepärast oli see juba kaunis wabandaw, et meie sakslastena loomulikult kõige ennemalt Saksa korpusse astuma pidime. Lynch ei pannud siis ka mitte selle wastu, ehk tal küll õigus oleks olnud Saksa ohwitseride oleku üle kaebada. Mit-

med nende seast, nagu hra. von Gotsch ja Walter, läkfiwad puhkama, kuid nad ei tulnud enam mitte tagasi. Lynch oli wiimastest kuulnud, et ta Johannesburgis uuesti sõjariistastid saanud ja siis wiimati ühe kaewanduse teenistuses koha olla wõtnud! Ta annud seda politseile teada, felle sunnil Walter jälle korpusesse tagasi pidanud tulema; aga von Gotsch'ist ei ole ma enam midagi kuulnud.

Mõni päew hiljem, astusime meie Lynchi korpuselt wälja. Krieger jõudis Johannesburgist wanfritega, hobueeslitega, jalgratastega, hoostega jne. sinna — hea hulf whiskyt, mis ta kaasa tõi, ei wõi mitte nimetamata jätta — ja peaaegu kõik minu seltsimehed astusiwad tema korpusesse. Minult leutnant Lemp astus ühe rikka buuri juurde walitsejaks, ja sõitis oma peremehega tema mõisasse.

Mina jäin selle otsuse juurde kindlaks, et ma Dranjewabariiki pidin minema, ja wiimasel filmapilgul tuli leutnant von Lefcow minuga kaasa, ta läinud Kriegeriga Pretorias tülisse ja lahkus ta adjutandi ametist. Ta tegi seda aga ilma oma peremehe lubata, Krieger oli teda Pretorias ähwardanud wangi panna ja nüüd täitis ta ka oma lubamist, kui meie Glencoi raudtee jaamas juba ära sõiduks walmis olime, sellest hoolimata, et Lefcowil kindral Bothast antud reisu pass kaasas oli. Selle wangistuse põhjus oli see, et Lefcow Kricgerilt, omalt kommandandilt, korpuselt wälja astumiseks mitte luba polnud küsinud ja peale selle weel ühte sadulat ja rewolwrit, mis ta Kricgeri korpuse mehena saanud oli, mitte ära ei olnud annud. Need mõlemad asjad saiwad Lefcowilt Niri korpuses ära warastatud. Kuid Lynch saatis nad minu abil jälle Lefcowile tagasi. Mina sõitsin järgmisel päewal ära ja päew peale mind jõudis Lefcow ka minu jä-

rele, sest Krieger pole oma wangistamist kauemini mitte wõinud maksmaks teha.

Ma nägin colonel Lynchi weel ühekorra Vereenigin-gis, Waali jõe ääres, kui meie Oranje-wabariigist tagasi tulime. Pretoria inglaste kätte langemise peale olla ta buuride wõidu üle kahkledes, Lõuna Africast ära reisinud. Pariisis näidati mulle ühte ajalehte, kus Lynch minu üle kirjutanud, mis ma aga mitte edewuse pärast siia ülesse ei täherda, waid selle tõendusiks, mis ma siin pikemalt jutustanud olen. Selles tükkis, kus buuri sõjast kirjel-dati, oli ühes tükkis nõnda: „Le chef d'une petite troupe que j'avais composée principalement d'anciens officiers allemands, se trouvait être un medecin russe, le docteur Schielé. Une tête de savauet, chauve, l'air pensif, doux, homme instruit et soldat intrépid, ce savant-là fut le plus audacieux de mes seouts (éclaireurs).“

X.

Üle Pretoria Oranje-wabariigis.

Wõitlus Zand-Riveri ääres. — Wõitlus Kronstadt juures. — Tagasiminef Rheno-steri-Riveri äärde. — Wõitlus Klip-Riveri ääres; — Johannesburgi ja Pretoria juures.

Pretorias walitses wana elu; uulitsatel, hotellides, joogimajades ja walitsuse majas kikaswad enam ehk wähem sõjameeste wärki mehed igast rahwusest. Kuid suu-rem jagu oliwad kasjuta ümberhulkujad, kes mõnel teata-

wal põhjusel Pretoriasse tulnud oma aega wiitma, ja kui see forda läks, petsiwad nad omale hobuseid, riideid ja sõjariistu, müüsiwad need aga ära ja pöörafiwad jälle walitfufemajasfe ning kominifuride juurde, lafiwad oma hotelli rehknungid wälja maksta ja nurufiwad uuesti sõjariistu.

Teiste seas õppiſin mina ka colonel Maximowit, Wene ſhandarmi-oberſti ja ühe Hollandi korpufe kominandanti tundma, kes Brandforti ja Tabanchu wõitluſteſt oſa oli wõtnud ja haawatud ſaanud. Tema laſi oma finni ſeotud pead imestada, kuid kadus aga fiis Transwaaliſt ära kui ta ennast poliitika nõuuandjana riigiteeniſtuſeſfe oli pakkunud, kus juures aga awalikuks tuli, et ta ettepanekud mitte tõe peal ei põhjenenud. Meie sõime ühe noorufeſe Sakſa leutnandiga ühe laua ääres, ſelle iſanda nimi oli Nuth, ta oli kümne päewafe sõjaelu järele Brandforti juures, ſeſt üſna äratüdinenuſ ja oli nüüd juba mitu nädalat Pretorias „puhkufeſ.“ Üſjata andnud riigifekretär talle nõuu, Europaſſe tagaſi reifiſida; waljumaid ſeaduſi ei uſaldanud Transwaali walitſuſ mitte wälja anda, ſeſt ta kartis Europa awalikku arwamiſt.

Kuid ſarnaſed wäikeſed aſjad ei tee ühe mehe heale nimele Afrikas midagi kahju, peaaegu kellegi ſüdame tunniſtus ei olnud neift puhas. Seal on ainult ſeda waja waadata, et ennast finni ei laſe tabada, ſeſt kui keſki kohtu läbi trahwi alla on mõiſtetud, fiis on ta hea nimi ka Lõuna-Afrikas rifutud ja ta ei kõlba enam ſeſtſkonna hulka.

Suurem jagu wabatahtlaſi oli üſna pimedaſt peaſt Transwaali reifiſu ette wõtnud, miſ nende wiimafed kopiſad ära fulutas, nad lootſiwad Transwaali walitſufe luba

peale, kes nende eest lahkest tahtnud muretseda, kuid nüüd neid aga ilma pencita seal istuda lasi, kus ka tühi asi määratunud summad maksab. Wäljamaalased, kes juba kauema aja seal elanud, olivad teistele pahadeks eesmärkideks. Selleks oli kindlat iseloomu ehk head suurt raha kuffurt waja, kui niisugustel oludel veel auusaks wõis jääda ja mitte kergelt kätte saadawa riigi waranduse külge ei puutunud.

Kõige häbemamatamad petised olivad politsei- ja tsiwiil kommissarid. Johannesburgi politse kommissar, kes sõjariistade wabriku plahwatamise pärast omast ametist wii-mati pidi lahkuma, oli omale pettuse teel suure waranduse kogunud. Pretoria pea sõjawäe moona kommissar, „kap-ten“ de Koorte, endine Hollandi unterohwitsjer, oli igal pool kõige suurema petisena tuntud, kuid sellest hoolimata saanud ta esimestel kuudel peale sõja hakatust selle tähtsa ameti enese kätte, sest riigivalitsusel polnud wisfiste paremaid mehi saadawal, wõi ei oskanud ta paremaid mitte wälja otšida. Dundee, uue politsei peamehe, tegewus Natalis oli awalikuks pahanduseks, sest politsei oli selle osalt mahajäetud linna riisumise ja riisutud asjade müümise oma holeks wõtnud ja tegi seda päris kindla plaani järele.

Ja riigivalitsus waatas seda kõik waikides pealt? Jah, riigivalitsus polnud kahjuks kuni oma kõrgema ametnikkudeni mitte palju parem. Volksraadis oli neid liikmeid wähe, kes mitte halwas kuulsuses ei seisnud. Sest wõib ka kahjuks aru saada, et buuride hulgas niisuguseid mehi palju leidus, kes ennast inglastele ära müüsiwad ja oma isamaa, rahwuse ja oma õige asja äraandjaks saiwad, nende seas oli ka kindrališt, nagu David Schoene-mann, ja ministrid, nagu Oranje-wabariigi postmeister-

kindral. Wahwad buurid, see aatelik ja waga rahwas, nagu Europast nende peale waadati, nägi ligidalt waadates üsna teistwiisi wälja. —

Hädaoht Oranje-wabariigi sõjaplatšil läks ikka kardetawamaks, lord Roberts hakkas ühendatud jõuul Bloemfonteinist põhja poole tungima, ja buurid taganesiwad mõne wõitluse järele Brandforti ja Thabanchu juures raudtee äärest tagasi. Pretoria's „ferkplatšil“ (kirikuplatšil) peeti awalik rahwa koosolek ära; kõiki mehi, kes sõjariistu kanda suutsiwad, kutsuti waenlase wastu wõitlema. Iisraeli maalistes kõnedes, mida mitmed kõnemehed, nagu Schalk Burger, Transwaali abipresident, pidasiwad ja rahwa südames waimustuse tuld kutsusiwad põlema sütitada, kutsusiwad neid wälja wõitlusele. Kuid neist paljudest, kes sinna ilmusiwad, wõtsiwad wähe mehi seda kutsut kuulda. Mis wõis niisuguse mehe kõnet kuuldes, nagu Schalk Burgers oli, kes oma argtuse pärast kindrali ametist lahkunud ja põgenejate hulgas ikka esimene oli olnud, ja nüüd isamaa eest wõitlusest ja elu jätmisest rääkis, nuud teha kui naerda?

Mõne päewa pärast saime meie, leutnant von Seckow ja mina, kindral Botha sekretäri soowituse kaardi läbi kommisar de Koortelt hobused, telgi, ühe kahwri jne. ja sõitsime siis leutnant von Unruhe seltsis wabariiki. Döjel sõitsime Transwaali maast läbi ja olime hommikul kui me ülesse ärkasime juba teine pool Waali jõge. Oranje-wabariigis. Jälle oli meie ümber lage, puudeta, ääreta, kollane kuiw rohulagedid. Enne lõunat kella 11 ajal läksime Kronstatist finni pidamata läbi. Raudteejaama lähedal nägime meie ühte suurt rahawa fogu, kus pifa

kasuga president Steijn oma rahvast elavas kõnes wõitlusele waimustas.

Wiimaks jäi rong Benterburgi jaamas seisma. Gemal kaugel olivad mõned üffitud suurtüki paugud kuulda. Seal ööldi, kaugemale ei wõida enam minna, jaamast mitte kaugel olla buuride seisukohd, mis wiisadusega faitšeda taheti. Gull suurtükka, mis Armstrongis waenlase käest ära wõideti, toodi rongist wälja. Botha oli sõjawäe ülemjuhatusse Dranje-wabariigis oma kätte wõtnud. Leutnant von Unruh tahtis jälle pealif Pretoriuse meeste hulka astuda, kes mõne päewa eest Natalist otse teed oma suurtükkidega raudteel Dranje-wabariiki oli sõitnud. Leutnant von Leckow ja mina tahtsime pealif Lorenzi korpusesse astuda. Kui meie omad hobused wagonitest wälja toonud ning neid pool näljaseid loomasid sõõtnud olime, löime meie oma telgi ööjeks ülesse, tõime toidu aidast omale weidi toitu ja keetsime ning küpsetasime seal nii et wist aitas.

Järgmisel hommikul läksime pealif Lorenzi korpusst ülesse otsima. Omad asjad ja telgi jätsime nuusta teendri hoole alla. Terwe päewa uitasime meie pealif Lorenzi otšides ümber, pea juhatati meid sõjawäe pahemale pea ka paremale tiiwale, kuid ometi hakkas juba pimedaks minema, ilma et meie Lorenzi korpusst leidnud oleksime. Lõuna ajal oodati inglaste pealetungimist, aga peale mõne suurtüki paugu ei juhtunud midagi suuremat. Meie kaotasime leutnant Leckowi hobuse finni püüdmiisega palju aega. See oli kena, suur loom, oli wististe lühikese aja eest oma filma kaotanud, mille tõttu ta nüüd wäga arg oli. Mina olin oma uue halli hobusega wäga rahul, kuid kawa ei pidanud ma teda ometi enesele pidada wõima.

Wastu õhtut saime meie ühe wana halli Prantsuse hobusewäe kapteniga kokku, kes meile Lorenzi korpuselt weidi selgemat teatust teadis anda; ta pidi wäe pahemal tiival olema, aga et juba liiga hilja oli Lorenzi ülesse otfida, jäime meie kapteni lahke kutse peale tema juure õomajale, kus wäga hea õhtusööf meile hästi maitjes. See wana kapten juhatas Villedois'i Prantsuse korpuse järele jäänud mehi, neid olnud 25 meest, aga nüüd peale Brandforti ja Smaldeeli jne., wõitlusi ei olnud sinna enam järele jäänud kui neli meest.

Kui meie järgmisel hommikul lahkest prantslasest ära lahkusime, mürisesiwad juba suurtükid; iseäranis aga pahemal tiival, kuhu meie minna tahtsime, oli kõige ägedam wõitlus. Meie ratsutasime laiaft lagendikust üle ühe mäenõlwaku poole, mille taga Kronstadt-i-kommando seisukoht oli. Ingliseed püüdisiwad meie pahemast tiiwast mööda minna, ja siis seljatagant pealetungida, kus suurtüki tuli wahet pidamata edasi festis. Teine pool Zandi jõe kaldal, mida üks mitte liiga sügaw ja lai kuringist meist äralahutas, nähti waenlast pikfades tihetes ridades edasi-tagasi liikawat.

Juba nüüd wõis näha, et buurid seal looduse poolest mitte heas seisukohas palju suurema Inglise wäele kawa wastu ei suuda panna. Pahemal poolel wäe tiival nähti Inglise jalawäge jõest läbi tulewat ja meie pool kaldal omale seisukohta wõtwat, ja nõnda kui see ületulef pahmal poolel korda oli läinud, tungisiwad suured hoobusewäe jaod keskpaiga wäe jao poole edasi. Meie mõlemil poolel mäge ülesse seatud suurtükid hakkasiwad nüüd tuld andma. Ma nägin oma pikafilma abil, et paremale poole lastja suurtükk mitte küllalt kaugele ei lastnud, sellepärast

jooksin ma mäest alla ja ütlesin seda suurtükide juhatajale korporalile. „Jah,“ ütles ta, „ma näen seda küllalt, aga see äraneetud toru ei lasse kaugemale.“ Kuid siiski läks wiimaks korda, selle „äraneetud toruga,“ mis inglaste käest oli saadud, mõned granatid funi Inglise hobuse wäe peale lasta.

Kohe selle peale hakkasivad Inglise suurtükid wasta-
tama ja meie peale pommide rahet saatma. Kuid nüüd taga-
nes ka juba meie terwe pahem tiiw tagasi, mitu suurtükki
sõitsiwad ära, ja ifka enam buuride wäe jaoskondasid
fihutasiwad minema; lord Roberts wõitis jälle üsna fer-
gelt hiilgawa lahingu, sest meie pahema tiiwa taganemi-
sega, oli meie seijukohtasid päris wõimata weel kaitsta.
„Aradpüksid! aradpüksid!“ hüüdis üks wana halli habe-
mega buur wihaga, kuid see ei aitanud midagi, meie pi-
dime pea taganema ja meie suurtükid läksiwad ka teistele
järele minema.

Suured hobuse-wäe salgad, suuremad kui meie terwe
wägi, ilmusiwad nüüd meid taga ajama, aga meie suur-
tükid manitseiwad neid ette waatusesele, ja ilma hädaohuta
taganesiwad buurid tagasi. Leutnant von Beckow ja mina
läksime nendega ühes. Meie tahtsime Bentersburgi raud-
teejaamale jõuda ja oma maha jäänud asju sealt ära peasta.
Kui mina sinna ligi jõudsin, oliwad buurid kõik juba
ärakoristanud, ning kõik rongid oliwad sealt ära sõitnud,
nõnda ratsutasin ma üksinda edasi, ilma et jaama oleksin
jõudnudki. Beckow oli aga waenlase silma all ja meie
asju ära unustades, mõne kaljukitse peale jahti läinud
pidama, nõnda kaotasin ma tema filmist ära.

Tagasi taganejate hulgas leidsin ma pea mõne saks-
lase ja hakkasin nendega juttu westma. Nüüd tuli wälja,

et nemad Leutnant Lorenzi korpuse mehed olivad, keda meie nii suure waewaga ja asjata otsinud olime. Nad rääkisid, et nende korpus täiesti oma kohut olla täitnud, nemad olla weel kõige wiimaks wastupanunud ning mõned inglased ka wangi wõtnud, kuid buurid olnud omas wastupanemises liiga lödwad. Lorenzi korpuses, kus 50—60 meest oli, olivad faks meest surma ja mitu haawatud saanud, (ülepea 16—18 meest,) wiimaste hulgas olnud ka pealik Lorenz ise, kes kuuli rahest läbi saanud ja nüüd haige wanfris järele tulla. Mis nende korpusest saanud, ehk kes seda praegu juhutada, ei teadnud nad mitte.

Nõnda ei tulnud Lorenzi korpusesse astumisest midagi wälja, ma läksin oma teed esiotsa üksi edasi ning toitsin ennast kuwatatut leiwaga, mis mul kaasas oli. Ohtuks jõudsin ma ühe kõrge mäe peale, kuhu palju buurid peatama olivad jäänud, ma nägin kuuwalgusel ka kaitsekraawisid ning wõtsin siin oma hobuse ka sadulast lahti. Läbi õõ läksid wanfrid, suurtükid ja ratsanikkud mööda, mina tahtsin järgmisel hommikul wiimastega ka teele minna, kui ma eneste seljataga püsfi paukusid kuulsin. Sedamaid nägin ma ka üht kommandot 60—70 meest nähtawale tulema, kes lasknud olivad. Haigete wanfrid kihutasid suure hiiliga edasi, kellede järele Inglise ratsanikud nähtawale tulivad.

Mina läksin liginewa ratsanikkude hulka, keda nähes inglased tagasi taganesid. Selle ajaga kadusid ka haigete wanfrid ühte wäikesesse orgu ära ja olivad warju all. Minu lähedal rääkisid mõned mehed Saksa keelt, ning omaks rõõmuks kuulsin ma, et see Johannesburgi Saksa korpus olla, selle hulka mina sattusin, selle komman-

dant oli endine Saksa Pretoria korpuse veldkornet Runk. See korpus tuli jälle tagasi, ning asus selle kõrgustiku äärelle, mis teed kaitstes, ja mille taha nad omad hobused varjule viisivad. Mina teretasin kommandanti ja mõnda meest, kellega meie Ladysmithi juures koos olime olnud ja palusin Runki, et ma tema kommandusse võiksin jääda. Tules, mida inglased nüüd andma hakkasivad, tutvustas Runk mind ühe uue juurde tulnud herraga, ülema leutnant von Goebeniga, keda ma paar päeva enne seda: Bentersburgi jaamas nägin. Goeben tulnud alles hiljuti Europast, ning tulnud kindral Botha stabis kohta saama, aga Botha, kelle stabis ainult mõned sekretarid olivad ja kes nagu kõik buuride ülemad, lugupidamata Europa ohvitseride peale alla vaatas, oli ta vastu nii lahkufeta olnud, et ta ennemalt Saksa korpusesse astus.

Selleajaga olivad kõik buurid kadunud, kuid viimaks tulivad mõned jälle tagasi ja nendega ühes ka üks Maximi suurtükk, mis oma seisukoha meie pahemal võttis, kuna mõned suurtükid paremalt poolelt pealetungiva inglastele tuld hakkasivad andma, meie olime nende suurtükide kaitsejateks. Seda pole tarwis mitte uskuda, et Saksa korpus kaitsemiseks käsku oleks saanud, see tuli meie oma kommandadi heaks arvamisest, sest kindral stabi puuduse pärast tuli harvasti ette, et üks korpus ehk kommandand käsku ehk juhatusi sai. Inglased seadsivad ka pea meie vastu mõned suurtükid ülesse, milledega meie Maxim julgelt võitlema hakkas. Tundide kaupa võitles meie pomm-pomm ühe unterohvitseri juhatusel, kase inglise lahingusuurtüki ja ühe Maximi vastu hea järeldustega ning sundis ühe Inglise suurtüki vaikima. Kõige suurema osavusega saatsivad suurtükimehed, kellede hulgas üks

corpural ja unterohwitser lasmiseks wõitlejivad, ühe granati teise peale Inglise suurtükkide wahele, kui nad seda oma kindla seisukoha mõne pauku järele 29—25 metrini olivad wõtnud. Inglise püüdsiwad meie Maximi seisukoha, mis hästi heasti peidetud oli, asjata ülesse otjida ja ka ilma asjata külwasiwad nad oma granatisid ja pommiid sinna ümberkaudu.

Kui nad wiimaks selle õige seisukoha ülesse olivad leidnud, jäi juba pimedaks ja meie läksime Kronstadti tagasi. Koleda raginaga lendas meie lähenemisel suur raudtee jild õhku. Linn oli weel ratsanikka täis, kuna wanfrid juba kõik sealt läbi olivad läinud. Kauplused olivad aga suuremalt jaolt finni, et selle läbi rööwimist eemale hoida, aga üleüldiselt läks kõik ilma suurema forratufeta mööda, ehk hulk joobnud mehi, igast rahwusest, küll kudagi whiskyst lahkuda ei tahtnud. Minult inglise firikus nägin ma mõnda märatsewat buuri, kes kõik asjad katki pekswad, see oli see ainus kord, kus ma buurisid ka laastamise töös selle ajaga nägin, mis ma Transwaalis olin. Linnu elanikud seisiwad oma majade uste ees ja waatasiwad omast linnast läbi marssiwaid buuride wäesalkasid, kus umbes 8000 meest oli, rahulikult pealt; mahajäejad olivad enamiste Inglise meelelised; isamaalased olivad sealt juba president Steijniga ära läinud. Raudtee jaamas peatasime meie weidi, kust meie oma hoostelega maissi ja ijeenestele kuiwatatud leiba enam saime kui wajagi oli. Wiimased raudtee rongid läksiwad ka juba jalakäijatega, tagawara moonaga, haigetewanfritega ja haawatutega jaamast minema.

Mõned Saksa corpuse mehed kolasiwad jaama kuu-ides ümber ja tungisiwad, ühte finnist ust eest maha põru-

tades, ühte suurde ruumi. Omaks imestuseks leidsiwad nad, et see ruum kuni laeni kõiksuguse tagawara moonaga täidetud oli. Ühe filmapilguga lagunes see teatus laiali, juured kuuri wärawad pörutati eest maha ja nüüd hakkas riisumine peale, mille sarnast ma kunagi näinud polnud. Üksjata püüdis üks wabariigi kommisar sissetungimist feelata; kuid ta wõis aga õnne tänada, et ta terve nahaga sealt ärapeasis; sest see oli selgeste näha, et see nadikael seda tagawara peasta tahtis, ja seda pärast siis inglastele ära anda, et ta nendega siis heal jalal wõiks seista. Rahjuks olivad kõik buurid peale hiljaks jääjate ja joodikute juba ära läinud. Saksa korpuse mehed wõtsiwad enestega nii palju kõiki kraami, nagu kunstlikult hoitud piima, puuwilja sahwiti, kuivatatud leiba, sardinisid ja muid sisse tehtud asju, sukurt, kohwi, sadulaid, waljaid, leiba kottisid, wihma mantlid jne. kaasa, nii palju kui nende hobused aga kanda suutiwad. Meed asjad puudusiwad meil kõigil juba mitu nädalad sel pikal teel, Colensbergist kuni Kronstadtini. Kõige wiimaks kui midagi enam kaasa ei wõidud wõtta, pandi selle hoonele tuli otja ja ta leefide walgusel sõitsime meie wiimse buuride sõjameestena minema. Üraandmise läbi langes hulk Oranje wabariigi wedurid ja wagunid inglaste kätte, ilma nendeta oleks wiimaste raudtee olu seal väga wiletsal järjel olnud; nüüd oleks äraandmise läbi ka juur moonait waenlase kätte langenud, mille warandus ta wäsinud ja näljaste soldatitele teretulemast oleks olnud, kui Saksa korpus seda õnne kombel mitte keelanud poleks.

Meie lõime oma laagri mõne tunni tee linnast eemale ülesse. Järgmisel hommikul jõudsiwad mõned järeletulijad sinna ja rääkisiwad, et inglased neid hommiku

wara juba ülesse olla fihutanud ja mõned joobnud mehed wangi wõtnud, nende seas olnud ka Ziri korpuse kommandant Blake. Blake saanud aga jälle ära põgeneda ja jõudis mõni päew hiljem meie laagrisse. Meie palusime ühest buuri majast mööda sõites mõnda hoost kwiitungi wastu enestele, kuid see sünnitas taluomaniku ja meie wahel suurt tüli, sest buurid oliwad wäljamaalaste wastu ifka väga lahkuseta. Aga see mees ei wõinud oma loomade üle mitte kaua rõõmustada, sest inglased tegiwad Dranje-wabariigis seda rumalat tükki, et nad kõigi buuride hobused ja loomad wägiwaldsel wiisil ärawõtsiwad, ja kõik wastupanemise wõimetumaks tegiwad. Mis president Steijni ja kõigi isamaalaste wannutused korda ei jõudnud saata, seda tegiwad inglased walju seaduste läbi. Vihtsad talupojad ei hooli kuskil maal palju aatelikust warandusest, ta on rõõmus, kui ta ajalif warandus talle alles jääb. Inglismaa sõjariistade õnn oli kindel, ta heitis need maa omanikud sellepärast ka ilma suure raskusteta oma alla. Kui aga see uus walitus maaelanikude omadust rõõwima hakkas, siis wõtsiwad nad jälle sõjariistad kätte ja wõitlewad weel praegugi, sest nüüd usaldawad nad president Steijni ja Deweti, kes neile tõendawad, et nende kahju siis ainult tasutud saab, kui buuride omawalitus jääb ja inglased nende maali wälja on aetud.

Saksa korpus taganes ifka kõige wiimaks aegamööda tagasi, sest nende hobused oliwad väga wiletjas olekus ja paljud ka sõidu läbi puruks aetud. Mis ratsanikud hooste seljas kaasa wõtsiwad wõtta, see oli nende omadus, wanterid neil ju polnud; mõnel mehel oliwad kraamikandjad hobused, millede seljas nad oma warandust wedasiwad. Johannesburgi Saksa korpus wõitles juba sõja hakatusest

saadik waenlase vastu, ta wõttis ka wõitlusest Colensbergi juures osa, kus kindral French kaks korda weriselt löödud sai. Ka see korpus ei wõinud igawese riidude pärast õieti õnnelik olla, ka siin oli alatajane kommandantide wahetamine nagu Pretoria Saksa korpuseski. Peale colonel Schiele wangiwõtmist olnud siin hra von Albedyll kommandant, kuid ta liia joomise pärast olnud wõimata teda selles ametis pidada. Tema järele tulnud üks Johannesburgi mees, Brall, keda Inglise walitus mõne aja eest anarhistlike tülide pärast wangi mõistnud, ta olnud ameti poolest tiskler, kuid juhatanud korpust kaunis hästi ja juhtinud teda ka lõuna Dranje-wabariigist Olivieri suurel taganemise ajal Brandforti ja Smalduli. Ta läinud weidi ajaks Johannesburgi puhkusele, seda äraoleku aega tarwitanud aga Kunk oma lastuks ning lastnud ennast kommandandiks walida. Nagu tuttawa, oli Kunk Ladysmithi juures Saksa Pretoria korpusse waldkornet, kuid ta püüdmine, korpusse juhatajaks saada, ei läinud seal mitte õnneks. Inglise ei saanud neid buurid, kes kuni Kensburgini ja Dordrecht Kapimaale tungiswad ja lord Roberts'i Bloemfonteini jõudmise läbi omast wäest peaaegu ära oliwad lahutatud, mitte wangi wõtta. Nad marssinud Olivieri juhatusel oma suure wooriga, milles 800 wanfrid olnud, Basutoma piiri mööda ilma hädaohuta põhja poole. Inglise, kes nende tee Wepeneri juures finni tahtsiwad panna, sihutati minema, ja kui nad seda sama katset weel korra Zammerbergdrifti juures tegiwad, löödi nad tagasi.

Esimesel sõjapoolel oliwad buuride wäed oma suure wanfrivooride läbi peaaegu weel pikaldasemad omas liigutustes, kui inglased. Olesiwad nad juba siis Europa

ohwitseride ja iseäranis Billebois-Marcuili nõuu kuulda wõtnud ja nõnda nim. querilla sõda pidama hakkanud, mis nende ainuke peasemise lootus mitu forda suurema waenlase wäe wastu weel wõis olla. Oleks Kronje ja Olivier oma taganemise asemel lord Roberts'iga wahwasti wõideldes waenlasele tee finni pannud, siis oleksiwad inglased kadunud olnud, sest lord Roberts'i wägi oli Bloemfonteini jõudes täitsa wiletsas olekus ja ära wäsinud. Rahjuks jäiwad aga buurid iga hea nõuu wastu kurdiks, ja esite siis, kui wiletsjad wäejuhatajad õnnetuse läbi eest ära kadusiwad ning nooremad ja südikamad mehed juhatusse oma kätte wõtsiwad, kes ka õiget sõjapidamise wiisi tundsiwad ja jalole tahtsiwad seada. Kuid see oli juba liiga hilja, õige filmapilk oli möödas.

Meie marssisime mõne päewa raudteed mööda edasi, ilma et waenlane, kes Kronstadti paigale jäi, meile midagi raskust oleks teinud, ja jõudisime Rhenoosteri jõe ääres suure buuri wäe järele. Siin otsustati sõjanduufookus, Roberts'i wäele wastu panna, ehk Transwaali buurid, kes korra koju poole oliwad minemas, küll kõige ennemalt funi omale maale oleks marssinud ja esite selle piiril, Waalijõe ääres, tahtsiwad wastu hakata. Peaaegu wägise pidi kindral Botha wastutõrkujaid tagasi hoidma. Aga mis see aitas? Kaks päewa peale selle oli Wafferstromi-kommando, kommandant ja veldkornet eesotsas, kadunud ja ära marssinud; nad tahtsiwad koju minna oma warandust Natalist lignewa Bulleri wäe wastu kaitsema. Trahwist ei olnud seal juttugi.

Meie seisukohad Rhenoosteri jõe ääres polnud mitte halwas kohas, kütid asusiwad kitsasse ja madalasse jõe fängi, nende taga, mõne kõrgustiku peale seati juurtükid

ülesse, üks piff-Doom pandi ühe tühja waguni sisse ja pidi sealt waenlase peale huffatust külwama. Kuid, kes mitte ei ilmunud, see oli Roberts. Ühe nädala pärast ööeldi jälle: „Hobused sadulasse, meie maršime Waali jõe äärde!“ Lord Roberts saatnud hobuse wäe meie parema tiiva peale, mis juba Karys'i juures Waali jõe ääres oli. Jälle algas see igaw tagasi maršimine läbi lageda kollase rohulaane. Need maakonnad olla weel Dranjewabariigis kõige „ilusamad“ Lõuna-Afrika wilja aidad. Kuid õhtul muutus see igaw pilt teiseks. Igal poolel, nii kaugel kui silm ulatab, nähti kaugel ja ligidal lõpmata, pikkaid tule laeneid, sest buurid süttitawad kuiwa rohu põlema, et järele tulema waenlase eest ka seda wiletsat looma toitu ära rööwida. Niisugune rohtlaane põlemine on sagedaste päris tore pealt waadata, iseäranis aga siis, kui maa weel weidi mägin juhtub olema. Ma kardan peaaegu, et Amerika rohtlaane põlemised nii kardetawad on, kui mõned reisijad kirjeldawad, sest Afrikas pole see mitte nõnda hull. Minult ühe korra sattusin ma häda kätte, nõnda et suits mind, kui ma ühest põlewaist maiji põllust ettewaatamata läbi juhtusin minema, ära oleks lämmatanud. Võib aga ka olla, et Amerikas, sawisel musta mulla maal, rohi suuremaks kaswab, kui punakal pruunil Lõuna-Afrika pinnal. Need ilutuled ei pandud mitte üksi inglaste auuks põlema, waid see on iga aastane pruuk, sest selle läbi tahawad maa elanikud rutemalt uut rohtu saada; sellel põletamisel on ka sest süüdi, et Lõuna-Afrikas midagi puud ei kaswa. Selle wastu töötatakse aga uuemal ajal suure agarusega ja istutatakse ruttu kaswawaid eucalyptused, mis heasti igal maal kaswawad, hea järeldustega sinna lagendikfutele. Transwaali walit-

sus andis puude istutamiseks suured summad wälja ja julgustas ka erainimesi sellele tööle ning andis selleks auhindasid wälja. Plus, suur mets „Johannesburgi juures, see nõnda nim. „Sachsenwald“ (sakslaste mets),“ on sakslaste wäsimata wärske läbi sinna figinenud, ta istutajad andsiwad talle ka ajaloolise nime. Ka Transwaali metajaistutajad on enamiste sakslased olnud.

Meie jõudsi me ikka samm-sammult päewal tulise palawaga ja kaunis wiludel öödel, edasi, sest maikuu, Lõuna-Afrika sügise oli juba kätte jõudnud. Meiega ühes minnes „töötas“ ka „Dünamidi wäejagu,“ kõiki sildasid ja truupisid teel õhku lastes, ta wõttis ka kõik hiljaks jäänud järele tulijad oma wäejaosse wastu. Nõnda rännates jõudsi meie wiimaks Biljoendristi, Waali jõe äärde, wiimases Oranje-wabariigi kohta, siit läksi üle Waali jõe, mis umbes nii lai, aga palju madalam oli, kui Spree jõgi Berliini juures ja jõudsi siis Berenigingi. Waali ääres lubati kõik jõud kokku wõtta ja waenlastele Transwaali sisse tungimist keelata. Oranje-wabariigi buurid ei tulnud transwaallastega mitte enam ühes, nad tahtsiwad oma maad kaitseada, ja läksiwad Steijni ja Deweti juhatusel selle põhja-hommiku poolsele nurka. Aga ka meie jäämisest ei tulnud seal kauem midagi wälja, sest Waali ääres polnud midagi seijukohtasid ja kui Roberts ligemale jõudis, taganesiwad kõik jälle tagasi.

Meie wõisi Bereningingis mõne päewa puhata, kuid minu suureks kurwastuseks lahkiwad siin mõned herrad meie korpuselt ära. Wäga lahke ja armas ülem leutnant von Gosben läks ühe endise Saksa ohwitseri von Lofbergi kutsel, kes Oranje-wabariigis ühte juurtüki wäejagu juhatas, milles neli juurtüki oliwad, tema komman-

dusse. Ka leutnant von Leckow astus ühte teise korpu-
 sesse, mida Theron juhatas, sest lihtsa wabatahtlase elu
 ei meeldinud talle jakslaste hulgas mitte iseäranis, pea-
 legi ei leidnud ta omale parajat kohta, sest teda oleks
 samati, kui mindki, meie kommandandi stabi „inimeste ja
 loomade arstiks“ vastu wõetud. Leckow oli hea pois, wäga
 piif, wäga noor, wäga lapselik. Erialgusel oli ta hull julge,
 nagu laps, kes hädaohtu mitte ei tunne, kuid pärast
 jahutus ta märksa ära, see tuli sellest, et inglased
 Berenigingi juures tema hobuse ta alt furnuks lasi-
 wad ja peale selle langes üks ta sõber Pretoria juures
 waenlase kuulist ning teine sai haawatud. Hiljem pum-
 meldas ta, nagu ta ise ütles, filmahaiguse pärast, teenis-
 tusewõimetu, ilma tööta, Lydenburgi kreisis, „seda maad
 tundma õppides,“ ümber, ja lahkus augusti kuul Trans-
 waalilt. Ta tahtis Hiina maale reisida, kui ta juba nii
 palju raha kokku oli forjanud, et edasi wõis reisida, läks
 ta Sakia Ida-Afrikasse, kus ta jälle mõnda tutawat
 lootis eest leida. Üks teine ohwitser, leutnant Genz, lah-
 kus ka meie korpusest ära, sest ta läks meie kommandandi
 Runfiga, kes wäga uhke ja iseenesest lugupidaja oli äge-
 dassa riidu. Tema oli ajalehe sõnumi saatjana ja selles
 mõttes, et ta Lõuna-Afrikas oma õnne leiab, sinna tul-
 nud. Kui sõjandus buuridelt lahkus, astus ta sõjawäest
 wälja ning sai hiljem Pretoria nõnda nimetatud „special
 politsei“ liikmeks, see oli politsei korpus, kus enamiste
 wäljamaalased liikmeteks olivad, ka inglased jätsiwad esi-
 hakatuses selle korpuse tegewusesse.

Lahkujate aset täitis aga waewalt mõne aja eest
 meie korpusesse astunud leutnant Runze, keda Runf
 omaks adjutantiks oli nimetanud. See oli üks neist ijan-

datest, kes Transwaali walitjusele liiga kallis tuli maksma tema pärast fitsendati kõigi wabatahtlaste hotelli elu. Kui ka enamiste kõik Europa ohwitserid buurisid ja nende wäejuhatajad liiga terawalt nende sõdimise wiisi pärast kritiseerisid, siis oli leutnant Runze nende hulgas jelles kõige ägedam. Tema silma ees ei leidnud kessi armu, isegi buuride juurtüki wägi, kelle osawuse üle inglased otse imestasiwad, ei olnud tema arwates midagi wäärt, sest juurtüki wäe mehed ei oskawat kindluseta wõitluse wiisil sugugi lasta. Wiimases asja wõis tal ka weidi õigus olla, minu arwates näib sel juurem tähendus olewat, et juurtükid seda kindlaste trehwata wõiwad, mis nad näewad. Inglise juurtükiwäe ohwitserid oskawad wist küll palju paremini kindluseta laskmise wiisil lasta, kuid siiski lasewad nad kindlas laskmise wiisis palju halwemini kui buurid.

Omas armamistes oli leutnant Runze tore junker, kuid rahwaga ümber käies näitas ta wähe auumehe olefut. Oma wälimuse wälja nägewisest pidas ta suurt lugu; kui ta Brandforti juures kõige enne korpusesse astus, kandis ta kõige peenemat pesu, toredaid riideid, laki saapaid, torukübar peas ja kindad käes, mis mitte wähe tähelepanemist ei äratanud, sest jarnased „toredad mehed“ oliwad Gõuna-Afrikas aruldased linnud.

Saksa korpuses oliwad weel mitu parema feltskonna liiget, kuid wähe oli nende seas humitawaid isikuid. Teiste hulgas oli ka üks wäga wana „üliõpilane“ oma kahewõitlusel rajutud haawade armilise näoga, tema tahtis oma arstiteadust sõjawäljal tegelikult täiendada, et ta siis professorid oma tarfusega üle wõiks lüüa, selle isanda

nimi oli „doktor“ Riethausen. Peale tema oli veel leutnant Blum, kes ajalehe sõnumi saatjana kodumaalt Afrikasse oli reisinud ja meid oma lapsiku arwamistega sagedasti naerma ajas. Ta korpuse jauskonna seltsimehed olivad tähele pannud, et Blum oma hobuse õhtul nõnda finni siduda, et ta pea liiga kõrgesse jääb. Nende küsimise peale, miks ta nõnda teha, sest see waewata looma väga ning peale selle ei wõida ta jüüa, wastanud Blum: „Just seda ma tahangi, see wana rumal loom sööb aga öö läbi ja ei maga sugugi, aga sellega junnin ma teda ometi magama!“ Ja tõesti läks tal sel wiisil forda, et mitu looma mõne nädala jooksul magama uinuwad, aga nõnda, et nad enam ülesse ei tõusnud.

„Wana Hermann“, kommandati kofk, oli üks algupäraline mees. Tema oli endine fullakaewaja, seda äri oli ta peaaegu oma eluaja ajanud ja terve Lõuna-Afrika läbi reisinud. Sõda oli ka teda Barbetoni juurest ta „hurtfikust“ ülesse otfinud, ja nüüd pühendas ta ennast armastuse ja lõbuga Saksa korpuse kommandandi kõõgi teenistusesse, sest teeta ja küpsetada oskas ta põhjalikult. Ta mõlemad „käsihobused“ kandsiwad ikka toidukraami omas seljas, mida ta osawal wiisil kofku oskas korjata. Waewalt oliwad teised oma hobused sadulast lahti wõtnud, kui wana Hermannid keedupotid juba popitsesiwad. Ta oli suurtsugu mees ja fullakaewajate hulgas „krahwi“ nime all tuntud, kuid oli fullakaewajate seltsis liia alkoholi pruukimise läbi kõif oma fulla joomise eest wälja andnud, kõif ta hea kaswatuse ja peenema seltskonna kombes olivad ka selle läbi täitsa kadunud. Mina ei jaanud ta tõsist nime ja seisust mitte kuulda. Ta ise ei rääkinud selle üle ilmaški ja ta jutt oli ainult Saksa- ja Inglise

fecles segatud sõnnu sõnades, mida ta hobused wist ükji mõistiwad.

Teine sarnane nähtus oli üks 35 aastane Brandti nimeline mees. Ta oli oma nime enne ühte wõitlust ühele oma seltsimele selle palwega awaldanud, et kui ta lahingus langema peaks, see seda siis Saksa konsulile teataks, kes seda siis edasi pidi saatma. Tema olla üks endise Hannoveri kindrali poeg, kes Langensalzi lahingu juures sõjawäge olla juhatanud. Tema olnud juba ohwitseri kooli läbi teinud ja sõjawäe teenistusesse astunud, ja omaast wanematest mõtete wahetamise pärast ära lahkunud ega tahtnud mitme kutsumise peale kodumaale enam tagasi minna, sest ta tunda, et ta seltskonda enam ei passi. Sel wärsel mehel ei olnud Afrikas mitte õnne olnud, ta ei jõudnud mitte parema elujärje peale ja peale selle kaotanud ta ühe haiguse läbi oma kõrwakuulmise ära. Brandt oli aga läbi ja läbi wiisakas, wainne ja korralik mees.

Kui meie weel wiimast päewa Berenigis olime, juhtus mulle see paha õnnetus, et ma oma hoost mitte ülesse ei leidnud. Et Siri teine brigade samal ajal sealt ära kadus, siis wõisin ma juba arvata kuhu ta jäänud oli, kuid seda lootust, et ma ta weel kätte saan, ei olnud mul enam mõttes. Leutnant Runge wõis mulle minu õnneks ühe hõuse anda, mis ta mõne päewa eest oli leidnud. Kui meie teele läksime, kuuldi Waali ääres juba püssi paukusi ja üks sild lendas suure praginaga õhku. Meie pidasime ühes kahwri kraalis kinni, kust meie inglasti näha wõisime, sealt leidsin ma ühe maha jäetud hõuse, mis mööda wäljasid ümber hulkus. Tore see loom küll mitte ei olnud, aga siiski oli ta wäike tugew loom. Ma leidsin kohe, et see loom mägede sõidu tarwis iseära-

nis väga hea oli, aga ruttu edasi jõudmiseks, iseäranis kui waenlane kannul oli, ei võinud teda mitte pruukida. Ta endine omanik oli ta sellepärast ka wist maha jätnud.

Meie jõudsiime ka pea buuride järel wäe juurde, keda Louis Botha isiklikult juhatab, ja kes waenlast oodates wõitlemiseks walmis oli. Sinna toodi ka mõned sõja wangid, kuid inglased oliwad Berenigingiga üsna rahul ning õhtu eeli marsšisime meie jälle Johannesburgi poole, kus buuride pea wägi mõne tunni tee Berenigingist ühe õõnesteel Klipi jõe ääres oma seisukoha oli wõtnud. Ühe raudtee jaama juures, kust meie öösel mööda läksime, oli suur tungimine, mõned rongid sõitsiwad ära, ning wanfrid ja buurid rändasiwad suurtes woorides mööda teed edasi. Mõned buurid küsisiwad meilt juure ägedusega, kas meie inglasi näinud olewat, meie ei saanud esite mitte hästi aru, mis nad tahtsivad, aga aega mööda saime meie teada, et need päewal wangi wõetud nelja inglase wahid oliwad. Nad läinud aga filmapilguks kohwi jooma ja pole wangisid tähele pannud, aga kui nad endid ümber pööranud, oliwad need ja nendega ühes ka nende Mauferid, mis nad seina najale püsti jätnud, kadunud. Mauferid olal, läinud nad üsna rahulikult buuride hulka, keski pole neid tähele pannud, sest palju wäljamaalasi ja buurisid kandsiwad neile saagiks langenud inglaste riideid. See juhtumine näitab selgesti, kui hooletumad buurid oliwad.

Järgmisel hommikul jõudsiime meie ülemal nimetatud seisukohta, kuid see ei kestnud kuigi kaua, kui edasi-marsšimise käsku anti, sest French jõuda oma ümber piirawa wäega ikka lähemale, ta olla juba Waali jõest üle tunginud, ning minna juure hobusewäe jalkadega otjeteed Johannesburgi poole. Meie läksime jälle tagasi. Wii-

mati jõudsi meie Elsburgist mööda ühele rist teele, kust tee paremat kätt Glandzfonteini ühte kohta, kus palju raudtee harusid kokku jooksiwad, läks, ja pöörasime sealt pahemat kätt Johannesburgi poole. Suurem jagu väge läks Glandzfonteini, kus Botha meid tagakiusawa lord Roberts'i eest teed finni tahtis panna, kuna meie juba ülemal pool Klipi jõe ääres Frenchiga wõitlema kindral Delarey suurtükide mürinat kuulsime. Lühikese wastupanemise peale andis Runk oma meestele järele, ning meie marsisime Johannesburgi poole edasi. Mitmetel meie meeste seas olivad seal perekonnad, teistel jälle sõpru ja sugulasi. Käsku meie ei saanud, kuhu meie minema pidime, meie kommandant tegi, mis ta ise tahtis, ja et meie asjad ja sõjamoona ka Johannesburgis oli, siis läksime meie sinna. Pimeduse hakatuseks jõudsi meie Goldstadti, käisime selle finni sees ridades läbi ja leidsi meie omale wõiduajamise platsil- ja tallides head sömaja.

Juba järgmisel hommikul õige wara ööldi jälle: „Hobused sadulasse!“ Kuid siiski polnud meil palju ratjutada, linna alewis ootasiwad meid mõned herrad finni se wanfriga, wäga saladusliised näod ees. Need olivad, üks parun von Molzan, endine Saksa ohwitser ja leutnant Kennebarth, keda ma Natalist saadik juba tundsin. Wiimane teatas minule meie käigu otstarbet, mida Runk mulle ka juba tähendanud oli. President Krüger olewat parun Molzaniile jala käsu annud, mõnda tähtsamat Inglise fullakaewandust õhku lasta ja ära rikkuda. Nagu tutaw, ähwardas Transwaali walitsus Johannesburgi juures olewat Inglise fullakaewandused rusudena inglaste kätte anda; kuid wiimati jätsiwad buurid selle lubamise teiste rahwaste tulude peale waadates täitmata. Krüger

tahtis aga Robinsoni kaewandust, mille omanik kõige suurem buuride wastane olnud ja teisi nende wastu ülesse ässitanud, trahwida, sealt leitud ka peale „Jamesoni rööwfäigu“ suurtükka, püssja, sõjamoona jne. Barun Malzon wõtnud selle ärarikkumise töö enese peale; kuid Johannesburgi wõimumehed olla talle nii palju raskesti teinud, et ta ilma sõjawäe kaitseta seda ette ei usaldanud wõtta, ja jellepärast olla ta Saksa- ja Ziri korpuseid omale abiks palunud. Kui tõsi see ülemal ööldud käsk on, ei tea mina mitte, mina jutustan ainult seda, mis minule on räägitud. Barun Malzon sõdinud niikaua Italia korpuses, kuni ta haawatud saanud, ning sõjawäest lahkuma pidanud. Leutnant Kennebarth astunud lühikese aja eest tema seltsi ja oli oma „sala wande“ osa üle väga rõõmus; ta tõendas minule, et see ettewõtte teda palju enam huwitawat, kui wõitlus sõjaplatstil.

See ettewõtte ei olnud mitte minu maitset mööda, ehk ma küll wäsinud olin, tahtsin ma siiski ennemalt Klipi jõe äärde ratsutada, ja seal wõitlust pealt waadata, kust äge suurtükide mürin minu kõrwa kostis. Ööldud, tehtud; kuid siiski oli wõitluse koht kaugemal kui ma esite arwasin, ma jõudsin esite wastu lõunat sinna, kui wiimased suurtüki paugud weel kajasiwad. Ingliseid katsunud üle jõe tungida, kuid löödud tagasi; ma nägin nende haigete jaoskondasid libedas tegewuses olewat, kuna trobifond hobuseid oma surnud isandate kõrwas rahulikult sõiwad. üks buur tuli ühelt wäikeselt kõrgustikult tagasi ja rääkis minule, et Inglise hobuse wägi mööda teed tihetates ridades edasi ratsutanud, ilma et nad aimanudgi oleksiwad, et buurid endid sinna wäikese kõrgustiku peale, kust tema praegu tuli, ära oliwad peitnud. Nad lasknud neid üsna

ligi tulla ning hakkanud siis tuld andma, nõnda et mehed ja hobused läbi segamini langenud. „See oli fena näha“, lõpetas buur naerdes oma juttu. Inglastel ei olnud himu siit wägivaldsel wiisil üle jõe tikkuda, nad läksiwad pikkades tumedates ribadest paremale poole Krügersdorpi poole edasi ja suurtükide mürin hakkas uuesti peale. Ka buurid muutiswad oma seisukohtasid ja faks Kruppi suurtükki sõitsiwad ka sinna poole. Mina läksin nendega ühes kuni suurele teele ja pöörasin siis Johannesburgi poole, ja panin ühte jänese jahti tähele, mis mõned suurtüki wäe mehed teel ette oliwad wõtnud. Kuid haamiku emand peasid nende käest, mis üle nad üsna nurinas oliwad. Külma werelised on need buurid tõesti! Kui ma Johannesburgisse jõudsin, öeldi mulle, et ma üsna dieti olin teinud ja weidi humitawamat asju waatama läinud kui „õhusse lastmisi“. Robinsoni kaewanduse juurde jõudes pole ükski wastutamist enese peale tahtnud wõtta, sest teine riigijaadik, kellega Malzan ühes oma asja pidi ajama, polnud mitte sinna ilmunud. Kaewanduse direktor olla omad mehed kofku kogunud ja tahtnud wastu hakata. Malzan tahtnud siis wastutamist Runko hooliks jätta, kui seal awalik wõitlus tuleks, mis peale see aga seletanud, et tema hakata ainult Malzani otskohesel käjul peale. Nõnda pööranud nad oma dünamiidi wanfriga midagi forda jaatmata tagasi.

Johannesburg, suurlinn, on üsna isewärki. Kenad suured eucalyptused linnas ja linna ümber ei taha naljalt uskuda lasta, et nad alles kolmeteiskümmend aastad wanad on, s. o. niisama wanad, kui linn ise. See on weel üsna pooleli, seal on elektri walgus, kuid uulitsad on weel prügitamata; kalewi suurused palastid ja kauplused

on madalate majafeste kõrval, uulitsatel on palju kaewanduse pikkasid korstnaid näha, niisama on seal ka juuri pestud ja lõhutud kiwi walliõid, mis nagu juured kindluse wallid wälja näewad. Palju kosutawat warju andwad aiad ja pargid annawad selle linnale wäga kena näo. Kõigi tööde takistuste tõttu oli linna uulitsa elu nõrk; hulk kauplusi oli koguni finni pandud. Kuid Johannesburg on jüiski juba suure linna nägu, emme sõda olnud seal umbes 100—120,000 elanikku.

Sinn kubises üsna buuridest, iseäranis aga wäljamaa wabatahtlastest, kes ennast seal kõigest wäest wiina, naeste ja lauluga lõbustasiwad, kui kellegi raha otja lõppes, noh, siis müüdi sadulad ja sõjariistad ja ka hobused ära. Ka Saksa korpuses tegiwad mõned nõnda, ehk wärawad küll kindla wahi all oliwad ning keski ilma lubata hobusega wälja ei tohtinud ratsutada, sest Runk tundis juba oma kangelasi. Wiimati lasi kommandant ühe mehe koguni finni wõtta ja wangi panna, kes korpuse warandust warastanud ja ära müünud oli. Aga mis üfsikud mehed wäikeselt tegiwad, seda tegiwad ülemad suurel määdul. Saksa korpuse walitseja Johannesburgis oli, nagu kõik, iseäranis aga ustawad üfsikud, rääkisiwad, korpuse jaoks määratud raha summad ja palju kingitud asju läbi löönud. Endine kommandant, anarhist Brall oli korpuse wantrid enesele omandanud, milledest meie Johannesburgis weel faks tükki ülesse leidmise ja ära peastmise.

Õhtu läksime meie, s. o. kommandant Runk, adjutant Kranze ja mina, veldforneti Meyeri tutjel ühte temale tuttawasse perekonda wõeraks. Alkoholi jookidele ei antud seal just mitte armu ja kui meie sealt ära tulime, ütles Runk, et tema enam teed ei teadwat. Mina pidin

teistele teejuhatajaks olema, ehk ma Johannesburgis küll täitsa võeras olin, teised olivad kõik „winiis," mina ei tunnud küll veel suuremat häda, sest ma võisin enam ehk joowastawaid jookisid fanda wõi ei joonud me mitte nii palju kui teised. Wiimati leidfime ka õiged teed, sest Runk futsus rewolvri pauguga ühe õwahi lähemale, kes meid meie hooste talli juurde juhataš. Järgmisel hommikul äratati meid sel teatel ülesse, et inglased lähedal olla, meie pidada kohe minema hakkama. Waesl Runkil oli kange kasšiahastus ja õnnetumal kombel pakkus keski temale nüüd weel oma pudelit, millest mina teda suure jõõmudega pea parandust nägin wõtawat; kuid see pidi tema hufatus olema.

Robertš oli ägedates wõitlustes Botha tagasi löõnud ja Glansfonteini ärawõitnud. 30. mail oli ta Johannesburgi wärawate ees, mille wõtmed linna kommandant Dr. Krause ta kätte andis, wastupanemise peale polnud mõeldagi, selle kindlus oli täitsa kaitsemata. Mõne liiga rutulise Australia eeswäe mehe ja ühe wäikese buuride salga wahel oli mõni tund enne linna äraandmist kindluse lähedal, linna uulitsatel wäike wõitlus, milles mitu austrialast oma elu kaotasiwad. Kaks inglasi wõeti linna peauulitsal wangi, kus nad toredalt jalutasiwad, sest nad arwasiwad, et kõik buurid juba linnast ära läinud pidiwad olema. Umbes kella 12 ajal marššifime meie linnast wälja, meil puudusiwad mitu meest, ühe wanfri juures murdus midagi katti, ja kuna korpus edasi marššis, jäiwad Runk ja veldfornet Meyer wanfri juure seisma. Meie ees mürisesiwad suurtükid millede lähemale meie jõõudfime. Mõne mäekünka taga oli ühe buuri salga seisukoht, kelle peale inglased kangeste suurtükkidega põmmu-

tašivad. Meil oli käš, kindral Delarey wäe hulka minna feda meie šin arwafime olema.

Meie läššime ühešt mäe künkašt warjatud, buuride juurde, kuš meie kuulda šaime, et kindral juba ära olla ratsutanud. Kindral French oli juba nii ligi, et Pretoria poole minew maantee enam mitte prii polnud, sellepärašt pidivad meie wanfrid paremat kätt ära pöörama, et šiš kõrwališi teefid mööda jälle suurele maanteele wälja wõiks peafeda. Runki ja Meyerit polnud aga kušagil näha. Selle ajaga jõudšivad inglafed ifka lähemale ning buurid hakkašivad juba kahe kolme mehe haawal ära ratsutama, kuid meie kommandant ei ilmunud weelgi. Kell šai juba kaks, kolm, neli, ifka enam buurišid ušaldafiwad feda kartetawat ratsutamišt waenlaše suurtüki tule all, üle ühe juure lagendiku minna ja kadušivad ühe mada-liku taša ära. Kui wiimafed juba ära oliwad ratsutanud, nägime meie wiimati Runki ja Meyerit ühe põešafstiku warjušt wälja tulema. Üks granat löi Meyeri kõrwas löhki, ta hobune fargas ehmatuše pärašt kõrwale ja Meyer lamas pikali maas, šiški püüdis ta oma hobuše jälle finni, ja ka tema kaduš šinna poole ära, kuhu buurid läinud oliwad. Runk ratsutas edaši, nägi meid aga wiimati ja tuli oma hoofšt pikkamiši kääia laštes meie poole, kuš juures oma kübara pääšt ära wõttiš ja waenlaše kuulišid teretas. Kui ta meie juurde jõudiš, nägin ma, et ta päriš purjuš oli ja ennašt suure waewaga weel šadulas wõiš hoida. Samal šilmapišgul hakkašivad ka meie mehed tuld andma, fešt waenlafed meie pahemal poolel oliwad juba nii ligi jõudnud, et nad kartetawaks šaiwad, nüüd tundiš ka Runk sellešt hoolimata, et ta purjuš oli, et hädaoht ligi on. „Hoofte šelga, forpuše jaofkondade

kaupa, faks meest kõrnu käies, edasi!" komandas ta. See oli aga liiga, tema kiskumise ja wandumise hoolimata kihutas iga mees nii ruttu minema, kui hobune aga jaksas. Mina andsin waenlasele rutuga veel mõne paugu ja hüppasin siis ka sadulasse. Suure waewaga ja tublisti kannuseid andes sain ma oma lahingu ruuna wiimati jooksuma ja ka tajasesse nelja sõidule ajada, kuna minu seltsimehed juba kaugel mu ees olivad. Waenlane hakkas kahe kordse ägedusega suurtüübiga ja püssidega tuld andma, granatid, pommid ja püssi kuulid wihisesiwad, ragisesiwad ja plahwatasiwad meie wahel ning ümber, ma nägin mõnda meie meest langemat aga koha jälle ülesse tõuswat. Et ma teistest ikka kaugemale maha jäin, nägin ma ära, et ma siis ainult peaseda woin, kui ma teisele poolele keeran ja kuna suurem jagu Johnsonesburgi poole kihutas, hoidsin ma nii palju kui wõimalik, pahemale poolele. Et inglasi weidi hirmutada, lasi ma kõige lähemate peale oma püssi tühjaks, mis mu hobuse tase sõidu juures sugugi raske polnud. Ka mina olin wiimati madaliku warjus ja nägin ainult Kunki omal paremal poolel, weidi maad minust eemal. Selle peale jõudsin ma ühte buuri talusse ja lasin omale teed näidata, kuid pea selle peale jõudsin ma ühe traataia juurde, millest üle minek päris wõimata oli. Selle peale kuulsin ma oma selja taga ühte püssi pauku ja arwasin, et mind nähtud on ja jäin püss käes waenlase tulekut ootama, ma olin kõigi peale walmis. Omaks rõõmuks tundsin ma aga lähewat meest oma seltsimehena. Ühendatud jõul nüüsi me tasku nuga dega okas-traadi fatti. Tagaajajatest ei olnud kedagi näha, ilm hakkas ka juba pimedaks minema ja weidi aja pärast

leidjime meie ühe jalgte, mis juurele maanteele wäl-
ja wiis.

Mis Runkist sai, ei ole ma kindlaste teada saanud; kas ta langes inglaste kätte wangi, wõi on see tõsi, mis ühe Hollandi punaseristit-seltsi rahwas rääkijawad, kes ütlesiwad, nende juurde olla üks raskesti haige mees toodud, ta olnud aga ainult liiga purjus ja wiimati tulnud wälja, et ta Saksa korpuse kommandant Runk olnud, ükski pole mulle seda tõendada wõinud. Augusti kuul rääkis üks raudtee ametnik Pretoria—Lourenco Marques'i raudteel, et Runk paari päewa eest seda sama teed mööda wiimase koha peale olla sõitnud. Ta ei julgenud selle hullu juhtumise peale ennast wist enam Saksa korpuses näidata. Nii wastu meelt, kui see endine Saksa korpuse auuahne kommandant mulle ka oli, pean ma ometegi tunnistama, et tema Saksa korpusest kadumine ainult kahetseda oli. Runk oskas head forda ja seadust pidada ja ta isikliku julguse üle pole midagi kahtleda.

Meie saime pimedas mõne mehega kokku, keda meie armastime mõista wõimat: kuid need oliwad buurid, kes meie kauase wastupanemise tõttu ühte sõjamoona wanfrit peasta oliwad wõinud. Mitu era wanfrit langenud aga inglaste kätte. Suure tee peal edasi marsjides, mida meie buuride juhutamise peale ülesse leidjime, jõudjime meie ühe majade rea juurde, mis ühe Juudi kaupmehe päralt oliwad, siit saime ise ja ka meie hobused weidi süüa. Siin ööldi meile ka, et Saksa korpuse umbes poole tunni eest siit mööda olla läinud, ning saime nad ka tee ääres laagris kätte, kus meid juba kui kadunud arwatuteks rõõmuga teretati.

Saksa korpus oli aga üsna väikeseks jäänud, mõned kolme või nelja meest nimetati, kes langenud ehk haawatud saanud, teised olivad aga ühe metsatuka warju kofku kogunud sõjanõuu pidama. Üks kolmandik, umbes 20 meest võtnud nõuks Johannesburgisse, oma perekonnade juurde tagasi minna, kuna teised niijama kui meiegi suurele teele olivad jõudnud ja Runze juhatusel edasi marsšijiwad. Järgmisel päewal waliti leutnant Runze kindlaks juhatajaks, kuid see walimine ei olnud mitte soowitaw, nagu see pärast wälja tuli, sest Runze passis ennemalt ümber hulkujaks kui korpuse kommandandiks. Runk astus soldatina ülesse, ehk ta seda küll ilmaški polnud, selle asemel ei wõinud Runze juures seda kunagi tähele panna, et ta hiilgawat kuube oli kannud. Ta ei käskinud kunagi, waid palus alati; ta igawene kindluseta meel tegi teda pea naeruwääriliseks ja see ei kestnud mitte kaua, kui iga mees tegi, mis ta tahtis, kommandanti wiisakaid palweid ei pandud tähelegi.

Järgmisel päewal jõudsime meie Pretoriasse ja asusime juurde suurüküiwäe kasarmu. Johannesburgis kuulsin ma sagedaste räägitawat, et buurid Pretoriat, oma pealinna, kõigest wäest kaitsema ja meeleärabeiliselt waenlase wastu panema saawad. Et ma aga ise oma filmadega nende roidunud olekut nägin, kahtlesin ma wäga selle juures ja kahjuks läks mu kahtlus ka tõeks. Suurem jagu buurid ei jäänud Pretoriasse koguni peatamagi, waid esite teine poole linna. Selle mõtte, linna sisse jääda ja seda kuni surmani kaitsema, olivad buurid targal kombel järele jätnud. Selle asja lõpp sarnasel korral oleks ainult asja küsimus wõinud olla. Krüger lahkus

sealt mõni päew enne meie sinna jõudmist ja riigi walit-
sus asus Machadodorpisse.

Kas see linn pidi siis tõesti ilma wastupanemata
waenlase kätte ära antud saama? Botha pani Irene
juures, Protoria—Glandsfonteini raudtee ääres weel wi-
salt wastu ja õnne kombel ei tulnud inglased mitte nõnda
ruttu meie järele, kui meie esite fartnud olime. Selle
ajaga wõiswad buurid ennast ka weidi waimu poolest
väljapuhata ning linna ette wõeti head seisukohad, kuna
Botha Ireneft taganema pidi. Kõigis neis wõitlustes
fordas see nähtus, et juurem jagu buurid tagasi tagane-
siwad ja ainult wäike osa nende seast pani wahwasti
waenlasele wastu. Irene juures olla Botha wiimati
suurtükikäega ja wiie mehega omaft stabist wastupannud,
kuna ta põgenewaid buurid küll tagasi püüdnud hoida,
ühe mehe hobuse olla ta koguni ise surnuks lastnud, kui
see tema feelust hoolimata minema tahtnud kihutada.
Buuride hulgas puudus õige ford ja kofkuhoidmine, mille
puudujel üks sõjawägi midagi wäärt ei ole ja lahingu
tarwis täitsa wõimetu on. Suurem jagu buurid oliwad
sõjast wäsinud ja kahtlesiwad wäga oma wõidu juures.
Peale Kronje ümber piiramise ja wangi wõtmise oliwad
buurid liiga arad ning kartsiwad kangeste, et nad ehk
ümber piiratud wõiksiwad saada. Kui nad aga mõnda
Inglise ratsanikku oma wäe tiiva juures ehk seljataga
nägiwad, siis põgenesiwad nad kohe omaft kindlateft seisu-
kohtadest.

Neid mõnda puhkepäewa tarwitati selleks, et kõik
suurtükid ja hulk sõjamoona ära koristati, mis rutulisel
inglaste peale tungimisel wististe nende kätte oleks lange-
nud. Kasarmu hoowi peal oli üks riff=Toon ja palju

Satslaste sellis Buuri sõjas.

HELSINGI ÆESTI
HARIDUSESELTS
RAAMATUKOGU

teisi suurtüfka üsna ilma wahtideta, kui meie Pretoria'sse jõudsime. Pikka-Zoomi juhataw leutnant rääkis meile, et buurid tema suurtüki eest kõik härjad ära olla rööwinud, temale püssi siis südame kohal pidades, kui ta neid keelama hakanud. Nad rakendanud härjad oma fraamivantrite ette, milledega nad siis ära läinud.

Rasarmust leidsime meie hulga häid uusi sadulaid, jadula taskuid, rihmasid jne., mis Saksa korpus omale tarwitada wõttis. Kuid meie hobused olivad väga wiletsas korras. Weldkornet Meyer olla omale Johannesburgis tõesti ühe hea, toreda hobuse „kommandeerinud,“ kuid ühel heal päewal oli see kena loom kadunud. Ta tõendas, sel hobusel olnud haige jalg; aga nagu räägiti, olla ta selle hobuse 60 naela sterlingi eest ära müünud. Mitmed tegiwad, nagu ma juba jutustasin, oma loomadega Johannesburgis sedajama, aga suurem jagu loomasid olivad nende igawese marsšide tõttu peaaegu tarwituse wõimetumad. Meyer muretšes omale Pretoria kommandandilt luba, et ta kümme hoost wõib otšida ja meie läksime kõik otšima. Meie läksime linna lähedale talu majadesse, kus mõned rikkad buurid omad hobused ära olla peitnud. Ühikese ajaga olivad meil kümme hoost, mida nende omanikud meile kas tahes ehk tahtmata kwiitungide wastu andma pidiwad. Meie kiirustasime ennast selles käigus, sest Pretoria pool kuuldi ägedat suurtükkide mürinat. Kui meie pärast lõunat jälle linna ligi jõudsime, nägime meie buurijid juba täiel taganemisel. Hooste seljas ja wankritel sõitsiwad arad isamaa eest wõitlejad rahulikult oma piipusid suitsetades, loomad, fraam jne., harilik nähtus. — Meie ei wõinud mitte teifiti, meie pidime neid wiletsateks „nadikaeladeks“ ja „argpüksteks“ sõimama, sest nende seis-

HELCINGI EESTI

HARDUSELTS

RAAMATUKOOL

kohad olivad tõesti väga head. Buurid oleksivad Pretoriat küll veel mõne päeva kaitseda võinud, sest inglased olivad juba liiga väsinud ja õige viletsas seisukorras, nõnda et nad mitte palju teha ei oleks võinud. Kuid hulk buurid ei tahtnud enam võidelda, vaid rahu teha, tuhanded andsivad omad sõjariistad peale Pretoria langemise ära ja heitsivad inglaste alla. Üleüldine taganemine oli enne meie kasarmu juurde jõudmist juba peale hakanud, inglased tulivad ikka lähemale ja lähemale, granatid tulivad juba alewisse ja lõhkesivad kasarmu lähedal hospitali aiast. Omaks imestuseks leidsime meie terve Saksa korpus, kommandandiga ühes kasarmus viibivat ja võitlust pealt vaatavat. Meie küsimise peale ütles Runge, et ta kindral Bothalt küll käsu saanud, sõjapäevale paremale tiivale tulla. „Aga mis pidin ma oma paari mehikejega seal tegema,“ oli ta lapselik vastus. „Ja siis poleks teie meid ka mitte leidnud.“ Võitluse otsus oli aga just wäe paremal tiival; linna lääne poolsed kõrgustikud, mis madalamad olivad kui mujal, olivad waenlastele just heaks märgilauaks. Seda võib hõlbjasti arvata, et wastupanek mitte liiga äge ei võinud olla, sest et palju buurid mitte südikamad ei olnud kui Saksa korpus ja ta „tubli“ kommandant.

Wiimisel silmapilgul tuli veel üks raudtee-rong 900 Inglise wangiga „Watervallist“ Pretoria — Lourenco Marques'i teed mööda oma (inglaste) meeste tule ja granatide all linna, seal lasti aga peale 3000 wangi just wabaks.

Bimeduse hakatusel lahkusime meie linnast, mille wõtmed ühe sõjasaadiku kätte anti. Järgmisel päeval, 5. juunil, tuli lord Roberts pidulikult Pretoriasse. Meljast nädalast olivad peaaegu seitse kuud wälja kaswanud,

enne kui see inglastele forda läks. Meie olime öösel linna lähedal öömajal ja võtsime Pienarspoorti kõrgustikkudele oma seisukoha, ühte kergesti kaitsewale õones-teele, umbes ühe tunni tee Pretoriast eemal.

Inglisemaa hõiskas, rööm walitses Inglise wäes, mis wõitlemisest juba üsna wäsinud oli, wõitluse lõppu arwati üleüldiselt ligi olewat, ka meie olime selles arwamises. Gulk wäljamaalasi ja ka buurisi arwas paremaks, Johannesburgisse ehk Pretoriasse jääda ja ennast Inglise walitsuse alla anda, ehk nad lahkusiwad Delagoa lahe kaudu sealt maalt. Kuid weelgi polnud talupoja kangu murdunud ega ühe jao buuride wabaduse armastus kustunud. Nõrkasid ja argasid oli kahjuks küllalt nende hulgas, aga õnnetus äratas ja kihutas paremate isamaa poegade häid omadusi, nagu raudset wiisadust ja wastu panekut, wahwust ja abileidwat meelt ja kõige pealt ta fanget wabaduse armastust, ülesse, mis buuride loomulik olef just on. Nad saiwad wiimati aru, et nad kümne kordselt suurema waenlase wastu awalikul lahingu wäljal liiga nõrgad oliwad, sellepärast pidiwad nad kawaluse omale abiks wõtma, ja hakkasiwad guerilla-sõda pidama.

XI.

Wõitlus Donkerhocki juures.

Botha scouts. — Tagasiminef Machadodorpi (Dalmanuthasse). —

Buuride laagrielu.

Saksa korpus kaswis Pretorias ja linnast lahkudes jälle suuremaks. Leutnant von Goeben tuli sinna jälle

tagasi, sest elu leutnant von Losbergi juures ja ka Losberg ise ei meeldinud temale. Peale selle lahkus leutnant von Losberg, ühe riiu järele kindral Dewetiga, wabriigi suurtükiväest ja sai Transwaali suurtükiväes omale ohwitseri koha. Gra von Goeben oli Dranje-wabriigi suurtükiväes Deweti all Heilbroni lahingus kaasa wõidelnud, läinud siis Johannesburgisse ning wõidelnud siis Austria korpuses Glandsfonteine ja Pretoria juures.

Teine juurdetulija oli üks noor arst Dr. Leiz, kes Belgia-Saksa punaseristi seltsi arstina Transwaali oli tulnud. Selle Saksa punaseristi seltsi jaoskonna pidanud inglased Ladysmithi juurest taganemisel finni ning käinud arstidega sõjawangidena ümber, sest inglased süüdistanud neid, et nad mõne haawatud buuri wangide ärapõgenemise juures abiks olewat olnud. Kolme nädalase karmi wangipõlwe järele lastud punaseristi seltsi jaoskonna liikmed, Dr. Albero, Dr. Fessber ja Dr. Leiz Bulleri poolt jälle wabaks ja saadetud Glencoisje. Kui Dr. Leizi kolme kuune teenistuse aeg Belgia-Saksa punaseristi seltsi jaoskonnas täis sai, astus ta niisama kui minagi ja palju teisi arstisid, sõjawäesse, sõjariistu kätte wõttes, ta astus peale minu Natalist ära tuleku Dr. Kriegeri scouting korpusesse, see oli nüüd Kindral Meyeri juhatusel all ja sai, nagu juba tuttav on, endise Saksa scouts-korpusega II. Jiri brigadi juurest elule kutsutud. Tema mõlemad Belgia-Saksa punaseristi seltsi ametiwennad jäiwad sõjawäesse teenima, peale Pretoria langemist astus Dr. Fessber Inglise teenistusesse.

Nagu Dr. Leiz minule rääkis olnud Dr. Kriegeri korpuse olek ikka wana wiisi, j. o. seal olnud kahelksa meest, kes midagi pole teinud, aga wäga head elu elanud,

jekt Krieger olla kõigi asjade, iseäranis aga alkoholi joo-
 fide eest hästi hoolt kannud. Minu järeletulijaks wali-
 tud leutnant von der Lippe „kapteniks,“ ühel ainsamal
 luuramise käigul, mis see korpus selle ajaga ette olla
 võtnud, andnud von der Lippe meeste juhatusel leutnant
 Daebleri hooleks, ennast hambawalu pärast wabandades.
 Kindral Meyeri sconting-korpus läinud temaga Helpma-
 fariisse ja sealt Natalist tagasi tulekul Kolkstrusti ja wii-
 mati, kui Lucas Meyer Transwaali walitsuse poolt
 Pretoria kommandandiks nimetati, ka Pretoriasse. Pre-
 toria kaitsemise mõte jäeti pea maha, sest buurid ei taht-
 nud keskwaes Lucas Meyerist midagi enam teada, selle
 peale nimetati ta Machadodorpi uue riigivalitsusjefoha
 kommandandiks. Dr. Krieger läinud ka sinna tema jä-
 rele, jama ka mõned tema meestest nagu von der Lippe
 ja Ostahr, kuna leitnantid Thumann ja Deebler Delagoa
 lahe kaudu sealt maalt pea ära olla reisinud, mõlemad
 unterohwitserid Basel ja Schneider jäänud Pretoriasse ja
 Dr. Leib astus meie korpusjefesse.

Hra von Lippest kuulsin ma, et ta Dr. Kriegeri
 uude korpusesse Machadodorpi „kapteniks“ olla walitud,
 kuhu kõik sõjawäest eemal olevad Middelburgi ja Macha-
 dodorpi ümber hulkuvad wäljamaalased ja uued sõtta
 tulijad sunnitud astuma. Mõni päew enne Machado-
 dorpi ehk Dalmanutha wõitlusi, mis 25. kuni 27. augusti-
 ni oliwad, lahkunud ta Transwaalilt ära ja pööranud
 kodumaale tagasi, Transwaali walitsus andnud temale ta
 sõjateenistuse eest, mis küll enam rahuteenistus oli, 50
 naela sterlingi (500 rbl.) reisu raha. See oli küll üks
 iseäralik arm, sest muidu lasi Transwaali walitsus kõik
 wabatahtlased niisama tagasi minna kui nad tulnud

olivad, s. o. nende omal fulul. Dsbahri käsi käis aga halvemini; ta ei wõinud hobuse wargust mitte järele jätta, sai wiimati warguse pealt finni wõetud ja kohtu poolt kolmeks kuuks sunnitööle mõistetud, mis ta Barbetonis täitma pidi. Sealst sai ta küll wist inglasteft, kui need septembri kuul Barbetoni ärawõitsiwad äraandja kindral Schoenemanni ja teiste sarnaste enam ehk vähem kuulsamate felttimeestega wabaks lastud.

Ka minu Havre reisuõber katelsepp Johann Renno Saarbrükeniſt astus Sakſa korpusesse. Meie lahkujime Ladyſmithis teine teisest ära, Renno astus oma terve korpuse jaoskonnaga ühel päewal, kui nad kommandant Krankiga riidu olivad sattunud Sakſa-Johannesburgi korpusesse Colesbergi juurde. Seal käinud tema käsi õige halvasti. Ta oli öösel enne Norvalſpontist Oranje jõe äärest taganemiſt wahipeal olnud. Kui tema ning ta felttimees hommikul laagriſse tagaſi läinud, olnud ſee kadunud. Need waesed mehikeſed rändaſiwad jala, ſest nad olivad jalawäe mehed, mitu päewa ſuure wäe järele, kuni nad ta kätte ſaiwad. Nad toitſiwad endid pool toore maisiga ja armu annetega, mis nad buuride majadest ſaiwad, kuna inglased ifka nende kannul olivad. Kui Renno wiimati Smuldeli, Winburgi raudteejaama jõudis, kui ta terve Oranje wabariigi pifuti jala läbi oli marſſinud, ilma et ta neil wiiel kuul ühe ainsama waenlaſe peale laſknud oleks, oli ta sõjahimu täis, ning ta läks Johannesburgiſse, kus ta ühe kuu Rooſe Deepi-kaewanduses töötas. Selle ajaga teenis ta katelsepana 45 naela ſterlingi (450 rbl.)! Aga kui inglased Johannesburgiſse ilmuſiwad tuli ta, kartuſe pärast, et nad teda endiſe sõjamehena ſeal wangi wõtawad, ära.

Mõni päew peale meie Bienarspoorte kõrgustikkudel olekut ilmuwad ka inglased raudteed mööda meie lähedale. Meie sunnil wõttis siis kommandant Runze ühe käigu nõnda minu „esimese wabriku“ poole ette, kus meie Inglise ratsanikkudega kokku pörkasime ja nendelt ühe hobuse ära wõtsime. Meie alandlik kommandant andis juhatusel sellel käigul täiesti leutnant von Goebeni hooleks, sest tema ei teadnud omas nõuuta olekus kunagi, mis ta tegema pidi.

Inglased nägiwad pea ära, et nad meie peawäe seisukohtasid mitte kätte ei saa, sellepärast püüdis kindral French meie wäe pahema tiiva selja taha tungida. Aga enne, kui inglased seda korda jõudsiwad saata, tikkus kindral Botha Donkerhoekil juures inglaste peale, ja sellest järgnesiwad 11. 12. ja 13. juunil lahingud. Rahjuks saiwad inglased öösel enne pealetungimist abi (räägiti, et Botha plaan siin jälle neile teada oli antud), nõnda, et see pealetungimine mitte täiesti korda ei läinud ja inglased meie pool ümmargusest lahinguliinist läbi tungisiwad ja ära peasesiwad. Kuid selles wõitluses, kus inglased palju mehi kaotasiwad, nägi lord Roberts selgesti, et buuride wastupaneku jõud weel koguniste raugenud ei olnud ning Pretoria ja Johannesburgi ärawõitmine weel ammuugi sõjalõpetust ega buuride alla heitmist ei tähenda.

Saksa korpus sai käsu, leutnant von Losbergil juurtükkidega wäe pahemale tiiwale minna, mis meie ka öösel 9. ja 10. juuni wahel tegime. Meie läksime sellel teel mitmest buuri laagrist mööda ja mitte neist kaugel nägime meie inglaste laagri tuleid; järgmine päew läks aga edasi-tagasi käimisega mööda, nõnda et wõitlust mitte ette

ei tulnud. 11. juunil äratas äge suurtükkide mürin meid unest ülesse. Et meile aga kindlat käsku ei antud, kuhu meie minema pidime ja kommandant Runge liiga tore oli leutnant von Lossbergi „lihtsa suurtükkide“ järele minna, oleksime meie, ilma veldkornet Meyeri vapra peale käimiseta söömisega ja joomisega wõitluselt eemal oma aega pidanud wiitma. Meyeri sunnil marsšijime meie ometi wiimati minema ja pika nõuu pidamise peale wõtsime meie omad seisukohad ühe kõrgustiku peale, kus juba üks buuride trobifond enne oli, ja kust meil ühte jagu lahinguplatši ka üsna heasti näha wõisime. Et meie oma hobused weidi kaugemale pidime jätma, sellepärast jäiwad pooled mehed neid hoidma, mida nad Runki juhatusel aga kunagi teha ei oleks tohtinud.

Esimesed suurtüki kuulid ehmatafiwad inglased nende laagris, mis meist pahemal poolel oli, ülesse. Nad oliwad ühes orus, mida mäekünkad ümber ringi ümberpiirasiwad ning marsšisiwad meist umbes 2000 kuni 2500 sammuga kauguses mööda, et neil siis meist paremat kätt orust, kus mägi nii järsk ei olnud, hõlpsam oleks meie wäe peale tungida. Nende wäesalgad oliwad enamiste hobusewägi, kellel suurtükivägi siis järgnes. Meie granatid ja pommid hakkasiwad kolmest küllest kõige parema järeldusega siis nende ridasid häwitama, kuid nad ei lastnud endid selle läbi omas edasi tungimises mitte esitata, kuni Mauseri püüsi kuulide rahe nad wiimati tagasi fihutas. Nad katsusiwad ikka uuesti ja teistest kohtadest peale tikkuda, kuid saiwad ikka tagasi löödud, kuni meie nende suure wäe wiimati paremal poolel kaugusesse omast filmist kaotasime. Meie kõrgete mägede ligidale ei usaldanud inglased mitte tulla, waid nad pidiwad sellega rahul olema,

et nad neid tule all pidasivad, sellepärast pidime meie seda tööta pealt vaatama.

Wiimati läks see pealt vaatamine meile ometi igawaks, ja kui meie omal pahemal poolel, kus üks madal mägi funi inglaste käes olewa mäenõlwadeni ulatas, liikumist nägime, läksime meie, veldfornet Meyer, Dr. Leiz, üks berlinlane ja mina sinna poole vaatama, kas seal ei mõiks midagi ettemõtta. Meie arvasime, et see mäeseljandif buuride käes pidi olema. Kui meie mäe äärele jõudsime, hakkati meile tund andma. Meie wiskasime endid pikali ja arvasime ikka, et buurid meie ees on, ning pidasime aru, kuida meie endid neile sõbradena tunda mõiksime anda. Kuna meie ikka weel aru pidasime, tuliwad weel kuus meie meest sinna juurde; meie tõusime ülesse ja läksime nendega ühes weel lähemale. Jälle hakkati tuld andma ja meie wiskasime uuesti endid pikali. Meyer oli ühe suure kivi tagant warju leidnud, ning kübarat lehwitades hüüdis ta buuri keeles, et meie sõbrad oleme, ja nemad mitte laskma ei pea. Kuid järgmisel silmapilgul hüüdis ta juba meie poole: „Laske! laske! need on inglased!“

Mina ajasin ennaft põlwede peale püsti ja nägin umbes 50 sammu omaft seisukohast kolm inglasi nagu penid oma suure troopikübaratega rohu seesst meie poole wahtima. Mina sihtisin keskmise peale, ning meie laskmise peale kadusivad nad ära. Nüüd hakkati mõlemilt poolelt nägemata wastaste peale põmmutama. Meie olime oma esimese laskmisega wist ühte inglasi haawanud, sest nende juures kuuldi kanget õhkamist ja oigamist. See oli iseäralik wõitlus nii waenlase ligi olles; meie kuuljime üsna selgesti kui nad oma püssa laadisivad, ja kudas üks oh-

witser neid pahemalt poolelt meie seljataha käästis tiffuda. Niisama pidivad inglased ka meie jutustamist kuulnud olema.

Ma ei wõinud Meyerile mitte ütlemata jätta, kui ma teda ühe kiwi tagant otsekohse taewa poole nägin lasawat: „Aga Meyer, kus poole Teie õige lasete?“ Mis peale Meyer wastas: „Ja, minu kiwi on liiga kõrge, peale selle on see ka üks-kõik, kuhupoole ma lasen, peaaegu on ikka see, et meie hästi käre teeme, siis armawad inglased, et meid palju on.“ „Herra Meyer, Teie ligi olles tunnen ma ennast täitsa julge olewat, Teie olete wahwa mees,“ kuulsin ma leutnant Blumi pifaldaselt teine poolt ütlemat. „Laske rahulikult! sihtige heaste!“ hüüdsin mina oma naabrite wastu, kes oma kuulijid suure ärwufega õhku lasiwad. Ma tõusin mõnekorra täiesti püsti ja wahtisin endi wastasid, kuid need oliwad aga täitsa ära pugunud, nõnda et ma neist midagi ei näinud.

„Äärepealsed mehed peawad nende peale tungima,“ kommandas Meyer. Blum oli pahemal pool äärel, kuid ta tundis ennast Meyeri juures nii julge olewat, et ta ennast mitte ei liigutanudki. Minu naabrid hakkasiwad paremal poolel nii pikkamisi edasi nihutama, et nad omalt kohalt peaaegu edasi ei saanud, aga meie ei wõinud mitte palju aega kaotada. Mina tahtsin teistele head eesmärki anda ja hakkasin neljakäpafil edasi roomama, ehk ma küll ääremees ei olnud. Meie pidime igatahes hädaohust peajema, sest see oli karta, et inglased, keda praegu küll enam polnud kui meid, wõisiwad iga filmapilk abi saada ja meie tagajimineku tee finni panna.

„Ha, seal nad jooksewad!“ kuulsin ma edasi roomates Kennot hüüdma. Ma tõusin püsti ja nägin ka tõesti

mitut inglasi rohu seest ülesse fargama ja umbes 200 sammu peale mäe äärele jooksuma, kelledest üks kohe meie kuulide all lamama jäi. Minu kõrval lasi Eggers ühe lamava inglase peale, kes 20 sammu meist eemal ühe fiivi taga oli, kuid kuul põrkas vastu fiivi minnes praginal tagasi. Mina tegin ka tema eesmärgi järele, aga enam mehanilikult, sest ma arvasin, et see mees juba surunud on. Baewalt sain ma aga lasknud, siis hakkas see waene mees kiskendama, ta keerles maa peal ja tõstis oma käe ülesse kõrgesse tähenduselt, et ta alla tahab anda. Aga kellel on niisugusel ajal aega haawatute peale mõelda? Teised olivad ka ülesse tõusnud ja jooksiwad hurraa hüüdega edasi. Omal pahemal poolel nägin ma veel üht inglasi suure hirmuga meie poole wahtides edasi jookswat. Meie lasime mitu korda ta peale, ta tõmbas ennast ikka enam ja enam kõssi ja sai ometi mäe ääre taha ärapõgeneda. Mina jooksin veel tüki maad ette poole ja nägin umbes 75 sammu kauguses ühte meest fiivi taga lamawat, kes mu laskmise peale sinna eluta maha jäi. Ma wiskasin ühe pilgu alla oru poole, seal oli suurt ratsaliste jalka näha, kes meid tagasi minekule maanitsefiwad, kuna meie lähemalt mäe künkalt meile ägedasti tuld hakati andma ja ka üks käsi-maxim oma weidrat fräginat kuulda lasi.

Mina keerasin ümber ja jõudsin pea seltsimeeste järele. „Koh doktori herra, kas olete minuga rahul? Nägite teie, kui ma selja taha läksin? Minu teise paugu peale tõusiwad nad ülesse ja paniwad putkama, aga faks tükki lasin ma neist maha!“ hüüdis Renno rõõmu õhinaga. „Mis teie siis ka tegite?“ — „Mina lasin selle waeje jõmpsi tauru, kes seal nii kolelasti kiskendas,“ wastasin

ma weidi furwalt, „aga sõda on sõda, miks pärast on ta inglane!“

Meie jõudfime ilma kahjuta tagasi, ehk meie küll veel ühest lagendifust üle tulles inglaste kuulidest tagasiusatud saime. Renno ja Eggers tahtfiwad veel wiimafel filmapilgul saafi norida, Eggers sai ühe Lee-Metfordi püüfi kätte, kuna Renno ühe furnud ohwitseri pikkafilma ära tahtis lõigata, kuid inglaste kuulid kihutasfiwad ta aga minema. Tagasi minekul rääfifime meie oma juhtumistest, iga mees arwas ennast kõige wähemalt ühe waenlase maha lastnud olewat. Kõige wähemalt oliwad wiis funi kuus furnud sinna maha jäänud, mitu haawatud meest peasefiwad veel ära, kuna meie hulgast aga ükski midagi wiga polnud saanud.

Shtul anti meile käsk Bronkhofstspruuti jaama poole taganeda, sest inglased olla ühest kohast meie lähedalt, Bienarspoorti juures, meie wäe jaost läbi tunginud. Meie marsfiifime mitu tundi, funi täis pimedus peale tuli; wiimati hakkas üks jagu mehi nurisema ja tahtfiwad puhkama jääda, ja kui Runze forra ka findlalt oma tahtmist läbi tahtis wiia, paniwad nemad temale wastu. Sellepärast seletas Runze, et ta oma kommandanti ameti maha paneb. Järgmisel hommikul jättis ta meie kõikidega jumalaga, lubas fiis Middelburgisse ja sealt Europasse tagasi minna. Lühidalt peale selle ilmus ta aga jälle meie laagrisse ja lasti oma truuwimatest, kellele tema nõrk walitus wäga heasti meeldinud oli, ennast kommandandiks jälle ette panna. Suurem jagu walifiwad ta jälle tagasi, ja Runze wõttis nende usalduse, mis nad selle walimisega tema wastu ülesse näitafiwad, tänuga wastu. Selle peale astufime meie, veldfornet Meyer, leutnant von Goeben

ja mina wälja. Weel 16—17 wabatahtlast tegiwad meie eesmärgi järele ja astusiwad wälja. Meie lahkusime ühestkoost ja läksime igaüks ise harusse.

Kunze juhatusel all olew Saksa korpus, sai mõne päewa pärast käsu, ennast Heidelbergi-kommandoga ühendada, Botha ei olnud Kunzet kunagi weel ta kommandandi auusse kinnitanud, see korpus sünnitas, kui weel kahetsa meest sealt wälja oliwad astunud, Heidelbergi-kommando esimise korpusel jaoskonna. Kunze kaebas Heidelbergis nende wiimase kahetsa mehe peale, et nad oma lubaga korpuselst wälja oliwad astunud, kuid mehed tunnistati süüta, aga see kaebus sünnitas Heidelbergis olewa sakslaste seas palju pahameelt, kes „kommandant“ Kunze peale nii wihased oliwad, et see ennast uulitsatel mitte näidata ei tohtinud. Kui inglased Machadodorpi poole tungisiwad, kogus Botha buuride kommandod Carolina ja Dalmanutha ehk Bergendaali wahel kokku, ja ta Heidelbergi kommando wõttis 23—27 augusti wõitlustest osa. See kommando ja Saksa korpusel jätisid Kunze juhatusel all taganesiwad peale Bergendaali ja Machadodorpi lahingut Lydenburgi poole tagasi. Mis neist pärast sai, seda ma ei tea. —

12. juunil kostis terve päewa meie marssi teel suur-tükkide mürin meie kõrwa, 13. wõideldi weel paremal tiival, kus Delarey kommandas. Kui meie aga jamal päewal weel Bronkhorstspruuti jõudsimel, taganesiwad wäefeskpaik ja pahemtiw Botha juhatusel Balmoralisse. Meyer läks Botha juurde, rääkis temale mis Saksa korpusel juhtunud ja et Bothal enam sconting-korpusel pole, see oli siis ta Bothale wäga meelt mööda, kui Meyer temale meie teenistust sconting-korpuselena abiks pakkus.

Kuna buurid omal taganemise teel Balmorali pool olivad, läksime meie Wilgeriveri jaamaast veel forraks Bronkhorstspruiti ja leidfime selle jaama inglāstest üsna tühja olemat. Gra. von Goeben, Dr. Leiz, üks wäike schweizlane Künzli ja mina ratsutasime veel samal õhtul edasi kuni Glandriwerisje, lähemasje jaama, ning leidfime ka omaks imestufeks Glandriweri tühja olemat. Rahwrid riisufiwad just parajasti mahajäetud Inglise laagrit ja jutustafiwad meile, et Inglise terwe wägi jälle Preto-riasse tagasi olla marsjinud. Gulk juuri tühjafid toofifid, palju furnud härgi, hobueeslid ja hobuseid tunnistas seda kohhta, kus inglāste laager oli olnud ning näitas meile ka teed, kuhu poole inglāsed olivad pööranud. Meie teatasime sedamaid Bothale, et inglāsed tagasi on marsjinud, kuid siiski kestis see faks nädalad, enne kui Botha otjufstada jõudis edasi marsjida, ta terwe wägi oli selle aja Balmoralis ilma tegewufeta, kes teab, kartis ta, et inglāsed teda lõfsu tahawad meelitada, wõi hoidis teda ta harilik hooletus tagasi.

Inglāste häfilise ümberpööramise põhjus oli see, et Dewet nende ühendufe teele wabariigisje ilmus, kes 31. mail ühe inglise wäesalga Lindley juures wangi wöttis ja 5. juunil raudtee Roodenvali juures ära rifkus ja siis Renosterriveri juures ühe teise Inglise wäesalga 11. juunil wangi wöttis ja raudtee ära lõhkus. Lord Roberts kogus oma wäejaod Deweti wastu kofku, kuna sel aga weel forda läks 24. juunil Honingsfarniti juures raudteed äralõhfuda. Kui Bulleril Laingsnecki õõnes-teel forda läks oma Natali teed jälle ühendada, wõis Roberts 23. juulil jälle idapoole Botha wäe wastu wälja marsjida. Rahjuks ei oskanud Botha waenlase

nõrkust mitte oma kasuks tarvitada, ega süüdfalt Pretoria peale tungida, ilma asjata rändasime meie Bienaršpoorti ja Donkerhoeki ümbrused maafonnad läbi ja teatasime ühtelugu, et inglased sinna ainult väikesed wäesalgad maha on jätnud, keda meie fergesti palku oleksime wõinud ajada.

„Meyeri fconting-korpus“ asus Bronkhorstspruit jaama lähedale mahajäetud buuri mõisa elama. Käägite, et mõisa omanik, rikkas buur, Erasmus, inglaste hulka läinud, sellepärast polnud see jugugi meie südame tunnistuse wastu, et meie tema figu, anifid, partifid ja fanu kõige parema ifuga sõime. Hooste jaoks oli seal hull toitu, nagu peksmata kaeru, mis Lõuna-Afrikas harilikult wihkudes looma toiduks hoitakse. Majas oliwad keedunõud ja mitmesugu tagawara, ka raamatuid ja muusika armastajatele üks harmonium ei puudunud seal. Sealt mõisast käisime meie oma luuramise käikudel, milleks meie mõnikord neli kuni wiis päewa tarwitasime. Meie ühel esimesel käigul jõudisime meie kuni Bienaršpoorti, mis 30—40 wersta Bronkhorstspruitist ja ühe tuuni tee Pretoriast eemal on, sealne õõnes-tee oli inglaste käes, kust raudtee läbi läks. Üks Saksa kaupmees X—, endine misfionär, jutustas meile, et inglise luurajad fagedaste kuni tema juurde tulla ja et nad ka järgmisel päewal mitme wanfriga oma moona järele pidiwad tulema. See oli meile just paras juhtumine, kus meie head saaki wõisime püüda, ja meie peitsime endid hommitul põesastifku ära, õõsel magasime meie enne seda ka seal samas põesastifus. Et inglasi aga weel mitte ei tulnud ning Lõuna juba kätte jõudis, lõppis meie kannatus otfa, ja meie läksime järele küfima, kas mitte üht teist õõnes-teeid selle

nõnda nim. „wana teele“ Pretoria poole waba poleks. Mõne tunnilise marši peale jõudsime meie Franzispoorti õõnes-teele. Meyer, Dr. Leib, Hübner ja mina ratsutatsime tüki maad ette poole, kuna teised põesastikku maha jäiwad; leutnant von Goeben ratsutas ühe mehega ühe mäe otsa ümber waatama. Kui meie Franzispoorti juurde, ühele kõrgustiku harjale jõudsime, astusime me sadulatest maha ja waatlesime pikafilma abil seda maakonda. Maanteed mööda tuli üks härjawanter kahwride juhatusel pikamisi lähemale. Meie peitsime ühte põesastikku ära ja lasime wanfri rahulifelt lähemale tulla ja meie ettewaatus sai ka tasutud, sest übeforruga tuliwad pahemalt poolt wanfrit, ühe mäe serwa tagant kolm ratsanikku nähtawale. Seal ei olnud enam midagi kahtlemist, pikafilma abil nägin ma selgesti, et need inglased, oma troobikübaratega ja soldati riietega oliwad. Mõni sada sammu wanfrite ligemale tulles, mis meie peidupaigast umbes 100 sammu eemal oli, wahetasiwad nad kahwritega mõne sõna ja lasiwad neid siis edasi sõita. Selle peale tuliwad nad ettewaatlikult tee lähemale ja jäiwad siis seisatama. Meie tahtsime, et nad üsna lähedale pidiwad tulema, siis oleksime meie seda, mõlemis wäes pruugitawat sõna „Hands off“ (käsi ülesse), mis allahetmise nõudmist tähendab, ka nende juures tarwitanud. Et nad aga mitte lähemale ei tulnud, jellepärast kartsime meie, et nad kas meie hobuseid ehk meie midagi aimawaid selitsimehi kudagi wiiji on märkanud, ja nüüd nende peale lasta tahawad. Rauem wõitlus oleks hädaohtlikuks wõinud minna, meie pidime ruttu midagi tegema, ehk see küll raske oli sõjariistata waenlase peale peidupaigast tuld anda. Mina pidin esimese laengi andma, sest mind peeti kas õigusega ehk õigu-

seta kõige paremaks lastjaks. Mina walisin keskmise ratsaniku, kes minuist umbes 250—300 sammu eemal oli, omale märgiks ja andsin kärke ära.

See ratsanik, suur tugew mees, karjatas nõrgalt, pööras oma hobuse ümber ja kihutas minema, kuid juba mõne sammuga peale kukkus ta nagu raiutud puu maha. Ka mõlemad teised ratsutajad pöörafiwad ümber ja kihutafiwad tuhat nelja minema, kuid weelgi kukkus teine neist sadulast maha, kui ta weel weidi aega hobuse faelast finni hoides edasi oli ratsutanud. Wiimane peafis aga ühe mäe nõlwaku taha ära, mõlemad langenud meeste hobused jookfiwad tema järele. Kõik see afi kestis ainult mõne filmapilgu, igauks meie feaft oli nii palju aega saanud, et ta omast püssifist neli pauku wälja wõis lasta. Rahwrid tõendafiwad, et nad ühest lähedal olewast Kraalifst olla ja nemad olewat inglastega kogemata kokku juh-
tunud. Kaupmees X— käest kuulfime meie mõne päewa pärast, et üks inglane ära furnud, kuna teine aga hawatut saanud; need olnud Kawi-politfjei wõi Lue-mere-maa wäejao mehed.

Meie lähfime sedamaid lähedale mägestiffu tagasi ja polnud mitte liiga wara, feft tee peal fai meid üks kahwri politfjeinik, kes lõõtsudades meie järele oli jooksnud, kätte, kes X— maja poolt tuli ja meile teatas, et lähidalt meie fealt talust lahkfumise peale 40—50 inglafst finna meid taga tulnud otfima ja fa temalt meie üle teatufst olla pärinud. Nad olla selgeste teadnud, et meid 11 meest olnud ja fa seda teadnud, nad fuhu poole meie olla ratsutanud, neid olla wististe nende kahwri falakuulaja seda teatanud, tema olewat neid aga hoopis teife külge juhatanud.

Inglased ei saanud meie teed mitte kinni panna ja ilma kahjuta jõudsi meie mägestikku. Meil oli aga põhjust ka küll ettevaatlikud olla, sest meie olime waenlase seisukohast ainult mõned werstad eemal, kuna meie aga buuridest, kes Balmoralis olivad, umbes 80 wersta eemal olime, nõnda ei olnud meil peale meie eneste fufagilt abi loota. Ühe buuri maja peal nägime meie musta-walge-punase wärwiliist lippu lehwima ja ratjutasi me finna poole, buurid tõmbasiwad oma majade peale igal poolel walged lippud ülesse ja palusiwad nende kaitfel armu. Paljudele tuli nüüd nende rahwus meelde ning tõmbasiwad musta-walge-punase lipu ülesse, mille kaitfel nad armu lootsiwad saada, ehk nad oma Saksa riigi alama õigused küll ammuigi juba kaotanud olivad. Ühel Sakjamaa juudil, Bronkhorstzpruitis oli see õnnetus, et ta Saksa riigi wärwide korra ära oli unustanud, ta ei teadnud mitte selgesti, kas Saksa lipp must-walge-punane wõi must-punane-walge pidi olema, sellepärast päris ta seda kõigilt wäljamaalastelt järele.

See talu oli suurte mägede wahel peidus, meie wõtsime nõuiks, õõseks finna jääda ja arwasiwe endid seal küllalt julged olewad. See talu omanik oli niisama üks endine Saksa miffionär kui kaupmees X— ja wõttis meid wäga lahkeste wastu. Tema pojad olivad kõif buuride hulgas sõjast osa wõtnud, üks poeg, noor abielu mees, oli sõjast tagasi tulnud ja aitas nüüd oma isa põllu töös. Peale kolme poja oli sel abielu paaril weel kaks wõi kolm ilusat tütar, 17—22 aastad wanad. Dr. Leigile ja minule sai see auu osaks ka „ametiwendadena“ perekonna hulgas õhtust süüa. See wana herra oli ka waimustatud arstiteaduse auustaja, kes pealegi tõendas

ühe lepra haige (pidalitõbise) terweks teinud olemat. Seda ei wõinud peaaegu sugugi enam tunda, et ta misjonär oli olnud, aga heaks ärimeheks pääsis ta seda paremini. Naeratades rääkis ta meile, kuidas ta Inglise teemandi ot-sijaid petnud olla. Meie peremees teinud ühe Inglise seltskonnaga maha, nagu see Lõuna-Afrikas üleüldiselt pruugiks on, et ta selle seltsile ühe määratud summa wastu luba annab, oma frunti ja maad läbi otsida, kas sealte teemantid leida oleks, nagu nende otjustamine seda lubanud. Leiawad nad teemantid, siis otjib selts nad maa seest wälja ja ostab kas omanikult selle maa ära, ehk maksab temale ühe osa puhtast kasust. Selle töö juurde on wett waja; kuid wana kawal rebane ei ole inglastele oma hallikaid lubanud, jest nad unustanud seda kondrahti ülesse tähedamast. Sellepärast pidi ta omad järele katsumised järele jätma ning nende õigused kadusiwad ühe ehk paari aasta pärast ära, õnnelik maa omanik wõis rahulikult selle luba eest saadud summa oma taskusse pista, kuna selts seda pealt wõis waadata.

Wiimati läks meie jutt ka mustade küsimuse peale, mis praegu üks kõige tähtsam küsimus Lõuna-Afrikas on. Nagu meie asumaade ajaloos nägime, wütab Inglise walitus mustasid aidata ja walgete eest faitsta ning loo-dab esimeste abi peale. Neis sobitustes, mis sel aastal weebruari ja märtsi kuul Louis Botha ja lord Kitcheneri wahel oliwad, seletas Inglise walitus, et ta oma wanale politikale mustade küsimuses truuks jääb, ning ka Oranje-riigi ja Transwaalis niisama kui Kapimaal mustadele walimises walgetega ühesuguse healeõiguse annab. Mina olen sellepeale kindel, et see üks nende sobituste luhta-mineku peapunkt buuride poolt oli ja see mustade awi-

tamine, wõi walgetega ühele astmele seadmine just see kalju Lõuna-Afrikas on, mille vastu Inglise politika laew puruks joofseb. Mitte ainult buurid, waid ka Inglise asunitud waidlewad selle ühele astmele seadmise pärast Inglise walitsuse vastu, mis ka walge rahwa langemine Lõuna-Afrikas oleks. Kui walged kahwite vastu weidi lahkemad on, siis ei tunne need enam midagi piiri, waid tülitawad europlasi igal wiijil, peale selle jääwad nad laijaks ning hooletumaks omas loomulikus lapsikus neegrite meeles ja olekus.

üleüldise otjustamise järele oskawad buurid wäga hästi kahwitega ümber käia, sest seal kaswawad ju mustad ja walged lapsed üheskoos üles. Nad ei räägi mustadega kunagi Hollandi- ehk Inglise keelt, waid räägiwad mustadega ifka nende omas keeles. Wägaharmwasti tuleb mustade ja buuride wahel armastust ette, see on kõwasti ära keelatud, kuna aga iqal poolel, kus inglased mustadega kokku puutuwad, segawerelisi on. Need lapsed, keda mungad ja nonned Rachits'i flooftris, Natalis, kaswatafiwad, oliwad peaaegu kõik segawerelised ja nagu mungad tõendafiwad, inglaste werelised. Buurid pole kunagi selle mõtte peale tulnud, et nad mustasid inglaste vastu sõjariistade alla kutsuks, kuna inglased mitte häbenenud pole, ristiuskuna kuni Rhama alamaid mustasid sõjariistade alla panna ja siis Inglise ohwitseride juhatusel, Kutenburgi kreisi, Transwaali sisse tungida, kes siis kojujäänud hallpead ja wäikesed poisikesed maha tapfiwad ning naesed, neiud ja loomad wangi wedafiwad ja majad ära põletafiwad. Wiimsel ajal wõtsiwad inglased ka mustasid oma sõjawäe hulka ning läksiwad nendega Oranjewabariiki ja kapimaale buuride vastu sõdima. Mina ise

olen mustade truudust ja buuride poole hoidmist tähele wõinud panna, kes nendega mitte ainult wäljale ei lähe, waid ka lahingusse nende järele tulivad ja wanfri juhatajatena, hooste- ja loomade karjastena wäga suureks abiks olivad. Need jutud, mis inglased buuride üle nende kahwitega halastamata kombel ümberkäimiseft räägivad, on waled ja ülemäära liialdused.

Nüüd pöörame oma jutustamise juurde tagasi. Meie lahkusime järgmisel hommikul omast peremehest, kui meie oma öömaja kulu, hoostetoiduse ja mõnda söögi tagawara ära olime õiendanud, kuna ta poeg meile lahkudes ühe kaljukitse fingituseks andis, mida ta päew enne seda laf-
 nud oli. Meyer õiendas jarnastel käikudel meie rehknungid, mis ta Botha eesmärgi järele ifka wäga õieti wälja makjis. Kuid meie ei usaldanud teda selles mitte hästi, sest sagedaste olime meie mahajäetud buuri majades öömajal, kus meie midagi maksta ei pruukinud. Buuride kommandandid ja veldkornetid ajawad niisugustel kordadel sagedaste head äri oma kommando rehknungidega, s. o. nad annawad inimestele maksu eest häid fwit-
 tungisid asjade eest, mida nende korpused koguniste saanud pole. Johannesburgi kommandant, Piemar, kaewati mõni nädal hiljem niisuguse pettuse pärast kohtusse, ta lasti omast ametist lahti, kuid see protsefs tunnistati aga mõne tunnistaja puuduse pärast tühjaks ja Piemar — fuulge ja imestage — nimetati lühidalt peale selle kindraliks ja Roomatipoorii kommandandiks.

Bronkhorstspruiti, mahajäetud buuri mõisa ilmus ühel päewal üks wana buur just kui meie parajasti lõunat sööma hakkasime, kui meie teda ka sööma kutsusime, wõttis ta meie kutse tänuga vastu. Meie saime wiimati

fa teada, et ta mõisaomanik ise on ja nagu ta tõendas, oma perekonna „Boischveldi“ olevat wiinud. Ta tahtis meid esite oma maja laastamise pärast wastutamisele wõtta. Kui kahwid temale aga tõendasiwad, et inglased juba enne meid seal oliwad olnud, tegi ta paha mängu peale hea näo ja sai Meyeri käest oma sigade, anede jne. ja hobusetoidu eest kommandandi tunnistuse. Pealegi olime meie juba harjunud buuride poolt seda kuulma, et wäljamaalased ainult riisumise ja warguse pärast nende maale olewat tulnud. See süüdistamine oli sellepärast aga seda naeruwäärilistem, et europlastel meeldegi ei tulnud, buuride wiletjat majakraami ihaldada. Buurid, kui õiged talupojameelelijed, ei suutnud aga sest kunagi arusaada, et ilmas weel inimesi elab, kes nende hea asja eest wõidelda tahawad ja neile abiks tulewad. Nad järeldasiwad kõigi europlaste sinna tulefu põhjust kui kahtlast asja, ning waatasiwad usalduseta nende peale, seda meelt oli raske ära wõita.

Meie scouts läks üksford Donkerhoeki lahinguplatši lähedale. Kenno ja mina ei wõinud sest käigust mitte osawõtta, sest et meie omad seltsimehed filmist ära kaotasime ja sellepärast tee ääre ühte buuri majasse maha pidime jääma. Tee peal ühendasiwad meie seltsimehed endid mõne buuriga, meil läks forda mõnda Inglise luurajat kawalusega lõfju meelitada. Kuna teised mehed rahulikult edasi läksiwad, peitsiwad faks endid ühele mäele ära. üks inglane, kes mitte tähele polnud pannud, et waenlase jalga seast faks meest puudusiwad, ligines selle mäekünnale ja sai ühest seal olewast buurist, „mustast Kasparist,“ nagu ta seltsimehed teda nimetasiwad, raskesti haawatud. Pifafilma abil wõis näha, kudas ta

selfimehed teda hobuse selga kinni sidusivad ja ära ratsu-
tasivad. Buurid rääkisivad, et „must Kaspar“ päris ing-
laste kütt olewat; igapäew minna ta teistega selfsis ehk
ka üfjinda luuramise käikudele, milledest ta harmasti ilma
midagi korda saatmata tagasi tulla, sest need mehed oli-
wad kõik sealt ümberkaudu maalt päritud, ning tundsi-
wad wäga hästi iga teed ja rada.

Buuri talus olla üks wana buur Meyerile jutusta-
nud, et tema naabrid, kahwid, olewat rääkinud, et Inglise-
ratsanikud Donkerhoeft lahingu õhtul ühe buuri nende
kraalis kinni olla wõtnud, kes oma selfsimeeste taganemist
mitte enne pole tähele pannud, kui ta waenlastest juba
sisse olnud piiratud. Odaratsanikud sidunud ta käed kinni
ning lasknud ta ühe ohwitseri käsu peale sealsamas maha
ja matnud ta siis mõne teisega ühte hauda. Meyer taht-
nud selle asja üle selgust saada, wõtnud selle haua lahti
ja leidnud sealt ka tõesti ühe buuri ja kolm Inglise ratja-
nikku. Esimese käed olnud tõesti kinni seotud ja ta pea
ühe kuuli läbi, mis, nagu Dr. Leiz tõendanud, üsna ligi-
dalt lastud, ära purustatud. Kuul kuul sisse tunginud,
jeda auku pole mitte leida wõinud, nõnda oli see kuul
arwatawasti juust sisse lastud. Meyer teatas jeda inetu-
mad lugu kindral Bothale, kes siis lord Roberts'it palus,
auusas wõitluses wangi langenud buuride tapmist keelata,
wastasel korral olla ta aga sunnitud wangilangenud Ing-
lise soldatit ka maha lastma. Mõne aja pärast tuli lord
Roberts'i wastus: tema olewat küsitawat asja järle last-
nud kuulata: kuid asja lugu olnud see, et Inglise solda-
tid jeda buuri salakulajaks (!) pidanud, jeda nad, kahjaks
küll, ilma sõja kohtuta, sealsamas paigas maha olewat
lastnud.

Peale selle otsinud meie seltsimehed Donkerhoeffi lahingu platsil selle koha ülesse, kus meie võitlemise; veldkornet Meyer unustanud oma pikafilma sel korral sinna fiivi ääre maha, mis ta wigastamatakt jälle olla leidnud. Nagu näha võinud, saanud seal mitu inglasi vist haawatud, sest seal olla hulk werist watti maas olnud.

Herra von Goeben rääkis minule, et inglased Donkerhoeffi lahingus wiist palju mehi olla kaotanud; tema olla nende haudasid, kuhu hulgana mehi maetud, järele waatanud, millede seas, ühel kõrgustiful, jellel suurel laial lahingu platsil, kaks suurt hauda, 80 sammu pikad ja neli vähemat 20—40 sammu olnud; peale nende olnud weel hulk wähemaid haudasid 2—4 mehe jaoks; nõnda wõida kaunis julgeste nende langenute arwu 300 mehe peale ja selle järele nende haawatute arwu 600 mehe peale arwata; sellega läheb ka ühe Inglise ohwitseri jutt ühte, mis ta ühe buuri koolmeistrile rääkinud. Tema jutu järele kaotanud inglased üksi juba 45 ohwitseri, ja üleüldine kahju pidanud 800 meest olema. Wõrdleme aga selle wastu inglise awalikkusi kuulutusi, nende järele olewat inglased selle kolme päewa jooksul, selles tähtsuseta wõitluse ainult 150 meest üleüldse kaotanud! Kas see pettus ja wale Inglisele mitte ühekorra weel kätte ei peaks saama tajutud?

Kui suur buuride kahju Donkerhoeffi lahingus oli, ei wõi ma mitte kindlaste ööelda, kuid see on selge, et see väga wäike oli. Kindral Botha teatas mõni päew peale lahingut, et 4 meest surma ja 18—20 haawatud olewat saanud; see kõlab küll, et seda uskuda ei wõiks, kuid siiski on see nii, sest inglased olivad kõik selle aja all orus ilma warjuta meie suurtükide tule ees, ning tungiswad lagedalt warjul lamawate buuride peale.

Juunikuu lõpul läksime meie Balmorali, kindral Botha peaforterisje omale jälle riideid ja tarwitusi muretsema ning tahtsime endid siis weidi wälja puhata. Meid pandi seal, nagu kõik wäljamaalased sel ajal, buuri kommando, Krügersdorpi-kommando hulka. Meie puhkamisest ei tulnud midagi wälja, sest nüüd jõudis Botha wiimati otsusele, Pretoria poole marsšida. Pienarspoorti kõrgustikud oliwad meile eesmärgiks; joonega Pretoria pealetungimiseks oli meie wägi liiga nõrk. Meie tahtsime Inglise wäe pahemat tiiva sisse piirata, aga paras silmapilk oli juba möödas, sest inglased oliwad jälle abiwäge saanud ja hakasiwad omalt poolt meie wäe pahema tiiva peale tungima, ja kindral Botha kartis, et nad pahemalt poolt meie seljataha tungiwad ning meie tee Middelburgi ja Machadodorpi poolt finni panewad. Mitu wähemat wõilust tuliwad seal küll ette, kogu see sõda oli mõlemi poolne luuramine.

Samal ajal jaadeti kindral Osthuzen ja Lemmer Krügersdorpi ja Rostenburgi freijidesje, uuesti seal waenlase wastu wõitlemiseks ettevalmistama. Delarey läks mõne tuhande mehega ja hulga suurtükkidega nende järele. Inglased tegiwad Transwaalis sedasama rumalust, mis nad Dranje-wabariigis oliwad teinud, s. o. nad wõtsiwad buuridelt nende hobused ja weised ära. Sellest polnud weelgi küllalt, waid nad wõtsiwad hulga buurid ja wäljamaalasi finni, keda nad sõjawangidena kaasa wõtsiwad. Sellepärast wõtsiwad buurid nuidugi mõista sõjariistad kätte ning lühikese ajaga loitas Rostenburgi maakonnas ning Johannesburgi ja Pretoria ümberkaudu uus wõitlus, kus inglased mitu kumbedat lahingut kaotasiwad, nagu näituseks Nitralzneffis, kus Delarey wiis

kompanid Inglise jalawäge ja ühe salga dragoni wangi wõttis.

Muu seas jaine meie ka käsu, ühte buuri kommandot, kellest peale ühte ägedat wõitlust enam midagi kuulda polnud, ülesse otsida ja ka waenlase seisukohtade järele waadata. Meie leidsime selle kommando hõlpsasti ülesse ja läksime mõne selle kommando mehega luuramise käigule. Pea jõudsin meie ühele kõrgustikule, kust meie Inglise ratsanikka ühes orus, kus nad oma hoostele toidukraami muretsewad, nägime. Beldfornet Meyer ja mina läksime mäe latwa mööda weidi edasi, ja nägime forraga kahte waenlase ratsanikku, ühte mäe jala all olewasse buuri talusse ratsutama. Meie tõttasime, nii ruttu kui wõimalik, selle punkti poole; kaks buuri olivad aga ratja meie ette jõudnud ning näpsewad waenlased just meie nina alt ära, j. o. nad ratsutasiwad nende wastu ja nõudsiwad nüüd mõlemilt poolelt alla andmist, ning lasiwad üheteise peale. Kuna inglased mööda sihtisiwad, haawasiwad buurid teise inglase õla, mis peale teine oma käe ülesse tõstis.

Enne kui meie sinna jõudsin, lasiwad buurid terve inglase ta auusõna peale wabaks, et ta haawatud mehe jaoks Inglise hospitalist arsti pidi tooma, nad ei teadnud et nende hulgas kaks arsti olivad. Buur tarwitanud dum-dum kuuli, sellepärast oli inglase õla hirmsasti purustatud. Ma usun, et buur selle hirmsa kuuli mõju üle isegi ehmatanud oli, sest muidu poleks ta teist meest mitte wabaks lasknud ega arsti järele saatnud; meie arwasime aga, et inglane oma sõna mitte ei pea ega tagasi ei tule. Sellepärast sidusime meie, Dr. Leitz ja mina haawatud mehe õla, see oli üks kanadialane, finni. Kui meie sellega parajasti walnis olime, tuli meie imestuseks ka teine

kanadialane, kui ta oma meestele oma seltsimehe haavamist oli teatanud, tagasi. Inglise kroonu-arstid olivad aga mõne päeva pärast, nagu meie wangidelt kuulsiime, haamatud mehe käe maha lõikanud, mida nad ta raskest haavast hoolimata, jüiski meie arvamise järele ära parandada oleksiwad mõinud, kuid see oleks waewa ja hoolt maksnud, kuna lõikamine aga ferge asi on. Wang, keda meie nüüd oma laagrisse wiisime, oli noor 18—19 aastane mees, ta oli sõjast täitsa wäsinud ega tahtnud oma meeste juurde tagasi minekust midagi enam teada. Omaks imestuseks nägin ma, et kanadialasel õige wilets ühe laenguga püüis oli, millega ta isegi rahul polnud.

Mõni päew peale selle tungis kindral Biljoen ilma ootamata Inglise wäe pahema tiiva peale, kes aega mööda meie poole tuli. Kindral Botha polnud mitte seal, ta oli ühe tarwilise nõuupidamise pärast president Krügeri juurde reisinud. See pealetungimine pidi mitme kommando poolt sündima, kuid ainult Krügersdorpi- ja Johannesburgi-kommandod tungisiwad südikalt peale, kuna teised mõne suuretüki pauguga rahule jäänud, nagu meie pärast kuulsiime. Krügersdorpi-kommando pidi ühele kõrgustikule minema, kust waenlase laagrit lasta wõis. Kuid see polnud kindel, et see mäe nõlw waenlastest tühi oli. Meyeri scouting-korpusele anti see kartlik ülesanne, nagu ikka, luurajatena ette ratsutatada. Hübner ja mina olime esimehed. Kui meie mäe ligi jõudsiime, hakkas juba koitma. Meie lasime hobused nelja edasi jooksta, Meyer ja teised mehed tuliwad umbes saja sammu kauguses meie järele; meie jõudsiime ikka enam kitsa kuristiku ligemale, kust aga üsna kitsas tee läbi läks; inglasi polnud kusagil näha. Kohe peale selle, kui meie ütlesime: „Kõik tühi,“ tuli

terwe kommando meie järele. Teine poolt mäe äärest hafati lastma. Sedamaid läksiwad Johannesburgi politsei-mehed pealetungimiseks ette, nad jooksiwad kiwi-kiwilt edasi ja lastiwad waenlaste poole. Uaerdes, fijendades ja lastes mindi edasi, mõned fihutasiwad foguni hoostega edasi.

Raunis hea summafese inglaste käes oli selle sakilise murdunud kiwise kõrgustiku teine poolt äär. Runa wõitlus seal juba joonele hakkas minema, tuli inglastele abiwäge, hobuse wäe mehed ehk jalawäe mehed ratsja, umbes 1000—1500 meest juurde, astusiwad sadulast maha, ning tungisiwad sipelga pejade kaitsetel meie lähemale. Kuid meie wõitjime neid nii soojalt wastu, et nad pikkamisi taganema hakkasiwad. Selleajaga fihutasiime meie ka ühe suurtüki abil need 120—150 meest mäe teisest otsast minema, ja wõitlus waikis meie poolel kuni mõne üksiku pauguni, mis Inglise suurtükid meile saatsiwad.

Inglased jätsiwad 3 surnud ja wiis haawatud meie kätte, kui palju nad oma tule all töötawa haigete wanf-riga ära wiisiwad, ei tea mina mitte. Haawatute seas oli ka üks ohwitser, kes järgmisel öösel meie hospitalist ära jooksis, ja üks arst, kes rahwuslise õiguste wastasel wiisil juure walge lipuga kõige ägedamal wõitluse ajal meie seisukoha poole ratsutas. Selle trahwiks sai ta ühe kuuli meie meestelt jalga ning Botha ei lastnud teda mitte tagasi, waid saatis ta hiljem Delagoa lahe kaudu Durbanisje. Meil oliwad kaks fergesti haawatud ja üks rinnust läbi lastud mees, kes aga mõne nädala pärast ka terweks sai.

Runa lastmine meie juures waikis, läks wõitlus meie paremal tiival õige ägedaks. Seal tungisiwad Johannesburglased waenlase peale ning wõitsiwad hafatuses

nende seisukohad ära, millest aga waenlase juure abiwäe juurde jõudmisel taganema pidivad. Endine Saksa-Pretoria forpus, kelle all mina Natalis ka olin, oli esite lühikese aja eest Johannesburgi-kommando juures, ning oli selles mõitluses tublisti mõidelnud. Sakslased jõudnud kuni 50 sammuni inglaste pommide tagawara juurde, mis ainult Inglise hobusewäe läbi peastetud sai. Sakslastel olivad kolm või neli haawatud, kellest kaks waenlase kätte wangi sattunud; terwes Johannesburgi-kommandos olivad kaks surnud ja kaksteistkümmend haawatud. See mõitus oli kaunis järel dusteta, kuid inglastele tõi ta kõige wähem neli kuni wiis forda enam surnuid ja haawatuid kui meile.

Mõni päew hiljem hakkasid inglased meie wäepahema tiiva peale tungima, seal seiswad kommandod aeti tagasi ja, et nad teistest mitte ära ei saaks lahutatud, taganes Botha tagasi. 23. juulil hakkas Roberts idapoolse tungima ja jälle algas meie taganemine; nagu juba sagedasti marsšijime meie puhkamatalt üle kuuma lagendikude, tagasi ja ifka tagasi. Weidi maad Middelburgist eemal, hakkas kangesti wihma sadama ja tõusis suur maru. Ünneks jõudjime meie, Dr. Leiz ja mina, Wene punaseristi seltji hospitalisise, sest peale wihma oli ka tibe külm. Kõigil pool oli jääd leida.

Kahjuks ei jäänud meie konting-korpus mitte kauaks oma wanasse olekusse 16 mehega. Herra von Goebenil ei meeldinud, nagu seda ijeenesestgi juba arwata võib, need wäikesed nägelemised mitte, mis buuri sõjas ette tulivad. Ta jättis meiega kesk juulikuul jumalaga ja tahtis Hiinamaale reijida. Tema lahumine kurwastas meid kõiki, sest ta oli väga armas, lõbus ja wahwa, peale selle weel hea seltsiline, ning omas tarkuses mõitis

ta peaaegu kõik omad ametiwennad ära, ta tegi Saksja sõjaväele tõesti auu. — Peale selle tõusivad meie korpuses Meyeri ja meeste wahel riidud, mille tõttu wiimased Saksja, Johannesburgi-kommando külge liidetud korpusesse astusivad. Meie neli, Meyer, Dr. Leib, üks wäike wabahtlane Adam ja mina jäime veel järele. Minule meeldis aga waba luuraja elu palju enam, kui ühetooniline wahi teenistus kuskil kommandos, millest meie mitte osa ei pruukinud wõtta.

Middelburgist läksin ma raudteel tagasi, s. o. ma läksin oma sõbra Dr. Hohlbecki kaasa, kes ühe Wene punaseristi haigete wanfrit saatis, ning temaga Watervall-Boweni jaama sõitis, kus ma Wene punaseristi hospitalis mitmeks päewaks wõeraks jäin ja ennast weidi wälja puhkasin. Wene punaseristi selts oli 6 arsti, 12 õde ja mitu arsti abilist ja haige rawitsejad Transwaali saatnud, kellel woodid, rohtu, konserwisid jne. õige rohkesti oli. Esimesel sõja kuudel olnud wenelastel kaks hospitalit, üks Volkstrustis ja teine New-Castlis, peale selle veel üks abikoht Glencois. Pretoria langemise järele ühendusivad mõlemad osakonnad ennast Watervall-Bovenis, kuni nad kesk augustikuul kodumaale tagasi kutsuti. Wene punaseristi selts töötab hea järeldustega Transwaalis, ning buurid auustasivad ja armastasivad ta liikmeid väga.

Mina saatsin Wene punaseristi seltsi hospitalis, Watervallis, ühe kõrge mägede wahel olewas orus, mitte kaugel ühest tähelepandawast kofest (Water-vall kofst), mis kohale selle nime annaski, mitu lõbusad päewa nende lahke arstide, armsa õdede ning Wene ja Hollandi sõjaväe ametnikkude juures mööda. Rewade hakkas ka juba ligi

jõudma, millest aga Transwaali förgel maal weel mitte palju näha polnud, mäerinnafud lõiwad haljemaks ja or-
gudes õitjesiwad kollased ning punased faktused ja aloed. Õhk oli juba nii soe, et suplema wõis minna, kuid weel oli weel weidi wilu.

President Krüger ei kannatanud Machadodorpi wilu õhku mitte wälja, sellepärast oli ta weel kaugemal ja märksa sojemas Welervall-Onderis. Riigi walitsusekoht oli aga Machododorpis, ühes wäikejes kohas, kus mõni tosin majasid oli. Riigi sekretar Reiz ja teised förgemad riigi ametnikud talitawad oma büroodega raudtee wagu-
nites, mis ühes förwaldastel rööbastel seiwad. Machadodorpis oli liikum elu, igast küllest tuli wäe jagusid sinna kofku, et nad siis mõne päewa pärast oma seatud seisukohtadesse pidiwad minema. Walitus andis ilma asjata nuumifute wastu waljud seadused wälja, kes sealt mitte ära ei tahtnud kaduda. Keski, kellel midagi tööd Machadodorpis polnud, ei tohtinud kauemaks kui kolmeks päewaks sinna jääda, ning iga mees pidi omalt kommandilt puhke luba sedelit ette näitama. Kellel seda polnud, sai minema aetud. Jah, isegi Lydenburgi teele seati wahid ühe Maximi suurükiga wälja, kes kõigile möödaminekut, kellel findlat tunnistust ette polnud näidata, kõwasti ära keelas. Ühel suurel rahwa koosolekul pidas findral Lucas Meyer ühe waimustawa kõne, ning manites buurisid findlaks jääda. Riigi walitus tahta weel forra nendega katsset teha, weel forraks tahta ta kõigest wäest wastu panna. Kui nad siit ka ära jooksewad nagu Pretoria ja Johannesburgi juurest, siis ahwardada findral kommandant Louis Botha wabariifide asja omast käest ära anda ja ennast inglaste alla anda. Buurid lubasi-

mad kuni wiimase weretilgani wastu panna ja kolmefordse rahwuse laulu peale lahkusiwad nad ühest koost.

Kui ma augustikuu hakatusel oma kommando juurde tagasi läksin, wõtnud see, nagu palju teisi, Machado-dorpi lähedale teine poole Dalmanuta jaama, oma seisukoha. Roberts, wõi palju enam French oli 28. juulil Middelburgi ära wõitnud, ja marsšis raudtee äärt mööda kuni Wonderfonteini raudtee jaamani pikkamisi Botha järele, jäi aga sinna seisma. Inglise parandasiwad ka raudtee ära ja French ootas Bullerit lähemale tulema, kes Volkstrustist ja Standertenist 7. augustil ära marsšis ja pikkamisi Amersforti ja Ermelo kaudu, buuridega jagedaste wõideldes, kes kindral Cristjan Botha juhatusel ta peale tungis. Carolina poole edasi tungis.

Kõik selle aja olime meie Dalmanutha juures laagris üsna ilma tegewuseta. Kindluste tööde asemel wiitsiwad buurid laulmisega ja palwetamisega, söömisega ja joomisega ja noored mehed mängiswad mitmesuguseid jooksu mängusid. Ainult meie käisime mõnikord Wenderfonteini juures luuramise peal ja meiega tuliwad jagedaste mõned Goldeggi korpuse mehed kaasa.

Wenderfonteinist mitte kaugel trehwasime kahe buuri telegrahwi ametnikuga kokku, kelle töö oli, Inglise telegrammijid finni püüda, Inglise polnud Wenderfonteini ja Belfasti wahel olewaid telegrahwi traatijid mitte katti lõikanud, mille läbi meil telegrahwi ametnikkudel wõimalik oli, Middelburgist Wenderfonteini saadetawaid telegrammijid ja niisama Wenderfonteinist tagasi saadetawaid telegrammijid oma aparadiga finni püüda. Sel ja muul wiisil püüdiswad buurid jagedaste waenlase käskusid ja

sõumid finni ja tegivad temaga selles asjas mõndagi kena nalja, milles aga Dewet iseäranis osaw oli.

Asjata püüdis Meyer kindral Bothale Wanderfonteinini inglaste peale tungimiseks nõuu anda, mis üsna ferge oleks olnud korda saata, sest mägedest oleks ühelt poolelt üsna inglaste laagri lähedale tungida, kuna teine pool külles piff-Loom oleks rööpaid mööda ülesse wõinud wedada. Botha tõendas ka, et see plaan meelitaw olewat, tema ei tahtwat aga selle nurjaminekut mitte kannatada, ja ta tõendas ka, et ta mitte ühte meestki kaotada ei wõiwat. Ta oli peaaegu terve päewa omas telgis nagu unenäos, nagu sõjamäe arstid mulle rääkijiwad. Näis, kui oleks tema wahwus ja südidus taft mõnikord lahkunud olnud.

Louis Botha on noor mees, 36 aastad wana, pika kasuga, laia õladega ja meeldiwa näo-joontega. Enne sõda oli ta Bryheidi maakonnas istanduse omanik, kes wirgalt oma maad haris ja ka awalikust küsimustest elawalt osa wõtnud. Ta on hea haridusega mees, räägib sorawalt Hollandi ja Inglise ja ka weidi Prantsuse keelt. Volkstraadis, mille liige ta juba mõne aasta oli olnud, hoidis ta edu-nõudjate erakonna poole, mille juhataja Joubert oli ja keda politika waenulised mehed „Inglise meelelisteks“ nimetasiwad. Sõja algusel oli ta alamas ametis, sekretäriks wõi kindral Lucas Meyeri staabi abiliseks, kes tema ainufene sõjakunsti koolmeister oli ja kellega ta kui ühe maa mees sekretärina, mitmes kahwri sõjas oli olnud. Ünnekombel oli ta omast meistrist palju waimurikam, suurema ja kõrgema andelise, kindlam ja südikam. Esimest korda astus ta Modderspruiti lahingus ette, kus tema hoolet wõimalik oli, kindral White

wäe pahemat tiiva ümber piirata ja wangi wõtta. Meyeril asemel, kes sel korral haige oli, wõttis ta Tugela jõe ääres wäejuhatamise oma peale ja päris Colenso, Spionkopi ja Baalkfrangi lahingutes loorberisid. Kui kõif Ladysmithist taganemisel oma pead kaotanud olivad, jäi Botha rahuliseks ja külmawereliseks; ta peastis kõif juurtükid ära ja kaitses ka taganemise teed, mille peale inglased aga mitte ei tunginud. Zouberti ajal nimetati teda juba Natali wäe ülemjuhatajaks ja kui see suri, sai ta kindral-kommandandiks ja püüdis, kuid kahjuks asjata, oma wäsinud ja wiletsas seisukorras meestega lord Roberts'i eest teed Pretoriasse, Johannesburgisse ja Machadodorpi kinni panna. Sagedasti oma hea asja eest wõitlemise ja oma sugurahwa, buuride, juures kahtledes, tahtis ta ennast juba inglaste alla heita. Kuid see on paljalt ähwardamiseks jäänud, ta on omas raskest ametist truud isamaalaseks ja oma kohusetäitjana kannatama jäänud. Nagu Europa sõjaametnikud otsustawad olemat tal wäga teraw koha arusaamise meel, kindlal pilgul teada ta, kus kõige kasulikum on seisukohtasid wõtta, kuid temal puudub kahjuks niisama kui enamiste kõigil buuridel, julge peale hakkamine. Ta jääb ainult heas seisukohtades ennast kaitsedes rahule ja tungib wäga harwasti waenlase peale. Tal ei ole mitte wärsket wõitlemise rõõmulist meelt nagu Delareyl ja Dewetil, iseäranis aga mitte wiimase ühest kohast teise liikumise ja hea nõuuleidmise meelt. Ta julgus, rahulik meel ja wisadus on aga wäga head sõjawäe juhataja omadused, millega ta buuridele wäga palju kasu on saanud; ilma kahtlemata on tal ka tiplomatialikku osawust, millega ta oma rahwa kasu õieti kõrges olekus oskab silmas pidada. Arusaamata

pimeduses, fullakaewanduste funinga ettepaneku peale, katfus lord Roberts pärast pretoria langemist Bothad ja teisi kõrgemaid buuride juhatajaid, nagu Steijni, Dewetit ja Delareyt hiilgawa lubadustega ja pakkumistega ära osta. Põlgtusega tõukasiwad need selle Juudase palga enestest ära ja oliwad juba enne seda kindlaste ette wõtnud funi wiimse were tiilgani wõidelda, aga nüüd oliwad nad selles, peale selle alatuma äraostmise katse, seda kindlamad, see tegi neile iga alla heitmise katse wõimatumaks. See ei ole kellegi tühi jutt, waid mina wotan selle eest heaks seisumise ja wastutamise täieste enese peale. Need lubadused, mis inglased Bothale oliwad annud, saiwad meie laagris awalikult teada antud ja ma lugesin seda Transwaalis ise ka.

Kas Delarey, kes kindral Bothaga kindral-kommandandi koha pärast wõistles, ja selle poole suur erakond buurid hoidsiwad ning teda Jouberti järeletulijaks teha tahtis, enam korda oleks jõudnud seada, on raske ööelda. Delarey on üks wana eht buur, suur, raske mees pifa allapidi rippuwa, täie habemega, kes oma rahwaga wäga hästi ümber oskab käia ja seda nemad kangeste kardawad. Kui waja on wõiks ta neid kepiga tulesse ajada ning keski ei julgeks wastu panna, niikaua kui nad „wana meest“ oma seljataga näewad seiswat. Sõjawäe juhatuses wõidab ta Botha kaugele ära. Tema oligi see, kes wäikese buuride salgaga lord Methuni Belmonti ja Graspani juures wõitlema sundis, kus see wäga palju kahju sai ja Cronje Kimberleyst Modderi jõe äärde selle ajaga tagasi wõis tungida. Delarei tegi Cronje mõtete wastu mägede ette faitskraawid, kus ääres hinghländerid Magerfonteini juures koledat suurt kahju saiwad. Tema on

Deweti järele sõja teisel poolel inglastele kõige enam kahju teinud, nagu 12. detsembril 1900 Noitgedacht juures, kus inglased 800 surnud, haawatuid sõjawangisid, peale selle hulga wangisid wanfrid, sõjariistu, ja tagawara kaotasivad, niisama oli see kawal hiljuti Blakfonteini juures. Rahu aegadel oli ta ainult oma waikimise pärast tuttam, Volksraadis pole ta 22 aastal mitte ühte sõnagi rääkinud.

Meie mitme nädalases Dalmanutha laagri elus wõisin ma buuride elu ja talitust ligemalt tundma õppida, sest et meie Saksa scoutingkorpus Krügersdorpi-kommando juurde lisatud, ja meie nende hulgas elasime. Waewalt läks taewa serw ida-poolt walgemaks, kui esimesed mehed külma pärast lödisedes ülesse tõusivad, see külm oli enne päikese tõusu kõige fibedam. Mõne minuti pärast leegit-
sewad tuled, kus peal kohwikatlad pea keesivad, ja mil-
lede äärde buurid hulgana kogusivad, oma kohmedanud
liikmeid soendama, ja longsu palawa kohwiga, oma rah-
wuse kõige armsama joogiga elustada püüdsivad. Buur
wõib igal tunnil, päewal ja ööl kohwi juua, kohwiga
hakkab ja lõpetab ta oma päewa tööd, kohw on esimene,
mis peale ta seisma jäädes mõtleb, ning juure osawusega
oskawad buurid wähest kuivast rohust ja puudest ehk
looma sõnnikust mõne sekundiga tuld üleste nõutada, kus
peal nad omale siis kohwi keedawad. Natali ja Trans-
waali kohwi maitseb väga hea, ka tubakas on hästi hea,
ja et sealt maa suhtru pilliroost suhkrut tehakse, wõib
buur oma soowisid hõlpsasti täita.

Ei festagi kaua, siis hakkab üks kõige wanem mees
tule ääres istujate hulgast üht koraali ehk Taaweti laulu
laulma, mis kõik teised kaasa laulawad. Üks weidi kau-

gemal ehk lähemal olew seltsfond teeb nende eesmärgi järele, jelle peale ka kolmas ning neljas, kuid iga seltsfond laulab ise laulu ja ka teisel wiisil, ja nüüd läheb see wõidu laulmiseks, milles üks seltsfond teisest ifka paremini tahab laulda, mitte ilu poolest paremini, waid tugewamini, see laul wõib kiwidki ära julatada ja pealtkuulajat, kes mitte kaasa ei laula, hulluks teha. Peale laulu loetakse piiblist üks tükk ette ning selle peale järgneb palwe, ja siis lauletakse weel üks kord. Peale hommikupalwe mindakse tööle. Hoostele antakse hommiku toidust ja saadetakse siis kammitšas karjamaale. Hobuse puhastamist buur peaaegu ei tunne, seda teeb ta ainult siis, kui tal hea Inglise tõugu hobune on. Ühed hakkawad hommikueinet valmistama, lõhuvad puid, tapawad lambaid ja härgi, teised rautawad hobuseid, parandawad wanfrid, puhastawad püssa, õmblewad, lapiwad, pesewad ehk panewad endid riidesse, ja niipalju kui mina neid tähele olen pannud, on nad kõig puhtad inimesed. Noored mehed mängiwad jooksumängusid, mis päewa otsa wäsimatalt edasi kestab. Hommikueine on enamiste lihatoit, kus juures, mitte aga igakord, kardulid, riis, oad, erned jne. wahetades on, peale selle on ifka kohw ja kuiwatatud leib ehk walge saia leib seal kõrwas. Selle peale tuleb puhkamise aeg, mil iga mees teha wõib, mis ta ise tahab. Siis hakatakse lõunasööki valmistama, mis mitte palju rikkalikum ei ole kui hommikueine, seda süüakse pärast lõunat kella kuue ajal.

Söömise ja joomise juures on buurid üleüldiselt wäga lihtsad. Kui neil liha ja kohwi on, siis pole neil enam midagi waja, ka leibagi mitte, selle asemel jõowad nad sagedasti kahwride toitu, maisi putru. Pole neil

wärsket liha siis lepiwad nad ka „bildongiga,“ päifeše käes kuiwatatud lihaga. Liha panewad nad küll harutama hulga nahka. Kuid see ei ajanud mind mitte wähe imestusesse, kui ma nägin, et nad ilusad kapsad aias aralajiwad mädaneda, mida nad mitte ei söö, nad on aga kapsad müügi tarwis ja mitte eneste pruukimiseks maha istutanud.

Peale lõunasöögi aetakse weoloomad ja hobused karjamaalt ära, seotakse kinni ja antakse neile toitu ette, wahi peale arwatud mehed ratsutawad ära laagri wahiks (see ainuke teenistus) maha jääwad buurid koguwad laagri tule äärde õhtupalwele kofku ja pimeduse hakatusel jälle hakkab see waga, kuid mitte-kena kontsert peale, mis õhtul weidi kauemini kestab kui hommikul, sest mitu waga palwetajad tarwitawad omaks usufinnituseks mitu tundi ära.

Piibel on ka osalt nüüdki weel buuride ainuke waimulik toidus, kuid ometigi oli Transwaali walitsus hea järeldustega rahwa hariduse eest hoolt hakkanud kandma. Kapi buurid ja Oranje-wabariigi rahwas on jelles asjas transwaalastest hea tüki ees. Nad räägiwad suuremalt jaolt peale „Boerntaal'i“ Inglise keelt ja oskawad pea-aegu igaüks lugeda ja kirjutada. Transwaali riigivalitsus oli sunnitud oma riigi ametnikkudeks hollandlasi wõtma, niisama leidsiwad ka palju kapimaalasi Lõuna-Afrika wabariigi teenistuses kohtasid. Kuid noorem sugu näib ka selles asjas, hariduses, enam edenenum olewat. Üleüldiselt oli aga see maa oma wana eüijade iseloomu kõige oma wanematega, „onu Pauliga“ ees otsas, alal hoidnud, kelle juurde kõik Pretoriasse tulewad buurid ilma mingi takistufeta wõisiwad minna, tema ja „tädi“ terwise järele kuulama ja siis kõigi sõprade ja sugulaste käefäigu

ning päewa juhtumiste üle juttu ajada. Buuride wagadusel on üleüldiselt weidi wariseerilikku ijeloomu maitset juures, sest nad ei lähe mitte salaja oma lambrisje paluma, waid teewad seda niipalju kui wõimalik on, kõigi ilma nähes, ja katsuwad oma ligemisi palwes ja laulus ärawõita, sest wagadus äratab buurides lugupidamist ja mõju. Nõnda on see terve rahwas aega mööda waimuliku uhkuse sisse langenud, mis neile üsna tõenäol ette fujutab, et nemad Jumala ärawalitsetud rahwas olla, ja et nad teatawa lapsiku põlgusega kõigi „jumalafartmata“ wäljamaalaste peale waatawad. Meie ei kuulnud mitte harwasti buuridelt, et suuremad „wäljamaalaste“ kahjud wõitlustes Jumala nuhtlus olla olnud!

Buuride juures wõib jälle üsna selgesti näha, et usuõpetus mitte üksi rahwa moralilikkude elu ei wõi ülendada. Seda ei wõi mitte salata, et laulmisest ja palwetamisest hoolimata nende kombelises elus weel paljugi soowida üle jääb ja et nad näit. warastawad kui waresed, mis ma ise wäga sagedasti tähele wõisin panna. Ühel õhtul sidusin ma oma tublile sõja hobusele, mis nüüd raskesti haige oli, oma ühe waiba ümber, et tal weidi soem oleks, sest ma lootsin teda ikka weel parandada wõiwat. Sellepärast pidin ma aga ise öö otja külma käes lödijema. Kes jõuab mu wihast arusaada, kui ma teisel hommikul leidfin, et mu ohwrimeel kõif asjata oli olnud, sest mu waene ruunake seisib wärisedes ja pool halwatud omal paigal, üks buur oli waiba ta ümbert ära wõtnud ning ärawarastanud. Minu ja Meyeri nõudmise peale tõi üks buur selle waiba oma sõbra nimel minule kaunis häbelikult jälle tagasi, mida ta tahtis maast leidnud olla, mu waene hobune oli aga sellega kadunud, ning ma pi-

din ta waewale ühe rewolvri pauguga otja tegema. Laastamise töös ei annud buurid selles töös harjunud iirlastele sugugi järele ja nad ei häbenenud kunagi oma suguwendade majasid rööwida, kui omanik mitte kodu põlnud, nad olivad nagu waenlase maal. Niisama oli buuride hulgas kahjuks ka väga palju äraandjaid, ehk alt käe maksuwõtmine juba enne sõdagi kõrgema ja madalama riigiametnikkude ja parlamendi liigete juures üleüldiselt väga õitsemas oli. Selle wastu ei näinud ma aganende seas kunagi midagi südameata olekut ja ei kuulnud ka sellest kedagi rääkivat, kõik sarnased inglaste jutud on puhas wale ja teotus. Kunagi ei tehtud naesterahwastele ülekohut; kõik Euroopa halastajad õed kiidawad buuride komblust, tasandust, kannatust ja tänulikku meelt, mis nad nende haigete ja haawatute juures tähele on pannud. Mitu korda tõendasiwad meile Inglise wangid kanadialased, australased ja isegi üks suurtsugu inglane, kui nemad seda oleks teadnud, et buurid nii head ja rahulikud inimesed on, ilmaški poleks nad nende wastu sõtta tulnud.

Usuõpetus ei jõudnud buurisid mitte ligemise warandust wõtmast keelata, aga ta on neid peanorutajateks mitte-mehelisteks peaaegu naistesarnajeks olemusteks teinud. Niisugust kindlat lootust Jumala abi peale nagu Lutherusel oli, pole nende juurest mitte leida, waid kartuse ja kahtlusega hüüab buur oma Jumala poole, et ta eesseiswas lahingus teda surma eest kaitseks. üks „pois“ ütles mulle üsna õieti: „Meie rahwas paluwad liiga palju ning wõitlewad liig wähe, nad tahawad, et armas Jumal kõik peaks tegema, ja et nemad ise kuskil mäe taga istuksiwad ja paluksiwad.“ Ja Delarey hüüdis ühes sõjanõukogus Glandsriveri (Pienarspoorti) juures, kui

mõned wanad kommandandid kaebasivad, et buurid omad wanad head kumbed maha jätta ja enam mitte nõnda palju ei paluda: „Palwe on küll ilus ja kiiduwäärt, aga peaafti on sõjas see, et teie oma palwetamisega oma maurerid mitte ära ei unusta.“ Surma põlgatus ja isiklik julgus on mehe woorused, mida buurid aga mitte ei tunne. Nende meelest on see mees palju auusam, kes waenlast lõpsu meelitab, kui see, kes ise hädaohu sisse, waenlase wastu wälja astub. Külma sõjariistaga, mõega ja odaga tapmine ja werewalamine on buuri meelest päris mõrtsuka töö, nõnda et palja selle peale mõtlemise juures ta ihufarmad juba püsti tõusewad, sest nad on omas kahwri sõdades ainult püssidega sõdima harjunud. Eht nad odasid ja püssitikka, iseäranis aga öö ajal wäga kardawad, kuid siiski suudaksivad nad waewalt nendega waenlase wastu wõitlema hakkata, sest nende arwates on need ristiinimesele täitsa kõlbmata ja patused sõjariistad. Kõik, kes buurid tunnewad, on selles arwamises, et buurid kunagi ühte walged meest surmaga karistada ei suudaks, kui ta ka kõige suurem kurjategija ja äraandja oleks. Aga mustade juures selle wastu ei tulnud surmanuhtlus Transwaalis mitte harwasti ette. Kuid üleüldiselt on buurid kõigerahulikumad ja rahunõudjamad inimesed ilma peal, ükfi üsna libehäda wõib neid wõitlusele ajada, wõitlusele, mis neile nii wastumeelt on. Et nad aga nüüd wõitluses on, wõitlewad nad suure wisadusega, eht wana-sakside-talupojaliku kangekaelsusega ja mu isewiisi wäljakannatawa Jumala peale lootmisega.

Pisut aja järele, kui meie Dalmanutha juurde omad seisukohad olime wõtnud, jõudis teine jagu buuride, naisi ja lapsi meie laagrisse, keda lord Roberts Pretoriast ja

Johannesburgist wälja oli ajanud, neid oli umbes 2000 hinge, inglased olivad neid kuni Belfasti raudteeni saatnud; esimene jagu, umbes 600 hinge, jõudis juba mõni nädal waremalt meie juurde, kui meie weel Bienarsporti lähedat laagris olime. Transwaali õrnemfugu on ka tõesti oma nime vääriks, mitte harvasti ei nähtud nende seas õige kena näoga naisti ja neiused, kes hoopis julgemalt ja esavamalt maailma waatawad, kui nende kohmetanud mehed. Buuri naeste juures võib seda sõna „õrnemfugu“ küll vähem tarwitada, sest nad on enamiste suured, tugewad ja ümmargused ning jääwad wanemates aastates liiga, peaaegu kolemaks paksum. Aga see on nende meeste meehest just väga meeldiw, sest buuride juures ööldakse: „mida paksem, seda ilusam.“ Chacun a son gout!

XII.

Pahing Dalmanutha ehk Bergendali juures.

Kui buurid juba augustikuu hakatusest saadik tööta laagris olivad olnud, tuli ootamata 23. aug. käis seisukohtadesse marsšida, sest inglased olla ligidal ja hakata peale tungima. Sest Buller olla Carolinasse jõudnud ja ka French hakkas Wanderfonteinist ja Middelburgist Belfasti poole liikuma. Krügersdorpi-kommando seisukoht oli raudtee ääres, kõige kardetawamad kohad saidwad aga selle kommando külge liidetud sakslased ja austrialased, keda parun von Goldegg juhataas, ka meie, s. o. Meyer ja tema korpuse mehed, Dr. Leiz, Adam ja mina läkšime ajutiselt tema korpusesse. Kuna meil, meie madala wäi-

kehe mäefese peal, mis funi raudtee rööbasteni ulatas, hea lastmise paik oli, ja terwet paremapooltest raudtee äärt oma wõimu all pidasime, oliwad meie kommando buurid meie seljataga paremal poolel furistikkus nagu ottis, väga heasti marjatud, sest nad wõiswad ainult mõnesaja sammu laiuise lagendiku üle wälja näha.

Maa loomuse poolest oli buuride seisukoht väga hea ja kindel, kuid see oli weidi paha lugu, et nende wägi liiga laiati oli, umbes 20 Inglise penikoormad. Meie kaitse all oli aga Lourenco Marques'i raudtee, ja ainsamad käidawad teed Barbetoni ja Lydenburgisse. Arusaamata wiisil oli Botha omas kurwameelsuses pea-aegu kõik wõitluse ettevalmistamised hooletusesse jätnud. Ükski kommando ei teadnud oma jaoks määratud seisukohta, ja kui meie oma seisukoha sinna wõttime, oli juba liiga hilja, peale üksku kraawide ja kiwihunnikute midagi paremat kaitset ehitada. Ainult mõned pikad-Loomid oliwad oma kindlakohtade peale wiidud, muidu polnud midagi meie kaitseks sündinud.

Buller jõudis 22. augustiks Van Wyks Kleisse, ning järgmisel päewal tikkus ta meie wäe pahema tiiva peale, sai sealt aga suure kahjuga tagasi löödud. 24. ja 25. tikkus ta, meie pea wäe eest pikkamisi ettepoole tungides, jälle uuesti kallale, kuid selle järeldus polnud sugugi parem. Inglise, kes meie seisukohtasid arusaamata wiisil väga selgesti näiswad tundwat, sattusiwad sageda ettevaatamatuse pärast üsna hädasse, see tuli mõne Siwerpooli-rügemendi kompaniile kalliks maksma. Üks pealt nägija, sakslane rääkis minule selle juhtumise üle järgmiselt: Buurid muutiswad ühel ööl oma seisukohtasid ja tungisiwad weidi ettepoole. Inglise, kes sest midagi ei

teadnud, tulivad järgmisel hommikul püüfid õlal tihtis ridadas lähemale ja arvasivad buurijid veel omas wanas seisukohtades olewat. Kui nad kuni mõne saja sammuni lähenenud olivad, hakkasivad buurid kalju rümfade tagant neid põmmutama, mis peale inglased lähemate fiwide tagant warju otšijiwad, sest nad ei wõinud enam edasi ega ka tagasi minna. Wõitlus kestis nõnda terve päewa edasi. Wastu õhtut, pimeduse hakatusel, tahtjiwad inglased tagasi taganeda. Seal sündis järsku midagi, mis enne kunagi ette polnud tulnud, nagu Kap-Times seda wõitlust kirjeldab, et buurid nende peale tungijiwad ning neid taga ajasiwad. Pögenewatest inglasteest põmmutati hea hulgate maha ja 30 meest wõeti wangi. Seal wõitlew buuride wäesalk oli Heidelbergi-kommando, kelle hulgas endine Saksa korpus leitnant Runke juhatusel wõtles; sakslased olnud selles wõitluses väga osawad ning waprad ning wõtnud kolmestkümnest haawatud inglasest kahesja terwet meest wangi. Minule jutustas pealtnägija juure uhkusega ühte saagiks langenud Inglise signali sarwe, millel ajalooline wäärtus oli, sest nagu ta pealkirjast näha wõis, oli ta jada wõi kaksjada aastad Liverpooli-rügemendi omadus olnud. Kap-Times teatas, et liverpoolased seal wõitluses 90 surnud ja haawatud ühtekokku olla kaotanud, minule jutustaja sakslane olla aga umbes 50 surnud üle lugenud, peale selle olnud väga palju haawatuid, üks nende seast saanud 16 kuuli ihusse. Ja buuride kahju? Mitte ühte ainukestki meest polnud surma saanud ega ka haawatud! Inglased olivad oma ja buuride wahel olewad wahet liiga kaugeks arwanud ja selle tõttu liiga kõrgeze ja kaugele lastnud. Rõigi surmude juures nähti nende püüsa 700 sammu kaugeksesse

lastmise tarvis olema seatud, kuna buurid neist aga 4—500 sammu eemal olivad. Sealt mitte kaugel, läi Bethali-kommado ühe Inglise hobuseväe salga ka suure kahjudega tagasi. 26. aug. ühel pühapäeval tiffus Buller jälle suure ägedusega buuride peale, see oli meie seisukohtadel nii lähedal, et meie seda wõitlust selgesti wõisime pealt näha. Sel korral hakkas ka French suure ärewusega peale ja tiffus meie parema tiiva kallale. See wõitlus kestis ka funi pimedani, kuid lõpp oli jälle wana, inglased löödi mõlemil tiiwadel suurte kahjudega tagasi.

Meie peawäes wahetati neil päiwil ainult mõned suurtüki paugud. Nüüd oli aga oodata, et inglased mõlemil pool tiiwadel kahju saades, nüüd oma pea katse meie seisukohtade peale ette wõtawad. Nad pidiwad küll tüki teed mööda lagendikku meie poole tulema, teine poolt oli aga meie seisukoht maa iseloomu poolest weidi paha, sest et meie wäikesed mäekünkad ainult wähe meestele warju wõisiwad pakkuda ja need ühe-teisele sugugi abi ei wõinud anda. Meie terwe seisukohtade ladwaks oli üks wäike fiwi kõrgustik teinepool raudteed, ainult mõni sada sammu meist eemal. Raudtee oli aga nende mõlemi wäikesel mäekesel wahel ühe mäe seljandiku peal, nõnda et meie selle üle üht-teist sugugi näha ei wõinud. Selle wäikesel mäekingul otjas oli Johannesburgi politsei jaoskond, 69 meest, kommandant Dsthuizeni juhatusel all, neil oli ka üks pommiide Maxim seal juures, üle pea oli seal 74—75 meest. Teistest seisukohtadest oli see wäike mäeke märksa kaugemal, kui meist; nagu juba ööldud, ei wõinud meie neist ega nende ümbrusest midagi näha, sellepärast wõiwad nad ennast ise arwitama, ehk wõisiwad ainult wõima-

liful korral oma seljataga eemal olewatest suurtükkidest kaitsetud jaada.

See Austro-Ungria korpus, kellega meie ühes seisukohas olime, oli alles mõni kuu wana. Tema kommandant oli üks endine Tiroomi keisri küttide ülemlieutenant, parun Anton von Goldegg, ja ta oli mõne aja juba Krügersdorpi-kommando külge liidetud. Selles korpuses olid umbes 50—60 meest, enamiste austrialased ja ungarlased, kellede hulgas umbes 9 magiarlast olid, selle korpusse mehed olid suuremalt jaolt parema seltskonna liikmed. Seal oli ohwitserid, insenerid, ajalehe kirjasaatajad, mehanikerid, ja ka üks päewapiltnik ja üks lahingute maalija, austrialane, kes oma hariduse täiendamise pärast Lõuna-Afrikasse oli tulnud ja nüüd walgalt sõja ja lahingu elust piltid joonistas. Üks Ungria leutenant, Simon, oli minule juba Helpmafarist saadik tutaw, kes sel korral seal Saksa korpuses oli. Ta oli üks waimne armas noormees, kes Natalis näitanud oli, et tal julgust ja wahwust ei puudu. Ta läinud seal korra nelja mehega wälja, ühte inglise luurajate salka, kes igal päewal ühte buuri talusse tulnud, finni wõtma. Kõllap kahwid olid wist inglastele waenlaste ligi olekut teada annud, sest oodetawa wiie mehe asemel ilmunud korraga 60—70 Inglise ratsanikku, ja piiranud sakslased ühe wäikese mäe peal, kuhu nad taganenud, sisse. Aga allaandmise ajemel hakkanud Simon oma kümnewõrd suurema waenlaste wastu wõitlema ja pannud ka niikaua wastu, kuni kommandant Schulz ta mitme tunni järele Saksa korpussega sest hädast ära peastanud. Sakslastest saanud ainult üks mees kuulist wähe riimatud. — Parun Goldegg oli isiklikult wapper, osam mees, kuid ta ei mõistnud oma korpusse mitte head korda

ega piiri pidada. Kui kuskile minemist oli, siis olivad Goldeggi mehed ifka kõige wiimased, ja wiletsamaid hobuseid, kui Austro-Ungria korpuses olivad, pole ma kunagi näinud. Peale selle ei ojanud parun Goldegg buuridega mitte ümber käia ja läks Dalmanutha juures Bothaga ägedasse tüliisse. Selle juhtumisele mõis aga ka seda süüks arvata, et ta peale Austria-Saksa keele muud midagi feelt ei mõistnud.

27. aug. hommikul kella neljast kuni walgeni olime meie neli Botha sconting-korpuse meest eeswahtideks määratud ja lunastamise parun Goldeggi ära. Meie ootamise sel päewal kindlasti kallale tungimist, sest möödaläinud õhtul nägime meie hulga Inglise wäesalkasid eneste wastast kõrgustikkudelt, pahemale poole raudteed, meie ja inglaste wahel orgu alla tulewat. Et inglasi juba aegsasti näha mõiks, romasime meie raudtee ääres olewat kraawi mööda umbes ühe wersta nende poole. Et nüüd juba walgeks hakkas minema ja meie Inglise kahte wahti eemalt selgesti näha mõisime, aga midagi muud liikumist näha polnud, läksiwad Dr. Leib ja Adam meie seisukohta tagasi kohwi keetma, kuna Meyer ja mina weel edasi läksime ja alla orgu waadata tahtsime. Meie olime aga mõni jada sammudest edasi läinud, kui kaks meest 500—600 sammudest eemal, nähtawale tuliwad, kahtlemata olivad need inglased. Meie peitsime endid raudtee äärde kiwide tahta ära ja lasime neid ligemale tulla. Umbes 200 sammudest eemal jäiwad nad kahtlaselt seisatama. Põmm! põmm! paukusiwad meie püssid ja kuulid lendasiwad hoiatades üle nende peade. Üks inglane ei mõtelnud mitte kaua järele, waid pani oma püssi kobe maha ja hakkas oma troopi kübarat lehitama, kuna teine weel

aru pidama jäi ja alles meie nõudmise peale oma püssi maha pani ja ennast alla andis. Runa Meyer neid vastu võttis, tõin ma nende püssid ära. Selle peale läksime meie oma seisukohtadesse, kus meid halloo hüüete ja Goldeggi meeste kadeda pilkudega vastu võeti. Kõige rahu-lijemad olivad aga meie wangid, kui nad meie juures juba warjul olivad, ning seal weel kohwi ja paberossisid saiwad. Nad waesed mehikesed olivad üsna külmetanud, nad olivad pimedas omast korparist ära efsinud, ega ole oskanudgi, et buurid nii lähedal on, sest nende püssid ei olnud lastmijeks koguni walmis pandudki. Meie küsimise peale, miks nad ilma mantliteta wahi peale olla tulnud, wastasiwad nad, et Inglise wahid junnituid saada, oma mantlid laagrisse maha jätma. Sest wõib näha, et Inglise ohwitserid oma soldatite kohuse täitmist mitte kindlasti ei usalda, sest niisugune halastamata seadus ei tähenda muud midagi, kui seda, et neid sellega wahi peal magamast keelatakse. Need mõlemad inglased olivad Welschi-rügemendist; tugewad tagawara mehed, kellel naesed ja lapsed Inglisemaal pidiwad olema, nad olivad oma raske saatuse üle wäga pahased. Üks oli juba terve aasta Lõuna-Afrikas ja teine mai-kuust saadik, mõlemad olivad rõõmsjad, et neist igawestest marssidest ja wõitlustest ära peasenud olivad. Kuid nende rõõm ei kestnud kuigi kaua, 8—10 päewa pärast lasti kõik Inglise wangid, kellede laager Novitgedächti-jaamas oli, wabaks, suurem jagu neist oleks hea meelega ennemast wangi jäänud, kui Inglise wäes wabadust maitsenud. Umbes 50 wangi jäiwad salaja tagasi ja astusiwad buuri wäesse, enamiste iirlaste hulka. Meyer wiis need wangid isiklikult kommandant Kempji juurde, sest nad wõisiwad mõn-

dagi tähtsat asja teatada. Nad rääkisivad, et Inglise wäejaod juba walmis olla Johannesburgi politsei-kommando raudtee pääle tungima ning et Belfastis mitte ainult Buller ja French ei olla, waid ka Inglise ülem sõjawäe juhataja, lord Roberts.

Neist teatustest ja kõigist muust wõis järeldada, et inglased meie peawäe kallale tahawad tikkuda. Mina läksin Johannesburgi politsei-kommandusse ja teatasin neile seda, mis ma wangidelt kuulnud olin, aga politseimehed ootasivad juba muidu üsna kindlasti pealetungimist, sest nad wõisivad seda mitmest Inglise wäesalkade liigutustest näha. Et nende Mauseri püsside moon weidi wähepoolne oli, sellepärast wiidi neile üks koorm Henry-Martini püssi ja nende padrunid. Kõige paremas tujus forraldasivad nad weel oma wiimaseid kiwi kaitsewallisid, kui hommikul, umbes kella 9 ajal, esimene granat pahemalt poolelt nende seijukohta lendas. Ma pidasin mõne filmapilgu aru, nende juurde jääda, aga et mul sõjariistu mitte kaasas polnud ja esimese granati peale ka teine ja kolmas weel tuliwad, oli juba aeg, sealt ära minna, Waewalt olin ma kaitsewa mäe warjust ära tulnud, kui esimene vommi selle üle lõhkes, ja et ta märgist weidi eemale läks, tungisivad ta kuulid nagu rahe, mõne sammuminuist eemale maa sisse. Kuid edasi! Minu ümber ringi ragisesivad kuulid nagu raheterad, kuid õnneks jõudsin ma juba raudtee äärde, ning leidsin jelle tammi taga warju. Selle peale ootasime meie, et ka meie peale tungitakse, aga inglased andsivad ainult politsei meestele sinna wäikese förgustiku peale tuld. Wiimati tuli päris põrgu tule andmine; ikka uued juurtükid wõi juurtüki patereid hakkasivad tööle, peale lahingu juurtükide külwasivad

hulk Haubizid oma suuri Lydit pommišid sinna wäikese õnnetuma mäe künka peale, mis mäe peal kiwide wahel koleda raginaga lõhkesiwad ja oma pruunika-punase, tumeda suitsu pilwedega seda terwet koha meie eest finni katšiwad. Müüd hakkasiwad püššid ragijema, mille peale aga politsei mehed mitte ei wastanud, waid kartuseta ootasiwad nad waenlase lähenemist. Minult kolmel mehel läks seal liiga palawaks, meie nägime neid üle lagendiku raudtee-tammi poole jookšwad, fuhu nad ka õnnelikult jõudsiwad. Ikka paniwad politseimehed weel wastu, ning selle ragina, kohina ja mürina sees kuuldi ka üsna selgesti Mauserite terawaid paukusi. Nad hakkanud siis lastma, kui waenlane neist weel 200 sammum eemal olnud. Aga meie suurtükid waikisiwad ikka weel. Jätab meie suurtüki wägi siis waesed politsei mehed üsna hädasse? Neli pikka-Toomi ja umbes 20 suurtükki oliwad meie suurtüki wäes seal lähedal; miks ei lasje Botha tuld hakata andma? Sel on selge, et need 70 meest mitte kaua wastu ei jõua panna, kui keegi neid ei peašta. Wiimaks oli meie seljastaga üks pauk kuulda, ning meie pikk-Toom saatis ühe kardetawa granati üsna kaugele Inglise laagrisse, selle ühe paugu peale järgnesiwad weel mõned teisjed; aga see oli ka kõik. Meie pahemal tiival olla mõned suurtükid ka katšunud Inglise hobusewäge tule alla wõtta, aga need oliwad liiga kangel, ja ei wõinud neile midagi waewa teha. Aga inglaste kole tuleandmine keskis kõik selle aja wana joodu edasi, kolm forda waikis wapra wästupanekate püššide ragin, kuid siis hakkasiwad nad jälle kabe-fordse jõuuga lastma.

Wiimati ilmušiwad ka meie wastu, pahemalt poolest, üle kõrgustiku, Inglise jalawäe mehed ning mõned

hobusewäe mehed fihutafiwad mööda raudteed edasi. „Mitte lasta!“ käib jönum juust juhu ükski ei liiguta ennast. Üks ratjanik tuleb kuni 600 sammude peale meie lähedale, peab hobuse finni, astub sadulast maha ja lasseb faks pauku meie seisukoha peale, kuulid lööwad meie faitsemalli kiviude wastu. Nüüd astub ta jälle sadulasse, ning fihutab weel mõni sada sammude lähemale. Johannesburgi politseimehed lasewad ta poole jälle mõne paugu, üks kuul lendab ta hobuse jalge wahelt läbi maa siisse nüüd pööras ta hobuse ümber ja fihutas meie kuulide saatusel tagasi. Tubli pois! Meie seas oli mitu head lastjad, kuid ükski ei saanud teda sadulast maha põmmutada, ta läks kui näha wõis, üsna ilma wigata jälle tagasi.

Meie seisukoht oli nüüd ülesse leitud, nüüd polnud meil enam waja endid warjata, ja meie hakkasime waenlase jalawäele 900 sammude peale tuld andma, kes endid juuremalt jaolt maa peale maha wiskafiwad, muist aga raudtee äärt mööda tagasi taganeafiwad. Oma pikafilma abil nägin ma mitut langema, üks nende seast pidi wist küll üks kõrgem ohwitser olema, sest kui ta langes, jookfifiwad mitu meest ta juurde, kuid eneste kahjuks, sest faks neist langeafiwad ka meie kuulide labi. Wiimati kanti see ohwitser kanderami peal ära. Inglise wastaafiwad meile ka üsna elawalt, efitte hulga kaupa, kuid nõnda ei ulatanud nende kuulid meie lähedale, siis aga sihtifiwad nad, kuid nende kuulid lendaafiwad enamiste üle meie peade; nad taganeafiwad aga aega mööda eest ära ja meie jätfime tuleandmise järele. Kuid nüüd tuli jalawäe asemel juurtüki wägi. Neli juurtüki tuliwad meie wastu, umbes 1500—1700 sammude meist eemal, aga nad ei hak-

kanud mitte meie peale lastma, meie olime neile wist liiga sügawas, waid Johannsburgi politseimeeste mäekese peale.

Seal wõideldi wanal wiijil edasi, kuna Inglise pealetormaja jalawägi kuni mõne saja sammuni nende ligi oli jõudnud. Nüüd nähti ka juba politseimeeste seisukohast mäelt üht ratsanikku tulewat, kelle järele hulk mehi raudtee äärt mööda edasi põgenesiwad kellele waenlased, kes nüüd mäele oliwad jõudnud, tublisti tuld andsiwad. Neid oli 35 meest, kes ärapeasiwad, kaks neist langesiwad maha, aga nad tõusiwad jälle ülesse ja kadusiwad ühe mäe künka taha meie silmist ära.

Nüüd pidime ka meie taganema. Iga mees wõttis omaist asjadest niipalju kaasa kui ta wõis, ning kõik jooksiwad ehk läksiwad käies mõni sada sammu tagasi, kuni Krügersdorpi seisukohani. Mina ei tahnud oma kummagit püssi maha jätta, waid kandsin mõlemad oma wana püssi ja ka selle, mis ma hommikul inglase käest ärawõtsin, olal enesega kaasas, wiimast tahtsin ma omale mälestuseks alles hoida. Püssi rihma pandla peale oli pooles freisis Britti löwi ümber see mõtte salm kirjutatud: „Sumal ja mu digus.“ See kõlab nagu pilkamine. Peale selle oli mul weel üks waip, sui palitu ja ka mu mantel; teise waiba ja mõned wähemad asjad jätsin ma maha. Minu mõned seltsimehed pidiwad weel enam maha jätma, sest mitmel nende seas polnud mitte vähem kui seitse waipa, millede peal ka üsna palja maa peal hästi hea magada oli.

Omaks imestuseks leid sine meie aga, et Krügersdorpi mehed omaist seisukohast juba ära oliwad läinud, ainult mõned üfifud mehed ja nende hädaldaja kommandant

Kemp olivad veel seal. Usjata palus ja ähwardas kommandant oma mehi, rewolwer käes, et nad padronid, mida mitte enam üleliiga polnud, maha ei jätafs. Meie wõtšime niipalju padrunid tema palwe peale kaasa, kui wõišime, ja fihutašime mõne osawa pauguga Johannesburgi politšei mehi tagaajawaid inglasi, kes raudtee peale juba ilmušiwad, tagaši ning marššifime siis umbes poole tunni pärast mäe taħa oma laagri poole.

Mõned buurid kes omad hobused kätte olivad saanud, faitšefiwad meie saljatagušt, kuna meie ja teijed ühest orušt läbi läkšime, mis juba inglastešt riivatud sai, ning jõudšime oma laagrišše, mis aga juba kõige wanfritega minenta oli läinud, nagu enamiste kõif teijed buuride laagrid. Meie suureks pahanduseks oli meie hooste hoidja kõige hoostega ja ka eesliwanfriga kadunud. Ei aitanud muud midagi, meie pidime, nagu palju teiši buurid ja wäljamaalasi, jala oma teed edaši marššima. Pikaldased inglased ei seganud mitte palju meid taganemise teel. Uega mööda jäiwad buurid peatama ja lašiwad oma wana wiiši järele meile järele tulewa inglaste peale, ja läkšiwad siis jälle oma teed. Buurid saiwad kõif omad juurtükid ärapeasta, mida nad siis oma hariliku osawusega ärawiišiwad. Kui meie juba umbes poole tundi Machadodorpi poole olime marššinud, jõudšime meie ühte orgu, kus üks pikk-Doom seišis, mille weohärjad rahulikult jõiwad. Kohe selle peale ratsutas kindral Botha meist mööda. Taganew wägi läks osalt Machadodorpi, osalt otse teed Lydenburgišše. Inglastele langesiwad mõned tühjad ašjad ja mõned wanfrid järgmisel päewal saagiks, sest et meie wäe pahem tiiw liiga hilja tagaši taganemise sõnumid oli saanud.

Kella kümne ajaks jõudsi meie Machadodorpi, kus meid üks lahke kohtu ametniku abikaasa, üks väga lahke buuri naene öömajale wõttis, selle juures olime meie, leutnant Simon ja mina mõni nädal enne ka öömajal. Järgmisel hommikul, kella 9 ajal, kui esimesed inglaste suurtükid paukusiwad ja meie neid eemalt hulgana ligemale nägime tulema, läksime Helwetsia poole edasi, mis Wydenburgi tee ääres on. Teine pool Machadodorpi olid kofe kõrged mäed, mida mööda meie wanfrid suure waewaga ülesse poole rühkisiwad. Meie suurtükid wastasiwad inglaste lastmise peale, kes siis meie taha jäiwad, kui suur buuri rong Helwetsia kõrgustikule jõudis ja omale sinna uuesti seisukohtasid tahtis wõtta. Juba enne, kui meie wanfrid ja suurtükid warjul oliwad, oliwad inglased jüa poole Machadodorpi omad suurtükid ülesse seadnud ja hakkasiwad meie mäest ülesse roniwaid tihedaid ridasid põmmutama, kõik jõudsiwad aga ilma kahjuta kõrgustikule, kuna all orus, Watervall-Boveni poole minema buuride ja meid ruttu tagaajama Inglise hobusewäe meeste wahel äge wõitlus algas.

Meyer ja mina sõrkisime päewa otsa jala, kuna Dr. Leitz omale kuskilt ühe hobuse kätte oli saanud. Öhtul wõtsiwad meid Creosoti suurtüki mehed lahkesti wastu ja seal jaimme meie ka wiimati öhtust süüa. Buuri wägi jagunes siin kahte arusse, kuna suurem jagu Louis Botha juhatusel Wydenburgi poole tagasi läks, pidi kindral Biljoen Krügersdorpi ja Johannesburgi kommandotega raudteed kaitsuma. Meie taganesime selle äärt mööda tagasi, inglased ei kiusanud meid mitte wäga taga, sest nad olid Dalmanutha lahingus üsna ära wäsinud. Waherwall-Boveni juures astusime meie jälle alla orgu, kus

meie omaks rõõmuks Meyeri hobuse ja oma eesliwanfri kõige warandusega eest leidfime. Läbi sügawa orgude, millede ääres kõrged järvid mäed on, läheb raudtee efiti Glandi- ja pärast Krokodilli jõe äärt mööda edasi. Transwaali kõrge maa langeb idapoolt astme-haawal mere poole madalamaks, mida lõunapoolt põhjapoolle jookswad mäe seljandikud piirawad. Efitine mägestik on väga kiris-tikuline ja sealt on õige raske läbi peaseda. Drud on suwel soolised ja terwisele väga kahjulikud. Lydenburgist idapoolle, on mõned selles mägestikus kaunis kõrged, Spionkop 2220 meetrid ja Mauchberg 2660 metrid. Meie rändasime raudteed mööda edasi, Watervall-Dnderist Novitgedachti ja Novitgedachtist kuni Godvanriveri-jaamani, kus meie ühes väga heas kohas omale seisukohtasid wõttime. Kindral Biljoen lasi Novitgedachtis olewad Inglise wan-gid umbes 1800 meest wabaks ja palus Inglise wäe ülemjuhatajat mõnda wanfrit haawatute järele saata. Inglise lasiwad meie käskjala hobuse ta all maha ning ähwardasiwad teda ennast ka surnuks lasta. Kui nad nüüd weel jeda aega maa tundma õppimiseks omaks kasuks tarwitasiwad ja hulga ohwitserisid ja mehi palju wanfritega Novitgedachti saatsiwad, lasi kindral Biljoen kõi-fide sõjariistad ja ka nende üleliigsed wanfrit, rahwa õiguste rikkuma teo trahwiks, mis nad meie käskjala wastu ülesse oliwad näitanud, ära wõtta.

Meie seisukoht oli aga ärawõitmata, inglased ei usaldanud mitte kaugemale mägedesse tungida, kui Watervall-Dnderisse, aga nad ajasiwad Bothad Lydenburgi pool taga ja saiwad Lydenburgi ka 6. septembril oma kätte. Meie hakkasime aga jälle oma wana laagrielu elama. Buurid wiitsiwad sõõmisega ja palwetamisega

oma aega. Mõned wäe jaoskonnad olivad weel Waterwal-Boveni ja Onderi juures mägedel, kus nad meie seisukoha pahema tiiva juures, Dalmanuthast tulles olivad aset wõtnud. Cristjan Botha kaitstes Carolino ja Barbetoni wahel olewat teed. Kõigi meeste südametesse tuli jälle uus lootus ja nad wõisivad fergeniini hingata. Riigivalitsus hakkas nüüd ka sõjawäe forda uuendama ja parandama. Palju kommandoid, mis funi mõne meheni olivad ära kahanenud, tehti ühesuurdusteks, igas kommandos pidi vähemalt 300 meest olema. Paljudelt kommandantidelt ja veldfornetidelt kes oma õigust sagedasti kurjasti pruufisivad, wõeti nende ameti õigused ära; kommandantide walimini kaotati ära, neid pidi sõjawäe ülemjuhataja nimetama, wõi õigem nende ametisse finnitama. Iga saja mehe üle seati üks veldfornet ja iga kümne üle, nagu ennegi üks korporal. Kommandantid pidivad antud käskude täitmise ja oma meeste korra üle wastutama. Selle eest oli riigivalitsus kohustatud, kõigi sõjariistade all olewa buuridele ja wäljamaalastele 5 shillingid päewas maksma, millest iga kabe kuu järele pool wälja makseti, kuna teine pool pärast sõja lõppu pidi äratafutama. Korporalid saiwad 7½ shill., kommandantid 10 shill. kindralid 15 shill. ja kindral kommandant 20 shill. päewas. Kes omal tahtmisel wäest ära läks, kaotas oma maksu õiguse ära. See wäga hea seadus seati liiga hilja sisse, mina pole ta mõju mitte näha wõinud, kuid ma usun üsna kindlaste, et ta wäe forda palju parandas ja buuridele wõimalikuks tegi, et nad tänini ikka edasi wõitlewad. Puhkeluba küsimised löödi selle läbi ühe forraga furnuks, sest kes puhkusele läks, ei saanud sel ajal mitte abi. Kuid buuridele ei meeldinud see uus

teadus mitte hästi, nad kaebasivad, et nad oma priiuse olla kaotanud, aga wiimati ei aitanud muud, nad pidivad sellega rahul olema.

Sel ajal käis president Steijn Nelspruitis Krügeri juures midagi nõuu pidamas ja tuli siis ka meie laagrisse. Igal pool julgustas ja maanitses ta buurid oma isamaa ja wabaduse eest ikka edasi wõidelda. Mina kuulsin selle tubli mehe kõnet pealt, ta ei ole mitte üksi tubli isamaalane waid ka wäga ojam kõnemees, kes oma rahwast oskab waimustada. Ta seletas neile ajaloo põhjusel, et kõigi rahwaste iseseiswuse eest wõitlused mitu aastad on kestanud. Tal ei olewat inglaste truuduse murdmisest, kurjusest, sõnamurdmisest jne. mitte näitusi otsida, nende naeste ja laste kodust wäljaajamine, palawiku kardetawatesse kohtadesse meeste järele saates, olewat alles mõne nädala eest sündinud. „Aga nad wõiwad meiega enne-malt palawiku kätte surra, kui inglastele orjades jääda,“ hüüdis ta täie walu ja waimustusega. „Meie ei wõi ega tohi alla heita, sest kui meie lapsed meilt kord küsivad: Isa, kus ja meie wabaduse oled jätnud, mis ja omalt isalt päranduseks said? mis peame ja wõime meie neile selle peale wastata? Ja kes peab meie waeste eest hoolt kandma ja kes tasub teile teie ärähäwitatud ja maha lõhutud majade kahju? Arwate teie, et inglased meile abiks tulewad, kes muud näha ei taha kui meie waesust ja wiletsust? Ma wannun teid aga kõiki, et need kes truuwilt wälja kannatawad, ka selle eest tasu saawad, mis nad kaotanud on, kui meie wiletsus seisma jääb.

„Wõi, kas see peaks tõsi olema, et Inmal meid liiga kerged on leidnud olema, et ta meid meie pattude ja nõtruste pärast meie waenlaste kätte ära on annud? Ei,

ma ei wõi ega taha seda uskuda. Kui meie endid ise maha ei jäta, ei saa Jumal meid ka maha jätma. Ta tuli meid raskesti katsuma, aga ta on meile sel terwel sõja ajal abiks olnud. Wõrdlege waenlase kahjusid meie omadega, siis näete teie, et mul õigus on. Kuna inglased, nagu nad ise tunnistawad furnuid ja haawade ehk haiguste läbi wigaseks saanud mehi 50,000 on kaotanud, on meie kahju ainult 1200 furnud ja wõib olla niisama palju sõjawõimetumaid wigaseid.

„Ei, meil on enestel oma õnnetuse juures süüdi, sest meie oleme nõdrausulised ja kartlikud ja oleme Jumala peale lootuse kaotanud. Ärgem kaotagem julgust, kui ka häda kõige suurem peaks olema. Wõideldgem ja jäägem otsani kannatama, siis jääb wõit meie kätte, sellest hoolimata, et meid nii wähe ja meie waenlasi liiga palju on, sest meie pool on õigus, meie pool on Jumal.“

Palju buurisid kuulajiwad pisarsilmil Steijni ilusat kõnet. Preiident Steijn on suur, tugewa kehaehitusega ning tubli ja waimurikka näoga mees. Tema meeldiwat nägu piirab pikk täis habe. Ta on just omas hariduses president Krügeri wastand, ta olla Inglise maal oma õiguseteaduse õppimise lõpetanud. Ükski ei wõi temast, nagu wõib olla Krügerist öölda, et ta Inglise wastu era wiha kannab, sest isegi ta abikaasa on sündimise poolest shotlane. See on seda enem tähele panemise wäärt, et Steijn üsna täiesti Krügeri politikaga rahul oli ja oma, Oranje-wabariigi mehi niikaugale wõis wiia, et nad kohelikust saadik transwaalastega ühise asja eest wälja astusiwad.

Peale buuride wäe korraldamist finnitati Meyer veldkornetiks, kuna hulk teisi wäljamaalaste forpuste juha-

tajaid enamasti oma õigused ära kaotasivad. Minult Italia kapten Ricchiardi niretati kommandandiks ja sai kõigi väljamaalaste ülemjuhataks finnitatud, kelledest aga palju tema alla ei tahtnud heita. Parun Goldegg pidi aga Ricchardi alla veldforneti auu nimega rahul olema, niisama ka Saksa Pretoria-korpuse kommandant F. Schulz. Meyer muretses meile kadunud hooste asemele teised, mina sain omale ühe väga kena, noore walge, mis ta ühe Noitgedahti kaupmehe juurest leidnud ja selle vastu panemiseft hoolimata ta ära oli ostanud. Peale selle oli meil faks hobueeslid, mis meie inglaste käest ärawõtsime, need olivad meie mõlemi eesliga ühtekokku päris tublid weoloomad. Et Meyer heaste kõiki asju muretsjeda oskas ja meil millestki puudust polnud, nõnda hakkas meie kommando jälle kaswama.

Peale mõne fullakaewaja ja käsitöölise jne., oli meie meeste hulgas ka üks noor naumburglane, Sorgel, keda buuride sõjawaimustus koolipingilt sõtta oli ajanud. Kui mõned petised ta wiimased rahakopikad äraolivad petnud, jõudnud ta wiimati suure raskuste peale ometi kuni kapi mäsajate juurde; aga waimustawa wabaduse sõja ja wõitude asemel pidanud Sorgel De Vri wangi marssima. Kui ta kuue nädala pärast sealt lahti lastud, kaubelnud ta ennast ühe Saksa Ida-Afrika laewa peale kellneriks, ja peafenud nõnda Inglise politsei filmist ära. Lourenco Marques lahkunud ta laewalt ära ning reisunud üle Pretoria Dranje-wabariiki, kus ta ühes Jiri, pärast aga Saksa-korpuses Kunki ja Kunze all sõjas kaasa wõidelnud ning ennast väga auuasti üles pidanud. Inglise Machado-dorpi pealetungimise ajal kutsutud need kommandod tagasi ja nad wõidelnud sõjawäe pahemal tiival väga hea järele-

dustega, kus Sorgel ka faks inglasi wangi olla wõtnud. Rahjaks tõi ta aga weel muud midagi kaasa, ja need olidwad täid. Omas mitte-rõõmsaks imestujeks tundsi meie kõik mõni päew peale meie uue seltsimehe tulekul imeliku kibelemist, ja õige pea leidsime meie selle põhjuse selles üles, et meie riiete sees suured riidetäid elutsesiwad, milledest Sorgelil mitte wähe polnud, kuid ta ei teadnud ise sest midagi. Et meil aga pesu ja riideid küllalt oli, nõnda et meie neid wahetada wõisime, peale selle ei puudunud meil ka seepi ja wett, nõnda saime pea neist palumata wõerastest lahti, mis kõigi sõja wägede nuhtluseks on. Nagu leutnant von Goeben rääkis, rääkinud tema onu, kindral von Goeben, et isegi Saksa kroonprints Saksa-Prantsuse sõja ajal neist ilma pole jäänud. Tänini ei tülitanud need loomad meid aga mitte ja ma usun, ka suurem jagu buurisid on neist puhtad, sest neil oli pesu õige küllalt. Ingliseid saiwad neist aga peaaegu ärasöödud, wangid näitawad meile nende sööma läbi kaswanud suuri muhu sarnasid wistrika. Selle asja pea jüü oli küll wist see, et nende waibad ja mantlid kõik üheskoos wanfritega ühest kohast teisi weeti, kuna meie aga enamiste kõik oma waranduse hooste seljas kandsiime.

Ühel päewal andis kindral Ben Biljoen meile käsu, buuride seisukohtasid Watervall-Boveni ja Carolina wahel ülesse otsida, sest et inglased sealt tahta kallale hakata tikkuma. Meile anti weel üks tosin buurisid kaasa, kes kõik „tublid mehed“ pidiwad olema, nagu kommandant Kemp ütles. Kaks Machadodorpi ümbert buuri juhataisidwad meid. Meie läksime läbi sügawa orgude ja üle kõrgete mägede, läbi jõgede ja üle järsu mäe serwade raudteed mööda ifka edasi. Wahete wahel trehwasime meie

buuride perekondadega kokku, kes oma karjadega talveks jüa mägestikku olivad tulnud, sest siin oli ka weel sel aasta ajal haljaid aasafid, niisama oli neid ka weidi kaudgemal, kõigist buuri taludest eemal ida pool „Boschveldis“. Need perekonnad elawad mitu kuud omas suurtes härjanankrites ja rändawad oma karjadega aga sinna, kus kõige paremat karjamaad on leida. Mehed käiwad kõige ennemalt jahti peal, jägedasti tulivad wanad ja noored mehed oma Mauseri püssidega ja padruni rihmadega meile wastu, nad ei hoolinud lähedast waenlastest ega omast kodaniku kohustest, nad oleksiwad ennemalt oma wankrite lähedal olewate inglaste peale jahti pidama pidanud kui metsja loomade peale. Sajad buurid olivad talwel sel kombel mägestikku põgenenud, kus nad sõprade ja waenlaste eest warjul wõisiwad olla. Järgmisel päewal pärast lõunat jõudsime meie Watervall-Donderisse ja nägime eemal kaudgel ühte suurt Inglise laagrit. Suured wankrite woorid ja wäesalgad olivad Watervall-Donderi ja Inglise laagri wahel tee peal, meie wõisime selgesti nende liikumist näha, sest suured tolmu pilwed tõusiwad ülesse, mis nende käik jünnitask. Meie jõudsime õige pea umbes 100 Carolina-kommando buuri juurde, kes mõne madala künka taha omad seisukohad olivad wõtnud, sest inglaste tulekut oli oodata. Näis, et meie buuridel lusti polnud wõeras kommandos wõitlema hakata, kuid wiimati tulivad nad ometi meiega ühes sinna warjule. Seefeld peaesiwad nad weel palja ehmatusega ära, sest inglased ei usaldanud meie kallale tikkuda; meie kuulsime oma ees ainult ühe trobikonna püssi paukusid. Weidi aja pärast tulivad kuus buuri mõne saagiks langenud hobusega ratjutades meie poole. Nad peituud endid ühte kraali ära,

kust tee ühte buuri talusse läinud. Lord Roberts hakkas just sel ajal nende kangekaelsete „mässajate“ allahaitmise pärast buuri talusid ära hävitama; mitme maha põletatud majade aherwarred paisisivad sinna mäe kõrgustiku pääle meie juurde. Buurid polnud veel kuigi kaua omas peidupaigas, kui 21 inglasi sinna veel hävitamata buuri maja poole ratsutasivad. Kui nad veel sada sammuhakwrite fraalists eemal olivad, hakkasivad buurid tuld andma ja neist 21 inglasest peajesisivad ainult 5 meest eluga, teised langesivad kõik buuride kuulide läbi. Veldfornet polnud nendega mitte nende ägeduse pärast rahul, sest, ütles ta, oleksite teie neid ligemale lastanud tulla, poleks ükski eluga ära peasenud.

Oh kui palju niisuguseid nägelemisi iga päew ette tuli ja weelgi tuleb, kuid neist ei lausuta mitte sõnagi. Kui ma inglaste sõjasõnumid ajalehest loen, kus nad teatavad et mõned mehed surma ja mõned haawatud olla saanud, ei jõua ma naeru mitte pidada.

Need sõnumid on ainult mõttekujutusel, selleks maalitud, et Inglise rahwale prügi silma riputada ja tõtt ära warjata. Ma otsisin Inglise ajalehtedes asjata Machododorpi lahingu üle selgemaid sõnumid, kuid ei leidnud muud midagi kui waiksese teatuse Bulleri poolt, kus ta lahingust, Bergentaali wõi Dalmanuthee juures 27. augustil teatab. Ta ütleb, et Inglise need ehk need rügemendid olewat wõidelnud ja suure wahwusega püssitikkudega Johannesburgi politsei trobifonna ära wõitnud. Üks neist rügementidest olewat 14 surnud ja, ma usun, 60—65 haawatud kaotanud, aga kui palju teised jaoskonnad kahju saiwad, sest läheb ta waikides mööda, nii jama waikib ta ka neist tõsistest wõitlustest 23. 24. 25.

ja 26. aug. Minult „Cap-Times“ tõi ühe wäitse kirjelduse sest, juba enne nimetatud Liverpooi-rügemendi „õnnetusfest“, mis weidi tõega juba ühte nãis kãimat. üks kapten, kes haawatult meie kätte wangi sattus, rãakis, et neil pãiwil üks heaste sihitud piff-Dooni laeng ühe tagawara ratsanikkude hulka tunginud ja 7 meest surmanud ning 24 haawanud.

Üks Brantsuse sõja sõnumi saatja teatab, et inglaste kahju Machadodorpi lahingus umbes 1500 meest olnud, kuid sest pole midagi awaldatud. Botha tõendab, et inglased Lourenco Marques'i raudtee wõitluste juures sest augusti-kuuft kuni sest septembrini kõige wãhemast 4000 meest olla kaotanud, Botha teadis seda ometi ükskord õige selgesti. Wõrreldagu aga neid teateid War Office awaliku teadustega! Suwitaw oleks küll teada saada, kui suur inglaste kahju tõesti on olnud, kui palju juurtükka neilt ära on wõetud jne. Lippusid ja kilpisi nad küll kaotanud pole, jelle põhjus on aga lihtsalt see, et nad wana sõna jãrele: „Ette waatus on kõige tarkuse emã,“ nad kodu on jãtnud. Ühelgi Inglise rügemendil ei olnud ta auumãrkisi sõjas kaasa, lahingus wãhemast ilma.

Õhtul hakkas kangesti wihma sadama ja paks udu kattis maad, see õõ oli Carolina laagris wãga wilets. Et udu ka järgmisel pãewal nõnda maad kattis, et meie midagi nãha ega ette wõtta ei wõinud, siis põõrasime meie oma laagrisse Godwanriveri juurde tagasi. Meie Krügersdorpi-kommando mehed oliwad juba hommiku wara sealt jelle wabandusega ära lãinud, et nende hobused tãitsa wãsinud olla. Need oliwad enamiste kãgi-buurid, kes wõidelda ega ka kojuminna ei tahtnud, sest mõlemil forral fartsiwad nad inglasi. Krügersdorpi-kommandos

oliwad kahjuks kõik sedawärki mehed; päris frügersdorp-
 lased oliwad sõjas väga tublid, kuid nad jäiwad enamiste
 oma maakonda ja astusiwad siis uuesti Delarey, Lem-
 meri ja Osthunzeni wäe jagudesse. Sel käigul külmetas mu
 alt feha ja ei lastnud mind enam mitte wabaks. Keski ei
 wõi omale ette kujutada, kui külma pilwes ja wihmase
 ilmaga Lõuna-Afrikas võib olla. Meie olime küll mere
 pinnast umbes 1500—1600 meetrid kõrgemal. Waewalt
 laagrisse jõudes, saime meie seda kurba sõnumit, et Buller
 Spižkopi juures üle mägede olla tunginud ja meie tagasi
 mineku teed ahwardada finni panna. Botha andis selle-
 pärast käsu, Hectorspruiti, wiimasesse Transwaali raudtee
 jaama tagasi taganeda. Jälle hakkas taganemine. — Jäka
 ja jälle seesama: Taganemine, taganemine. See ajas
 tõesti juba kahtlema! —

XIII.

Tagasitulek.

üle Nelspruiti Hectorspruitisse. — Roo-
 mati Poort. Kessans Garcia. — Lourenco
 Marques.

Jälle algas taganemine, kuid nüüd tuli ta loomulik
 lõpp, sest meie jõudsjame piiri äärde. Üle lõpmata pifa
 ja kõrge mägede ja läbi sügawa orgude, wiis see tee läbi
 mägestiku, mitte ülekohtusel wiisil ei nimetata seda kohta
 Lõuna-Afrika Schweitsiks. Meie jõudsjame Kapsche Hoeki,
 mida fullafaewajad, ta mitme saja jala sügawuse trehtli
 Sakslaste seltsis Buuri sõjas.

pärast, kuradi kontoriks nimetavad, wesi on selle wäikese jõekese, mille weega kulda pestakse, maa sisse söönud, ja see olla nende ütlemise järele põrgu wäraw. Meie oleme siin kulla rikka Barbortoni ligi ja ta ümberkaudu maal, kust kõigist rahwustest diggernid (kullakaewajad) alluwal kulda wälja kaewawad. Meie jõuname ka Barbortoni ligi, kuid ei lähe mitte sinna, waid pöörame pahemat kätt raudteed mööda Nelspruiti poole. Nelspruitist, kuhu riigi walitsus Machadodorpist tulles oma asupaiga wõttis, pidi meid raudteel Hectorspruiti saadetama, kuid wagunitest oli puudus ja suurem jagu buuride kommandoid pidi kuni lähemasse raudtee jaama, Krokodilpoorti ise marsima. Walitsuse ametnikud läksiwad juba mõne päewa ennemalt Nelspruitist ära. President Krüger läks 11. septembril üle Transwaali raja Lourenco Marques'se, abipresident Schalk Burgers, riigisekretär J. Keiz, kindral Lucas Meyer ja teised walitsuseliikmed läksiwad Transwaali põhjapoolsele nurka, ligisaamata Zoutpansbergi. Nelspruitist wõis laugel põhja pool kõrge Spijkopi mäeharja näha, mille äärest tee üle mägestiku Lydenburgi poole wiis, mis aga juba inglaste käes oli. Kindral Louis Botha plaan oli see, et ta oma kommandod, mis mujalt Transwaali maast ära oliwad lahutatud, Portugalia piiri äärde Hectorspruiti kofku tahtis koguda ja sealt siis weemaesest „Boschveldist“ oma ratsawäega Inglise wäejagudest Spijkopi juures Zoutpansbergis ja Krügerspostis ehk Leydensdorpis mööda pidi minema. Jalawägi ja waewased ratsamehed pidiwad Koomatipoorti jääma ja nii kaua kui wõimalik inglaste mere äärde minemise teed finni katsuma panna.

Meie läksime Nelspruitist kuni Krokodilpoorti sest palju nimetatud Boschveldist läbi, mis sel aasta ajal

mitte kardetaw polnud, juwel ja wihma ajal aga kõige palawiku kardetawam maanurf Transwaalis on. See harwa puudega faetud maakond, kus kõrged graniti mäed ülesse poole tõusewad, pole mitte kenadufeta, need sakilised mäerünkad on mõnikord kenad wana lošfiwaremete sarnased fujud, millede wahel troopika kasud kaswawad, iseäranis on seda Krokodili jõe ääres sagedasti näha. Boschveld on küttide paradüis, kus buurid oma jahi himu weel küllalt kustutada wõiwad, kuna metsloomad, mida muistsel küllalt oli, nüüd Transwaali, Dranje-wabariigi ja Kapimaa kõrgustifudelt peaaegu täitsa ära on häwitatud. Elewandid, büfflid ja lõwid on sealt täitsa kadunud, ühes Kapimaa nurgas kaswatati esimesi weel, need on ükfi nende elajate jätiised, kuni Zambesi maani. Jaanalindufid nägin ma ka, mida kodu hoolega kaswatati ja hoiti. Seal termel maal on weel gatsellesid, kaljukitfesesid ja ka jänefeid, wähemad kui meie haawiku emand, nad elawad maa sees.

Esimese tuhinaga jäeti Nelspruiti hulk raudtee-wagunifid maha, kus hulk kõikfugu tagawara sees oli, ka wafjali waranduse kuurides oli kõikfugu warandust. Wae-walt leidfiwad mõned buurid seda, ja hakkasiwad kofe laastamisega peale. Kõif wõtfiwad omale uut pesu, riideid, kübaraid, suhfurt, kohwi, jue. jue., kuid kõiki oli seal nii rohkesti, et seda kõige parema tahtmisega mitte tarwitada ei wõinud. Et inglased oma tulefuga, nagu harilikult wiibifiwad, saadeti ülejäänud warandus raudteel edasi. Krokodilpoortis pandi kõif, inimesed, wanfrid, hobused, härjad, hobueeslid wagunitesse, ja üle Kapimindeni, kust üks raudtee haru Barbertoni poole läheb, wiis meid aururuumi Hectorspruiti.

Kindral Botha oli ise fiin ning seadis kindral Viljoeni abil sõjaväe marsši, mis Boschveldist läbi pidi minema, forda. Kõik üleliigsed ehk ilma lafknisemsoonata suurtüfid purustati dünamiidiga ära ja lasti jõffe, wäljavalitud suurtükkidele ja parajajao wanfritele anti tugewad weoloomad ette. Wäljamaalastele anti walida, kas nad kindral Bothaga, kui neil hobune oli, Zoutpansbergisse minna, wõi Koomatipoorti marsšida tahakšiwad. Meile ööldi ka, et nad omalt kodumaalt lahutatud saawad ning enne sõja lõppu siis kojumineku peale mõeldagi ei wõi. Suurem jagu tahtis Koomatipoorti minna, sest üleüldiselt kahtleti õnneliku sõja lõpu pärast. Tubli kommandant Schulz umbes 20 mehega, kes enamisti niisama, kui ta ise, Transwaalist päritud oliwad, läkšiwad Bothaga ühes, niisama ka veldkornet Meyer. Ka mina olin jelles nõuus, kuid mitte enam lihtsa soldatina, waid arstina, Bothaga ühes minna; minu himu oli senisest sõjajuhatuse wiijist täis, ja igatsesin rahustawat tööd. Müüd oli see aeg, kus ma oma ametiga kasu oleksin wõinud saata, sest suurem jagu Euroopa arstijid läkšiwad koju tagasi ehk jäiwad Pretoriasse ja Johannesburgisse ning mina pidin kommandant Kempil kutsel Krügersdorpi-kommando haigete jaoskonna oma juhataja wõtma. Kuid kahjuks jäin ma oma wiimasel luuramise teel mägedes haigeks ja mu haigus läks päew-päewalt ifka pahemaks. Lihtsast kõhuhai-
gusest jüginis kõhutõbi, mis, nagu igauks ifegi arwata wõib, kõif ratsutamise ja marsšimise piinaks tegi. Niisugusel olekul oleks Boschveldist läbi marsšimine kindlasti minu surm olnud, ma pidin wiimasel filmapilgul kõif kõrwale heitma ja Europasse tagasi reijimise peale hakama mõtlema.

Kuid see oli fergemini ööldud kui tehtud ; kuni Lourenco Marquise'i polnud midagi takistust teel ees, aga sealt kuni Europassse, puudus mul raha. Kui ma Afrikasse tulim, panin ma ettemaatuse pärast tagasireisu raha Pretoria pank. Kui meie taganemise teel Pretoriasse jõudsimel, oli pank juba finni pandud, ning mina ei saanud oma kofku hoitud kopikaid enam kätte. Belkornet Meyer läks selle asja pärast väga lahke ja täiesti auusa jõdamega kommandanti Kempi juurde, see saatis teda kirjaga kindral Ben Biljoeni juurde ja see andis mulle tunnistuse, kus ta mu tööd, mis ma Transwaali riigi heaks olin teinud, väga lahkel sõnal kiitis, sinna kõrva lisas ta ka palwe, Tesaurier-kindrali (rahaminister) Malherbele Lorenzo Marques'isse, et ta minule, kui teenistuses haigeks jäänud sõjamehele, kodumaale reisiraha annaks. Ma pidin selle palwefirja weel kindral-kommandant Bothast alla kirjutada lastma, kuid kahjuks oli Botha aga juba õhtul enne seda ära reisinud. Kindral Biljoen kirjutas aga väga lahkest oma nime kindral-kommandanti asetäitjana alla, ning andis selle kõrva weel ühe seletuse, ja palus et Koomatipoorti sõjawäe juhataja kindral Coetze kõik wormid, mis raha saamiseks waja oli, täitma pidi.

Liigutusega jätšin ma oma seltsimeestega, tubli Schulzigiga, enesest lugupidama aga truumi, wahwa wäikese Meyeriga, kellega ma nii mõneski kardetawas wõitluses olin olnud, ning imelikult juhtumiste lustildase Dr. Leiziga, kellega ma sagedasti wiimase suutäie pooleks jagasin ja mitu külma ööd ühes asemel ühe waiba all magasin, jumalaga. Kõige wiimaks silitasin ma weel oma hea ruuna saledat kaela, mis mind wiimastel nädalatel nii heaste oli kannud, ning astusin siis raudtee rongi,

kus ma omale suhtru fottide, granati kastide ja mu hea ehk paha asjade wahete nii head aset katsusin teha, kui aga wõimalik oli. Kardetawad ja iseäralise juhtumiste, aga ka wabaduse ja täie priiuse päewad olivad nüüd möödas; ma reisisin nüüd küll koju poole, aga ka jälle Euroopasse, kus kilsarinnaline elu walitseb. Peale selle hakkasin ma ka kahtlema, kas ma, ehk mul küll kõiksugu kirjad ja paberid kaasa olivad, ka tõesti reisuraha saan, ja kui mitte, mis minuist siis peab saama? Kui ma mitte õige pea Roomatipoorti ja Lourenco Marques'i palawiku pehast ära ei pease, kuidas pidi mu kõhutõbi siis selle palawusega, mis juuri kaasa toob, paranema? Ma olin peaaegu kahaksa kuud kõigist hädasohtudest sõjas ära peasenud, kui ma nüüd selle kuulsuseta kõhutõbe haigusesse surema oleks pidanud, see polnud kellegi meeldiw mõte. Kui meie järgmisel hommikul Roomatipoorti jõudsime, leidsin ma, et paar portugalialast, kes minuga ühes wägunis sõitsiwad, minu Dalmanutha juures kätte saadud Inglise püstitiku, mida ma sõja mälestuseks koju kaasa tahtsin wõtta, ära olivad warastanud.

Roomatipoortis walitses täitsa korratu olek. Ünnetumal kombel leidnud buurid ja wäljamaa wabatahtlased siin ootamata warandust, whiskeyt, weini ja muid alkoholi jookkuid, sellepärast polnud siin peaaegu mitte ühte selget meest leida. Kindralist peale, kuni kõige alama mehene olivad kõik „wintis“, riul ega kafelustel polnud otja ega määra. Roomatipoorti kommandantid olivad senine kommisar, hiljuti „kindraliks“ saanud Coetze, kelle sõjalikkudest omadustest ükski inimene tänini midagi polnud kuulnud, kuid, nagu räägiti pidawat ta Portugalia olusid ja ametikohtasid wäga häste tundma, ja mõni nä-

dal enamalt salaja ametist lahti lastud, Johannesburgi-
kommando kommandant Piemar, kuid nüüd oli ta koguni
kindrali auu jässe tõstetud, ta oli joomises oma meestele
hästi heaks eesmärgiks. See oli veel õnn, et ainult
kaks buuri järskufesse wiina surma ära surivad, ainult
kaks meest suplemisel krofodillidest ära jõddi ja ainult
kaks portogalialast riidus teine teist furnuks lasiwad.
Peale selle haawati juba Hectorspruitis, kus alkoholi-
joomisega peale hakati, kolm wõi neli meest laagris ette-
waatmata. Juba Godwanriveri juures laagris lendasi-
wad metšifute küttide kuulid üle meie peade, kelledele sõja-
moona puuduse pärast, waljusti ilma asjata padrunite
raiskamine ära keelati, aga siiski lasiwad nii laagri lähe-
dal muidu püssidega, et mõtlema pidi, et seal wäike wõit-
lus lahti on.

Wiimati hakkas kindral Piemar, kui tal enam joomas-
tawaid jookisid saada polnud, lähenema inglaste vastu
kaitsemiseks ettewalmistama. Teine pool Roomatiriverit,
Portugalia piiri lähedal olewad kõrgustikud wõeti vastu-
paneku paikadeks, need oliwad selleks ka väga tulusad.
Üks piff-Toom ja mitu teist suurtükki seati nende seis-
kohtadesse, tagawara moon wiidi üle silla mägedesse war-
jule, ning buuridele ja wäljamaalastele anti käsk, koomati-
portist wälja minna, see ei teinud ka midagi raskust, sest
alkohol oli juba otja lõppenud. Waewalt oliwad buurid
oma ette walmistamistega kordas, kui portugalased meile
tüli hakkasiwad tegema, muidugi oli Inglisewalitsus nende
selja taga sundimas. Portugalia ametnikud seletasiwad,
et üliwahwuslised seadused keelata ligemale, ma usun, kui
6—7 wersta wõera piiri ääres seisukohtasid wõtmas.
Nad kartasiwad, et kui inglased, kes Portugalia piiri lähe-

dal oliwad, buuride peale lastma hakkasiwad, siis ka nende jaam Reszano Garcia selle all kannatab, sellepärast ahwardasiwad nad inglastele lubaanda oma maa peale tulla, nõnda et nad siis seljatagant buuride kallale wõiksiwad tikkuda, kui wiimasjed oma seisupaikadesse jääda tahawad.

Mina läksin päew peale Koomatipoorti jõudmist, oma kindral Biljoeni poolt antud paberitega kindral Goetze juurde. Minu kahtlus nende paberite mõju üle läks õige pea täide, sest Goetze ütles mulle üsna wilult, tema wõiwat mulle ainult reisipassi anda, kuid muud midagi. Asjata tõendasin ma temale kindral Biljoeni lubamist ja niisama asjata, et ma haige olen. Ilma mõnuta pöörafin ma raudtee-jaama tagasi. Kõigist mis ma näinud ja kuulnud olin, arwasin ma, et see elu Koomatipoortis kaua kestma ei saa, ja Portugalia piirist üle astumiseega lõppema saab: kuid see oli küfida. Kas mina seda ka funi selle mängu lõppuni wälja juudan kannatada.

Ma mõtlesin weel järele, kas see mitte kõige parem poleks, kui ma haigete hospitalisje lähaksin, mida ma nägin, kui üks wäike poolakas mind juure rõõmuga tere-tas, kes Dalmanutha laagris meie hobuseid oli hoidnud. Kui ta meie wiletsat olekut märkas, kutsus ta mind sedamaid oma juurde; tema elada ühe hollandlasega ja amerikanlasega dünamidi rongis, neil olewat ruumi ja kõiki tagawara küllalt, seal wõida mina ennast hästi heasti kosutada. Amerikanlane King olla dünamidi jaoskonna juhataja, tema olla hiljuti alles ta seltsi heitnud. Ma wõtsin ta kutse tänuga wastu, sest ma sain kuulda, et haigete rongis wäga wilets olek walitseda; juhataw arst, üks noor Saksa doktor, kes hiljuti selle ameti peale saanud, ola suur joodik ning sellepärast Hollandi halastajate öde-

dega igaweses riius. Mina palusin omalt ametiwennalt ainult mõnda rohtu ja läksin siis Ringi juure, kellel minu tuleku wastu midagi võlga polnud. Kuid rahulijest kosutamijest ei tulnud seal midagi wälja, sest seal walitses wäga suurepäraline elu. Neil ijandateil oli tõesti wäga palju tagawara, nad sõiwad ja jõiwad hommikust õhtuni, neil oli seal whiskeyt, gin'gi, rotweini ja shampanjerit. Üksford, kui minu Poola sõber paras lahke mees oli, seletas ta mulle, kust nad selle kena kraami kõik saanud olid. Nad olid seda ühest mahajäetud raudtee jaama keldrist leidnud, ja pidid selle, mis sinna weel oli jäänud, järgmisel silla lõhkumise käigul ära tooma, ja nad tegiwad seda ka. Ühikese ajaga häwitawad need ijanad künne tosinat pudelit eht shampanjerit (Bommeryt) ära, selle pudel maksis Transwaalis 10 rbl., peale selle jõiwad nad weel hulga whiskeyt, geneverit ja hästi head rotweini (St-Johlien), wida mina ka omale hea lasin maitseada. Kui aga mõned jakslased ja ürlased wiimati aru saiwad, et meie dünamidi rongi punane lipp ainult pettus oli, ning et dünamiti mitte pudelite sees ei hoita, ja minu sõbrad oma kallist warandust rewolwite abil kaitsema pidid, siis oli mul nende lahkujest ka küllalt, ning ma wõtsin nõuaks edasi minna, maksu mis maksab. Ma teatasin oma hea peremeestele, et ma Lourenco Marques'i taha sõita, ning seal siis parajat aega Europasse reisiks ära oodata, et ma niipea kui võimalik teisi kliimasse wõiksin saada. Ma astusin ühe Elzas-Lothringi mehe seltsi, kellel teesama nõuu oli. Oma püüsi andsin ma raske südamega oma Poola sõbrale, ma oleksin ta küll heamelega sõja mälestuseks kaasa wõtnud, kuid portugalia-lased wõtjwad piiri ääres kõik sõjariistad ära. Kui ma

oma warandust järele waatafin, oliwad minu revolwer ja piffilm, mis ma Europast kaasa tõin, ja kõik sõjaaja kaasas kandfin, ka kadunud. Ma astusin oma reisi sõbraga ärasõitwasse rongi ja toosjain Transwaali piiri poole edasi. Enne seda nägin ma aga weel ühte inetumat laastamise ja häwitamise lugu pealt, mis ainult niiugustel olekutel, nagu siin oli, ette wõib tulla. Ülemal nimetatud noor Saksa arst, haige jaoskonna juhataja, leidis omaks imestuseks jaamas kolm waguni täit rohtusid, sidumise riideid ja arsti riistasiid, mida üks Saksa heategew selts jaatnud oli. „Omaks imestuseks“ ütlen ma sellepärast, et „rohu komitee,“ mis Transwaali riigi kõige ülem arstiameti tallitus, sõja arstilise tegewuse korraldajaks oli nimetanud, temale kõigi ta palwete ja kaebtuste peale, kus ta rohtusid nõudnud, wästanud oli, et neil seda ei olla. See noor arst arwas siin ka „rohu komitee“ walest aru saada wõiwat, sest wiimane oli üleüldiselt pahas kuulsuses ja järeldas siis, et rohu komitee kõiki seda kraami peasta tahab ning siis omaks kasuks ära müüb ja tahtis nende nõuu nüüd nurja ajada. Ma nägin, kuida tohter üheforraga waguni ukse oma abilijega awas ja omale kõiki asju ja rohtusid wõttis, mis tal waja oli, ning siis kõik muu kraami, mis üle jäi, inimeste kätte, kes hulgana wagunite ümber kogus, ära jagas. Seal oli kõikjugu arsti riistasiid ja rohtusid näha, millede kallal inimesed purelesiwad ja üksteist wemmeldasiwad. Ranged fihwtid ja rohud, mis mõistlikul tarwitusel tuhandetele kasuks oleks olnud, langesiwad nüüd musta ja walge meeste kätte, kes nendega omale ainult kahju wõisiwad teha. Minu sõbrad oliwad ka muidugi kõige jõuuga selle häwitamise töö juures tegewad. Wiimati tuli aga politsei

ja tegi selle jöleda töö feelamiseks, mis ta aga wöis, kuid õnnetus oli aga juba sündinud ning ta alustaja aeti üle piiri.

Meie saime ilma takistufeta üle Portugalia raja ja magasin õösel jaama maja lähedal. Kui ma järgmisel hommikul Lourenco Marques'i piletit tahtsin wötta, ei wöetud mu ainukest raha, Transwaali hõbetükki mitte vastu. Ma pidin maha jääma. Mu wäike warandus turjal, s. o. üks waip ja juwe palitu, peasesin ma ilma suurema waewata Portugalia piirivahtidest mööda ja läksin õöseks haigete jaoskonna rongis olewasse esimese klassi wagunisse ja magasin seal, kuna ma päewal wäikeste koskede ääres, Lebombo-mägestikus, kus Roomati jõgi Roomatipoorti juures läbi woolab, ühe puu warjus unistasin. Palawus oli juba õige suur, ka õösel ei annud ta enam järele; ma ei leidnud omale kuskilt toidust ja pidin saiaga ja rotweiniga, mida ma weega segasin, ennast toitma. Nende rohtudega, mis ma rohu wagunite laastamise juures sain, wöisin ma oma haigust ometi weidi parandada. Nagu juba ette wöis näha, läks buuride elu portugaliialaste kiusu läbi õige täbaraks. Nad hakkasiwad portugaliialaste ahwardusi kartma ja tegiwad ühes sõja nõukogus 17 healega 4 heale vastu otsuseks, üle Portugalia piiri minna. Mitu trobikonda, umbes 800—1000 meest kindral Coeße ja kommandant Schroederi juhatusel, enamiste kõik buurid, kellel omal weel hobuseid ja weoloomasid oli, läksiwad põhja ehk lõune poole Boschweldisse, kuna niisama palju mehi, nende hulgas umbes 600 wäljamaalast oma sõjariistad portugaliialastele äraandsiwad ja siis 22. septembril üle piiri läksiwad. Piff-Toom ja teised suurtüfid lasti puruks, kõik äraantud sõjariistad, suurtüfid ja püssid rifuti

enne äraandmist ära. Selle wastu jäeti aga suur raudteefild, mis juba lõhkumiseks walmis oli seatud, president Krügeri käsu peale purustamata, muidugi oli see inglastele ja portugaliaalastele väga suureks kasuks, külap Krüger wist portugaliaalaste fättetajumist kartis.

Inglased tuliwad kindral Pole-Carendi all 24. septembril Roomatipoorti, hulk wedurisi ja wagunid langesiwad raudteel nende saagiks, mida buurid peale jilla lõhkumist ka jõffe pidiwad kufutama. Buurid wiidi piirijaamadest Lourenco Marques'i, kus neid ühes kasarmus finni hoiti, aga iirlased ja amerikanlased wiidi mõne päewa pärast, Inglise konsoli palwe peale ühe Portugalia sõjalaewa peale. Mina sõitsin haigete rongiga üle piiri, mis buuride järele päewa wõi paari peale seda Lourenco Marques'isse jõudis, ka seal jäin ma oma lahkesse wagonisse täitsa wabaks. Resjano Garcias wõisfin ma Portugalia soldatisi, neid päris wiletsaid rüütli fujusid tähele panna. Kunagi pole ma wiletsamaid trobikonda näinud, kui need langenud Portugalia rahwuse soldatid oliwad. See trobikond madruseid, hobuse- ja jalawäe mehi oli sinna piirivahtideks saadetud, nende ainumas töö nähti signali sarwe puhumine olewat. Nende korratu wahi peale tulek oli naeruwääriline, mis seda aga weel kentsakamaks tegi, oli see, et need wäikesed aga tugewa feha ehitusega kollakad ja rohokad mehikesed Preisi soldatite wiisil riides käisiwad. Wiletsad Saksa sõjawäe warjukujud! Lourenco Marques tegiwad buurid ja wäljamaalased sagedasti seda weidi farmi nalja, et nad nende ratsawahtide hobuseid hirmutasiwad, mis peale need wäikesed mehed sagedaste liiwa sisse maha kuffusiwad. Portugaliaalaste auuks pean ma tunnistama, et nende ohwitserid, soldatid ja ka liht

inimesed wäga buuride poole hoidsiwad. Minult häda fundis neid inglastega sõprust pidama ja erapooletumaid kohuseid unustama.

Lourenco Marques tõusis juur tüli wäljamaalaste ja Transwaali riigivalitsuse wahel. Esimeste kasude eest astus kapten Ricchiardi südikalt wälja. Wäljamaa wabatahtlased nõudsiwad õigusega, et Transwaali riigivalitsus, keda nad üle aasta teeninud oliwad ja kelle eest nad oma elu ning terwise mängu peale paniwad, neile ometi prii kodureisu annaks. Riigivalitsus, wõi riigivalitsuse peamehed, president Krüger, thesaurier-kindral Malherbe, postmeister-kindral von Alphen jne., oleksiwad wäljamaalased kõige ennemalt nende oma saatuse ehk portugaliaste armu hooleks jätnud ja oma peastetud raha enestele jätnud. Wiimati astus Portugalia kuberner sinna wahele, sest ta kartis wist, et need palumata wõerad tema kaela peale langewad, ning tema nad wiimaks ära peab saatma. Sellepärast pani ta Transwaali riigi raha, mis juba ühe Sakjalaewa peal oli, finni ja lasi ühte pankra wiia, ega lubanud enne mitte kätte anda, kui Transwaali walitsus oma kohuseid täidab ning oma meeste sõõgi eest maksab, ehk neid kodumaale tagasi saadab. Tahes ehk tahtmata pidiwad need herrad nüüd oma kohusid täitma. Nad asutasiwad Transwaali komitee, see kuulas kõik selle asja järele ning lubas siis iga wabatahtlasele 10 naela sterlingi reisurahaks, kommandantid ja ohwitserid pidiwad 20 n. strl. saama, kuna wäljamaalaste wahemehed Ricchiardi, parun Goldegg ja üks endine Saksa korpuse waldkornet, kes sakslaste wahemeheks hakkas, 45 n. strl. saiwad. Nagu näha, ei unustanud wahemehed oma kasusid seal juures mitte ära, kuid kes wõib härja juud finni sūduda, mis pahmast tallab?

Kes midagi ei nõudnud ehk veel südikalt ja wal-
 jult ei nõudnud, ei saanud ka midagi, nagu mina näitu-
 seks. Mina läksin kohe peale Lourenco Marques'i jõud-
 mist Transwaali komitee sekretäri, endise Pretoria posti-
 direktori, hollandlase Guringi juurde, ja palusin temalt
 prii tagasi reisu, sest et ma haiguse pärast sealt maalt pean
 lahkuma ja oma raha, mida ma Pretoria pankas hoida
 andsin, mitte kättesaada ei wõi ja kõige wiimaks andsin
 ma kindral Biljoeni tunnistuse kirja temale ära. See
 isand palus mind üsna wiisakalt mõne päewa pärast jälle
 tagasi tulla. Kui ma nimetud päewaks jälle ta jutule
 läksin, oli juba kõigi wabatahtlaste tagajäätmine ühe
 laewaga, mis Transwaali walitsus oli palkanud, kindlaks
 tehtud. Mina lootsin, et ma oma hea tunnistuste ja
 haiguse tõtta kõige wähemalt ometi ühe kajuti saan. Kui
 juur oli aga nu meelepaha, kui hra Guring mind lühikese
 sõnadega ära tahtis saata ja mind hra Goldeggi
 juurde juhatas, kes minu saatuse üle pidi otsustama, sest
 et mina tema korpusse mees olewat. See polnud aga
 mitte õige, mind oli küll Goldegg'i meeste hulka kirja
 pandud, sest kõik üle piiri tulijad mehed pididwad kuskile
 ülesse kirjutatud olema, peale selle oli mul tunnistus, kui
 kindral Biljoen nõudis, et mind wiisakalt kodumaale pidi
 tagasi saadetama. Guring pani alatamal kombel ka
 wastu ega tahtnud mulle minu paberid, mis kindral
 Goegale ja Thesaurier-kindral Mulherbele pididwad ära-
 antud saama, tagasi anda.

Thesaurier-kindral oli mõni päew enne seda, kui teda
 finni taheti panna, ühe Saksa laewa peale põgenenud,
 kuna ta raha aga Portugalia walitsuse poolt finni pandi,
 sellepärast ei wõinud ma seda kirja mitte tema enese kätte

anda. Guring jäi oma vastu panefus kindlaks, selle põhjus oli aga see, et need isandad oma äri juures niisugusid äraandwaid paberid mitte minu käes ei tahtnud pidada, ja mul ei jäänud muud nõuu üle kui ilma nendeta ennast aidata katjuda. Wiimati läks mul Austria laewafelsti wahemehe läbi õnneks, selle pärast see palgatud laew oli, esimesesje klasfi saada. Selle eest pidin ma aga arsti abiks olema ja nõnda teenisin ma oma ülesõidu auufasti wälja, sest inimesed ei tahtnud mitte farmi laewaarsti juurde minna, waid tuliwad ifka minu juurde, nende seas oli neid, keda ma ka palju sõjast saadif tundfin. See oli nüüd see tänu, mis ma mu kümne kuulise buuride teenistuse eest sain! — kuid maa ei taha buuri komitee herrasid Lourenco Marques mitte niipalju auustada, et ma neid Lõuna-Afrika wabariigi buuridega wõrdlema hakkafin. Mina pühendafin oma elu, jõuu ja rammu hea asja eest, ilma et ma selle eest tänu olefjin tahtnudki.

Preßident Krügerit ei wõi ka buuri komitee tegewuse eest wastutamisele wõtta, sest ta oli Mosambique kubeneri juures wõeraks ja pidi ennast kõigist riigi talitustest eemal hoidma, ta oli enam wangina seal, kuid portugalased käifiwad temaga wõerana lahkesti ümber.

Enne minu ärasõitu käis tubli Renno mul weel raudteewagunis wõeras ja pakkus mulle omalt poolt abi; ta oli kuulda saanud, et mina haige olen, ja olla mind asjata igas Lourenco Marques'i tulewas rongis otfinud. Renno ei tihkanud mitte kodumaale tagasi tulla. Pärast sõda tahtis ta jälle Johannesburgis tööd otßida; ta wõtnud Delagoa lähes ühes laewa ehituse kohas ajutiselt ühe koha wastu, kus ta 15 n. strl. kuus sai, ta ütles oma elu seal üsna lõbusa olema.

2. oktobril tuli wiimaks laewale minef. Umbes 350 wabatahtlast ja 50 endist Transwaali ametnikku, mõni naene ja laps asusiwad „Styria“ peale, see oli 3500 tonniline aurulaew, mis esimest korda Austria laewa jeltfi poolt Delagoa lahesse oli tossanud. See laew oli weolaewaks sisse seatud, reisijate jaoks oliwad ainult 48 kajuuid esimeses klassis, wabatahtlased pidiwad kraami ruumis nagu heeringad selle reisu üle mere tegema. Selsamal päewal, pärast lõunat hakkas meie „Styria“ edasi tossama, meie jõudsiime mitmest Portugalia sõjalaewast mööda, kus elawalt wastastiku terwitati peale selle tuliwad meile kaks Inglise ristlejad wastu, need jaiwad sõimu sõnu ja ähwardamisi kuulda, Transwaali rahwuse laulu lauldes sõitsime meie neist mööda. Wastujeks floppisiwad Inglise madrused oma suurtükka, kuid need ei ehmatanud meid sõjaajal kunagi liiga ja sellepärast ei arwanud meie neid ka mitte palju wäärt olewad.

Styria reisijate hulgas oli igast rahwusest isikuid, kuid kõige enam oli sakslasi, hollandlasi, buurisiid, iirlasi, amerikaanlasi ja itaalalasi; peale selle weel umbes tosin prantslasi ja belgialasi, mõned ungrialased, portugalased, spanlased (Lõuna-Amerikast) schweitslasi, wenelasi, kruklasti, ma usun ijegi ka üks türklane. Laewa ohwitserid ja mehed oliwad enamiste slowenlased ja dalmatjalased, mõni sakslane ja itaalalane, kuid ümberkäimise ja laewa kommando keel oli Italia keel, nagu enamiste iga Austria laewa peal. Jirlased ja itaalalased oliwad jeltskonnast wälja heidetud isikud, itaalalaste hulgas oli näitusjeks president Carnoti mõrtsuka wend Ceserio. Neist mitmefestistest inimestest hoolimata oli aga ford laewa peal selle terve kuu wältawa reijuajal wäga hea.

Esimene klassi feltskond oli weidi parem, kuid siiski oli seal Jiri colonel'ide ja majorite ja kaptenite hulgas mitugi meest, kes mitte paremad polnud kui nende suguwennad, kardetawad hulguised, kes wähe teki peal sõitjwad. Saksa ohwitseride hulgas oliwad kaks leutnantide laewal, üks neist oli sagedasti nimetud leutnant Blum, kes Saksa korpuses Runke all sõjast osa wõttis, kuna teine üks wäga noor suurtükikäe leutnant oli, kes ka kaks nädalad sõjas oli olnud, siis aga mitu nädalad Pretorias „puhkas“ ja kõige wiimaks jahi teel Boschveldist Lourenco Marques'i oli jõudnud, seal oli ta aga Malaria tõbesse haigeks jäänud ja kosus nüüd mereföidul pikkamisi omast haigusdest.

Laewa sõit polnud mitte üsna lõbus; inimesed olid kõik rõhutatud olekus, sest nad olidwad omad head kohad ja waewaga korjatud kopikad selle sõja läbi ära kaotanud, peale selle jäiwad mitmed kliima wahetuse läbi jälle uuesti Malaria haigusesse. Ka influenza mässas meie laewal, ehk meil küll kõige paremad reisu ilmad olidwad. Ka laewa toiduga polnud reisijad rahul, sest Transwaalis olidwad nad paremaga harjunud kui laewa ernestega ja ubadega, ja ka Delagoa lahest kaasa wõetud wesi oli üsna halwaks läinud. Kuid üleüldiselt läks see reis ilusti mööda, meie laew wiis meid õnnelikult Trieste, kus mina 11 kuulise äraoleku järele jälle Europa pinnale astusin.

Põpp.

Mii mõnigi minu lugejatest tunneb ennast mu Lõuna-Afrika juhtumisi ja nähtusi lugedes niisama petetud olnud, kui minagi olin, kui ma sinna fullamaale jõudsin, maad ja rahvast, nende elu ja olu tundma õppisin. Meid europlasi on mitmetest pimedast peast selle maa poole hoidwatest kirjeldajatest petetud, ehk meie oma mõtte kujukus maalib meile talt liiga idealilisi piltisid ette. Minult siis õpime meie ka selle maa olusid tõsiselt tundma, kui meie kehrada kõnnime. Büürid pole tõeste mitte nii idealilised inimesed, kui meie, iseäranis enne sõda neist Europas arwasime, meie arwasime neid igas tüüis wooruslikkudeks, wagadeks, auusateks ja wahwateks karjakaswatajateks talupoegadeks, keda huffaläinud „haritud“ rahwastele heaks eeskujuks wõida panna. Pettuse tundmus ei wõinud mitte tulemata jääda, ja see oli sellepärast seda libedam, et enne liiga palju head neist sai oodetud. Sellepärast pole see mitte imeks panna, et palju Europa wabahtlasi, kes suure waimustuse õhinas Lõuna-Afrikasse tõttasiwad, õige pea täitsa kainelt selle maale ja ta rahwale pahandusega ja mõrudusega selga pöörasiwad. Seda ei wõi kahjuks mitte salata, et Transwaali riigis nii mõnigi asi õige paha oli. Petismeel ja pettus, et mitmed rahaga ennast ära osta lasiwad, oli riigiwaltisuse ametnikkude, rahwa eestwedajate ja lihtsa talupoegade juures üsna päewakorral ja ka need pildid, mida meie sõjaajal nägime, ei wõinud meile nende waga looduselaste üle mitte niisugust tunnistust anda, et meie neid teistest rahwastest paremaks oleksime wõinud pidada. Warguses ja riijumises ei annud nad jumalakarmata „wäljamaalastele“

jugugi järele, ehk viimased tõeste mitte Euroopa paremast rahwafihitidest polnud; ja kui meie buurides wahwaid, surma ja haawasid põlgawaid Jumala wõitlejaid eest arwafime leidma, pidime meie ometigi pea tunnistama, et neid nende praktikalif ja terwe talupoja mõistus õpetanud oli, et ettewaatus kõige parem osa wahwust on.

„Aga kas see kahewaastane wälfese buuri rahwa wõitlus suure wägewa Witti suurriigi wastu pole mitte kangelaste wõitlus?“ wõiks mõni lugeja pahandusega hüüda. „Kui buur nii paha oleks, kui teda kirjeldatakse, siis oleks ju päris wõimata, et ta selle suure wägewa riigile nii kawa wastu jõuab panna ja edasi wõidelda, ehk tal enam küll midagi abi teistelt riikidelt loota pole?“ — Kannata, kannata, armas lugija. Kui fina seda oleksid näinud, kudas buurid oma rahwa saatusest hoolimata kõige karde-tawamal ajal, kui waenlane kõige ägedamini peale tungis, hooletumalt koju läksiwad; kui sa oleksid näinud, kudas buurid siis, kui nende wennad weriselt wõitleswad ja wiimaks taganema pidiwad, kui waenlase wõim liiga suur ja nende wõitlejaid wäga wähe oli, endid ära peitsiwad, arwaksid ja juba teifiti. Ehk kui fina ka niisama kui minagi oleksid pealt pidanud waatama, kudas nemad oma aui ja kohust unustades, rahuliselt „Boschveldis“ oma karjapid hoidswad ja jahi peal käiswad ehk oma lõbu pärast padrunisi, mis sõjawäes fullaga kaaluda oleks wõinud, õhku lasiwad, ehk kui sa riigi- ja sõjauilemate pettust, nende forratumat olekut, rumalust ja tänamata meelt oleksid pealt pidanud waatama, siis teeksid ka fina mõne pealtwaatajaga ja kaaswõitlejaga selle wea, et sa nendega kõigi hooletuste juures headuse ära unustaksid ja oma meelepahaga mitte dieti otsustada ei suudaks.

Mina tulin petetult Afrikast tagasi, ehk ma loomu kahtlewa ijeloomuga olen. See ei wõi ka teisiti olla. Kui palju oli seal teisiti kui mina ootasin ja lootsin. Huwitawa ja õnnistawa arsti ameti asemel andsiwad asja olud mulle sõjariistad kätte, haawade parandamise asemel löin ma neid ja kui ma wiimati oma ametisse tahtsin hakkata, sundis üks raske haigus mind sealt maalt lahkuma. Diguse asemel hõiskas Britti ülekohus, selle asemel, et meie wõitjatena Durbanisse ehk Kapilinna oleksime jõudnud, rändasime meie igawesel taganemise marsjidel poole Lõuna-Afrikat läbi ja wiimati pidime meie weel Portugalia piiridest põlatud waenlase eest kaitset ja peidupaika otsima. Enesekasu püüdmata waimustatud wabaduse eest wõitlejate asemel, kes oma elu ja jõudu hea asjale pidiwad pühendama, oliwad minu Europa faaswõitlejad saagihimulised imede otsijad, nad tuliwad Lõuna-Afrikasse kerge waewaga raha ja wara kokku panema. Jah, sõda äratas inimeses enamiste kõik uinuwad pahad omadused ja kirged ülesse. „Kus raibe maas on, sinna koguwad kottad.“ See piibli sõna passib ka sõja ning ta olude kohta wäga hästi.

Uga kõigist wigadest ja nõtrusest ning mõnestki pettusest hoolimata, mis mulle osaks sai, õppiin ma buuriid armastama, sest hea seeme asub selle rahwa sees. Range torm, mis nõrgad puud maha murrab, teeb aga ugewad enam kindlaks ja wastupanewamaks. See maru, mis nüüd selle wäikesse buuri rahwa üle mürab, ei suuda teda mitte hufata, waid annab talle ka siis uut jõudu, kui inglased nüüd seekord peaksiwad wõitjateks jääma. Kardetawam kui see wägivalda sõda, oli buuridele inglaste pahawiiside fihwt, mis Inglise fullakaewanduste ku-

ningate ja riigiametnikkude abil buuride rahwuse ijetead-
wust aega mööda hauda oleks matnud. Kui mõni põlw
weel mööda oleks läinud, oleksiwad inglased jellel teel
arwatawasti selle terve maa ja ta elanikud oma wõimuse
alla saanud.

Mõistlikud mehed paniwad seda küll tähele ja püüdi-
siwad selle wastu töötada, kõige pealt aga on Lõuna-Af-
rika Bismarck, wana president Krüger nimetada. Wõib
olla, ehk tema kangekaelsus, mida palju ta suguwendi
laidawad, oligi ta rahwa õnn, mis muidu Inglise kihwti
fätte oleks surema pidanud. Wõib olla, et see puhastaw
sõja wihmahoog, mis nüüd küll laastab, surma ja piisa-
raid sünnitab, on buuridele weel suureks õnnistuseks.
Selle raske kiujatuse wili tuleb juba nähtawale. „Peale
sõda peab meie juures palju teisiks muutuma,“ kuulsin
ma mõndagi meest ütleva. Ja see saab ka teisiks. Buu-
ride uhkus, mis neid pettis ja Jumala ärawalitsetud rah-
waks tembeldas, on juba nüüd kadunud. Kõik wiletsad
sõjajuhatajad on kadunud, keda nende perekondade ja mõ-
jukama meeste abil sellesse auusse upitati. Nooremad
jõuud, mõistlikumad mehed on wäejuhatajateks, kes oma
auusa meelega ja wahwusega oma suguwendadele headeks
eeskujudeks on. Nad oskawad oma araks läinud ja käht-
lewatele suguwendadele uut lootust anda, nõnda et nad
ikka weel selles lootusetu wõitluses edaji wõiwad wõidelda.
Steijn, Dewet, Botha, Delarey, Kruižinger ja Malau on
mehed, kelle üle iga rahwas uhke wõiks olla. Tõesti, see wäike
buuri rahwas pole mitte wähe niisuguseid mehi sünnitanud,
ja nende järele saab weel tuhandeid nende sarnaseid tulema.
See sõda oleks aga nende meeste ijamaa armastu-
sest ja wisadusest hoolimata juba lõppenud, kui inglased

neile ilma enese teadmata ja tahtmata mitte abiks poleks tulnud. Peale Cronje wangisattumist langesiwad buurid üleüldiselt kahtluse sisse. Hulk „wabariiklasi“ pani oma sõjariistad maha ja heitis alla, selle peale läksiwad nad koju ja nende eesmärgi järele tegiwad ka palju teisi, siis kui Pretoria ja Johannesburg inglaste kätte oli langenud. Ka palju transwaalasi jäiwad truudusetaks, lord Roberts'i lubamisi uskudes, kes neile nende wabadust ja omandust tagasi pidi andma. Kui nad aga nägiwad, et neid selles peteti ja tema kõigist omast wannetest hoolimata nende weised ja hobused ära röövis, wõtsiwad nad sõjariistad uuesti kätte ja hakkasiwad oma wara sõnamurdwa waenlase wastu kaitsema. Ja nüüd, kus neil enam midagi kaotada pole, waid ainult wõita wõiwad, ei pane nad oma sõjariistu enne maha, kui nende wastane wõimalikuks teeb, nende ära häwitatud istandusi jälle ülesse ehitada, sest muidu on nad kerjajad.

Inglaste teod enne sõda ja sõja ajal näitawad selgesti, et nende kurja tegude peal needmine hingab. Selle asemel, et nad pikkamiisi Inglise mõju Lõuna-Afrikas oleksiwad targata lastnud, mis kõige paremas joones oli, taitis Inglisemaa oma unenägu, Afrikat Kapi linnast kuni Kaironi lühikese ajaga sõjariistade abil teoks teha. Teda fundisiwad warjul olewad omakasu püüdjad, kellede mõju kuni auujärje astmeteni ja riigi walitsuse ette tungis. „Majuba kättetafumine“ ja kõige rikkam kullamaa maailmas nende omandus, see hind on tõesti juba mõne tuhande furnu wäärt! Kuid ülesandel oliwad mõned wead ja see terve hoone langes põrmusse. See ärapõlatud buuri rahwas ei lastnud ennast mitte nii kergesti ikkesse panna kui usuti ja sõjawäe Pretoriaesse jalutamise käigul sai

Britti vägi libedaid hoopisid, et see tal nii hõlpsasti meelest ei lähe. Wale ja pettuste wõrk, mida weel enne kunagi pole nähtud ega kuulnud, põimib kõiki Inglise sõja tegusid ümber; ja kui ta üürifese aja oma maale sellega küll liiwa filma riputab, kuid teistele maadele ja rahwastele ei suuda ta seda ometigi mitte teha. Petetud Inglise maa, mis enne kui priiuse ja wabameelsuse warjupaik oli, iseäranis aga rõhutatud rahwastele armas ja kallis, on nüüd selle sõja läbi kõigi maailma põlgtuse ja wihtamise alla langenud. Ta on ühes wõitluses, mille otja ikka weel ära näha ei wõi, mis talle auu ja kasu asemele häbiistawaid hoopu annab ja mille eest ta määratumaid summasid wälja peab maksma, selle asemel, et ta maailmale meeldima peaks, on Suur-Britania häbi pealt kate ülesse tõstetud.

Rudas see sõda ka lõppema saab, kas buurid suurema wäe wastu oma wabadust ja iseseiswust kaitsta ja wõita suudawad wõi mitte, aga seda wõib juba nüüd ette öölda, et selle järeldused hoobis teistwiisi saamad olema, kui Inglise maal neid oodatakse. Kuna buuri rahwas, ehk nad küll waranduslikest külllest nõrgendatud saawad, ometi oma rahwuse tundmuses ja moralilises elus igal wiisil seletatud ja karastatud sest wõitlusest wälja tulewad, pole Inglise maal sellest kõigist kõige wähematti märgata. Urusaamata iseenesest lugupidamises, arwawad inglased, et nad ikka weel kõige wägewam rahwas maailmas on. Lord Salisbury ütles hiljuti weel omas kõnes: „See sõda on kõigi rahwastele näitanud, et Inglise maa üks kardetaw wastane, jah kõige kardetawam maa peal on!“ Kui üks rahwas kuni oma elust õpetatud ja mõistlikude juhatajateni nii pime on, siis wõib

hõlpsasti nende mõtete peale tulla, et ta langemine õige lähedal on, sest keda Issand ära tahab hukata, seda lööb ta pimedusega. Nende viletsa sõjaväe korra nähtused pole Inglisele mitte ülesse jõudnud äratada. Teda uinutatakse walede läbi nõnda magama, et tal koguni jõudu pole, oma poegi isamaa eest ohwerdada, ta kannatab ikka nende meestega, kes sõnamurdmise läbi täitsa ära on rikitud.

Mõtlege Karthago kõige rikkama ja wägewama kauba linna peale! See werine sõda on buuride rinnas uuesti fibedaid tundmuši oma pea waenlase wastu ülesse õhutanud, buuri rahwas ei unusta seda wiletsust ega neid pisa-raid ialgi ära; selle põlgatuse sügawuse üle, mis neid labutab, ei suuda ükski silda ehitada. Kui mõni buur enne sõda oma rahwast ja keelt salgas püüdis ta ennast inglasele ülesse näidata ja Inglise keelt rääkida, aga nüüd on see kõik teisiks saanud. Iga parem buur on oma rahwuse peale uhke ja põlgab igat maa- ja rahwuse äraandjat: need buurid ei wõi ialgi inglaseks saada. Kui inglastel see kord weel korda minema saab buurifid oma alla heita, kuid hiljem ehk warem saawad nad fiiski oma iseseiswust wõitma. Wõib olla, ehk see päew nüüdki enam kaugele pole, mis buuridele wabadust toob, ja wana Bismarcki ette kuulutust tõeks teeb, kui ta ette aimates ette kuulutas: „Afrika on Inglisele haud!“

